संस्कृत मन्दिरान्तः प्रवेशिका

(गुजराती)

सर रामकृष्ण गोपाल भाण्डारकर

एम. ए, पीएच. डी, एलएल डी., के सी आइ. इ.

विरचित

संस्कृत मन्दिरान्तः प्रवेशिका

नुं

गुजराती भाषान्तर

—ः रची प्रसिद्ध करनारः—

(स्व.) शास्त्री ताराशंकर रामचंद्र स्मार्त

संस्कृताध्यापक, महिलाविद्यालय – सूरत

संस्कृताध्यापक वनिता – विश्राम अने

संस्कृत ज्योतिष विद्यालय – सूरत

१९५२]

સંસ્કૃત બીજી ચોપડી

પાઠ ૧ લો

૧લા, ૪થા, ૬ઠ્ઠા અને ૧૦મા ગણના ધાતુઓમાં અનિયમિતપણું

૧. गुप् 'રક્ષણ કરવુ' પરસ્મૈ०, धूप् 'તપાવવુ' પરસ્મૈ०, विच्छ् 'જવુ' અથવા 'પાસે જવુ' પરસ્મૈ०, જ્યારે पण् પરસ્મૈ०નો અર્થ 'વખાણ કરવા' એવો થાય છે ત્યારે, અને पन् 'સ્તુતિ કરવી' પરસ્મૈ०, આ બધા ૧લા ગણના ધાતુઓ (विच्छ् સિવાયના કારણ કે તે છઠ્ઠા ગણનો છે) ને ગણની નિશાની (अ) લગાડતા પહેલા आय् લગાડવામા આવે છે જેમકે पणायति, धूपायति વગેરે (पण् + आय् + अ + ति) વગેરે. આ आयूની પૂર્વે गुपમાના उनो ગુણ થાય છે જેમકે गोपायति आय् વિકલ્પે ગણકાર્ય-રહિત કાળમા (પરોક્ષ ભૂત, સામાન્ય ભૂત, અનદ્યતન ભવિષ્ય, આશીર્લિંગ, સામાન્ય ભવિષ્ય, વિધ્યર્થ ભવિષ્ય) ગણવામા આવે છે. पण् અને पन् ને જ્યારે आय् લાગ્યો ન હોય ત્યારે આત્મનેપદના પ્રત્યયો લગાડવામા આવે છે જેમકે पणते

૨. भ्राश् આત્મને०, भ्लाश् આત્મને०, અને भ्रम्, क्रम्, क्लम्, त्रस्, लष्, ष्ठिव्, यस्, (ઉપસર્ગ રહિત હોય અથવા सम् પૂર્વક હોય ત્યારે) આ સર્વે પરસ્મૈપદના છે અને તે પહેલા અને ચોથા ગણના છે, અને त्रुट् પરસ્મૈ० ચોથા અને છઠ્ઠા ગણનો છે જેમકે भ्राशते, भ्राश्यते વગેરે

૩. ગણકાર્યવિશિષ્ટ કાળોમા (વર્તમાનકાળ, આજ્ઞાર્થ, હ્યસ્તન ભૂતકાળ, વિધ્યર્થ) क्रम् ને જ્યારે પરસ્મૈ० પ્રત્યયો લાગે છે, ત્યારે તેના ઉપાન્ત્ય अનો आ થાય છે. જેમકે क्रामति અથવા क्राम्यति, પણ

લખાય છે. આ પ્રમાણે जॄ ૪ થો ગણ जीर्यति, कॄ ૬ઠ્ઠો ગણ कीरति, कॄत् ૧૦ મો ગણ कीर्तयति, दिव् અને सिव् ૪ થા ગણનાં दीव्यति, सीव्यति વગેરે.

૧૦. અન્ત્ય ओ હોય એવા ૪ થા ગણના ધાતુઓના ओ નો ગણની નિશાની લગાડતાં પહેલા લોપ થાય છે. આ પ્રમાણે सो નું स्यति, दो નું द्यति, शो નુ श्यति, અને छो નુ छ्यति થાય છે.

૧૧. છઠ્ઠા ગણની નિશાની अ લગાડતા પૂર્વે અન્ત્ય इ અથવા उ (હ્રસ્વ કે દીર્ઘ) નો इय् અથવા उव् અનુક્રમે થાય છે (પાઠ સાતમો નિયમ બીજો) જેમકે रि–रियति, नू–नुवति, धू–धुवति.

૧૨. ચોથા ગણના व्यध् ધાતુનો એ ગણની નિશાની य લગાડતાં પૂર્વે विध् થાય છે. જેમકે विध्यति.

૧૩. भ्रस्ज्, व्रश्च् એ બે છઠ્ઠા ગણના ધાતુઓના ગણકાર્યવિશિષ્ટ કાળોમા भृज्ज् અને वृश्च् રૂપ થાય છે જેમકે भृज्जति, वृश्चति વગેરે.

૧૪. मस्ज् અને सस्ज्‌ના ઉપાન્ત્ય स्‌નો લોપ થાય નહિ ત્યારે તેનો ज् થાય છે. (પા. ७१, નિયમ ૧૦) જેમકે मज्जति વગેરે

૧૫. ૬ ઠ્ઠા ગણના ધાતુઓ लुप्, लिप्, खिद्, कृत् અને पिश् ગણકાર્યવિશિષ્ટ કાળોમા અન્ત્ય વ્યજન પહેલા અનુનાસિક લે છે. જેમકે लिम्पति વગેરે

૧૬. દશમા ગણના કેટલાક ધાતુઓ માત્ર આત્મનેપદી જ છે. જેવા કે तन्त्र्, चित्, भर्त्स्, मन्त्र्, तर्ज्, विद्, दश् વગેરે. જેમકે तन्त्रयते, चेतयते વગેરે

૧૭ ઘણા ધાતુઓ વિકલ્પે પહેલા અને દશમા ગણના છે. જેમકે युज्, पृच्, सह्, वृज्, घृ, जॄ, रिच्, तप्, तृप्, दृप्, अर्ह् વગેરે. योजति, योजयति વગેરે

वैषम्यमपि प्राप्ता धैर्यधनाः साधव आत्मनः सच्चरणव्रतं गोपायन्ति।

લખાય છે. આ પ્રમાણે जॄ ૪ થો ગણ जीर्यति, कॄ ૬ઠ્ઠો ગણ कीरति, कॄत् ૧૦ મો ગણ कीर्तयति, दिव् અને सिव् ૪ થા ગણનાં दीव्यति, सीव्यति વગેરે.

૧૦. અન્ત્ય ओ હોય એવા ૪ થા ગણના ધાતુઓના ओ નો ગણની નિશાની લગાડતાં પહેલા લોપ થાય છે. આ પ્રમાણે सो નું स्यति, दो નું द्यति, शो નુ श्यति, અને छो નુ छ्यति થાય છે.

૧૧ છઠ્ઠા ગણની નિશાની अ લગાડતાં પૂર્વે અન્ત્ય इ અથવા उ (હ્રસ્વ કે દીર્ઘ) નો इय् અથવા उव् અનુક્રમે થાય છે (પાઠ સાતમો નિયમ બીજો) જેમકે रि-रियति, नू-नुवति, धू-धुवति.

૧૨. ચોથા ગણના व्यध् ધાતુનો એ ગણની નિશાની य લગાડતા પૂર્વે विध् થાય છે. જેમકે विध्यति.

૧૩. भ्रस्ज्, व्रश्च् એ બે છઠ્ઠા ગણના ધાતુઓના ગણકાર્યવિશિષ્ટ કાળોમા भृज्ज् અને वृश्च् રૂપ થાય છે જેમકે भृज्जति, वृश्चति વગેરે

૧૪. मस्ज् અને सस्ज्‌ના ઉપાન્ત્ય स્‌નો લોપ થાય નહિ ત્યારે તેનો ज् થાય છે (પા. ૭૧, નિયમ ૧૦) જેમકે मज्जति વગેરે

૧૫ ૬ ઠ્ઠા ગણના ધાતુઓ लुप्, लिप्, खिद्, कृत् અને पिश् ગણકાર્યવિશિષ્ટ કાળોમા અન્ત્ય વ્યજન પહેલા અનુનાસિક લે છે જેમકે लिम्पति વગેરે

૧૬ દશમા ગણના કેટલાક ધાતુઓ માત્ર આત્મનેપદી જ છે જેવા કે तन्त्र्, चित्, भर्त्स्, मन्त्र्, तर्ज्, विद्, दस् વગેરે જેમકે तन्त्रयते, चेतयते વગેરે

૧૭. ઘણા ધાતુઓ વિકલ્પે પહેલા અને દશમા ગણના છે. જેમકે युज्, पृच्, साह्, वृज्, वृ, जॄ, रिच्, तप्, तृप्, दृप्, अर्ह् વગેરે. योजति, योजयति વગેરે.

संपत्स्वपि प्राप्ता धैर्यधनाः साधव आत्मनः सच्चरणव्रतं गोपायन्ति।

स्वजनवियोगेन व्यथितं मे मनो निद्राशून्य भ्रमतीन।
मार्गे वन्याना कुसुमानामामोदगुणजिघ्रन्तौ तौ दम्पती ऋषेराश्रममगच्छताम्।
अयं शीत आकाशवायुस्तव मुखे घर्मजान्स्वेदलवानाचामति।
नदतः सिंहस्य स्वन श्रुत्वा यथा सर्वे मृगास्त्रसन्नि तथैव भीमस्य शब्द श्रुत्वा सर्वे योधा अत्रस्यन्।
गगनमध्यमारुढस्य सवितुः प्रचण्डेन तापेन क्रान्तोऽयं शिखी तरोरालवाले स्थितं शीतमुदक पर्याप्तमाचामति।
निदाघेऽल्पैरपि तोयमालाकारेण या तरो. पुष्टिर्विरच्यते सा किमनल्पान्यपि तोयानि विश्वतो विकिरता वारिदेन जनयितु शक्या।
श्रोत्रियायाभ्यागताय वत्सतरीं महोक्षं महाज वा निर्वपन्ति गृहमेधिन.। तं हि धर्म धर्मसूत्रकारा. समामनन्ति।
प्रत्युत्पन्नमतिः प्राप्ता क्रिया कर्तुं व्यवस्यति।
एतान्यनीकानि महानुभावं गृहन्ति मेघा इव रश्मिवन्तम्।

.. निचिर क्रमते न भानु-
. तावदरुणेन तमो निरस्तम्॥
े जति पदार्थानान्तरः कोऽपि हेतु-
खलु वहिरुपाधीन्प्रीतयः सश्रयन्ते॥
ेव तमोङ्गानि वर्षतीवाञ्जनं नभः।
दुरुप ेवेव दृष्टिर्निष्फलता गता॥
तेनाभिहितः पथ्यं× कि कोपं न नियच्छसि॥

આ સાથે क्रम् ધાતુ જ્યારે નભમંડળના પદાર્થ માટે વપરાય છે, ત્યારે તેનો અર્થ 'ઊગવુ' 'ઊડવુ' એવો થાય છે, ત્યારે આત્મનેપદી છે

× दुह्याच्पच्दण्ड्रुधिप्रच्छिचिब्रूशासुजिमथ् मुषा। कर्मयुक् स्यादकथित स्यात्रीहृकृष्वहाम्॥ જેટલા ધાતુઓ અહીં લખ્યા છે તે અને તેવાજ

‡ तद्विद्विषां जरति चेतसि भोगतृष्णा ।
तेषां वपूंषि विपिनेषु च जारयन्ति ॥
सहते शस्त्रसंपातं सहति श्रममाहवे ।
उत्साहयति तच्चित्तमपि जेतुं शचीपतिम् ॥
पूजामर्हति सर्वेषामृषीणामाश्रमेऽप्यसौ ।
अर्हयत्यर्घ्यसत्कारं मधुपर्कं च पावनम् ॥
न क्षाम्यति क्षितीशानामपराधलवानपि ।
अपराधसहस्राणी क्षमते यो द्विजन्मनाम् ॥
नार्हिर्दंशयते कंचित्तद्देशे गरुडाज्ञया ।
यदि प्रमाद्दाद्दशति तस्मिन्न क्रमते विषम् ॥
न तर्जति रुषा कंचिन्नीचमप्युपकारिणम् ।
परं तर्जयते दुष्टान् समन्तात्संगतान्मिथः ॥

અર્થના બીજા ધાતુઓ બે કર્મ લે છે. કર્મણિભેદમાં દુહ્‌થી મુષ્‌ અને તેના બીજા ધાતુમાં બીજુ કર્મ પ્રથમા વિભક્તિમાં આવે છે, અને મુખ્ય કર્મ દ્વિતીયામાં આવે છે. ની, દ, હૃ અને વહ્‌ અને તેવા બીજા ધાતુઓમાં મુખ્ય કર્મ પ્રથમામાં અને બીજુ કર્મ દ્વિતીયામાં મૂકવું. बलिं याचते वसुधाम् કર્તરી 'તે બલી પાસેથી પૃથ્વી માગે છે' નું बलिर्याच्यते वसुधाम् કર્મણિભેદમાં થાય છે. ग्रामं जयति देवदत्तम् 'તે દેવદત્ત પાસેથી ગામ (જીતી) લે છે' નું ग्रामं जीयते देवदत्तः કર્મણિભેદમાં થાય. ग्राममजां नयति નું ग्राममजा नीयते થાય.

પ્રસ્તુત ભેદના [illegible], તેનો અર્થ [illegible]

कोटिभिः पणते नित्यं राष्ट्रे तस्य वणिग्जनः ।
यक्षाश्चापि पणायन्ति तद्विभूतिं गृहेगृहे† ॥
सर्वोऽभिलषति श्रीमानिन्द्रियार्थोपसेवनम् ।
अभिलष्यत्यसौ योगी तेभ्य एव निवर्तनम् ॥
लुम्पति प्रतिपक्षाणां स लक्ष्मीं बाणवृष्टिभिः ।
न लुप्यति मतिस्तस्य सकलेऽप्यर्थसंशये ॥
अर्जते धर्ममेवैकमर्थं धर्मार्थमर्जति ।
अर्जयत्यूर्जितांल्लोकान् स धर्मेणैव शाश्वतान् ॥
सर्वस्य जायते मानः स्वहिताच्च प्रमाद्यति ।
वृद्धो भजति चापथ्यं नरो येन विनश्यति ॥
भजन्ति विपदस्तूर्णमतिक्रामन्ति संपदः ।
तान्मदान्नावतिष्ठन्ते‡ ये मते न्यायवादिनाम् ॥
प्राज्ञास्तेजस्विनः सम्यक्पश्यन्ति च वदन्ति च ।
तेऽवज्ञाता महाराज क्राम्यन्ति विरमन्ति§ च ॥
जीर्यन्ति जीर्यतः केशा दन्ता जीर्यन्ति जीर्यतः ।
जीवनाशा धनाशा च जीर्यतोऽपि न जीर्यति ॥
अहो खलभुजङ्गस्य विचित्रोऽयं वधक्रमः ।
अन्यस्य दशति श्रोत्रमन्यः प्राणैर्वियुज्यते ॥
विधौ विध्यति सक्रोधे वर्म धर्मः शरीरिणाम् ।
स एव केवलं तस्मादस्माकं जायतां गतिः ॥
विहितस्याननुष्ठानान्निन्दितस्य च सेवनात् ।
अनिग्रहाच्चेन्द्रियाणां नरः पतनमृच्छति ॥

---

† જેના રૂપ થાય છે એવા શબ્દના બેવડા પ્રયોગોનો અર્થ 'પ્રત્યેક' એવો થાય છે જેણુકે गृहे गृहे પ્રત્યેક ઘેર, दिने दिने પ્રત્યેક દિવસ

‡ सम्, अव, प्र અથવા वि પૂર્વક स्था હોય, તો તે આત્મનેપદના પ્રત્યયો લે છે

§ वि, आ, परि અથવા उपथी યુક્ત रम् પરસ્મૈપદી છે

ગુજરાતી વાક્યો

૧. જેનાથી સસારનુ ચક્ર ચાલે છે (भ्रम्) એ ઇશ્વરની શક્તિ છે.

૨. તેની નિમકહરામીથી ગુસ્સે થયેલા વિષ્ણુદત્તે તેને તીવ્ર શબ્દોથી વીંધી નાખ્યો. (सम् + तक्ष्)

૩. તે સભામા ઉતાવળથી ઊઠતા ઘણા રાજાઓની કઠીઓ તેમના એકબીજા સાથે અથડાવાથી તૂટી (त्रुट्)

૪ ક્ષમા ન કરે એવો સાપ શુ લોહીની ઇચ્છાથી, જે મનુષ્ય તેને પગથી અડકે છે તેને કરડે છે? (दश्)

૫. ઇક્ષ્વાકુ વશના આચાર્ય વસિષ્ઠને પહેલુ નમન કરી રામ પોતાના ભાઈઓને ભેટ્યા (स्वञ्ज्)

૬. ઇન્દ્રજિત મરી જવાથી તેના કવેળાના મોતને લીધે શોકે રાવણને અગ્નિની માફક બાળ્યો. (भ्रस्ज्)

૭. જેનાથી હુ જીવુ છુ તે લઈ લે, તો તુ મારી જિંદગી લઈ લેવા યત્ન કરે છે. (यस्)

૮. દીવાની જ્યોતથી (આકર્ષાયેલુ) ખેંચાયેલુ પતગિયુ એકદમ તેના પર પડ્યુ અને મરી ગયુ. (*ऋ, मृत्यु ની દ્વિતીયા સાથે વાપરવુ)

૯ તે હાથીને પાછા ફેરવવાનુ ઇચ્છતા અર્જુને તેને બાણ વડે વીંધ્યો. (व्यध्)

૧૦. રાક્ષસોની સાથે લડાઈમા રામે સેંકડો દુશ્મનોને તીક્ષ્ણ શસ્ત્રોથી કાપ્યા. (व्रश्च्)

૧૧ રામનો આત્મા સીતાના વિરહથી ઉત્પન્ન થયેલા શોકમા ડૂબ્યો. (मस्ज्)

૧૨ જ્યારે દ્રૌપદી સિવાય યુધિષ્ઠિર પાસેથી બધુ જિતાયુ હતુ, ત્યારે ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રોએ યુધિષ્ઠિરને કહ્યુ કે તારી સ્ત્રી પાચાલીની હોડ કર. (पण्)†

* હ્યસ્તનભૂતકાળમા પૂર્વે લગાડવામા આવતો अ આ ધાતુના પ્રથમ સ્વરથી જોડાતા आर् થાય છે

† ચોથા પાનાની નીચે આપેલી × નોધ જુઓ.

૧૩ પક્ષીએ છીનવી લીધેલું ફળ મેળવવા મેં ઘણી મહેનત લીધી. (प्र + यस्)

૧૪. જે મોટા જોડે શત્રુતા રાખે છે તે નાશ પામે છે (शद्)

૧૫. હજારો અપરાધો મારાથી દરરોજ થાય છે અરે ઈશ્વર! તે સર્વને માફ કર (क्षम्)

૧૬ આ કન્યાની ન કહી શકાય તેવી શક્તિ છે કે ફક્ત સજીવ (चित्) વસ્તુઓ જ નહિ, પણ નિર્જીવ વસ્તુઓ પણ તેની સેવા કરે છે

૧૭ તે પાસેની નદીના જળકણથી ઠંડો આ પવન બાગમાં અતિ-મુક્તવેલાને ધીમે કંપાવે છે (धू)

૧૮ જ્યારે અર્જુને પોતાનો શંખ વગાડ્યો (ध्मा,) ત્યારે તેના યોદ્ધાઓ જેઓ નાસી ગયા હતા તેઓ પાછા આવ્યા અને તેના શત્રુઓના સૈન્યને ઊંઘતા દીઠા

શબ્દકોશ ૧

ધાતુઓ

अर्ज् ૧ ગ પરસ્મૈ૦ અને ૧૦ ગ મેળવવું, પામવું, કમાવું

अर्ह् ૧ ગ પરસ્મૈ૦ અને ૧૦ ગણ યોગ્ય થવું

ऋज् ૧ ગ આત્મને૦ મેળવવું, પામવું

कृत् ૬ ગ પરસ્મૈ૦ કાપવું

कॄ ૬ ગ. પરસ્મૈ૦ વેરવું, वि જોડે, પાથરવું

कृत् ૧૦ ગ પ્રશંસા કરવી, વખાણવું, સ્તુતિ કરવી

क्रम् પરસ્મૈ૦ ચાલવું, પગલું ભરવું, આત્મને૦ પરિણામ આણવું, શક્તિનો ઉપયોગ કરવો, आ જોડે,

* અહીં वैराय આત્મને૦ વાપરવું જેમકે ત્રીજો પુ. એ વ वैरायते.

પાસે જવુ, પગ મૂકવો, ઊભા થવુ,ઊગવુ, अति જોડે, ઓળગવુ, છૂટા થવુ.

क्लम् પરસ્મૈ० થાકવુ, થાકી જવુ, પરિશ્રમ પામવો, નરમ પડવુ, ખિન્ન થવુ

क्षम् ૪ ગ. પરસ્મૈ० માફ કરવુ

गुह् ૧ ગ પરસ્મૈ०, આત્મને० સતાડવુ

घ्रा ૧ ગ. પરસ્મૈ० उप જોડે, સૂઘવુ.

चम् ૧ ગ પરસ્મૈ० ચાટી જવુ, आ જોડે, પીવુ

चित् ૧૦ ગ. આત્મને० ચેતન હોવુ, હાલવા–ચાલવાની શક્તિ હોવી

जनय–जन् નુ કારક રૂપ, ઉત્પન્ન કરવુ, જન્મ આપવો. जनयितुम् હેત્વર્થ કૃદન્ત.

जॄ ૧ ગ. ૪ ગ પરસ્મૈ०, ૧૦ ગ. ઘરડા થવુ, ઘસાઈ જવુ, ખવાઈ જવુ

तक्ष् ૧ ગ. પરસ્મૈ० છોલવુ, કાપવુ, सम् જોડે, કકડા કરવા, ઘાયલ કરવુ, શબ્દથી વીંધવુ.

तर्ज् ૧ ગ પરસ્મૈ०,૧૦ગ આત્મને० ધમકી આપવી, ઠપકો આપવો

त्रस् પરસ્મૈ० ધ્રૂજવુ, બીવુ

त्रुट् પરસ્મૈ० ભાગવુ, તૂટવુ

दंश् ૧ ગ. પરસ્મૈ०,૧૦ગ. આત્મને० દશ દેવો, ડખવુ

धू ૬ ગ. પરસ્મૈ० ધ્રુજાવવુ, હલાવવું

नद् ૧ ગ. પરસ્મૈ० અવાજ કરવો, ગાજવું, ગર્જના કરવી

नश् वि જોડે, નાશ પામવુ

पण् ૧ ગ. સ્તવન કરવુ, હોડ કરવી, જુગાર રમવો

भ्रम् પરસ્મૈ० ભટકવુ, ફરવુ

भ्रस्ज् ૧ ગ. પરસ્મૈ०, આત્મને० ભૂજવુ, બાળવુ

मस्ज् ૬ ગ. પરસ્મૈ० ડૂબી જવુ

म्ना ૧ ગ પરસ્મૈ० મનમા ફરી બોલવુ, મનન કરવુ, सम् પૂર્વક आ જોડે, વારવાર મનન કરવુ, કથાઓને આધારે બોલવુ, અમલ કરવો

यम् ૧ ગ. પરસ્મૈ० કાબૂ રાખવો, પાછુ ખેંચવુ, नि જોડે, કબજામાં રાખવુ

यस् ૪ ગ પરસ્મૈ० યત્ન કરવો, प्र જોડે, કોશિશ કરવી

युज् वि જોડે, સહ્ય. જુદા થવુ

रच् वि જોડે, ગોઠવવુ

रम् वि જોડે, અટકવુ

लप् પરસ્મૈ० ઇચ્છા કરવી, अभि જોડે, લોભ કરવો, માગવું

लिप् ૬ ગ. પરસ્મૈ०, આત્મને० ચોપડવું, લીંપવુ, આજવું

लुप् ૪ ગ પરસ્મૈ૦ નાશ પામવો, અદૃશ્ય થવું, ઊડી જવું

लुप् ૬ ગ પરસ્મૈ૦, આત્મને૦ વર્જ લેવું, લૂટવું, ચોરવું, છીનવી લેવું

वप् ૧ ગ પરસ્મૈ૦ આત્મને૦ કાપવું, વાવવું, निर् જોડે, બલિ આપવો

वृष् ૧ ગ પરસ્મૈ૦ વરસવું, વરસાવવું, રેડવું

व्यध् ૪ ગ પરસ્મૈ૦ વીંધવું, ઘા કરવો

व्रश्च् ૬ ગ પરસ્મૈ૦ કાપવું, ફાડવું

शद् ૧ ગ નાશ પામવો, ક્ષીણ થવું

श्रि सम् જોડે, આશ્રય લેવો, આધાર રાખવો, વિશ્રામ રાખવો

सह् उद् જોડે, શક્તિમાન હોવું, જોર રાખવું, હિમ્મત કરવી

सञ्ज् ૧ ગ પરસ્મૈ૦ વળગવું, લાગી રહેવું, वि પૂર્વક अति જોડે, (व्यतिषञ्ज्) ભેળસેળ કરવું

सो ૪ ગ પરસ્મૈ૦ અંત આણવો, પૂરું કરવું, નાશ કરવો, वि પૂર્વક अव જોડે, નિશ્ચય કરવો, કોશિશ કરવી, યત્ન કરવો

स्था अव જોડે, ઊભા રહેવું, વસવું

अङ्ग ન અવયવ

अञ्जन ન મેશ, કાજળ

अननुष्ठान ન (अनुष्ठान ન કરવું તે, સાધવું તે) ન કરવું તે, ન કીધાની ભૂલ

अन्य સર્વનામ પુ સ્ત્રી ન બીજું

अनिग्रह પુ (निग्रह પુ દાબ) દાબમાં ન રહેવું તે, નિરંકુશપણું

अनीक ન સૈન્ય

अपथ्य ન કોઈ પણ પ્રકૃતિ બગડે એવી ચીજ, અવગુણકારક ચીજ

अपराधसहस्र ન (सहस्र ન હજાર) એક હજાર અપરાધો

अभिहित अभि + धा નું કર્મણિ ભૂ. કૃ બોલાયેલું

अभ्यागत अभि+आ+गम् નું ભૂ કૃ આવેલું, પુ પરોણો

अरुण પુ સૂર્યનો સારથિ

अर्घ्यसत्कार પુ (सत्कार પુ માન) અર્ઘ્યથી એટલે અતિથિની પૂજા કરવાના અથવા માન આપવાના સાહિત્યથી આપેલું માન

अर्थसंशय પુ (संशय પુ શક, ભય) ધનને લગતો ભય

अल्प પુ સ્ત્રી ન નાનું, ઓછું, अनल्प પુ સ્ત્રી ન ઘણા, ઘણું

अवज्ञात अव+ज्ञा નું કર્મણિ ભૂ. કૃ. ધિક્કારાયેલું

असत्पुरुषसेवा સ્ત્રી. (सत् પુ સ્ત્રી ન.

दन्त પુ દાત
दुष्ट પુ. સ્ત્રી ન નિર્દય
द्विजन्मन् પુ (द्वि બે, जन्मन् ન જન્મ) જેને બે જન્મ હોય તે, પહેલા ત્રણ વર્ણમાનો એક, બ્રાહ્મણ
द्विजिह्व પુ (जिह्वा સ્ત્રી જીભ) જેને બે જીભ હોય તે, સાપ
*द्विष् પુ શત્રુ
धनाशा સ્ત્રી ધનની ઇચ્છા
धर्मसूत्रकार પુ (धर्म પુ કાયદો, सूत्र ન વચન) કાયદાના વચન બનાવનાર, ધર્મશાસ્ત્ર લખનાર
धर्मार्थम् (धर्म, अर्थ) અ ધર્મને માટે
धैर्यधन પુ સ્ત્રી ન (धैर्य ન ધીરજ) જેનુ ધન ધીરજ છે તે
निदाघ પુ ઉનાળો
निन्दित निन्द् નુ કર્મણિ ભૂ કૃ. નિન્દાયેલુ, ઠપકાને લાયક
निरस्त निर् + अस् 'ફેકવુ'નુ કર્મણિ ભૂ કૃ વિખેરી નખાયેલુ, દૂર કરેલુ
विवर्तन ન અટકવુ તે, દૂર રહેવુ તે, વગર રહેવુ તે
निष्ठाशून्य પુ સ્ત્રી ન (निष्ठा સ્ત્રી સ્થિરતા, शून्य પુ સ્ત્રી ન રહિત) સ્થિરતા રહિત, અસ્થિર, ચચળ
निष्फलता સ્ત્રી. નિષ્ફળપણુ, વ્યર્થતા
नीच પુ સ્ત્રી ન નીચુ, હલકુ, અપ્રતિષ્ઠિત
न्यायवादिन् પુ સ્ત્રી ન (न्याय પુ જે ખરુ હોય તે) ખરુ બોલનાર
पतन ન પડવુ, સદ્દગુણથી ભ્રષ્ટ થવુ
पथ्य ન હિતકારક
पदार्थ પુ ચીજ, વસ્તુ
परम् ઉ અ પણ, પરતુ
पर्याप्तम् ક્રિ વિ સપૂર્ણ રીતે, ઇચ્છાનુરૂપ
पावन પુ સ્ત્રી ન. પવિત્ર કરનારુ, સ્વચ્છ
पुष्टि સ્ત્રી પોષણ
प्रचण्ड પુ સ્ત્રી ન ગરમ, ઉષ્ણ, તીક્ષ્ણ
प्रतापनिधि પુ (प्रताप પુ ગરમી) તાપનો ભડાર
प्रतिपक्ष પુ શત્રુ
प्रत्युत्पन्नमति પુ સ્ત્રી ન (प्रत्युत्पन्न- प्रति+उद्+पद् નુ ભૂ કૃ) હાજરજવાબી, ચપળ, ચચળ
प्रमाद પુ ભૂલ
प्राण પુ (બહુવચન) જીવ

* અન્ત્ય ष् પ્રથમાના એકવચનમા અને વ્યજનાદિ પ્રત્યયો પછી આવે તો તેનો ट् અથવા ड् થાય છે

बहिरुपाधि પુ (उपाधि પુ. ધર્મ, વિશેષ ગુણ) બાહ્ય હેતુ, બહારનો ગુણ
बाणवृष्टि સ્ત્રી (वृष्टि સ્ત્રી વરસાદ) બાણનો વરસાદ
भानु પુ સૂર્ય
भोगतृष्णा સ્ત્રી. (भोग પુ સાસારિક સુખ, तृष्णा સ્ત્રી. તરસ, ઇચ્છા) સાસારિક સુખની ઇચ્છા
मत ન. અભિપ્રાય, સલાહ
मधुपर्क પુ આવેલા અતિથિને મધ, દહીં વગેરેનું અર્પણ
महाज પુ મોટો બકરો
महानुभाव પુ સ્ત્રી. ન મોટાઈવાળુ
महाराज પુ મોટો રાજા
महोक्ष પુ (उक्षन् પુ વૃષભ) મોટો વૃષભ
मान પુ અભિમાન, ગર્વ
मालाकार પુ. માળી
मिथ ક્રિ વિ અરસપરસ, સાથે
यावत् ક્રિ વિ જે વખતમા, જ્યા-[સુધી
रण ન યુદ્ધભૂમિ
रश्मिवत् પુ (रश्मि પુ કિરણ) સૂર્ય
राष्ट्र ન રાજ્ય, પ્રજા
रुष् સ્ત્રી ક્રોધ
लक्ष्मी સ્ત્રી ધનની દેવી, શોભા, વૈભવ
वणिग्जन પુ (वणिज् પુ વેપારી) વેપારી
वत्सतरी સ્ત્રી વાછરડી
वधक्रम પુ. મારવાની રીત
वन्य પુ. સ્ત્રી. ન વનને લગતુ
वपुस् ન. શરીર
वर्मन् ન. કવચ
वारिद પુ. વાદળુ, મેઘ
विचित्र પુ. સ્ત્રી. ન અજાયબ જેવુ
विपिन ન. જગલ, વન
*विश्वत ક્રિ વિ સર્વ દિશામા
विहित (वि+धा નુ કર્મણિ ભૂ કૃ.) શાસ્ત્રમા બતાવેલું
वृद्धि સ્ત્રી. ઉદય
वैषम्य ન. મુશ્કેલી, સકટ
व्यथित व्यथ् નુ ભૂ કૃ દુખિત
शक्य પુ સ્ત્રી ન બની શકે એવુ
शचीपति પુ ઇંદ્ર, શચીનો પતિ
शनैस् ક્રિ વિ ધીમે
शब्द પુ અવાજ, બોલ
शरीरिन् પુ સ્ત્રી ન. શરીરવાળુ, પુ મનુષ્ય, માણસ
शस्त्रसपात પુ (शस्त्र ન આયુધ, હથિયાર, सपात પુ. ઉપર પડવું તે) હથિયારનો ઘા
शाश्वत પુ સ્ત્રી ન હમેશનુ, અખંડ
शिखिन् પુ. મોર
शीत પુ સ્ત્રી. ન. ઠડુ
श्रम પુ. થાક

* નામને तस् પ્રત્યય ઉમેરવામા આવે ત્યારે તેમા પંચમીનો અને કોઈ વખતે સપ્તમીનો અર્થ આવે છે.

પરસ્મૈપદ

૩ એકવચનના પ્રત્યયો વિકારક છે

અપવાદ—વિધ્યર્થના એકવચનના પ્રત્યયો, અને આજ્ઞાર્થના બીજા પુરુષનો એકવચનનો પ્રત્યય વિકારક નથી

૪ દ્વિવચન અને બહુવચનના પ્રત્યયો અવિકારક છે

અપવાદ—આજ્ઞાર્થમા પહેલા પુરુષના દ્વિવચન અને બહુવચનના પ્રત્યયો અવિકારક નથી

આ પ્રમાણે વર્તમાનકાળ અને હ્યસ્તનભૂતકાળના બધા પુરુષોના એકવચનના પ્રત્યયો, આજ્ઞાર્થ પહેલા પુરુષના બધા વચનના પ્રત્યયો અને ત્રીજા પુરુષનો એકવચનનો પ્રત્યય એટલા વિકારક છે, અને બાકીના અવિકારક છે

આત્મનેપદ

૫ બધા પ્રત્યયો અવિકારક છે

અપવાદ—આજ્ઞાર્થના પહેલા પુરુષના પ્રત્યયો અવિકારક નથી

૬ વિકારક પ્રત્યયો પૂર્વે રૂપના અન્ત્ય સ્વર અને ઉપાન્ત્ય હ્રસ્વ સ્વરનો ગુણ છે

વર્તમાનકાળ

૭. ગણના બીજા વિભાગના વર્તમાનકાળના પરસ્મૈપદ પ્રત્યયો પહેલા વિભાગના વર્તમાનના જેવા જ છે, પણ આત્મનેપદ પ્રત્યયોમાના કેટલાકમા નીચેના ફેરફાર થાય છે

(૧) માર્ગોપદેશિકામા આપેલા આત્મનેપદ પ્રત્યયોમાના કેટલાકમા इ છે તેને ઠેકાણે आ મુકાય છે

(૨) પહેલા પુરુષના એકવચનનો પ્રત્યય ए છે

(૩) ત્રીજા પુરુષના બહુવચનમા न્ નો લોપ થાય છે

એટલે પ્રત્યયો નીચે પ્રમાણે છે

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
૧લો પુ.	ए	वहे	महे
૨જો ,,	से	आथे	ध्वे
૩જો ,,	ते	आते	अते

---

૮. પાંચમા ગણમાં नु અને આઠમા ગણમાં उ ગણકાર્યવિશિષ્ટ કાળોમાં પ્રત્યયો લાગતા પૂર્વે ધાતુઓને લગાડવામાં આવે છે

૫મો ગણ

चि પરસ્મૈ૦, આત્મને૦ એકઠું કરવું.

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
૧લો પુ	चिनोमि	चिनुवः-चिन्वः	चिनुमः-चिन्मः
૨જો ,,	चिनोषि	चिनुथः	चिनुथ
૩જો ,,	चिनोति	चिनुतः	चिन्वन्ति

અહીં चि ધાતુમાં नु ઉમેરવાથી चिनु થયું અન્ત्य उनो ओ થાય છે એટલે આખું રૂપ चिनो થયું मि, सि, ति વિકારક છે તેથી ओ થયો, वस्, मस् વગેરે પહેલાં એમનું એમ રહે છે, કારણ કે તે અવિકારક છે.

(અ) પ્રત્યયના સ્વર उની પૂર્વે જો સંયુક્ત વ્યંજન ન આવ્યો હોય, તો व् અને म् ની અગાઉ તેનો વિકલ્પે લોપ થાય છે તેથી चिनुव-चिन्वः, चिनुम-चिन्म. અને चिनुवहे-चिन्वहे, चिनुमहे-चिन्महे થાય, પણ आप् ધાતુના आप्नुव અને आप्नुम એ રૂપોમાં उ લોપાતો નથી

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
૧લો પુ	चिन्वे	चिनुवहे-चिन्वहे	चिनुमहे-चिन्महे
૨જો ,,	चिनुषे	चिन्वाथे	चिनुध्वे
૩જો ,,	चिनुते	चिन्वाते	चिन्वते

અહીં બધા પ્રત્યયો અવિકારક હોવાથી કોઈ પણ જગાએ नुनो नो થતો નથી.

आप् પરસ્મૈ૦ મેળવું

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
૧લો પુ	आप्नोमि	आप्नुवः	आप्नुमः
૨જો ,,	आप्नोषि	आप्नुथः	आप्नुथ
૩જો ,,	आप्नोति	आप्नुतः	आप्नुवन्ति

(અ) આ ગણમાં વ્યંજન અન્તે હોય એવા ધાતુને પછી નુના ઉનો ઉવ્ એવો ફેરફાર થાય છે. આ ફેરફાર સ્વરથી શરૂ થતા અવિકારક પ્રત્યય પૂર્વે જ થાય છે.

તેથી आप्नुवन्ति થયું, કારણ કે आप् ધાતુને છેડે प् વ્યંજન છે.

૮ મો ગણ

तन् પરસ્મૈ૦, આત્મને૦ તાણીને લાંબુ કરવું

	એ૦ વ૦	દ્વિ૦ વ૦	બ૦ વ૦
૧લો પુ	तनोमि	तनुवः–तन्वः	तनुमः–तन्मः
૨જો ,,	तनोषि	तनुथः	तनुथ
૩જો ,,	तनोति	तनुतः	तन्वन्ति

૧લો પુ	तन्वे	तनुवहे–तन्वहे	तनुमहे–तन्महे
૨જો ,,	तनुषे	तन्वाथे	तनुध्वे
૩જો ,,	तनुते	तन्वाते	तन्वते

(અ) નિયમથી तनुव અથવા तन्व વગેરે થાય છે.

૯. ગણકાર્યવિશિષ્ટ કાળોમાં कृ કરવું ૮મો ગણ પરસ્મૈ૦, આત્મને૦નું વિકારક પ્રત્યય પહેલાં कर् અને અવિકારક પ્રત્યય પહેલાં कुर् રૂપ થાય છે.

	પરસ્મૈ૦			આત્મને૦		
	એ. વ	દ્વિ વ	બ. વ.	એ વ.	દ્વિ. વ.	બ. વ.
૧ લો પુ	करोमि	कुर्वः	कुर्मः	कुर्वे	कुर्वहे	कुर्महे
૨ જો ,,	करोषि	कुरुथः	कुरुथ	कुरुषे	कुर्वाथे	कुरुध्वे
૩ જો ,,	करोति	कुरुतः	कुर्वन्ति×	कुरुते	कुर्वाते	कुर्वते

(અ) कृ ધાતુમાં व् અને म् પૂર્વે उનો નિત્ય લોપ થાય છે આ નિયમ પ્રમાણે कुर्वः, कुर्मः વગેરે થાય છે

यज्ञेषु सोमं सुन्वतेऽध्वर्यवः।
प्रत्यहं प्रातरुत्थायोपवनं च गत्वा पुष्पाण्यवचिनोसि।
महात्मनां यशांसि दिक्षु प्रतन्वन्ति कवयः।
दुःखपीडितामपि मां हृदयमर्मच्छिद्भिर्वचनैः किं पुनर्दुनोषि।
द्वाःस्थौ पुरुषौ राजकुलस्य द्वारमपावृण्वाते।
पुण्यकृतः स्वेषां सुचरितानां फलं स्वर्गलोकेऽश्नुवते।
आर्याः संसारसुखानि त्यक्त्वा किमर्थमरण्यवासमङ्गीकुरुध्वे।
श्रुतिमनोहरांश्चित्रालापाञ्शृण्मः।
आकाशं मेघा वृण्वते।
हे जगन्नायक न वय चर्मचक्षुषा तव विभूतिमुपवीक्षितुं शक्नुमः।
यत्त्वं कुरुषे तदन्यथा विधातुं कः शक्नोति?
केनापि रक्षसा हृतमस्माकं तुरगं वयं विचिनुमः।
वारवारमीश्वरस्याराधनां साधवः कुर्वन्ति।
सत्कृतिर्मनुष्यस्य कीर्ति सर्वेषु देशेषु तनोति।
दुरापमपि लोकेऽस्मिन् यद्यद्वस्त्वभिवाञ्छति।
तत्तदाप्नोति मेधावी तस्मात्कार्यः समुद्यमः॥

× જ્યારે દન્તસ્થાની વ્યંજન न्ની પછી આવે છે ત્યારે न्નો ण् થતો નથી.

*न दुनोति दयालुत्वाद्वचसा कंचिदप्यसौ।
दुरुक्तैरपि दीनानां मनस्तस्य न दूयते॥
सोमं सुनोति यज्ञेषु सोमवंशाविभूषणः।
पुरः सुवति संग्रामे स्यन्दनं स्वयमेव सः॥

ગુજરાતી વાક્યો

૧. તમે તમારી મનની લાગણીઓને વશ કરવાને શક્તિમાન નથી. (शक्)
૨. અમે દર વર્ષે કાશીની જાત્રા કરીએ છીએ (कृ)
૩. ચાતક પાણી માગે છે (वन्), પણ તે પામતુ નથી. (आप्)
૪. હુ કહુ છુ તે તુ સાભળે છે? (श्रु)
૫. હુ તે વિચાર કહી દેખાડતો નથી (वि + वृ), કારણ કે તે પાપી છે
૬ મહેલના દરવાજા હુ બધ કરુ છુ (सम् + वृ)
૭ તે બે શિક્ષકો પોતાના શિષ્યોને ન્યાયના મૂળ વિચારો સમજાવે છે (वि + वृ)
૮ આમ કરવામા† માત્ર તમે તમારી પોતાની હલકાઈ ઉઘાડી પાડો છો (आविस् + कृ)
૯ કજૂસો પૈસા સઘરી મૂકે છે (सम् + चि)
૧૦. સમજુ માણસો પોતાની મતલબો સહેલાઇથી પાર પાડે છે (साध्)
૧૧ મેં એક પશુ જોયુ તેને જાડી પૂછડી છે, જેને તે વારવાર હલાવે છે (धु)

---

* આ અને એની પછીનો શ્લોક ગયા પાઠના જેવા જ કૃષ્ણ નામના ગણને લાગુ પડે છે.

† તમેનો ગુણ બતાવનાર વર્તમાન કૃદન્ત વાપરો.

શબ્દકોશ ૨

પાંચમા ગણના ધાતુઓ

अश् આત્મને૦ મેળવવુ, ભોગવવુ, વ્યાપવુ

आप् પરસ્મૈ૦ મેળવવુ

चि પરસ્મૈ૦, આત્મને૦ એકઠુ કરવુ, वि+चि શોધવુ, ખોળવુ, सम्+चि ભેગુ કરવુ

दु પરસ્મૈ૦ દુખ દેવુ, પજવવુ, ચીડવવુ

धु અથવા धू પરસ્મૈ૦, આત્મને૦ ધ્રુજાવવુ, હલાવવુ

धृष् પરસ્મૈ૦ હિંમત કરવી, હોડ બકવી

वृ પરસ્મૈ૦, આત્મને૦ ઢાકવુ, अप+आ+वृ ઉઘાડવુ, वि+वृ ચોખ્ખુ સમજાવવુ, કહી દેખાડવુ, सम्+वृ બધ કરવુ, आ+वृ કાબૂ રાખવો, દાબ રાખવો.

शक् પરસ્મૈ૦ શક્તિમાન થવુ, શકવુ

श्रु (शृ)* પરસ્મૈ૦ સાંભળવુ

साध् પરસ્મૈ૦ સાધવુ, પાર પાડવું

सु પરસ્મૈ૦, આત્મને૦ સોમરસ કાઢવો

આઠમા ગણના ધાતુઓ

कृ પરસ્મૈ૦, આત્મને૦ કરવુ, वशी+कृ વશ કરવુ, જીતવુ, अङ्गी+कृ અગીકાર કરવો, કબૂલ કરવુ, आविस्+कृ ઉઘાડુ કરવું, ખુલ્લુ કરવુ, तिरस्+कृ ધિક્કારવુ

प्रति+कृ સામા થવુ, બદલો લેવો, વેર લેવુ

तन् પરસ્મૈ૦, આત્મને૦ તાણવુ, પાથરવુ, યત્ન કરવો, प्र+तन् પાથરવુ.

वन् આત્મને૦ માગવુ

अध्वर्यु પુ બળિદાન તૈયાર કરી અગ્નિમા હોમનાર યાજ્ઞિક ગોર

अन्यथा અ. નહીં તો, બીજી રીતે

अरण्यवास પુ (अरण्य ન વન, वास પુ. રહેઠાણ) વનમા રહેઠાણ

आराधना સ્ત્રી. પૂજા

कार्य પુ. સ્ત્રી. ન કરવા લાયક, કરવા યોગ્ય

चर्मचक्षुस् ન. (चर्मन् ન ચામડુ, ચામડી, અને चक्षुस् ન આખ) ચામડાની આખ, શારીરિક દૃષ્ટિ

चित्रालाप પુ. (चित्र તરેહ તરેહનુ, વિવિધ, અને आलाप પુ વાત) વિવિધ વિષયની વાતચીત

---

* કેટલાક ધાતુઓના ગણકાર્યવિશિષ્ટ કાળોમા જે આદેશ થાય છે તે કૌંસમાં આપેલા છે.

जगन्नायक પુ (जगत् ન જગત, વિશ્વ, नायक પુ ધણી) વિશ્વનો ધણી

तुरग પુ ઘોડો

दयालुत्व ન દયાભાવ, માયાળુપણુ

दीन પુ સ્ત્રી ન ગરીબ, દરિદ્રી, દુ ખી

दु खपीडित પુ સ્ત્રી ન દુ ખથી પીડાયેલુ

दुराप પુ સ્ત્રી ન મેળવવુ મુશ્કેલ પડે એવુ

दुरुक्त ન. અનુચિત વચન, સારી રીતે નહીં બોલેલા શબ્દો, દુર્ભાષણ

दू ४ ગણ આત્મને० દુ ખિત થવુ, દુ ખ પામવુ

द्वा स्थ પુ. સ્ત્રી ન. બારણે ઊભેલુ, દ્વારપાળ

द्वार ન બારણુ

पुण्यकृत् પુ સ્ત્રી ન. (पुण्य ન પુણ્ય અને कृ કરવુ) પુણ્ય કરનાર

प्रत्यहम् અ (प्रति દરેક અને अहन् ન. દિવસ) દરરોજ

यज्ञ પુ યજ્ઞ, જગન

राजकुल ન (राजन् પુ અને कुल ન. ઘર, મહેલ) રાજમહેલ

वारंवारम् ક્રિ વિ વારેવારે, વારવાર

विमुक्ति સ્ત્રી મુક્તિ, મોક્ષ

श्रुतिमनोहर પુ સ્ત્રી ન (श्रुति સ્ત્રી કર્ણ, કાન, मनोहर પુ સ્ત્રી ન રમણીય) કાનને રમણીય લાગે એવુ

संग्राम પુ યુદ્ધ

संसारसुख ન (संसार પુ દુનિયામા હોવુ તે, सुख ન) દુનિયાની સ્થિતિનુ સુખ

सत्कृति સ્ત્રી પુણ્યકર્મ, રૂડુ કામ

सृ १ ગણ પરસ્મૈ० હડસેલવુ, આગળ ચલાવવુ

सोमवशविभूपण પુ સ્ત્રી ન. (सोम પુ ચદ્ર) ચદ્રવશને શોભાવનાર, ચદ્રવશનો (ચદ્રવશના રાજાઓનો) અલકાર

स्यन्दन પુ રથ

स्वयम् અ પોતે, જાતે

हृदयमर्मच्छिद् પુ સ્ત્રી. ન (हृदय ન હૈયુ, मर्मन् ન જેમા મારવાથી જીવ જાય એવા ભાગો, મર્મસ્થાન, અને छिद् કાપવુ) હૃદયના મર્મસ્થાનને છેદનારુ

કંજૂસ માણસ कदर्य પુ.
કારણ કે यत અ, हि અ.
જાડી स्थूल પુ સ્ત્રી. ન.
विपुल પુ. સ્ત્રી. ન.
જાત્રા यात्रा સ્ત્રી
દર વરસ प्रतिसंवत्सरम् ક્રિ વિ. અ
દરવાજો द्वार ન.
પાપી पाप પુ સ્ત્રી ન.
પોતાનુ स्वीय પુ સ્ત્રી. ન.
મતલબ कार्य ન
મનની લાગણી मनोधर्म પુ,
इन्द्रियवृत्ति સ્ત્રી, इन्द्रिय ન.
મૂળ વિચાર तत्त्व ન, नय પુ.
લડવા युद्धाय, युद्धे, योद्धुम्
વારવાર अनिशम् ક્રિ. વિ
વિચાર सकल्प પુ, बुद्धि સ્ત્રી.
શિક્ષક अध्यापक પુ. સ્ત્રી. ન.
સમજુ दूरदर्शिन् પુ. સ્ત્રી. ન.
चतुर પુ સ્ત્રી. ન.
સહેલાઈ सौकर्य ન.
હલકાઈ लघुता સ્ત્રી

પાઠ ૩ જો

પાંચમો અને આઠમો ગણ (ચાલુ)

હ્યસ્તન ભૂતકાળ

૧ પરસ્મૈપદના પ્રત્યયો પહેલા વિભાગના કહ્યા છે તેના તે જ છે. આત્મનેપદના પ્રત્યયો પણ તે જ છે, માત્ર इताम् અને इथाम् ને બદલે आताम् ને आथाम् થાય છે. (જુઓ પા. ૧૬ મુ—૧), અને ત્રીજા પુરુષ બહુવચનનો પ્રત્યય अत છે.

એટલે પ્રત્યયો નીચે પ્રમાણે છે.

	એ વ	દ્વિ વ.	બ. વ.
૧ લો પુ.	इ	वहि	महि
૨ જો ,,	थास्	आथाम्	ध्वम्
૩ જો ,,	त	आताम्	अत

૫ મો ગણ

आप् પરસ્મૈ० મેળવવુ

	એ વ.	દ્વિ. વ	બ વ.
૧ લો પુ	आप्नवम्	आप्नुव	आप्नुम
૨ જો ,,	आप्नोः	आप्नुतम्	आप्नुत
૩ જો ,,	आप्नोत्	आप्नुताम्	आप्नुवन्

अश् આત્મને० [illegible]

	એ વ	દ્વિ વ	બ વ
૧ લો પુ	आश्नुवि	आश्नुवहि	आश्नुमहि
૨ જો „	आश्नुथाः	आश्नुवाथाम्	आश्नुध्वम्
૩ જો „	आश्नुत	आश्नुवाताम्	आश्नुवत

પરસ્મૈપદ એકવચનના [illegible] છે, તેથી [illegible] લખેલા રૂપોમાં પણ आश्नुवन्, आश्नुवि [illegible] રૂપોમાં (પા ૧૮ અ પ્રમાણે) नुना वनो वर् थय છે [illegible].

चि આત્મને० ભેગું કરવું

	એ વ	દ્વિ વ	બ વ
૧ લો પુ.	अचिन्वि	अचिनुवहि–अचिन्वहि	अचिनुमहि–अचिन्महि
૨ જો „	अचिनुथाः	अचिन्वाथाम्	अचिनुध्वम्
૩ જો „	अचिनुत	अचिन्वाताम्	अचिन्वत

૮મો ગણ

तन् પરસ્મૈ० લંબાવવું

	એ વ	દ્વિ વ	બ વ
૧ લો પુ	अतनवम्	अतनुव–अतन्व	अतनुम–अतन्म
૨ જો „	अतनोः	अतनुतम्	अतनुत
૩ જો „	अतनोत्	अतनुताम्	अतन्वन्

આત્મને०

	એ વ	દ્વિ વ	બ વ
૧ લો પુ	अतन्वि	अतनुवहि–अतन्वहि	अतनुमहि–अतन्महि
૨ જો „	अतनुथाः	अतन्वाथाम्	अतनुध्वम्
૩ જો „	अतनुत	अतन्वाताम्	अतन्वत

પા ૧૭ (અ) પ્રમાણે अचिन्वहि, अतन्व, अतन्वहि વગેરે રૂપો થાય છે कृना રૂપો —

૧ લો પુ अकरवम्, अकुर्व, अकुर्म વગેરે થાય છે (પા ૧૯, ૯) (અ) પ્રમાણે

देवा वै यज्ञमतन्वत तांस्तन्वानानसुरा अभ्यगच्छन्।
हे संजय कुरुक्षेत्रे मामकाः पाण्डवाश्च किमकुर्वत तत्कथय।
रामादीनानेतुं दूतानयोध्यां प्राहिणोज्जनकः।
एकस्मिन्निविडेऽरण्ये वसन्फलमूलादीनामशनेन वृत्तिमकुर्वि।
कथय नो याः कथा वृद्धेभ्यस्त्वमशृणोः।
रामं युद्धेऽधृष्णुवन्राक्षसाः।
उद्यमं कुर्वन्नपि फलं नैवाप्नवं तस्माद्भवितव्यतैवात्रोपालभ्या।
ईदृशैः कर्मभिर्महत्पुण्यं त्वं समचिनुथाः।
भो भो अध्वर्यवः सोमं यूयमसुनुध्वं न वेति पृच्छति होता।
रामलक्ष्मणौ सीतामरण्येऽन्विष्यन्तौ महान्तं कालं* समीहितं नैवाप्नुवाताम्।
आपतिता आपदः प्रत्यकुर्म भवतां साहाय्येन।

ગુજરાતી વાક્યો

૧. રાજાના દુશ્મનોએ તેની સાથે યુદ્ધ કરવા હિંમત કરી. (धृष्)
૨. દશરથે સરયૂના કિનારા ઉપર યજ્ઞ કર્યો (तन्)
૩. શત્રુની હિલચાલ તપાસવાને રાજાના પ્રધાનોએ મને મોકલ્યો. (प्र+हि)
૪. અમે તે કિલ્લાના દરવાજા ઉઘાડ્યા (अप + आ + वृ)
૫. તેં જે કર્યું (कृ) તેથી તારા મિત્રોને હજી દુઃખ થાય છે. (दु)
૬. પર્વતના શિખર સુધી હું ચઢી શક્યો નહિ (शक्)
૭. જે પુસ્તકો ખોવાયેલા હતાં તે તમે ક્યા શોધ્યા ? (वि+चि)
૮. ગઈ કાલે બાગમા બે છોકરીઓએ પોતાને માટે ફૂલો† ચૂંટ્યા (अव+चि)

---

* મુદત બતાવનાર બીજી વિભક્તિમા મૂકવામા આવે છે.

† આ ઠેકાણે ધાતુનું આત્મનેપદ રૂપ વાપરવું. જ્યારે ધાતુ ઉભયપદી હોય ત્યારે ક્રિયાનું રૂપ કર્તાને મળતુ હોય તો આત્મનેપદ રૂપ વાપરવું અને બીજાને મળતુ હોય તો પરસ્મૈપદ રૂપ વાપરવુ.

૯. તેમણે યત્નથી ઇચ્છાઓ, ગુસ્સો અને લોભ દબાવ્યો, (आ + वृ) અને બ્રહ્મનુ ધ્યાન કરતા મોક્ષ મેળવ્યો (आप्)

૧૦ બભ્રુવાહને તીર વડે અર્જુનને છાતીમા ઘાયલ કર્યો (क्षण् અથવા क्षिण्)

૧૧ તે લડાઈમા યોદ્ધાઓના ઘોડાઓ મરાયા, પણ તેમણે બીજા મેળવ્યા (आप्) અને ફરીથી લડ્યા

૧૨ તેં અને રામે પાપ કીધુ (कृ), તેને માટે તમે બન્ને શિક્ષાને પાત્ર છો.

શબ્દકોશ ૩

क्षण् क्षिण् ૮ મો ગણ પરસ્મૈ૰ ઘાયલ કરવુ

हि ૫ મો ગણ પરસ્મૈ૰ જવુ, प्र + हि મોકલવુ

अन्विष्यत् (अनु+इष् ૪ ગ પરસ્મૈ૰ નુ વ કૃ) શોધતુ, શોધતા

अशन ન ખાવુ તે, ભોજન

ईदृश પુ સ્ત્રી ન આવુ

उपालभ्य પુ સ્ત્રી ન. ઠપકા લાયક, ઠપકાપાત્ર

कुरुक्षेत्र ન કુરુઓ લડ્યા તે જગાનુ નામ

अभि + गम् હુમલો કરવો

निविड પુ સ્ત્રી ન કાટખીચ ઘનઘોર, ગાઢુ

फलमूलादि પુ સ્ત્રી ન. (मूल કન્દ) ફળ, મૂળ વગેરે

भवितव्यता સ્ત્રી નસીબ, પ્રારબ્ધ

मामक પુ સ્ત્રી ન મારુ

रामादि પુ (राम વિશેષ નામ છે, અને आदि આરંભ) રામ અને બીજાઓ, રામ વગેરે

वृत्ति સ્ત્રી ગુજરાન, આજીવિકા

वृद्ध પુ સ્ત્રી ન ઘરડુ

वै અ પાદપૂરણ માટે વાપરેલો શબ્દ

सञ्जय પુ વિશેષ નામ છે

समीहित પુ સ્ત્રી ન જે ઇચ્છેલુ હોય તે

साहाय्य ન મદદ

हे હે અ. અરે । સંબોધનાર્થ અવ્યય

होतृ પુ હોમ કરનાર, યાજ્ઞિક ગોર

ઇચ્છા काम પુ.
કિલ્લો दुर्ग ન.
ખોવાયેલું नष्ट ભૂ. કૃ.
તપાસવા निरूपयीतुम् (नि+रूप ૧૦મા ગણનું હેત્વર્થ કૃદન્ત)
નિત્ય शाश्वत પુ. સ્ત્રી. ન.
બભ્રુવાહન (અર્જુનનો પુત્ર, પાણ્ડવ) बभ्रुवाहन પુ.
બીજું अपर પુ. સ્ત્રી. ન. સર્વનામ
મરાયું हत કર્મણિ ભૂ. કૃ.
લોભ लोभ પુ.
શિક્ષા दण्ड પુ.
સરયૂ (અયોધ્યા પાસેની નદી) सरयू સ્ત્રી.
સુખ सुख ન
હિલચાલ व्यापार પુ.
હજુ પણ अद्यापि

પાઠ ૪ થો

પાંચમો અને આઠમો ગણ (ચાલુ)

પરસ્મૈપદ

આજ્ઞાર્થ

૧. ગણોના બીજા ભાગમાં આજ્ઞાર્થરૂપના બીજા પુરુષના એકવચનમાં हि પ્રત્યય લાગે છે. પાંચમા ગણમાં જ્યારે ધાતુને છેડે સ્વર હોય ત્યારે, અને આઠમા ગણમાં બધે એ हिનો લોપ થાય છે.

એટલે પ્રત્યયો નીચે પ્રમાણે છે.

	એ. વ.	દ્વિ વ.	બ. વ.
૧ લો પુ	आनि	आव	आम
૨ જો ,,	हि	तम्	त
૩ જો ,,	तु	ताम्	अन्तु

आप् ૫ મો ગણ

	એ વ.	દ્વિ. વ.	બ. વ.
૧ લો પુ.	आप्नवानि	आप्नवाव	आप्नवाम
૨ જો ,,	आप्नुहि	आप्नुतम्	आप्नुत
૩ જો ,,	आप्नोतु	आप्नुताम्	आप्नुवन्तु

[illegible]

	[illegible]	[illegible]	[illegible]
૧ [illegible]	सुनवानि	[illegible]	[illegible]
૨ જો ,,	सुनु	[illegible]	[illegible]
૩ જો ,,	सुनोतु	[illegible]	[illegible]

[illegible] નો નો [illegible] આપ્નવાઘ [illegible] અને [illegible]

[illegible]

૨ [illegible] થાય છે. [illegible] ગુણ [illegible]

એટલે પ્રત્યયો નીચે પ્રમાણે [illegible]

	એ વ	દ્વિ વ	બ વ
૧ લો પુ	याम्	याव	याम
૨ જો ,,	यास्	यातम्	यात
૩ જો ,,	यात्	याताम्	युस्

चि ૫ મો ગણ

	એ વ	દ્વિ વ	બ વ
૧ લો પુ	चिनुयाम्	चिनुयाव	चिनुयाम
૨ જો ,,	चिनुया॰	चिनुयातम्	चिनुयात
૩ જો ,,	चिनुयात्	चिनुयाताम्	चिनुयुः

અહીં બધા પ્રત્યયો અવિકારક છે તેથી ગુણ થતો નથી

આત્મનેપદ

આજ્ઞાર્થ

૩ ગણોના બીજા વિભાગમા વર્તમાનકાળ અને હ્યસ્તન ભૂતકાળમા થાય છે, તે જ પ્રમાણે આજ્ઞાર્થના આત્મનેપદ પ્રત્યયોમાના इ નો आ

થાય છે, અને ત્રીજા પુરુષના બહુવચનના પ્રત્યયમાંના न् નો લોપ થાય છે.

એટલે પ્રત્યયો નીચે પ્રમાણે છે.

	એ. વ.	દ્વિ વ.	બ વ.
૧લો પુ.	ऐ	आवहै	आमहै
૨જો „	स्व	आथाम्	ध्वम्
૩જો „	ताम्	आताम्	अताम्

	એ. વ	દ્વિ વ.	બ. વ
૧લો પુ.	चिनवै	चिनवावहै	चिनवामहै
૨જો „	चिनुष्व	चिन्वाथाम्	चिनुध्वम्
૩જો „	चिनुताम्	चिन्वाताम्	चिन्वताम्
૧લો પુ	अश्नवै	अश्नवावहै	अश्नवामहै
૨જો „	अश्नुष्व	अश्नुवाथाम्	अश्नुध्वम्
૩જો „	अश्नुताम्	अश्नुवाताम्	अश्नुवताम्

આત્મનેપદ પ્રત્યયોમાં આજ્ઞાર્થના પહેલા પુરુષના ત્રણે વચનોના પ્રત્યયો જ માત્ર વિકારક છે, એટલે એ રૂપોમા नु નો ગુણ થઈ नो થાય છે અને પછી नव् થાય છે

વિધ્યર્થ

૪. વિધ્યર્થના આત્મનેપદ પ્રત્યયો ગણોના પહેલા વિભાગના આત્મનેપદ જેવા જ છે.

	એ. વ.	દ્વિ વ.	બ. વ.
૧લો પુ	चिन्वीय	चिन्वीवहि	चिन्वीमहि
૨જો „	चिन्वीथाः	चिन्वीयाथाम्	चिन्वीध्वम्
૩જો „	चिन्वीत	चिन्वीयाताम्	चिन्वीरन्

	એ. વ.	દ્વિ. વ.	બ. વ.
૧લો પુ	अश्नीय	अश्नीवहि	अश्नीमहि
૨જો ,,	अश्नीथाः	अश्नीयाथाम्	अश्नीध्वम्
૩જો ,,	अश्नीत	अश्नीयाताम्	अश्नीरन्

આ બધા રૂપોમા [illegible] નો [illegible] થયો છે (પા ૧૮, ૧ જુઓ)

૫ આઠમા ગણના ધાતુઓના [illegible] પાંચમા ગણના [illegible] [illegible] એટલોજ છે કે પાંચમા ગણમા नु અને આઠમા ગણમા उ લાગે છે कृ નો उ વિધ્યર્થના य થી [illegible] આઠમા ગણના [illegible]

આજ્ઞાર્થ

આત્મને૦

	એ. વ.	દ્વિ. વ.	બ. વ.
૧લો પુ	तनवै	तनवावहै	तनवामहै
૨જો ,,	तनुष्व	तन्वाथाम्	વગેરે

પરસ્મૈ૦

૧લો પુ.	तनवानि	तनवाव	तनवाम
૨જો પુ	तनु	तनुतम्	વગેરે

વિધ્યર્થ પરસ્મૈ૦

૧લો પુ	कुर्याम्	कुर्याव	कुर्याम
૨જો ,,	कुर्याः	कुर्यातम्	कुर्यात
૩જો ,,	कुर्यात्	कुर्याताम्	कुर्युः

तन्वीय વિધ્યર્થ આત્મને૦ ૧લો પુ એ વ
तनुयाम् ,, પરસ્મૈ૦ ,, ,,
कुर्वीय ,, આત્મને૦ ,, ,,
करवाणि આજ્ઞાર્થ પરસ્મૈ૦ ,, ,,
कुरु ,, ,, ૨જો પુ એ વ
करवै ,, આત્મને૦ ૧લો પુ ,,

ઉપલા કેટલાક રૂપોમા (પા ૧૮, ૯ પ્રમાણે) कृ નો कर् થયો છે.

खादिरं यूपं कुर्वीत स्वर्गकामः खादिरेणैव वै यूपेन देवाः स्वर्गं लोकमजयंस्तथैवैतद्यजमानः खादिरेण यूपेन स्वर्गं लोकं जयति।

दुःखसंतापेन पच्यन्त मेऽङ्गान्युत्क्वथ्यत इव हृदयं प्लुष्यत इव दृग्ज्वलतीव शरीरम्। अत्र यत्प्राप्तकालं तत्करोतु भवान्।

वत्स प्रसन्नोऽस्मि ते कथय किं ते प्रियं करवाणि।

हे ऋत्विजोऽद्य सुत्यादिने सोमं सुनुध्वम्।

कथं नाम प्रभोरादेशमुल्लङ्घयितुं शक्नुयाम्।

एतैरालापैरात्मनः कार्पण्यं मापावृणुष्व।

राजन्यनुरागमाविष्कुर्वतां जनां यतस्तेषां संकटानि नश्येयुः।

आत्मनः पुत्राणां प्रवृत्त्युपलब्धये दासं श्रीनगरं प्रहिणु।

राजन्प्रीताः स्मः शुश्रूषया तवैतया तस्मात्सर्वैर्गुणैरुपेतं पुत्रमवाप्नुहि।

शृणुत रे पौराः। अयं वसन्तसेनाघातकश्चारुदत्तो वधस्तम्भं नीयते तद्यदीदृशं कर्म केऽपि कुर्वीरन्दण्डमप्येतादृशं प्राप्नुयुः।

मृतं शरीरमुत्सृज्य काष्ठलोष्टसमं क्षितौ।
विमुखा बान्धवा यान्ति धर्मस्तमनुगच्छति॥

तस्माद्धर्मं सहायार्थं नित्यं संचिनुयाच्छनैः।
धर्मेण हि सहायेन तमस्तरति दुस्तरम्॥

पूर्वे वयसि तत्कुर्याद्येन वृद्धः सुखं वसेत्।
यावज्जीवेन तत्कुर्याद्येनामुत्र सुखं वसेत्॥

श्वः कार्यमद्य कुर्वीत पूर्वाह्णे चापराह्णिकम्।
न हि प्रतीक्षते मृत्युः कृतमस्य न वा कृतम्॥

ગુજરાતી વાક્યો

૧. ચાકર જમીનને શેતરંજીઓથી ઢાંકે (स्तृ)

૨ બ્રાહ્મણો જગતમા ભમે અને નળને શોધે (वि + चि)

૩ જો તે મને ફરમાવે તો હુ તે કરુ (कृ)

૪ તમારા શત્રુઓનો તિરસ્કાર ન કરો (तिरस् + कृ), કારણ કે તેઓ બળવાન છે

૫ નબળા પુરુષોએ જો પોતે ડાહ્યા હોય તો જબરા માણસો સામે હિમત કરવી નહીં (धृष्)

૬ સોમયજ્ઞમા ગોરલોકોએ સોમ છોડવાનો રસ કાઢવો જોઈએ (सु)

૭ તે શુ કહે છે તે સાભળ (श्रु), તે કહે છે કે તુ મૂર્ખ છે.

૮ હુ ઇચ્છુ છુ કે તમે તમારા છોકરાને ભણવા માટે બનારસ મોકલશો (प्र + हि)

૯ જ્યા સુધી એ આપણા ઉપર કૃપાશીળ છે ત્યા સુધી આપણે આપણા કામ પાર પાડીએ (साध्)

૧૦ પેલા નિર્દોષ પક્ષીઓને પજવો નહી (द्रु)

શબ્દકોશ ૪

अनुराग પુ પ્રીતિ, મહેરબાની
अमुत्र અ પરલોકમા
आपराह्णिक પુ સ્ત્રી ન પાછલા પહોરને લગતુ, ઊતરતા દીવસને લગતુ
आलाप પુ વાતચીત
प्रति + ईक्ष् જોવુ, સભાળ લેવી, દરકાર કરવી, રાહ જોવી
उपेत उप + इनु કર્મણિ ભૂ કૃ. જોડાયેલુ, યુક્ત
ऋत्विज् પુ યાજ્ઞિક ગોર
एतादृश પુ સ્ત્રી ન આવા પ્રકારનુ, આવુ
कथनाम અ ખરેખર, કેમ
कार्पण्य ન નીચપણુ

काष्ठलोष्टसम પુ સ્ત્રી. ન (काष्ठ ન. લાકડુ, लोष्ट પુ. ન માટીનુ ઢેફુ અને सम જેવુ) લાકડા અને માટીના ઢેફા જેવુ

उद् + क्वथ् ૧ લો ગણ પરસ્મૈ૦ ઉકાળવુ

क्षिति સ્ત્રી. પૃથ્વી

खादिर પુ. સ્ત્રી ન. ખેરના લાકડાનુ

चारुदत्त પુ વિશેષ નામ છે

ज्वल् ૧ લો ગણ પરસ્મૈ૦ બાળવુ

तद् ક્રિ. વિ. તેથી

दुस्तर પુ સ્ત્રી. ન ઓળગાય નહીં એવુ, અલધ્ય

दुखसताप પુ. (दुख ન દુખ, सताप પુ તાપ) દુખનો તાપ, શોક, પીડા

पूर्वाह्ण પુ. દિવસનો પહેલો ભાગ

प्रसन्न, प्र+सद् નુ ભૂ. કૃ ખુશ થયેલુ

प्रवृत्त्युपलब्धि સ્ત્રી (प्रवृत्ति ખબર-અતર, उपलब्धि પ્રાપ્તિ) ખબર-અતરની પ્રાપ્તિ

प्राप्तकाल પુ સ્ત્રી. ન (प्राप्त, प्र + आप् નુ ભૂ કૃ. મેળવવુ, काल પુ. વખત) વખતને અનુસરતુ, કાલયોગ્ય

प्रीत, प्री નુ કર્મણિ ભૂ કૃ ખુશ થયેલુ

प्लुष् ૧લો ગણ પરસ્મૈ૦ બાળવુ

यजमान પુ યજ્ઞ કરનાર

यावज्जीवेन ક્રિ. વિ. જીવન પર્યંત

यूप પુ યજ્ઞમા પશુને બાધવાનો ખીલો

लङ्घ् ૧લો ગણ અને ૧૦મો ગણ, પરસ્મૈ૦, આત્મને૦ જવુ, उद्+लङ्घ् તોડવુ. ઉલ્લઘન કરવુ

वधस्तम्भ પુ (वध પુ. મારી નાખવુ તે, અને स्तम्भ પુ. થાભલો) ફાસી દેવાનો થાભલો

वसन्तसेनाघातक પુ (वसन्तसेना સ્ત્રીનુ નામ છે. घातक પુ. મારી નાખનાર) વસતસેનાનો ઘાત કરનાર

विमुख પુ. સ્ત્રી ન. આડુ મુખ કરનાર

शनै ક્રિ. વિ. ધીમે ધીમે

शुश्रूषा સ્ત્રી. ચાકરી, સેવા

श्व.कार्य ન કાલનુ કામ

सहाय પુ. મદદગાર, સોબતી

सुत्यादिन ન (सुत्या સ્ત્રી) સોમ-યજ્ઞમા સોમરસ પીવાનો દિવસ

स्तॄ ૫મો ગણ પરસ્મૈ૦, આત્મને૦ ઢાકવુ, પાથરવુ. सम्+स्तॄ

स्वर्गकाम પુ. સ્ત્રી ન. સ્વર્ગની ઇચ્છાવાળો

કેળવણી अध्ययन न विनयन न
કૃપાશીળ स्निग्ध (स्निह् નુ ભૂ કૃ),
सस्नहे પુ સ્ત્રી ન
જમીન भूमि સ્ત્રી
તરફ प्रति (એની સાથે દ્વિતીયા વિભક્તિ વપરાય છે)
નળ (એક રાજાનુ નામ છે) नल પુ
નિરપરાધી अनपकारिन् પુ સ્ત્રી ન.
રસ रस પુ
નબળો दुर्बल પુ સ્ત્રી ન
ફરમાવવુ आ+दिश् ૬ઠ્ઠો ગણ
શેતરજી कुथ પુ
સોમયાગ सोमयाग પુ

પાઠ ૫મો

નવમો ગણ

વર્તમાનકાળ અને આજ્ઞાર્થ

૧ નવમા ગણુમા ધાતુ અને પ્રત્યયની વચ્ચે ना આવે છે વ્યજનથી શરૂ થતા અવિકારક પ્રત્યય પૂર્વે ना નુ नी થાય છે, અને સ્વરથી શરૂ થતા અવિકારક પ્રત્યય પૂર્વે न् થાય છે

બીજા વિભાગના ગણોના પ્રત્યયો ગયા ત્રણ પાઠમા બતાવ્યા છે

क्री પરસ્મૈ૦ આત્મને૦ ' વેચાતુ લેવુ '

	એ વ	દ્વિ વ	બ વ.
૧લો પુ	क्रीणामि	क्रीणीवः	क्रीणीमः
૨જો ,,	क्रीणासि	क्रीणीथः	क्रीणीथ
૩જો ,,	क्रीणाति	क्रीणीतः	क्रीणन्ति

વર્તમાન—આત્મને૦

	એ વ	દ્વિ વ	બ વ
૧લો પુ	क्रीणे	क्रीणीवहे	क्रीणीमहे
૨જો ,,	क्रीणीषे	क्रीणाथे	क्रीणीध्वे
૩જો ,,	क्रीणीते	क्रीणाते	क्रीणते

આજ્ઞાર્થ—પરસ્મૈ૦

	એ વ.	દ્વિ વ.	બ. વ
૧લો પુ.	क्रीणानि	क्रीणाव	क्रीणाम
૨જો „	क्रीणीहि	क्रीणीतम्	क्रीणीत
૩જો „	क्रीणातु	क्रीणीताम्	क्रीणन्तु

આજ્ઞાર્થ—આત્મને૦

૧લો પુ	क्रीणै	क्रीणावहै	क्रीणामहै
૨જો „	क्रीणीष्व	क्रीणाथाम्	क्रीणीध्वम्
૩જો „	क्रीणीताम्	क्रीणाताम्	क्रीणताम्

આ રૂપોમા નાનો ફેરફાર કરતી વેળા વિકારક ને અવિકારક પ્રત્યયો ધ્યાનમા રાખો.

૨. જો આ ગણના ધાતુને અન્તે વ્યજન હોય તો આજ્ઞાર્થ પરસ્મૈપદ બીજા પુરુષના એકવચનનુ રૂપ માત્ર ધાતુને आन લગાડવાથી થાય છે. જેમકે मुष् ‘ ચોરવુ ’ ઉપરથી मुषाण ‘ (તુ) ચોરી કર.’

मुष् પરસ્મૈ૦—આજ્ઞાર્થ

	એ વ	દ્વિ વ	બ. વ.
૧લો પુ.	मुष्णानि	मुष्णाव	मुष्णाम
૨જો „	मुषाण	मुष्णीतम्	मुष्णीत
૩જો „	मुष्णा	मुष्णीताम्	मुष्णन्तु

अग्नितप्तं सुवर्णं विलिनाति* ।
प्रियायै दातुं पुष्पस्रजं †ग्रथ्नामि ।
दोहनकाले वत्सं स्तम्भे बध्नन्ति ।
अस्मिन्नरण्ये मार्गं कर्तुं तरूँल्लुनीहि ।
अयं तव सदाचारस्ते लक्ष्मीं पुष्णातु ।
युद्धेषुवीराः शत्रूणां शिरोभिर्भूमिमास्तृणते ।

---

* જુઓ પા૦ ૩૮ નોધ † જુઓ પા૦ ૩૮ નોધ §

उन्नतं गच्छन्त्यास्तव गलितमुत्तरीयं गृहाणैतत् ।
विवाहविधौ कन्यायाः पाणिं वरो गृह्णाति ।
सुवर्णशतं दत्त्वा वयमश्वं महाजवं क्रीणीमहे ।
रुद्रो देवानवददहं वरं वृणे । वृणीध्वेति तेऽभाषन्त ।
पावनस्तीर्थोदकं न पापकृतः पुनित इति ब्राह्मणा वदन्ति ।
क्षणभङ्गिनो मनुजा वयमनाद्यनन्तस्य परमेश्वरस्य कथं तत्त्वं जानीमः ।
अस्मिन्महति दुर्भिक्षे धान्यं न लभ्यते ततः किमश्नाम कथं च जीवितं धारयाम ।

धूनोति चम्पकवनानि धुनोत्यशोकं
चूतं धुनाति धुवति स्फुटितातिमुक्तम् ।
वायुर्विधूनयति चम्पकपुष्परेणू-
न्यत्कानने धवति चन्दनमञ्जरीश्च ॥

बाणावलिं किरत्याजौ करोति शरमण्डपम् ।
कृणोति करिणः शत्रोः स कृणाति हयान्परान् ॥
स्तभ्नाति पुरुषः प्रायो यौवनेन धनेन च ।
न स्तभ्नाति क्षितीशोऽपि न स्तभ्नोति युवाप्यसौ ॥
कृपाणस्सौ द्विषां दर्पं शिरस्त्रेण निकृन्तति ।
कीर्तयन्ति गुणास्तस्य विस्मयेन दिवौकसः ॥
स्तृणाति बाणजालं स रणे वीरवरूथिनीम् ।
कीर्तिरश्मिभिः स्तृणात्युर्वीं तृणजालैरिव ॥

स्वप्नेऽपि नानृतां वाणीं संगृणाति स भूपतिः ।
यस्य संगिरते किञ्चित्तस्मै तत्प्रतिपादयेत् † ॥
लिनाति धर्म एवासौ नेन्द्रियार्थेषु लीयते ॥
प्रीणाति यः सुचरितैः पितरं स पुत्रो
यद्भर्तुरेव हितमिच्छति तत्कलत्रम् ।
तन्मित्रमापदि सुखे च समक्रियं य—
देतत्त्रयं जगति पुण्यकृतो लभन्ते ॥

ગુજરાતી વાક્યો

૧. પવન ઝાડોના શિખરોને હલાવે છે. (धू)
૨. તુ પૈસા ચોર મા (मुष्), કારણ કે દેશના અધિકારીઓ જેઓ એમ કરે છે તેમને શિક્ષા કરે છે.
૩. ઉપવાસને દિવસે અમે કઈ ખાતા નથી (अश्)
૪ હમણા તો બ્રાહ્મણો મ્લેચ્છો પાસેથી પણ દક્ષિણા લે છે. (ग्रह्)
૫. મારે માટે મુબઈમા ધાન્યના મોટા ઢગ ખરીદ કર (क्री)
૬ ગોવિંદ તે ઝાડની ડાળીઓ કાપી નાખે છે. (लू)
૭ નારાયણ પોતાનો ઘડો તળાવે પાણીથી ભરે (पॄ)
૮ તુ તેમના કાવતરા જાણતો નથી (ज्ञा)
૯ આડે રસ્તે લઈ જનારી ઇચ્છાઓને તેઓ કાબૂમા રાખે. (नि + ग्रह्)
૧૦. મારે ઘેર આવતા દરેક માણસને હુ ખુશ કરુ છુ (प्री)
૧૧. હુ અહીં બહુ વાર સુધી રહ્યો છુ, મને જવા દો (अनु + ज्ञा)
૧૨. ઓ દેવો ! પાપી માણસો માત્ર તમને સ્મરે છે, એટલે તમે તેમને પાવન કરો છો (पू)

---

† સામાન્ય રીતે પ્રેરક ભેદનો અર્થ હોય તો ધાતુના રૂપાખ્યાન ૧૦ મા ગણના રૂપાખ્યાન જેવા થાય છે

શબ્દકોષ ૫

નવમા ગણના ધાતુઓ

अश् પરસ્મૈ૦ ખાવુ
क्री પરસ્મૈ૦, આત્મને૦ ખરીદવુ
क्लिश् પરસ્મૈ૦ રીબવુ, દુ ખ દેવુ
*क्षुभ् પરસ્મૈ૦ આકુળવ્યાકુળ કરવુ
§ग्रन्थ् પરસ્મૈ૦ ગૂથવુ, એકઠુ કરવુ
ग्रह् (गृह्) પરસ્મૈ૦, આત્મને૦ લેવુ, नि+ग्रह् કબજે રાખવુ
ज्ञा (जा) પરસ્મૈ૦, આત્મને૦ જાણવુ, अनु+ज्ञा રજા આપવી
पुष् પરસ્મૈ૦ પાળવુ
प्री પરસ્મૈ૦, આત્મને૦ પ્રેમ રાખવો, ખુશ કરવુ
प्लुष् પરસ્મૈ૦ બાળવુ
बन्ध् પરસ્મૈ૦ બાધવુ
मी પરસ્મૈ૦, આત્મને૦ નાશ કરવુ
मुष् પરસ્મૈ૦ ચોરવુ
श्री પરસ્મૈ૦, આત્મને૦ રાધવુ
स्तम्भ् પરસ્મૈ૦ અટકાવવુ અથવા ગર્વિષ્ઠ થવુ

‡पू પરસ્મૈ૦, આત્મને૦ પવિત્ર કરવુ
ली પરસ્મૈ૦ ઓગળવુ, वि+ली ઓગળી જવુ
लू પરસ્મૈ૦ આત્મને૦ કાપવુ
स्तॄ પરસ્મૈ૦, આત્મને૦ ઢાકવુ, आ જોડે, પાથરવુ
कॄ પરસ્મૈ૦ આત્મને૦ મારવુ
जॄ પરસ્મૈ૦ ઘરડુ થવુ, ઘસાઈ જવુ
गॄ પરસ્મૈ૦ सम् જોડે, બોલવુ
धू પરસ્મૈ૦ આત્મને૦ હલાવવુ
पॄ પરસ્મૈ૦ ભરવુ
दॄ પરસ્મૈ૦ ફાડવુ
वॄ પરસ્મૈ૦ આત્મને૦ પસદ કરવુ

अग्नितप्त પુ સ્ત્રી ન (अग्नि અને तप्त તપેલુ) દેવતાથી તપેલુ
अनाद्यनन्त પુ સ્ત્રી ન (अनादि

---

* આ ધાતુમા ગણની નિશાની न् નો ण् થતો નથી
§ આ ગણમા ધાતુના ઉપાન્ત્ય અનુનાસિકનો લોપ થાય છે
‡ पू અને તેની પછીના દશ ધાતુઓના અન્ત્ય સ્વર ગણકાર્યવિશિષ્ટ કાળોમા હ્રસ્વ થાય છે

જેનો આરંભ નહીં તે, અને અનન્ત જેનો છેડો નહીં તે) આરંભ અને છેડા વિનાનું
अपेक्षित ન (अप+इक्ष्‌નું કર્મણિ ભૂ. કૃ.) ઇચ્છેલું
अशोक પું ઝાડનું નામ છે.
आजि પું સ્ત્રી લડાઈ, યુદ્ધ
उत्तरीय ન ઉપલું વસ્ત્ર
उद्धतम्‌ उद्‌+हन्‌નું ભૂ. કૃ. (ક્રિ વિ પેઠે વપરાયલું છે) બેફિકરાઇથી
उर्वी સ્ત્રી પૃથ્વી
करिन्‌ પું હાથી
कलत्र ન. ભાર્યા
कृ ૫મો ગણ પરસ્મૈ૦, આત્મને૦ મારવું
कृपालु પું સ્ત્રી ન. માયાળુ
क्षणध्वसिन्‌ પું સ્ત્રી. ન (क्षण પું. પળ, ध्वसिन्‌ નાશવાળું) ક્ષણભંગુર
क्षितीश પું (क्षिति સ્ત્રી પૃથ્વી) પૃથ્વીપતિ, રાજા
गलित्‌, गल्‌નું ભૂ. કૃ. પડેલું
गृ ૬ટ્ઠો ગણ પરસ્મૈ૦ ગળવું, सम्‌+गृ આત્મને૦ વચન આપવું
चन्दनमञ्जरी સ્ત્રી (चन्दन પું. સુખડનું ઝાડ, मञ्जरी સ્ત્રી ફૂલ અથવા મોર) ચંદનના ઝાડનું ડીચકું, ફણગો, મોર વગેરે.
चम्पकपुष्परेणु પું (चम्पक પું ચંપાનું ઝાડ, रेणु પું. પુષ્પરજ) ચંપાના ફૂલોની રજ
चम्पकवन ન ચંપાના ઝાડોનો સમૂહ અથવા ઘટા
चूत પું આંબાનું ઝાડ
तच्छिरस्‌ ન. તેનું માથું
तत्कानन ન. (कानन ન. જંગલ, વૃક્ષની ઘટા) તેનું વન, તેની વૃક્ષઘટા
तीर्थोदक ન. (तीर्थ ન પવિત્ર વસ્તુ, જેવી કે નદી, उदक ન. પાણી) પવિત્ર પાણી
तृणराजफल ન. (तृणराज પું. તાડ) ખજૂરીની જાતના ઝાડનું ફળ (નાળિયેર)
त्रय ન ત્રણ (વસ્તુ) નો સમૂહ
दत्वा (दा 'આપવું'નું સંબંધક ભૂ. કૃ) આપીને
दर्प પું અભિમાન
दोहनकाल પું (दोहन ન દોહવું તે, काल પું. વખત) દોહવાનો વખત
धू (धून्‌) ૧૦મો ગણ ણિ જોડે, ધ્રૂજાવવું
धू ૧લો ગણ પરસ્મૈ૦ આત્મને૦ ધ્રૂજાવવું, ગતિમાન કરવું

સ્ફુટિતાવિમુક્ત ન ખીલેલુ અતિમુક્તાનુ ફૂલ
स्वप्न પુ સમણુ
हय પુ. ઘોડો

ઉપવાસનો દહાડો उपवासदिन ન (उपवास પુ ઉપવાસ અને दिन ન દિવસ)
આડે રસ્તે उत्पथम् ક્રિ વિ.
કાવતરૂ कपटप्रबन्ध પુ
ઘડો कुम्भ પુ.
ડાળી शाखा સ્ત્રી
મુંબઈ मुम्बापुरी સ્ત્રી
માત્ર केवलम् ક્રિ વિ
મ્લેચ્છ यवन પુ.
રહેવુ स्था, રહ્યુ स्थित ભૂ કૃ.
રાજાનો અધિકારી राजपुरुष પુ.
હાલ सम्प्रति ક્રિ વિ. અ

પાઠ ૬ ઠ્ઠો

નવમો ગણ (ચાલુ)

હ્યસ્તન ભૂતકાળ

પરસ્મૈ૦

	એ વ	દ્વિ. વ	બ વ
૧લો પુ.	अक्रीणाम्	अक्रीणीव	अक्रीणीम
૨જો ,,	अक्रीणाः	अक्रीणीतम्	अक्रीणीत
૩જો ,,	अक्रीणात्	अक्रीणीताम्	अक्रीणन्

આત્મનેપદ

૧લો પુ	अक्रीणि	अक्रीणीवहि	अक्रीणीमहि
૨જો ,,	अक्रीणीथाः	अक्रीणाथाम्	अक्रीणीध्वम्
૩જો ,,	अक्रीणीत	अक्रीणाताम्	अक्रीणत

कथं देवाज्ञानीयां कथं च नलं नृपं वोधेयम्। यदा सा देवाञ्शरणं गता तदा ते स्वीयानि रूपाण्याविरकुर्वन्। पश्चान्नलं नृपं दमयन्त्यवृणीत। अनन्तरं देवानां कोपं प्रतिकर्तुं तावुभौ स्तुतिभिस्तानप्रीणीताम। ततो देवा नल वरैरन्वगृह्णन्।

यत्कृतेऽरीन् व्यगृह्णीम समुद्रमतराम च।
सा हृतेति वदन् राममुपातिष्ठन्मरुत्सुतः॥

ગુજરાતી વાક્યો

૧ મંદાર પર્વતને રવૈયો કરી દેવોએ સમુદ્ર વલોવ્યો (मन्थ्)

૨. મેં મારા પુસ્તક તથા સરસામાન વેચ્યો (वि + क्री), પણ બહુ ધન પ્રાપ્ત કર્યું નહિ

૩. ઇન્દ્રે પોતાના શત્રુ વૃત્ર કે જે બ્રાહ્મણ હતો તેના ચૂરેચૂરા કરી નાખ્યા (मृद्), આ પ્રમાણે તેણે બ્રહ્મહત્યાનુ પાપ કર્યું અને તે પાપમાથી અમે તેને શુદ્ધ કર્યો નહીં. (पू)

૪. ઋષિઓના વચન તેં ક્યારે એકઠાં કર્યાં? (ग्रन्थ्)

૫. જો તમે તમારી ભક્તિથી દેવોને ખુશ કરો (प्री), તો તેઓ તમારી ઉપર કૃપા કરે. (अनु + ग्रह्)

૬ આ વનમાં રામ અને લક્ષ્મણ સીતા જોડે રહેતા, અને ફળો અને મૂળો ખાતા. (अश्)

૭. મેં ના કહ્યા છતાં* તમે વાડીમાં ડાળી પરથી ફૂલો શા માટે તોડ્યા? (वि + प्र + लू)

૮ જો હુ ગોવિંદની ચોપડીઓ લઉં (ग्रह्) તો ગુરુ મને ઠપકો દે

૯. વિરાટ દેશમા પાંડવો એક વર્ષ સુધી † રહ્યા તે તમે જાણતા નહોતા? (ज्ञा)

---

* અહીં અનાદર ષષ્ઠી વાપરો. † પા. ૨૫ ની નોધ જુઓ.

જ્યારે કેટલેક ઠેકાણે આ ધાતુને આત્મનેપદ પ્રત્યયો લાગે છે, ત્યારે વર્તમાનકાળના રૂપો નીચે પ્રમાણે થાય છે.

	એ. વ.	દ્વિ. વ	બ. વ
૧ લો પુ.	हे	स्वहे	स्महे
૨ જો ,,	से	साथे	ध्वे
૩ જો ,,	स्ते	साते	सते

આ રૂપોમા બધા પ્રત્યયો અવિકારક છે, તેથી अ નો લોપ થાય છે. स् નો ૧લા પુ. એ. વ.મા ह् થાય છે, અને ध्वे પહેલા ते લોપાય છે. નિયમ નીચે પ્રમાણે છે.

૧. ध् થી શરૂ થતા પ્રત્યય પૂર્વે ध् ની પૂર્વના स् નો લોપ થાય છે.

૩. शी 'સૂઈ રહેવુ' એ ધાતુનો અન્ત્ય સ્વર બધા પુરુષવાચક પ્રત્યય પહેલા ગુણ પામે છે.

આ ધાતુમા ત્રીજા પુરુષના બહુવચનમા પ્રત્યય પહેલા र् મૂકવામા આવે છે.

આત્મને૦ વર્તમાન

	એ વ	દ્વિ વ	બ વ.
૧ લો પુ.	शये	शेवहे	शेमहे
૨ જો ,,	शेषे	शयाथे	शेध्वे
૩ જો ,,	शेते	शयाते	शेरते

આત્મને૦ આજ્ઞાર્થ

૧ લો પુ.	शयै	शयावहै	शयामहै
૨ જો ,,	शेष्व	शयाथाम्	शेध्वम्
૩ જો ,,	शेताम्	शयाताम्	शेरताम्

शी નો ઉપલા નિયમ પ્રમાણે शे થાય છે અને તેનો સ્વરથી શરૂ થતા પ્રત્યયો પૂર્વે शय् થાય છે, એટલે शयाथे વગેરે રૂપો થાય છે अते અને अताम् ની પૂર્વે र् મૂકવાથી रते અને रताम् પ્રત્યયો થાય છે.

ति અને બીજા વિકારક પ્રત્યયો પૂર્વે પા ૪૮, ૪ પ્રમાણે उ વૃદ્ધિ પામે છે, પણ જ્યારે નિયમ ૫ પ્રમાણે એ પ્રત્યયો પૂર્વે ई મૂકવામા આવે છે ત્યારે તેઓ વ્યજનથી શરૂ થતા નથી, તેથી સામાન્ય નિયમ પ્રમાણે ગુણ પામે છે, એટલે स्तुનો स्तो થાય છે અને પછી स्तव् થઈ स्तवीति વગેરે રૂપો થાય છે. જ્યારે અવિકારક પ્રત્યયો પહેલા ई મુકાય છે ત્યારે ધાતુના અન્ત્ય उ નો પા. ૪૮, ૨ પ્રમાણે उव् થાય છે, એટલે स्तुवीतः વગેરે રૂપો થાય છે. ત્રીજા પુરુષના બહુવચનના પ્રત્યય अन्तिमा પહેલો સ્વર છે, વ્યજન નથી, માટે તેની પહેલા ई મુકાતી નથી, એટલે ત્યા માત્ર એક જ રૂપ થાય છે

આજ નિયમ પ્રમાણે આજ્ઞાર્થના રૂપો કરવા. स्तौतु–स्तवीतु ૩. પુ. એ. વ., स्तुहि–स्तुवीहि ૨. પુ એ વ., स्तवानि ૧. પુ. એ વ, स्तवाव ૧. પુ દ્વિ. વ વગેરે.

આત્મનેપદ રૂપો–स्तुते–स्तुवीते ૩. પુ એ. વ., स्तुवाते ૩. પુ દ્વિ. વ, स्तुवते ૩. પુ. બ વ વગેરે રૂપો આ જ નિયમ પ્રમાણે સિદ્ધ કરવા.

रुના રૂપો स्तुના રૂપોની પેઠે જ કરવા.

૬. ब्रू ધાતુ પછી વ્યજનથી શરૂ થતા વિકારક પ્રત્યયની પહેલાં ई મુકાય છે.

પરસ્મૈ૰ વર્તમાનકાળ

	એ. વ.	દ્વિ. વ.	બ. વ.
૧ લો પુ	ब्रवीमि	ब्रूवः	ब्रूमः
૨ જો „	ब्रवीषि	ब्रूथः	ब्रूथ
૩ જો „	ब्रवीति	ब्रूतः	ब्रुवन्ति

આમાંનું છેલ્લુ ब्रुवन्ति પા. ૪૮ નિયમ ૨ જા પ્રમાણે સિદ્ધ થાય છે. આત્મનેપદ રૂપો—ब्रूते ૩. પુ એ વ, ब्रुवाते ૩. પુ. દ્વિ. વ., ब्रुवते ૩. પુ. બ વ. વગેરે.

આજ્ઞાર્થના ૧. પુના રૂપો ब्रवाणि વગેરે થાય છે

૭ નીચે લખેલા પાચ એક ખડિત ધાતુ જેનો અર્થ 'બોલવુ' થાય છે તેના વર્તમાનકાળના અનિયમિત રૂપ થાય છે. आह ૩ પુ એ "

अधि + इ 'અભ્યાસ કરવો', આત્મનેપદ.

વર્તમાનકાળ

	એ. વ.	દ્વિ વ	બ વ.
૧ લો પુ.	अधीये	अधीवहे	अधीमहे
૨ જો પુ.	अधीषे	अधीयाथे	अधीध्वे
૩ જો પુ	अधीते	अधीयाते	अधीयते

अधि પૂર્વે ન મૂકે તો છેલ્લા ત્રણ રૂપો. इते, इयाते, इयते થાય છે. તેમા इનો आते અને अते પૂર્વે इय् થાય છે, તેજ પ્રમાણે બીજામા

આજ્ઞાર્થ ૧. પુ. अध्ययै–अध्ययावहै–अध्ययामहै.

इ નો ગુણ થઈ ए થાય છે અને ए નો अय् થઈ પ્રત્યયો સાથે ભળી अयै વગેરે રૂપો થાય છે.

आस् આત્મનેપદ

આજ્ઞાર્થ

	એ વ	દ્વિ. વ.	બ. વ.
૧ લો પુ	आसै	आसावहै	आसामहै
૨ જો ,,	आस्स्व	आसाथाम्	आध्वम्
૩ જો ,,	आस्ताम्	आसाताम्	आसताम्

પા ૪૭, ૧ પ્રમાણે ध्वम् ની પૂર્વે स् લોપાય છે

अस्मिञ्जगति ये सन्ति कवयस्तान्नमस्कृत्यैतं ग्रन्थमारभे ।

पृच्छ बालकः किं रोदिति ।

कृपानिधे जगदात्मंस्त्वां ब्रह्मादयः सर्वे देवाः स्तुवन्त्यृषयश्च सर्वे ।

ईदृशं त्वां शरणमुपैमि । प्रसीद । पाहि मां नरकाद्घोरात् ।

अस्यां पाठशालायां बालकाः काव्यमधीयते ।

समाश्वसिसि केनाहं कथं प्राणिमि दुर्गतः।
लोकत्रयपतिर्भ्राता यस्य मे स्वपिति क्षितौ॥
रोदिम्यनाथमात्मानं बन्धुना रहितस्त्वया।
प्रमाणं नोपकाराणामवगच्छामि यस्य ते॥
आस्ते भग आसीनस्योर्ध्वस्तिष्ठति तिष्ठतः।
शेते निपद्यमानस्य चराति* चरतो भगः॥
गाधोदके मत्स्य इव सुखं विन्देत कस्तदा।
अनवाप्तेषु कामेषु मृत्युरभ्येति मानवम्॥
जातमेवान्तकोऽन्ताय जरा चान्वेति देहिनम्।
अनुपक्ता द्वयेनैते भावाः स्थावरजङ्गमाः॥
निन्दन्तु नीतिनिपुणा यदि वा स्तुवन्तु
लक्ष्मीः समाविशतु गच्छतु वा यथेष्टम्।
अद्यैव वा मरणमस्तु युगान्तरे वा
न्याय्यात्पथः प्रविचलन्ति पदं न धीराः॥

ગુજરાતી વાક્યો

૧. અમે ગોવિંદના વચન ઉપર વિશ્વાસ રાખતા નથી (वि + श्वस्)

૨. જે નિંદાને પાત્ર છે તેમને તમે વખાણો છો (स्तु)

૩ પક્ષીઓ ગોમતીના કિનારાઓ ઉપર સૂઈ રહે છે (शी)

૪. હે બાળક, તુ રડીશ નહિ (रुद्), આ તારી મા હાથમા ખાવાનુ લઈ અહીં આવે છે (अभि + आ + इ)

૫ આ બે ગાયો દર વર્ષે વાછરડાઓને જન્મ આપે છે (सू)

૬. જનક રામનો સસરો હતો એ તુ જાણતો નથી ? (अव + इ)

---

* 'चरति' ને બદલે નિયમ વિરુદ્ધ રૂપ, અથવા છંદરચના માટે ર્ માના અ નુ દીર્ઘ રૂપ થયું છે.

रुद् પરસ્મૈ० રડવુ, શોક કરવો
ला પરસ્મૈ० આપવુ, લેવુ
वस् આત્મને० પહેરવુ
वा પરસ્મૈ० વાવુ
शी આત્મને० સૂઈ રહેવુ, ઊંઘવુ,
अति + शी ચઢિયાતા થવુ
श्रा પરસ્મૈ० રાધવુ
श्वस् પરસ્મૈ० શ્વાસ લેવો, नि + श्वस् દમ લેવો, શ્વાસ લેવો ને કાઢવો, वि + श्वस् માનવુ, વિશ્વાસ રાખવો, सम् + आ + श्वस् મન શાત કરવુ.
सू આત્મને० જન્મ આપવો
स्तु પરસ્મૈ०, આત્મને० વખાણવુ
स्ना પરસ્મૈ० નાહવુ
स्नु પરસ્મૈ० ઝરવુ, ટપકવુ
स्वप् પરસ્મૈ० ઊંઘવુ
ह्नु આત્મને० સતાડવુ, अप + ह्नु અથવા नि + ह्नु છુપાવવુ

अकिंचन પુ. સ્ત્રી. ન. (अ નહી, किंचन ન કઈક) જેની પાસે કાંઈ પણ ન હોય તે, ગરીબ
अण् ૪થો ગણ આત્મને० प्र જોડે, શ્વાસ લેવો, જીવવુ
अनाथ પુ. સ્ત્રી ન લાચાર, નિરાધાર
अनुषक्त (अनु અને सक्त, सञ्ज् નુ કર્મણિ ભૂ. કૃ) સાથે રહેલુ, યુક્ત
अन्त પુ. છેડો, નાશ
अन्तक પુ. યમરાજા
अय् ૧ ગણ આત્મને० उद् જોડે, ઉદય થવો
अविलम्बितम् ક્રિ વિ. વિલબ વગર
अश्विन् પુ. (દ્વિ. વ મા વપરાય છે) અશ્વિનીકુમાર, દેવોના બે વૈદ્યો
असशयम् ક્રિ. વિ. શક વિના
आदिहेतु પુ મૂળ કારણ
आसीन् પુ. સ્ત્રી ન બેઠેલુ (आस् નુ વ. કૃ.)
आहव પુ. લડાઇ
इ ૧ ગણ :પરસ્મૈ० उद् જોડે, ઉદય થવો
ई ૪થો ગણ આત્મને० उद् જોડે, ઊગવુ
उग्रम् ક્રિ. વિ. જોરથી, સખત
उपकार પુ. પરગજુ કામ, ઉપકાર
ऊर्ध्व પુ સ્ત્રી. ન ઊભુ, ઊંચુ, ઉપલુ
कार्यकर પુ સ્ત્રી ન (બીજાને માટે) જે કોઈ કામ કરે તે
काव्य ન કવિતા
क्रु ૮ મો ગણ नमस् જોડે, પગે લાગવુ, નમસ્કાર કરવા
कृ निस् + आ જોડે, છોડી દેવુ નિરાકરણ કરવુ
कृपानिधि પુ. (कृपा સ્ત્રી. निधि પુ ભડાર)

भिन्न પુ સ્ત્રી ન. જુદું
मधुरम् ક્રિ. વિ. મીઠી રીતે, મધુરતાથી
महाराज પુ મોટો રાજા, ધણી
महार्हशयनोचित પુ સ્ત્રી ન (महार्ह પુ સ્ત્રી ન ઘણી કિંમતવાળુ, शयन ન. પથારી, उचित પુ સ્ત્રી ન. ટેવાયેલુ) કીમતી પથારીમા સૂવાને ટેવાયેલુ
मानव પુ. માણસ
मैथिली સ્ત્રી મિથિલા દેશની રાજપુત્રી, સીતા
यथेष्टम् ક્રિ વિ મરજી મુજબ, મનમાન્યુ, ઇચ્છા પ્રમાણે
युगान्तर ન (युग ન. કાળ, જુગ, अन्तर બીજુ) બીજો જુગ અથવા કાળ
रम्य પુ. સ્ત્રી. ન. મનોહર
रहित પુ સ્ત્રી ન વિનાનુ
राघव પુ રઘુનો વશજ
लघुत्व ન હલકી સ્થિતિ, અપમાન
लोकत्रयपति પુ (त्रय ન ત્રણનો સમૂહ, पति પુ સ્વામી) સ્વર્ગ, મૃત્યુ અને પાતાળ એ ત્રણ દુનિયાનો સ્વામી
वत्सा સ્ત્રી વહાલી, છોકરી
वितृष्ण પુ સ્ત્રી ન. (वि વિનાનું, तृष्णा સ્ત્રી ઇચ્છા) જેને કંઈ પણ ઇચ્છા નથી તે

विश् सम् + आ જોડે, પ્રવેશ કરવો, અંદર આવવુ
विश्वनाथ પુ જગતનો સ્વામી, ઈશ્વર
विह्वल પુ. સ્ત્રી ન આકુળવ્યાકુળ, બેબાકળુ
वृक्षमूल ન (वृक्ष પુ ઝાડ, मूल ન મૂળ) ઝાડનુ મૂળ
वृत्त ન બની ચૂકેલી વાત, બનાવ
शीतल પુ સ્ત્રી ન ઠંડુ
श्रोत्रद्वय ન બે કાન
सद् (सीद्) ૧ ગણ પરસ્મૈ૦ બેસવુ, प्र જોડે, પ્રસન્ન થવુ
सायम् ક્રિ વિ સાંજે
स्थावरजङ्गम પુ સ્ત્રી ન (स्थावर પુ સ્ત્રી ન એક જગાએથી બીજી જગાએ ન લઈ જવાય એવુ, जङ्गम પુ સ્ત્રી ન એક જગાએથી બીજે લઈ જવાય એવુ) ચળ—અચળ
स्मित ન હાસ્ય
हर પુ શિવ, મહાદેવ

આળસુ अलस પુ સ્ત્રી ન तन्द्रिल પુ સ્ત્રી ન
આશ્રય વગરનુ अनाथ પુ સ્ત્રી. ન
ઊંચુ उच्च પુ સ્ત્રી ન
કંઈ જાતનુ कीदृश પુ સ્ત્રી ન.
આ જગાનુ अत्रत्य પુ સ્ત્રી.

પીડા કરવી कृ ८ ग. अप અથવા नि જોડે, पीड् १० ગણ
આસન विषय पु
મુશ્કેલી असौकर्य न कष्ट न
લઈને गृहीत्वा, ग्रह् નું અવ્યયરૂપ કૃદન્ત

વાછડો वत्स पु
વેણ वचस् न वचन न
સસરો श्वशुर पु
સાચો ઈશ્વર, સાચો सत्यस्वरूप पु.
શ્રી न પરમેશ્વર परमात्मन् पु

પાઠ ૮ મો

બીજો ગણ (ચાલુ)

હ્યસ્તન ભૂતકાળ અને વિધ્યર્થ

૧ આકારાન્ત ધાતુઓ પછી હ્યસ્તન ભૂતકાળના ત્રીજા પુરુષના બહુવચનનો પ્રત્યય વિકલ્પે उस् થાય છે, અને તેની પહેલાં અન્ત્ય સ્વરનો (आ નો) લોપ થાય છે

હ્યસ્તન ભૂતકાળ

	એ વ	દ્વિ વ	બ વ.
૧ લો પુ	अयाम्	अयाव	अयाम
૨ જો „	अयाः	अयातम्	अयात
૩ જો „	अयात्	अयाताम्	अयान्-अयुः

અહીં या ના आ નો લોપ થયો અને अ એની પૂર્વે મુકાયાથી अय् થયો અને તેમાં उस् પ્રત્યય મળીને अयु રૂપ થયું

વિધ્યર્થ

	એ વ	દ્વિ વ	બ વ
૧ લો પુ	यायाम्	यायाव	यायाम
૨ જો „	यायाः	यायातम्	यायात
૩ જો „	यायात्	यायाताम्	यायुः

૨. अस् 'હોવુ' એ ધાતુ પછી હ્યસ્તનભૂતકાળના स् અને त् પહેલા ई (દીર્ઘ) લાગે છે.

	એ. વ	દ્વિ વ.	બ વ.
૧ લો પુ.	आसम्	आस्व	आस्म
૨ જો „	आसीः	आस्तम्	आस्त
૩ જો „	आसीत्	आस्ताम्	आसन्
વિધ્યર્થ ૩ જો પુ.	स्यात्	स्याताम्	स्युः વગેરે.

૩ रुद्, स्वप्, श्वस्, अन् અને जक्ष् ધાતુઓ પછી હ્યસ્તન ભૂતકાળના स् અને त् એ બે પ્રત્યયો પૂર્વે ई અથવા अ મૂકવામાં આવે છે.

	એ. વ.	દ્વિ વ	બ. વ.
૧ લો પુ.	अरोदम्	अरुदिव	अरुदिम
૨ જો „	अरोदीः-अरोदः	अरुदितम्	अरुदित
૩ જો „	अरोदीत्-अरोदत्	अरुदिताम्	अरुदन्

अरुदिताम् વગેરે રૂપોમા પ્રત્યયો પૂર્વે इ લાગ્યો છે. (પા. ૫૦, ૯ જુઓ) जक्ष् ધાતુના હ્યસ્તન ભૂતકાળના ત્રીજા પુરુષના બહુવચનનો પ્રત્યય આગળ કહેવાશે તેમ उस् છે

		એ. વ.	દ્વિ. વ.	બ. વ
	વિધ્યર્થ ૩ જો પુ	रुद्यात्	रुद्याताम्	रुद्युः વગેરે
शी	હ્યસ્તન ભૂ. કા ૩ જો પુ.	अशेत	अशयाताम्	अशेरत
	વિધ્યર્થ ૩ જો પુ	शयीत	शयीयाताम्	शयीरन्

એ રૂપો માટે જુઓ ૩, પાનુ ૪૭ અને પ્રત્યયો માટે જુઓ ૧, પાનું ૨૩, અને ૪, પાનુ ૨૯.

		એ. વ	દ્વિ. વ.	બ. વ	
स्तु	હ્યસ્તન ભૂ. કા. ૩ જો પુ	अस्तौत् / अस्तवीत्	अस्तुताम् / अस्तुवीताम्	अस्तुवन्	પરસ્મૈ૦
		अस्तुत / अस्तुवीत	अस्तुवाताम्	अस्तुवत	આત્મને૦
	વિધ્યર્થ ત્રીજો પુ	स्तुयात् / स्तुवीयात्	स्तुयाताम् / स्तुवीयाताम्	स्तुयुः / स्तुवीयुः	પરસ્મૈ૦
		स्तुवीत	स्तुवीयाताम्	स्तुवीरन्	આત્મને૦

આ રૂપોમાં વૃદ્ધિ થઈ છે તેને માટે જુઓ [illegible] પાનું ૪૮, ત્યાં [illegible]
[illegible] પાનું ૪૮

ब्रू	હ્યસ્તન ભૂ૦ કા૦ ત્રીજો પુ૦	अब्रवीत्	अब्रूताम्	अब्रुवन्	પરસ્મૈ૦
	” ” ”	अब्रूत	अब्रुवाताम्	अब्रुवत	આત્મને૦
	” વિધ્યર્થ ”	ब्रूयात्	ब्रूयाताम्	ब्रूयुः	પરસ્મૈ૦
	” ” ”	ब्रुवीत	ब्रुवीयाताम्	ब्रुवीरन्	આત્મને૦

જુઓ ૬, પાનું ૪૯

इ હ્યસ્તન ભૂ૦ ૩જો પુ૦ ऐत् ऐताम्, आयन्

અહીં ધાતુની પૂર્વે आ આગમ લાગે છે અને એકવચનમાં ए અને બીજે इની સાથે ए અથવા इની વૃદ્ધિ તે ऐ (જુઓ માર્ગો૦ પા ૬૨) ૩જા પુરુષ બહુવચનમાં इ+अन्=यन् થાય છે ૧૦, પા ૫૦ અને आ પહેલાં મૂકવાથી आयन्, अधि+इ આત્મને૦ હ્યસ્તન ભૂ૦ કા૦ ૩જો પુ૦ अध्यैत-अध्ययाताम्-अध्यैयत आताम् પૂર્વે इનો इय् થાય છે (જુઓ ૭, પા ૪૮), અને आताम् મળી इयाताम् થાય છે, તેની પૂર્વે आ આગમ મૂકવાથી ऐयाताम्, તેની પહેલાં अधि મૂકવાથી अध्यैयाताम् થાય છે બીજા સ્વરથી શરૂ થતા પ્રત્યયો પૂર્વે આવા જ ફેરફાર થાય છે વિધ્યર્થ ૩જો પુ૦ એ૦ વ૦ अधीयीत એ જ પ્રમાણે બીજાં રૂપો કરવાં आस् હ્યસ્તન ભૂ૦ કા૦ ૨જો પુ૦ आस्था-आसाथाम्-आध्वम्

अहरहः स्नात्वा संध्यामुपासीत ।

दशरथस्य भार्या कौसल्या चैत्रे नवम्यां तिथौ मध्याह्ने पुत्रं रामं प्रासूत ।

पारिक्षितस्य जनमेजयस्य सत्रं सारमेयोऽभ्यैत् ।

तत्र च जनमेजयस्यर्त्विजस्तमताडयन् ।

सोऽरोदीद्रुदंश्च मातरमयात् ।

मातापृच्छद्वत्स किं रोदिषि ।

सोऽब्रवीज्जनमेजयस्य सत्रमायं तत्र केऽपि मा प्राहरन् ।

मातावदत्किं त्वमकरोः किं तानस्पृशः ।

सोऽभाषत नाहं मर्यादामत्यायम् ।

सरमा सत्रभूमिं गत्वोच्चैर्वाचाब्रूत ।

अय मे पुत्रको× न युष्मानस्पृशत्तत्किमेनमनपराधिनमताडयत ।

तां न कोऽपि प्रत्यभाषत । तेन क्रुद्धा सा देवशुनी सरमा जनमेजयं शप्त्वा गृहमयात् ।

द्रोणाच्छस्त्रविद्यामध्यैयत पाण्डवाः कुशलवौ वाल्मीकेरध्यैयातां कर्णश्च परशुरामादध्यैत ।

अभिवाद्य गुरुं ब्रूयादधीष्व* भगवन्निति ।

अनिषण्णे गुरौ नासीत ।

विदेहानुपयन्तो वयमेकरात्रं गङ्गायास्तीरेऽवसाम तत्र च पूर्वरात्रे नाना रम्याः कथाः कृत्वानन्तरमस्वपिम ।

ब्रूयात्क्षमी गभीरोऽसीति वत युधिष्ठिरं प्रभुं को न ।

कथमहं बली स्यां कथं मयि प्रजा विश्वस्युः कथं च प्रकृतयो मामुपासीरन्नित्येवं चिन्तयतस्तस्य रात्रिरयात् ।

ततः प्रामुह्यतां वीरौ राघवावरुतां तथा ।
उष्णं च प्राणितां दीर्घमुच्चैर्व्याक्रोशतां तथा ॥
यथा काष्ठं च काष्ठं च समेयातां महोदधौ ।
समेत्य च व्यपेयातां तद्वद्भूतसमागमः ॥

ગુજરાતી વાક્યો

૧ ધૃતરાષ્ટ્રના છોકરા પાંડુના છોકરા સાથે જુગાર રમ્યા અને તેમની પાસેથી તેમની બધી પૂંજી લઈ લીધી પછી પાંડવો વનમાં ગયા (इ)

૨ ત્યાં ઘણા બ્રાહ્મણો તેમની પાછળ ગયા (अनु+इ)

× क એ લઘુતાદર્શક પ્રત્યય છે

* अधि+इ 'શીખવું' એ અર્થમાં વપરાયો છે

૩ ત્યારે યુધિષ્ઠિરે તેમને કહ્યુ (ब्रू) કે તમારે અમારી પાછળ આવવુ જોઈએ નહીં (अनु + इ) કારણ અમે વનમા જઈએ (गम्) અને તમને અન્ન આપી શકતા નથી

૪ ત્યારે બ્રાહ્મણો બોલ્યા (ब्रू) કે અમે અમારુ અન્ન કમાવાને શક્તિમાન છીએ (अस्)

૫ ત્યારે યુધિષ્ઠિરે તેમને ના પાડી નહીં (प्रति + आ + ख्या)

૬ પણ બ્રાહ્મણો પોતાના અન્નને માટે મહેનત કરે એ તેને ગમ્યુ નહીં.

૭ ત્યારે તેણે પોતાના ગોરને પૂછ્યુ કે મારે શુ કરવુ ?

૮ તેણે તેને કહ્યુ કે સૂર્યની સ્તુતિ કર (स्तु)

૯ ત્યારે યુધિષ્ઠિરે સૂર્યની સ્તુતિ કરી (स्तु), અને જ્યારે સૂર્ય પ્રસન્ન થયા ત્યારે તેની પાસેથી એક થાળી મળી અને તેમાથી તેમને જોઈએ તેટલુ અન્ન હમેશ મળતુ

૧૦ સગરની સ્ત્રીઓએ ઘણા છોકરાઓને જન્મ આપ્યો (सू)

૧૧ ગઈ રાત્રે હુ ઊંઘ્યો નથી (स्वप्)

૧૨ તમે ગગાના પાણીમા ક્યારે નાહ્યા ? (स्ना)

૧૩ કૃષ્ણ મથુરા ગયા ત્યારે વ્રજની સ્ત્રીઓ મોટેથી રડી (रुद्)

૧૪ હુ કાશીમા ન્યાય ભણ્યો (अधि + इ)

૧૫ જો હુ હસ્તિનાપુરમા હોઉં (अस्) તો ધૃતરાષ્ટ્રને કહુ (ब्रू) કે પાડવો પાસેથી કપટવાળા જુગારથી તમે તેમની પૂજી લઈ લીધી, એ કઈ યોગ્ય કર્યું ન હતુ

૧૬ કોઈએ પણ દુષ્ટ માણસોના વચનો ઉપર વિશ્વાસ રાખવો ન જોઈએ (वि + श्वस्)

---

* 'ઇચ્છવુ' એ અર્થનો ધાતુ न સાથે વાપરવો

શબ્દકોશ ૮

अनपराधिन् પુ સ્ત્રી. ન અપરાધ રહિત, નિર્દોષ

अनिषण्ण પુ સ્ત્રી. ન. ન બેઠેલુ

अहरहः અ દરરોજ

आप् ૫ ગણ अव જોડે, મેળવવુ, પામવુ

इ वि+अप જોડે, જુદુ પડવુ, सम्+आ જોડે, એકઠુ થવુ, સાથે આવવુ

उच्चै क्रि वि. અ. મોટેથી

उष्णम् क्रि. वि (ગરમીથી) ઊનુ ઊનુ

एकरात्र ન એક રાત

कर्ण પુ. વિશેષ નામ છે

क्षमिन् પુ. સ્ત્રી ન. ધીરજવાન

कुश પુ लव પુ. રામના પુત્રો

क्रुश ૧ ગણ પરસ્મૈ० वि+आ જોડે, ઊંચે સ્વરે રોવુ, શોક કરવો

गभीर પુ. સ્ત્રી. ન. ગભીર, ઊંડુ

चैत्र પુ. શાલિવાહન હિંદુ વર્ષનો પહેલો મહિનો, ચૈત્ર

जनमेजय પુ પરિક્ષિતનો પુત્ર અને અર્જુનનો પૌત્ર

तद्वत् क्रि. वि તેની પેઠે, તેજ રીતે

तिथी પુ સ્ત્રી મહિનાનો દિવસ

दीर्घम् क्रि वि લાબો વખત, ચિરકાળ, ઊંડુ

देवशुनी સ્ત્રી. દેવોની કૂતરી

द्रोण પુ. વિશેષ નામ છે

नवमी સ્ત્રી પખવાડિયાનો નવમો દિવસ

नाना અ જુદા, ઘણા

पारिक्षित પુ પરિક્ષિતનો પુત્ર

पूर्वरात्र પુ. (पूर्व આગળનુ, रात्रि સ્ત્રી. રાત) રાતનો પહેલો ભાગ

प्रकृति સ્ત્રી. રૈયત લોકો, પ્રધાનમંડળ

बत અ આશ્ચર્ય ખેદ વગેરે દર્શાવનાર અવ્યય

भाष् ૧ ગણ આત્મને० प्रति જોડે, જવાબ આપવો

भूतसमागम પુ. પ્રાણીઓનુ એકઠુ થવુ તે અથવા એકત્ર મળવું તે

मध्याह्न પુ (मध्य ન વચલુ, अहन् ન દિવસ) મધ્યાહ્ન

मर्यादा સ્ત્રી હદ, સીમા

महोदधि પુ મોટો સમુદ્ર

प्र + मुह् મોહ પામવો, મૂર્છાગત થવુ

वाल्मीकि પુ ઋષિનુ નામ છે

विदेह પુ. દેશનુ નામ છે (બહુવચન)

शप् ૧ ગણ પરસ્મૈ०, આત્મને० શાપ દેવો, शप्त्वा અવ્યયકૃદન્ત

शस्त्रविद्या સ્ત્રી (शस्त्र અને विद्या) યુદ્ધકળા, યુદ્ધજ્ઞાન

૨. પ્રત્યયમાંના પ્રથમ અક્ષર त् અને थ् કોઈપણ વર્ગના ચોથા અક્ષર પછી આવે તો त् અથવા थ् નો ध् થાય છે.

लेढ् + ति. ढ् ચોથો અક્ષર છે માટે तिनो धि થાય છે लेढ्+धि. જ્યારે દન્ત્ય અને મૂર્ધન્ય વ્યંજનોનો યોગ થાય ત્યારે દન્ત્ય વ્યંજનને સ્થાને અનુક્રમે મળતો મૂર્ધન્ય થાય છે. જુઓ માર્ગો૦ પા ૨૧ * लेढ्+ढि થયું. હવે,

૩. ढ् ની પછી ढ् આવે તો પહેલા ढ् નો લોપ થાય અને તેની પહેલાંનો સ્વર જો હ્રસ્વ હોય તો દીર્ઘ થાય.

એટલે लेढि થયું જ્યારે ૩ જા પુ દ્વિ વ નો પ્રત્યય तस् લગાડાય છે, ત્યારે પા. ६४, १ પ્રમાણે लिढ्+तस्, २ પ્રમાણે लिढ्+धस्, પછી लिढ्+ढस् અને પછી ૩ પ્રમાણે પૂર્વ ढ् લોપાઈ હ્રસ્વ इ દીર્ઘ થઈ लीढ થાય છે. આ રૂપમા ગુણ થતો નથી, કેમકે तस् અવિકારક છે (પા. ૧૬, ૪ પ્રમાણે) ૩જા પુ. બ. વ નુ રૂપ लिहन्ति થાય છે अन्ति સ્વરથી શરૂ થાય છે તેથી કંઈ ફેરફાર થતો નથી. ૨ જા પુ એ વ મા सि વિકારક છે, તેથી लेह्+सि થઈ પા ६४, १ પ્રમાણે लेढ्+सि હવે सि નો માર્ગો૦ પા ૨૧ - નોધ પ્રમાણે षि થાય, તે પહેલા નીચેનો નિયમ લાગુ પડે છે

૪. ढ् અથવા ष् પછી स् આવે તો ढ् અથવા ष्નો क् થાય છે.

એટલે लेक्+सि થયું सि નો માર્ગો૦ પા. ૯૨ - નોધ પ્રમાણે षि થાય છે, એટલે लेक्+षि મળી लेक्षि રૂપ થાય છે

પરસ્મૈ૦ વર્તમાનકાળ

	એ. વ.	દ્વિ વ.	બ. વ
૧લો પુ	लेह्मि	लिह्वः	लिह्मः
૨જો ,,	लेक्षि	लीढः	लीढ
૩જો ,,	लेढि	लीढः	लिहन्ति

लीढ २ जो पु द्वि. व અને लीढ २ जो पु ब. व, આ ૩ જો પુ દ્વિ વ જેવા કરવા लि, म અને म ·

૬. શબ્દ અથવા પદની અસિદ્ધ અવસ્થામાં વર્ગના ત્રીજા કે ચોથા અક્ષર (ग् ज् ड् द् ब्– घ् झ् ढ् ध् भ्) પૂર્વે અનુનાસિક સિવાયના પૂર્વ વ્યંજનને બદલે પોતાના વર્ગનો ત્રીજો અક્ષર (ग् ज् ड् द् ब्) થાય છે. એ પ્રસંગે ष्ने ઠેકાણે ड् થાય છે.

એ પ્રમાણે दोघ्+ घिनु दोग्+ घि = दोग्धि થયુ દ્વિ. વ.નુ રૂપ दुग्ध. એજ પ્રમાણે કરવુ. બ. વ નુ રૂપ दुहन्ति એમા કંઈ ફેરફાર થતો નથી. ૨ જા પુ એ વ નો પ્રત્યય सि ઉમેરાતા નિ૦ ૫ પ્રમાણે दोघ्+ सि થાય. એ સ્થિતિમાં માર્ગો૦ પાનુ ૫ નોધ § મા આપેલો નિયમ લાગતા પહેલાં નીચલો નિયમ લાગુ પડે છે.

૭. કોઈ પણ ધાતુ ब्, ग् કે द् થી શરૂ થતો હોય અને તેને છેડે વર્ગનો ચોથો અક્ષર (घ् झ् ढ् ध् भ्) હોય અને તેની પછી स् કે ध्व् આવે અથવા કંઈ નહીં આવે, તો ब् ग् द् ના અનુક્રમે भ् घ् ध् થાય છે.

આ નિયમ પ્રમાણે दोघ्+ सि नु धोघ्+ सि થયુ, પછી માર્ગો૦ પાનું ૫ § નોધમા આપેલા નિયમ પ્રમાણે धोक्+ सि થયુ, પછી માર્ગો૦ પાનું ૯૨ ૫ પ્રમાણે धोक्+ षि થઈ धोक्षि થયુ, એટલે રૂપો નીચે પ્રમાણે થયાં.

પરસ્મૈ૦ વર્તમાનકાળ

	એ વ.	દ્વિ વ.	બ વ	
પહેલો પુ	दोह्मि	दुह्वः	दुह्मः	
૨જો „	धोक्षि	दुग्धः	दुग्ध	
૩જો „	दोग्धि	दुग्धः	दुहन्ति	
આત્મને૦ વર્તમાન૦ ૩જો પુ	दुग्धे	दुहाते	दुहते	
„ „ ૨જો „	धुक्षे	दुहाथे	धुग्ध्वे	વગેરે
પરસ્મૈ૦ આજ્ઞાર્થ૦ ૩જો „	दोग्धु	दुग्धाम्	दुहन्तु	વગેરે
આત્મને૦ „ ૩જો „	दुग्धाम्	दुहाताम्	दुहताम्	વગેરે
„ „ ૨જો „	धुक्ष्व	दुहाथाम्	धुग्ध्वम्	વગેરે

આ પ્રમાણે અર્ધસ્વર કે અનુનાસિક સિવાયના વ્યજન પૂર્વે न् નો લોપ થયો છે, અને સ્વર પૂર્વે अ નો લોપ થઈ ह् નો घ् થયો છે.

આજ્ઞાર્થ પરસ્મૈ० ૩ જો પુ. हन्तु – हताम् – घ्नन्तु
" " ૨ જો પુ. એ. વ जहि
" " ૧ લો પુ. हनानि
" આત્મને० ૩ જો પુ हताम् – घ्नाताम् વગેરે

૩ ईश् અને ईड् ધાતુમા स् અને ध्व् થી શરૂ થતા પ્રત્યયો પહેલા इ મુકાય છે, પણ હ્યસ્તન ભૂતકાળના બીજા પુરુષના બહુવચનમાં इ મુકાતી નથી.

૯. व्रश्च्, भ्रस्ज्, सृज्, मृज्, यज्, राज्, भ्राज्, અને શાન્ત અને છાન્ત (એટલે જેને છેડે श् અને छ् હોય એવા ધાતુઓ) ધાતુઓના છેલ્લા અક્ષરનો અર્ધ સ્વર અથવા અનુનાસિક સિવાય કોઈ પણ વ્યંજન પૂર્વે અથવા પદાન્તે ष् થાય છે.

ईश् આત્મને० વર્તમાન०

	એ વ	દ્વિ વ.	બ વ.
૧લો પુ	ईशे	ईश्वहे	ईश्महे
૨જો "	ईशिषे	ईशाथे	ईशिध्वे
૩જો "	ईष्टे	ईशाते	ईशते

ते પહેલા ईश् ના श् નો ૯ પ્રમાણે ष् થયો, त् નો ट् થઈ ते નો टे થયો એટલે ईष्टे થયુ, से અને ध्वे પૂર્વે इ મૂકવાથી ईशिषे અને ईशिध्वे થયા

આજ્ઞાર્થ ૩ જો પુ ईष्टाम् – ईशाताम् – ईशताम् વગેરે.
" ૧ લો પુ એ વ. ईशै વગેરે.

૪. मृज् ધાતુનો ઉપાન્ત્ય ऋ વિકારક પ્રત્યય પૂર્વે વૃદ્ધિ પામે છે, અને સ્વરથી શરૂ થતા અવિકારક પ્રત્યય પૂર્વે વિકલ્પે વૃદ્ધિ પામે છે.

चक्ष् [illegible]

	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	चक्षे	चक्ष्वहे	चक्ष्महे
[illegible]	चक्षे	चक्षाथे	चड्ढ्वे
[illegible]	चष्टे	चक्षाते	चक्षते

चक्ष्–[illegible] चक्–[illegible] चक्+ढ्वे–[illegible] चड्ढ्वे

[illegible] चक्ष्–चकाशात् [illegible]

सविता वै प्रसवानामीष्टे।
गोप सायं धेनूर्दोग्धि * पय।
तस्मिन्पुष्पे भ्रमरो मधु लीढः।
अग्निमीडे पुरोहितं यज्ञस्य देवमृत्विजम्।
योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मस्तं ग्रन्थिमान्यस्तानि पठ्य-
मानानि मन्त्राक्षराणि।
हे जगन्नाथाखिलस्यैतस्य वस्तुजातस्य त्वमीशिषे।
हे दीनबन्धो यद्यस्मै नरस्य पापं भवेत्तत्त्वमतिजहि।
शत्रुं हन्तुं शरान्विषेण देग्धि।
आचक्ष्व क मामेकाकिनीमत्र विहायाकरण यासि।
यं मां धर्ममाचड्ढ्वे † तमेव प्रत्यहमाचरामि।

* દુહ્ ધાતુના કર્મને છઠ્ઠી વિભક્તિ [illegible] છે
† ચોથા પાનાની × નોટ જુઓ.

वत्से न युक्तं ते मङ्गलकाले रोदितुं प्रमृङ्ढ्यश्रूणि। अथवा सख्यौ प्रमृष्टाम्।

भाष्यकृत्पतञ्जलिः कात्यायनस्य वचनानि विस्तरतो व्याचष्टे।

शिष्यस्तेऽहं शाधि मां त्वां प्रपन्नम्।
शास्त्यरीन्धर्ममाशास्ते कीर्तिमाशंसते पराम्।
स शंसति सतां वृत्तं विशसत्युत्पथास्थितान्॥
ईट्टे त्रिविष्टपास्थाने तत्कीर्ति वासवः स्वयम्।
ईडयन्ति नरेन्द्राश्च भूमावुद्भूतविस्मयाः॥
या निशा सर्वभूतानां तस्यां जागर्ति संयमी।
यस्यां जाग्रति भूतानि सा निशा पश्यतो मुनेः॥
य एनं* वेत्ति हन्तारं यश्चैनं मन्यते हतम्।
उभौ तौ न विजानीतो नायं हन्ति न हन्यते॥
करोति पापं योऽज्ञानान्नात्मनो वेत्ति च क्षयम्।
प्रद्वेष्टि साधुवृत्तांश्च स लोकस्यैति वाच्यताम्॥
प्राप्य चाप्युत्तमं जन्म लब्ध्वा चेन्द्रियसौष्ठवम्।
न वेत्त्यात्महितं यस्तु स भवेदात्मघातकः॥

ગુજરાતી વાક્યો

૧ તું દિવસમાં કેટલી વાર ગાયો દોહે છે? (दुह्)

૨. પુષ્પમાંથી મધમાખને ઉડાડ નહીં, તેને મધ ચૂસવા દે. (लिह्)

૩. જેઓ વિચાર વિના પ્રાણીઓને મારે છે (हन्), તેઓ કદી સુખ ભોગવતા નથી

૪. નગરના લોકો જ્યારે જ્યારે પોતાના દેશનેતાઓ નગરીઓમાં પ્રવેશ કરે છે, ત્યારે ત્યારે તે નગરીઓને વાળી સાફ કરે છે (सम् + मृज्)

૫. રાત્રિને પાછલે પહોરે ઋષિના શિષ્યો ઊઠે છે ([illegible]) અને વેદ ભણે છે.

---

* આત્માને લાગુ પડે છે.

वत्से न युक्तं ते मङ्गलकाले रोदितुं प्रमृड्ढ्यश्रूणि। अथवा

सख्यौ प्रमृष्टाम्।

भाष्यकृत्पतञ्जलिः कात्यायनस्य वचनानि विस्तरतो व्याचष्टे।

शिष्यस्तेऽहं शाधि मां त्वां प्रपन्नम्।
शास्त्यरीन्धर्ममाशास्ते कीर्तिमाशंसते पराम्।
स शंसति सतां वृत्तं विशसत्युत्पथास्थितान्॥
ईट्टे त्रिविष्टपास्थाने तत्कीर्ति वासवः स्वयम्।
ईडयन्ति नरेन्द्राश्च भूमावुद्भूतविस्मयाः॥
या निद्रा सर्वभूतानां तस्यां जागर्त्ति संयमी।
यस्यां जाग्रति भूतानि सा निशा पश्यतो मुनेः॥
य एनं वेत्ति हन्तारं यश्चैनं मन्यते हतम्।
उभौ तौ न विजानीतो नायं हन्ति न हन्यते॥
करोति पापं योऽज्ञानान्नात्मनो वेत्ति च क्षयम्।
प्रद्वेष्टि साधुवृत्तांश्च स लोकस्यैति वाच्यताम्॥
प्राप्य चाप्युत्तमं जन्म लब्ध्वा चेन्द्रियसौष्ठवम्।
न वेत्त्यात्महितं यस्तु स भवेदात्मघातकः॥

ગુજરાતી વાક્યો

૧. તું દિવસમાં કેટલી વાર ગાયો દોહે છે? (दुह्)

૨. પુષ્પમાંથી મધમાખને ઉડાડ નહીં તેને મધ ચૂસવા દે. (लिह्)

૩ જેઓ વિચાર વિના પ્રાણીઓને મારે છે (हन्), તેઓ કદી સુખ ભોગવતા નથી

૪. નગરના લોકો જ્યારે જ્યારે પોતાના દેશનેતાઓ નગરમાં પ્રવેશ કરે છે, ત્યારે ત્યારે તે નેતાઓને ઘણો આદર કરે છે (गम्-नम्)

૫. [illegible] (जागृ) અને [illegible] છે

* [illegible]

૬ રાજગૃહ કે પાટલિપુત્ર મગધનુ મુખ્ય શહેર હતુ તે અમને ખબર નથી (विद्)

૭ સજ્જનોને ધિક્કારો નહીં (द्विष्)

૮ આ સૂત્ર આપ સાહેબ સમજાવો (वि - आ + चक्ष्)

શબ્દકોશ ૯

બીજા ગણના ધાતુઓ

ईड् આત્મને૰ વખાણવુ

ईश् આત્મને૰ ધણી થવુ, રાજ કરવુ

चकास् પરસ્મૈ૰ પ્રકાશવુ

‡ चक्ष् આત્મને૰ બોલવુ, आ+चक्ष् કહેવુ, वि+आ+चक्ष् સમજાવવુ

जागृ પરસ્મૈ૰ જાગવુ

दरिद्रा પરસ્મૈ૰ ગરીબ થવુ

दिह् પરસ્મૈ૰, આત્મને૰ લેપ કરવો

दुह् પરસ્મૈ૰ આત્મને૰ દોહવુ

द्विष् પરસ્મૈ૰, આત્મને૰ ધિક્કારવુ

मृज् પરસ્મૈ૰ માજવુ, સાફ કરવુ, प्र+मृज् સાફ કરી નાખવુ, सम्-मृज् વાળવુ

लिह् પરસ્મૈ૰, આત્મને૰ ચાટવુ

वश् પરસ્મૈ૰ ઇચ્છવુ, પ્રકાશવુ

† विद् પરસ્મૈ૰ જાણવુ

शास् પરસ્મૈ૰ રાજ કરવુ, નિયમમા મૂકવુ, નિયમિત કરવુ

शास् आ જોડે આત્મને૰ ઇચ્છવુ

हन् પરસ્મૈ૰ મારવુ

अकरुण પુ સ્ત્રી ન (अ નહીં, करुणा સ્ત્રી) નિર્દય, દયારહિત

आत्मघातक પુ ન (आत्मन् પોતે, घातक નાશ કરનાર) પોતાનો નાશ કરનાર

आत्महित ન (आत्मन् પોતાનુ, हित ભલુ) પોતાનુ ભલુ

---

‡ ગણકાર્યવિશિષ્ટ કાળોમા અને પરોક્ષ ભૂતકાળમા જ વપરાય છે ગણકાર્યરહિત કાળમા તેને સ્થાને ख्या પરસ્મૈ૰, આત્મને૰ આદેશ થાય છે, અને પરોક્ષ ભૂતકાળમા આદેશ વિકલ્પે થાય છે

† આ ધાતુના વર્તમાનકાળના રૂપો પરોક્ષ ભૂ કા ના પ્રત્યયો લગાડવાથી પણ થાય છે જેમકે, वेद, विदतु વગેરે (જુઓ પાઠ ૧૩)

इन्द्रियसौष्ठव न (इन्द्रिय न. અવયવ અથવા ઇન્દ્રિય, અને सौष्ठव न. ખૂબસૂરતી) સુંદર બાંધો, નિરોગી શરીર

ईड् ૧૦મો ગણ વખાણવું

उत्पथास्थित પુ સ્ત્રી. न. (उत्पथ પુ. ખોટો રસ્તો, દોષવાળો માર્ગ, आस्थित, आ+स्थानु ભૂ. કૃ પ્રાપ્ત થયેલુ) ખોટે રસ્તે ગયેલુ

उद्भूतविस्मय પુ સ્ત્રી न. (उद्भूत उद्+भू 'ઉત્પન્ન થવુ'નુ ભૂ કૃ.) જેનામા અચબો ઉત્પન્ન થયો છે તે

एम સર્વનામ અમને

कात्यायन પુ. મોટા વૈયાકરણનુ નામ છે.

क्षय પુ નાશ

जगन्नाथ પુ (जगत् न. દુનિયા, સંસાર, नाथ પુ. ધણી) જગતનો ધણી

तन्द्रीति સ્ત્રી. તેની આમ...

त्रिविष्टपास्थान न (त्रिविष्टप न. સ્વર્ગ, आस्थान न. સભા) દિવ્ય સભા, દેવોની સભા

दीनबन्धु પુ (दीन પુ. સ્ત્રી. न. ગરીબ, बन्धु પુ. ભાઈ) ગરીબનો ભાઈ, મદદગાર

देव પુ સ્ત્રી. न. પ્રકાશિત

नम्र પુ. સ્ત્રી. न ગરીબ સ્વભાવનું, વિનયી

नरेन्द्र પુ. રાજા

पठ्यमान (पठ् ૧ ગણ 'વાંચવુ' 'મોટે ભણી જવું'નુ કર્મણિ વ કૃ) વંચાતુ

पतञ्जलि પુ મહાભાષ્ય નામના મોટા વ્યાકરણ ગ્રન્થનો કર્તા

पुरोहित પુ ગોર, કુળગોર

प्रपन्न પુ. સ્ત્રી न (प्र+पद्नुं ભૂ. કૃ) શરણે થયેલું

प्रसव પુ જે કંઈ ઉત્પન્ન થયું હોય તે, ઉત્પત્તિ

भाष्यकृत् કૃ ભાષ્ય અથવા અર્થ સમજાવનાર વ્યાકરણ ગ્રન્થનો કર્તા, ટીકાકાર

मङ्गलकाल પુ (मङ्गल न કોઈપણ શુભ વસ્તુ, काल પુ વખત) શુભ અવસર

मन्त्राक्षर न. પવિત્ર અથવા વૈદિક કવિતાનો બોલ

वस्तुजात न (वस्तु न. વસ્તુ, जात न. સમુદાય, જથ્થો) વસ્તુસમુદાય, વસ્તુનો જથ્થો

वान्दना સ્ત્રી નિન્દાને પાત્ર, રૂપેરી દેવા લાયકપણુ

वासव પુ ઈન્દ્રદેવ
विस्तरत क्रि वि વિસ્તારથી
विहाय (वि+हा 'છોડવુ'નુ અવ્યયરૂપ ભૂ. કૃ.) છોડી દઈને
शास् ૧ ગ પરસ્મૈ૰ वि જોડે, મારવુ નાશ કરવો
सयमिन् પુ. જેણે બધી ઇન્દ્રિયો વશ કરી છે એવો ઋષિ, યોગિ
सर्वभूतानि ન પ્રથમા અને દ્વિ નુ બ વ સઘળી હયાત ચીજો
सवितृ પુ સૂર્ય
साधुवृत्त પુ સ્ત્રી ન (साधु પુ. સ્ત્રી ન સારુ, वृत्त ન વર્તણુક) સદાચારી
सायम् અ. સાંજે
हन्तृ પુ સ્ત્રી ન મારી નાખનાર

અવિચારથી रभसात्, मोहात् क्रि वि.
આપ સાહેબ भगवान् અથવા भवान् પ્રથમા એકવચન
કદી નહી नकदा
કેટલી વાર कतिकृत्व અવ્યય
છેલ્લુ चरम પુ. સ્ત્રી ન
જ્યારે જ્યારે यदा यदा-तदा तदा
પહોર (तुरीयो भाग) याम પુ
પાટલિપુત્ર (મગધ દેશમા એક શહેરનુ નામ છે) पाटलिपुत्र ન
ભણવુ पठ् ૧ લો ગણ પરસ્મૈ૰
ભમરો भ्रमर પુ
મુખ્ય શહેર राजधानी સ્ત્રી
મગધ मगधा પુ બ વ મા વપરાય છે (એક દેશનુ નામ અથવા લોકનુ નામ)
રાજગૃહ (મગધ દેશમા એક શહેરનુ નામ છે) राजगृह ન
વશજ वश्य પુ સ્ત્રી ન. कुलज પુ સ્ત્રી ન
શેરી रथ्या સ્ત્રી
સૂત્ર सूत्र ન
હાંકી મૂકવુ प्र + चुद् ૧૦ મો ગણ

પાઠ ૧૦મો

બીજો ગણ (ચાલુ)

હ્યસ્તન ભૂતકાળ

૧. હ્યસ્તન ભૂતકાળના બીજા અને ત્રીજા પુરુષના એકવચનના પ્રત્યયો स् અને त् ની પૂર્વે વ્યંજન આવે તો તેમનો લોપ થાય છે.

૨. અનુનાસિક સિવાય કોઈ વ્યંજન પદને છેડે આવે તો તેને સ્થાને વર્ગનો પહેલો કે ત્રીજો વર્ણ થાય, અને ष् નો ट् અથવા ड् થાય.

(અ) लिह्ना હ્યસ્તન ભૂતકાળના ત્રીજા પુરુષના એકવચનમા પહેલા अलिह् + त् થયુ, પછી પા ૬૬, ૬ પ્રમાણે अलेह् + त् થયુ. त्નો ઉપલા ૧ પ્રમાણે લોપ થયો, એટલે अलेह् રહ્યુ હવે ह्नो ढ् પાનુ ૬૪, ૧ પ્રમાણે થયો, અને ढ् નો ઉપલા નિયમ ૨ પ્રમાણે ट् અથવા ड् થયો એટલે अलेट्, अलेड्. એ પ્રમાણે ૨ જા પુ. એ. વ નો પ્રત્ય स् લોપાય છે, અને ૩ જા પુ. એ. વ ના રૂપમા જે નિયમો લાગ્યા તે જ પ્રમાણે अलेट्, अलेड् થાય છે.

	એ. વ.	દ્વિ. વ.	બ. વ.
૧લો પુ	अलेहम्	अलिह्व	अलिह्म
૨જો ,,	अलेट्-ड्	अलीढम्	अलीढ
૩જો ,,	अलेट्-ड्	अलीढाम्	अलिहन्

अलीढाम् વગેરે રૂપો, लीढ વર્તમાન૦ ૩ પુ. દ્વિ. વ પ્રમાણે થાય છે. (તેને માટે પાછલો પાઠ જુઓ).

આત્મનેપદ

	એ વ	દ્વિ વ	બ વ
૧લો પુ	अलिहि	अलिह्वहि	अलिह्महि
૨જો ,,	अलीढाः	अलिहाथाम्	लीढ्वम्
૩જો ,,	अलीढ	अलिहाताम्	अलिहत

(આ) अदुह् + त्—अदोह् + त् પા. ૬૬, ૬ પ્રમાણે—अदोह् પા ૭૬, ૧ પ્રમાણે—अदोघ् પાનુ ૬૬, ૫ પ્રમાણે—अधोघ् પા. ૬૭, ૭ પ્રમાણે—अधोक् અથવા अधोग् પા ૭૭, ૨ પ્રમાણે એ ૭૮ પ્રમાણે જ્યારે म् પ્રત્યય લાગે છે ત્યારે अधोक्- ग् થાય છે.

	એ. વ	દ્વિ વ	બ. વ
૧લો પુ	अदोहम्	अदुह्व	अदुह्म
૨જો ,,	अधोक्-ग्	अदुग्धम्	अदुग्ध
૩જો ,,	अधोक्-ग्	अदुग्धाम्	अदुहन्

આત્મને૦ ૩જો પુ अदुग्ध – अदुग्धाताम् – अदुग्धत, ૨જો પુ એ વ अदुग्धा, थ् નો પા ૬૫, ૨ પ્રમાણે ध् થયો છે

(૪) अहन्+त्–अहन् પા ૭૬, ૧ પ્રમાણે, अहन्+ताम् (દ્વિ વ)–પા ૬૮, ૨ (अ) પ્રમાણે न् લોપાય છે, એટલે अहताम् अहन्+अन् (બ વ.)–अहन्+अन् પા ૬૮, ૨ (अ)ના છેલ્લા ભાગ પ્રમાણે–अघ्नन् પા. ૬૮, ૨ इ પ્રમાણે.

	એ વ	દ્વિ વ	બ વ
૧લો પુ	अहनम्	अहन्व	अहन्म
૨જો ,,	अहन्	अहतम्	अहत
૩જો ,,	अहन्	अहताम्	अघ्नन्
આત્મને૦ ૩જો પુ	अहत	अघ्नाताम्	अघ्नत

૧ अमृज्+त्–अमार्ज्+त् પા ૬૯, ૪ પ્રમાણે–अमार्ज् પા ૭૬, ૧ પ્રમાણે–अमार्ष् પા ૬૯, ૯ પ્રમાણે * अमार्ट्–ड् પા ૭૭, ૨ પ્રમાણે એવી જ રીતે ૨ જો પુ એ વ अमार्ट्–ड् થાય છે

	એ વ	દ્વિ વ	બ વ
૧લો પુ	अमार्जम्	अमृज्व	अमृज्म
૨જો ,,	अमार्ट्–ड्	अमृष्टम्	अमृष्ट
૩જો ,,	अमार्ट्–ड्	अमृष्टाम्	अमृजन्–अमार्जन्

૨ विद्, जागृ, शास्, जक्ष्, चकास् અને दरिद्रा એ ધાતુઓનો હ્યસ્તન ભૂતકાળના ૩જા પુ બ વનો પ્રત્યય उस् છે द्विष् આ પ્રત્યય વિકલ્પે લે છે

૩. ધાતુના અન્ત્ય द् નો હ્યસ્તન ભૂતકાળના બીજા પુ. એ. વ.માં વિકલ્પે र् અથવા વિસર્ગ થાય છે.

---

* र् પહેલો વર્ણ હોય એવો સંયુક્ત વ્યંજન પદને અન્તે આવે તો તેના છેલ્લા વ્યંજનનો લોપ થતો નથી, પણ જો र् પહેલો વર્ણ અને स् છેલ્લો વર્ણ એવો સંયુક્ત વ્યંજન પદને અન્તે હોય તો स् લોપાય છે.

આ નિયમ પ્રમાણે अवेद्+स् નું अवेत्-द् અથવા अवे: થાય છે.

	એ. વ.	દ્વિ. વ.	બ. વ.
૧લો પુ.	अवेदम्	अविद्व	अविद्म
૨જો ,,	अवेत्-अवेद्-अवेः	अवित्तम्	अवित्त
૩જો ,,	अवेत्-द्	अवित्ताम्	अविदुः

૨. અન્ત્ય સ્વરનો उस् પૂર્વે ગુણ થાય છે

जागृ-પરસ્મૈ० હ્યસ્તન ભૂતકાળ ૩ જો પુ. अजागः-अजागृताम्-अजागरुः, अजागृ+त्-अजागर्+त् અને પા ૭૬, ૧ પ્રમાણે अजागर्-अजागः.

૪. ધાતુના અન્ત્ય स् નો त् પ્રત્યય પૂર્વે त् અથવા द् થાય છે, અને स् પ્રત્યય પૂર્વે વિકલ્પે त् અથવા द् થાય છે.

શાસ્ પરસ્મૈ०

	એ વ	દ્વિ. વ.	બ. વ.
૧લો પુ.	अशासम्	अशिष्व	अशिष्म
૨જો ,,	अशात्-द्-अशाः	अशिष्टम्	अशिष्ट
૩જો ,,	अशात्-द्	अशिष्टाम्	अशासुः

अशास्+त्, त् નો લોપ થયો એટલે अशास् થયું ને ઉપલા ૪ પ્રમાણે अशात्-द् થયા

ईश् આત્મને० હ્યસ્તન ભૂતકાળ ૩ જો પુ ऐष्ट-ऐषाताम्-ऐषत, ૨ જો પુ. બ. વ. ऐड्ढ्वम्. श् નો પા. ૬૯, ૯ પ્રમાણે ष થયો અને ष् નો પા. ૬૭, ૧ પ્રમાણે ड् થયો અને ध्व् નો ढ्व થયો—वश् પરસ્મૈ० હ્યસ્તન ભૂતકાળ ૩ જો પુ. अवट्-अवड्-औष्टाम्-औशन्. ताम् પ્રત્યય પૂર્વે व નો उ થયો અને अ પૂર્વે મળી अ+उ ને સ્થાને उ ની વૃદ્ધિ औ થઈ

વિધ્યર્થ

दुह् પરસ્મૈ०

	એ વ	દ્વિ વ	બ વ
૧લો પુ	दुह्याम्	दुह्याव	दुह्याम
૨જો ,,	दुह्याः	दुह्यातम्	दुह्यात
૩જો ,,	दुह्यात्	दुह्याताम्	दुह्युः

આત્મને૦

	એ વ	દ્વિ વ	બ વ
૧લો પુ	दुहीय	दुहीवहि	दुहीमहि
૨જો „	दुहीथाः	दुहीयाथाम्	दुहीध्वम्
૩જો „	दुहीत	दुहीयाताम्	दुहीरन्

हन् ૩ જો પુ हन्यात्-हन्याताम्-हन्यु

આત્મને૦ ૩ જો પુ घ्नीत घ्नीयाताम्-घ्नीरन्

शास् પરસ્મૈ૦ ૩ જો પુ शिष्यात्-शिष्याताम्-शिष्यु

सायं प्रातर्धेनुमग्निहोत्रायाधोग्नृपिः।
दण्डाकाया वसन्तौ रामलक्ष्मणौ रक्षसा सहस्राण्यहताम्।
चाणक्योऽकिंचनो ब्राह्मणो नन्दानद्वेड् बुद्धिप्रभावाच्च तानहन्।
तेषां च राज्यं चन्द्रगुप्तो नाम नृपतिश्चाणक्यस्य शिष्योऽशात्।
देवानां संदेशं हरन्नलो दमयन्त्या अन्त.पुरं प्राविशत्। प्रविशन्तं च तं देवानां वराद्रक्षितारो नाविदुः।
केचिद्बटवस्तडागस्य तटमुपगता लोष्ट्रैर्भेकानभ्यघ्नन्।
स राजा दिग्विजयादारभ्यात्मनः सर्वं वृत्तान्तं गन्धर्वकन्यायाः* आचष्ट।
यथा पाण्डवा रणे नास्मान्हन्युस्तथा क्रियताम्।
कश्चित्कुकुरो यज्ञमण्डपं गतो हवींष्यवालेट्। तत्रर्त्विजस्तमाघ्नन्सर्वं च समुपाहृतं यज्ञीयं द्रव्यं त्यक्त्वा मण्डपं सममार्जन्।
राजानो धर्मेण वसुधा शिष्युः।

ગુજરાતી વાક્યો

૧ નન્દવંશના રાજાઓ પછી મૌર્યવંશના રાજાઓએ પૃથ્વી ઉપર રાજ્ય કર્યું (शास्)

૨ કલિંગના યોદ્ધાઓએ અમને નીચે પ્રમાણે કહ્યું (चक्ष्)

---

* જુઓ માર્ગો૦ પા ૧૦૨ નોંધ ૭

૨. "જે અંગ લોકો અમને ઘણો વખત થયા ધિક્કારતા હતા (द्विप्), તેમણે અમારા મુલક પર હુમલો કર્યો. અમે તેમની સાથે લડાઈ લડ્યા અને તેમના સરદારોને માર્યા (हन्) તેમનો રાજા આ જાણતો ન હતો (विद्), અને તેથી તે લડાઈની જગાએ જાતે આવ્યો, પણ પોતાના માણસોને મૂએલા જોઈને તે પોતાના મુલકમા પાછો ફર્યો."

૩. તમે ગઈ કાલે ગાયો દોહી? (दुह्)

૪ હરિ આખી રાત વેદ ભણતો જાગતો હતો. (जागृ)

૫ દરરોજ સવારે માણસે પોતાનુ મોઢુ સાફ કરવુ જોઈએ. (प्र + मृज्)

શબ્દકોશ ૧૦

अग्निहोत्र न અગ્નિ દેવતાનો યજ્ઞ
कुक्कुर પુ કૂતરો
गन्धर्वकन्या સ્ત્રી ગન્ધર્વની દીકરી
चन्द्रगुप्त પુ રાજાનું નામ છે.
चाणक्य પુ પુરુષનુ નામ છે
तट પુ સ્ત્રી ન કિનારો, કોર
दिग्विजय પુ (दिश् સ્ત્રી દિશા, विजय પુ જય) દિશાઓની જય, દેશોની જય
द्रव्य ન. ચીજ, વસ્તુ
नन्द પુ. [illegible] નામ છે. [illegible]
बटु પુ. [illegible]
भेक પુ દેડકો
यज्ञमण्डप પુ યજ્ઞને માટે તૈયાર કરેલો માંડવો
मण्डप પુ. માંડવો
यज्ञिय પુ સ્ત્રી. ન યજ્ઞને લગતું
रण ન લડાઈ
वसुधा સ્ત્રી પૃથ્વી
श्मशान પુ [illegible], મસાણ
समुपाहृत (सम् + उप + आ + हृ [illegible]) [illegible] કરેલુ
सदस् ન [illegible]
हन्, अग्नि [illegible]

અગદેશ અથવા અગલોકો अङ्गा (બ વ મા વપરાય છે)
કલિગદેશ અથવા કલિગલોકો कलिङ्गा (બ વ મા વપરાય છે)
જાતે स्वयम् અ
મુલક विषय પુ.

મૌર્યવશ અથવા મૌર્યવશનો કોઈ માણસ मौर्य પુ
મોટે ભણવુ पठ् ૧ લો ગણ પરસ્મૈ૦
લડાઈની જગા रणभूमि સ્ત્રી
સરદાર चमूपति પુ. सेनापति પુ
હુમલો કરવો अभि + द्रु ૧ લો ગણ પરસ્મૈ૦

પાઠ ૧૧ મો

ત્રીજો ગણ

૧. આ ગણમા પ્રત્યયો લાગતા પહેલા ધાતુઓમા અભ્યાસ અથવા દ્વિરુક્તિ નામનો ફેરફાર થાય છે

૨. અભ્યાસ અથવા દ્વિરુક્તિ માટે સામાન્ય નિયમો

(अ) શરૂઆતના વ્યજન સહિત સ્વર બેવડાય છે, જો એકથી વધારે સ્વર હોય તો શરૂઆતના વ્યજન સહિત પહેલો સ્વર બેવડાય છે, અને સ્વરથી શરૂ થતો ધાતુ હોય તો એકલો સ્વર બેવડાય છે બેવડાયા પછી ધાતુને પ્રત્યય લાગે છે

(आ) વર્ગના બીજા અક્ષરો (ख्, छ्, ठ्, थ्, फ्,) નો ધાતુના અભ્યાસમા પહેલો અક્ષર (क्, च्, ट्, त्, प्) થાય છે, અને ચોથા અક્ષર (घ्, झ्, ढ्, ध्, भ्,) નો ત્રીજો અક્ષર (ग्, ज्, ड्, द्, ब्) થાય છે

આ પ્રમાણે फल्ની દ્વિરુક્તિ ૨ (अ) પ્રમાણે फफल् અને ઉપલા નિયમ પ્રમાણે पफल् થઈ, धा-धाधा-दधा ૨ (क) પ્રમાણે, भी-भीभी-बिभी.

(इ) ધાતુમાના કઠસ્થાનીને બદલે તેટલામો તાલવ્ય મુકાય છે ઉપલા નિયમને આધારે ह् ની જગાએ ज् આવે છે.

खन्-खखन् ૨ (अ) પ્રમાણે-छखन् ૨ (इ) પ્રમાણે, चखन् ૨ (आ) પ્રમાણે हा-हाहा ૨ (अ) પ્રમાણે, हहा ૨ (क) પ્રમાણે, जहा ઉપર પ્રમાણે.

(ई) જો જોડાક્ષરથી ધાતુઓ શરૂ થતા હોય તો જોડાક્ષરના પ્રથમાક્ષરની સ્વર સહિત દ્વિરુક્તિ થાય છે.

ह्री–हीह्री ઉપરના નિયમ પ્રમાણે–जिह्री ૨ (इ) અને (ऊ) પ્રમાણે.

(उ) અપવાદ—જો પહેલો અક્ષર श्, ष्, स् હોય અને બીજો અક્ષર અઘોષ વ્યંજન હોય તો અઘોષ વ્યંજનની દ્વિરુક્તિ થાય છે.

જેમકે स्पर्ध्–पस्पर्ध्.

(ऊ) ધાતુના દીર્ઘ સ્વરનો અભ્યાસમા હ્રસ્વ થાય છે અને ऋનો अ થાય છે. જેમકે ह्री–जिह्री, दा–ददा, અને कृ–चकृ

૩. ત્રીજા ગણના અનિયમિત ધાતુઓ—

मा, हा ‘જવુ’, भृ, पृ, અથવા पॄ અને ऋ ધાતુઓના અભ્યાસના સ્વરનો इ થાય છે, અને निज्, विज् અને विष् ધાતુઓના અભ્યાસના સ્વરનો ગુણ થાય છે.

૪. ऋ ધાતુના અભ્યાસના इનો इय् થાય છે. (પાઠ ૧૩, નિયમ ૮)

૫ પરસ્મૈપદ અને આત્મનેપદના ૩જા પુ. બ વ. માથી न् લોપાય છે.

૬ હ્યસ્તન ભૂતકાળના પરસ્મૈપદના ત્રીજા પુરુષ બહુવચનનો પ્રત્યય उस् છે, તેની પૂર્વે ધાતુને છેડે आ હોય તો તે आ લોપાય છે, અને જો (હ્રસ્વ કે દીર્ઘ) इ, उ કે ऋ હોય તો તેનો ગુણ થાય છે (પા. ૭૮, ૧ અને પા., ૩ જોડે સરખાવો)

भृ પરસ્મૈ૦

વર્તમાનકાળ

	એ વ	દ્વિ વ	બ વ.
પ્ર પુ.	बिभर्मि	बिभृवः	बिभृमः
બી ,	बिभर्षि	बिभृथः	बिभृथ
ત્રી ,,	बिभर्ति	बिभृतः	बिभ्रति

હ્યસ્તન ભૂતકાળ

	એ વ	દ્વિ વ	બ વ.
૧ લો પુ.	अविभरम्	अविभृव	अविभृम
૨ જો ,,	अविभः	अविभृतम्	अविभृत
૩ જો ,,	अविभः	अविभृताम्	अविभरुः

આજ્ઞાર્થ

૧ લો પુ	बिभराणि	बिभराव	बिभराम
૨ જો ,,	बिभृहि	बिभृतम्	बिभृत
૩ જો ,,	बिभर्तु	बिभृताम्	बिभ्रतु

વિધ્યર્થ

૧ લો પુ	बिभृयाम्	बिभृयाव	बिभृयाम
૨ જો ,,	बिभृयाः	बिभृयातम्	बिभृयात
૩ જો ,,	बिभृयात्	बिभृयाताम्	बिभृयुः

बिभृ ૨ અ, આ અને ૩ પ્રમાણે વિકારક પ્રત્યય પૂર્વે ગુણ થાય છે, (પા ૧૬, ૬ પ્રમાણે) बिभ्रति પા ૮૩, ૫ પ્રમાણે, હ્યસ્તન ભૂતકાળ ૩જો પુ એ વ अबिभृ+त=अबिभर्त પા ૧૬, ૬ પ્રમાણે. પા ૭૬, ૧ પ્રમાણે. अबिभर्–अबिभ (માર્ગો૦ પા ૭ નોધ+), ૩જો પુ બ વ अबिभरु ૬ પ્રમાણે.

આત્મને૦ વર્તમાન૦ ૩જો પુ	बिभृते	बिभ्राते	बिभ्रते
,, હ્યસ્તન ભૂત૦ ,, ,,	अबिभृत	अबिभ्राताम्	अबिभ्रत
ह्री પરસ્મૈ૦ વર્તમાન૦ ૩જો પુ.	जिह्रेति	जिह्रीत	जिह्रियति

(પા ૪૮, ૨ પ્રમાણે)

,, ,, હ્યસ્તન ભૂત૦ ,, ,, अजिह्रेत् अजिह्रीताम् अजिह्रयु (૬ પ્રમાણે)

૭ मा અને हा 'જવુ' એ ધાતુના અન્ત્ય સ્વરનો વ્યજનથી શરૂ થતા અવિકારક પ્રત્યય પૂર્વે ई થાય છે, અને સ્વરથી શરૂ થતા અવિકારક પ્રત્યય પૂર્વે લોપ થાય છે

मा આત્મને૦ વર્તમાન૦ ૩જો પુ	सिमीते	सिमाते	सिमते
हा ,, 'જવુ' ,, ,,	जिहीते	जिहाते	जिहते
હ્યસ્તન ભૂતકાળ ૩જો પુ.	असिमीत	असिमाताम्	असिमत
	अजिहीत	अजिहाताम्	अजिहत

પા. ૮૩, ૩ પ્રમાણે માની દ્વિરુક્તિ મિમા થયુ. તે પ્રત્યય વ્યંજનથી શરૂ થનો અવિકારક હોવાથી મા ધાતુના આ નો ઈ થયો, તે પ્રમાણે મિમીતે થયું. आते, अते વગેરે પ્રત્યયો પૂર્વે સ્વરથી શરૂ થતા અવિકારક પ્રત્યયો છે, માટે ધાતુના આ નો લોપ થાય છે.

૮. हा 'ત્યાગ કરવો' એનો ઉપર પ્રમાણે ફેરફાર થાય છે, પણ ई વિકલ્પે હ્રસ્વ इ થાય છે. य् થી શરૂ થતા વિધ્યર્થના પ્રત્યયો પૂર્વે ધાતુના આ નો લોપ થાય છે, અને આજ્ઞાર્થના ૨ જા પુ એ વ. માં આ વિકલ્પે કાયમ રહે છે. એટલે जहाहि, जहिहि, जहीहि એમ ત્રણ રૂપો થાય છે.

हा 'ત્યાગ કરવો' પરસ્મૈ૦ વર્તમાન

	એ. વ	દ્વિ. વ.	બ વ.
૧ લો પુ.	जहामि	जहिवः-जहीवः	जहिमः-जहीमः
૨ જો ,,	जहासि	जहिथः-जहीथः	जहिथ-जहीथ
૩ જો ,,	जहाति	जहितः-जहीतः	जहति
હ્યસ્તન ભૂ૦ ૩ જો પુ.	अजहात्	अजहिताम्-अजहीताम्	अजहुः
આજ્ઞાર્થ ,,	जहातु	जहिताम्-जहीताम्	जहतु
વિધ્યર્થ ,,	जह्यात्	जह्याताम्	जह्युः

૯. વ્યંજનથી શરૂ થતા અવિકારક પ્રત્યય પૂર્વે भी નો ई વિકલ્પે હ્રસ્વ થાય છે

૧૦. અંગમાં એક કરતાં વધારે સ્વર હોય અને ધાતુના इ (હ્રસ્વ કે દીર્ઘ) ની પૂર્વે જોડાક્ષર ન આવ્યો હોય તો તે इ નો સ્વરથી શરૂ થતા અવિકારક પ્રત્યય પૂર્વે य् થાય છે.

बिभी + अति – बिभ्यति, કારણ કે એમાં એકથી વધારે સ્વર છે, પણ [illegible] + अति – [illegible]यति થાય છે, કારણ કે એમાંના ई ની પૂર્વે જોડાક્ષર [illegible] છે.

बिभेति	बिभितः-बिभीतः	बिभ्यति	પરસ્મૈ૦
अबिभेत्	अबिभिताम्-अबिभीताम्	अबिभयुः	,,
बिभयानि	बिभयाव	बिभयाम	,,

૧૦ અવિકારક પ્રત્યય પૂર્વે दा અને धा ધાતુના અન્ત્ય સ્વરને લોપ થાય છે, અને स्, ध्, त् અને थ् પૂર્વે धा धत् રૂપ ધારણ કરે છે પરસ્મૈ૦ આજ્ઞાર્થ ૨ જા પુ એ વ ના રૂપો देहि તથા धेहि થાય છે

धा 'મૂકવુ' પરસ્મૈ૦ વર્તમાનકાળ

	એ વ	દ્વિ વ	બ વ
૧ લો પુ	दधासि	दध्वः	दध्मः
૨ જો ,,	दधासि	धत्थः	धत्थ
૩ જો ,,	दधाति	धत्तः	दधति

હ્યસ્તન ભૂતકાળ

૧ લો પુ	अदधाम्	अदध्व	अदध्म
૨ જો ,,	अदधाः	अधत्तम्	अधत्त
૩ જો ,,	अदधात्	अधत्ताम्	अदधुः

આજ્ઞાર્થ

૧ લો પુ	दधानि	दधाव	दधाम
૨ જો ,,	धेहि	धत्तम्	धत्त
૩ જો ,,	दधातु	धत्ताम्	दधतु

વિધ્યર્થ

૧ લો પુ	दध्याम्	दध्याव	दध्याम
૨ જો ,,	दध्याः	दध्यातम्	दध्यात
૩ જો ,,	दध्यात्	दध्याताम्	दध्युः

આત્મનેપદ વર્તમાનકાળ

	એ વ	દ્વિ વ	બ વ
૧ લો પુ	दधे	दध्वहे	दध्महे
૨ જો ,,	धत्से	दधाथे	धद्ध्वे
૩ જો ,,	धत्ते	दधाते	दधते

હ્યસ્તન ભૂતકાળ

૧ લો	પુ.	अदधि	अदध्वहि	अदध्महि
૨ જો	"	अधत्थाः	अदधाथाम्	अधद्ध्वम्
૩ જો	"	अधत्त	अदधाताम्	अदधत

આજ્ઞાર્થ

૧ લો	પુ.	दधै	दधावहै	दधामहै
૨ જો	"	धत्स्व	दधाथाम्	धद्ध्वम्
૩ જો	"	धत्ताम्	दधाताम्	दधताम्

વિધ્યર્થ

૧ લો	પુ	दधीय	दधीवहि	दधीमहि
૨ જો	"	दधीथाः	दधीयाथाम्	दधीध्वम्
૩ જો	"	दधीत	दधीयाताम्	दधीरन्

धद्ध्वम् વગેરે રૂપોમા द् નો ध् થાય છે, કારણ કે તેની પછી અનુનાસિક સિવાય ઘોષ વ્યંજન આવેલો છે अदधु રૂપમા आ નો લોપ થયો છે, પા. ૮૩, ૬ પ્રમાણે ऐ પ્રત્યય સિવાય આજ્ઞાર્થના ૧ લા પુ ના પ્રત્યયો आ થી શરૂ થાય છે, એ વાત ધ્યાનમા રાખવી.

दा ના રૂપો આ જ પ્રમાણે કરવા

૧૧ સ્વરથી શરૂ થતા વિકારક પ્રત્યયો પૂર્વે આ ગણમા ઉપાન્ત્ય હ્રસ્વ સ્વરનો ગુણ થતો નથી, જેમકે नेनिजानि આજ્ઞાર્થ ૧ લો પુ એ વ

પરસ્મૈ૦ વર્તમાન૦ ૩ જો પુ૦	नेनेक्ति	नेनिक्तः	नेनिजति
આત્મને૦ " "	नेनिक्ते	नेनिजाते	नेनिजते

[illegible] પા. ૯૧ [illegible] ના પ્રમાણે

अनेनिजम्	अनेनिज्व	अनेनिज्म
अनेनिजि	अनेनिज्वहि	अनेनिज्महि
नेनिजानि	नेनिजाव	नेनिजाम
नेनिजै	नेनिजावहै	

વર્તમાનકાળ

हु પરસ્મૈ૦ ૩જો પુ	जुहोति	जुहुतः	जुह्वति

હ્યસ્તન ભૂતકાળ

,, ,, ,,	अजुहोत्	अजुहुताम्	अजुहवुः

આજ્ઞાર્થ ૨ જો પુ એ વ जुहुधि આ રૂપમા हि ને સ્થાને धि આવ્યો છે

ગણકાર્યવિશિષ્ટ કાળોમા हु ધાતુના उ નો સ્વરથી શરૂ થતા અવિકારક પ્રત્યય પૂર્વ उव् થતો નથી (પાઠ ૭, નિયમ ૨ પ્રમાણે), પણ व् થાય છે.

વર્તમાનકાળ

मा આત્મને૦ ૩જો પુ	मिमीते	मिमाते	मिमते

હ્યસ્તન ભૂતકાળ

,, ,, ,,	अमिमीत	अमिमाताम्	अमिमत

(પા ૮૪, ૭ જુઓ)

વર્તમાનકાળ

हा ,, ,,	जिहीते	जिहाते	जिहते
पृ પરસ્મૈ૦ ,,	पिपर्ति	पिपृतः	पिप्रति
पॄ ,, ,,	पिपर्ति	पिपूर्तः	पिपुरति
ऋ ,, ,,	इयर्ति	इयृतः	इय्रति

હ્યસ્તન ભૂતકાળ

ઉપરના ધાતુઓના	अजिहीत	अजिहाताम्	अजिहत
	अपिपः	अपिपृताम्	अपिपरुः
	अपिपः	अपिपूर्ताम्	अपिपरुः
	ऐयः	ऐयृताम्	ऐयरुः

पॄ ધાતુના ॠ નો उर् થાય છે (પા ૨, ૯ પ્રમાણે) ऋ–ऋऋ પાનુ ૮૨, ૨ પ્રમાણે–इऋ પાનુ ૮૩, ૩ પ્રમાણે इयृ પાનુ ૮૩, ૪ પ્રમાણે–आ+इयृ=ऐयृ विज् પરસ્મૈ૦ ૩જો પુ वेवेक्ति वेविक्तः वेविजति

૧લો પુ अवेविजम् अवेविज्व अवेविज्म

विज् આત્મને० ૩જો પુ. वेविक्ते वेविजाते वेविजते
विष् પરસ્મૈ० „ वेवेष्टि वेविष्टः वेविषति } વર્તમાનકાળ
„ આત્મને० „ वेविष्टे वेविषाते वेविषते

धान्यं मिमीते कुडवेन।

अग्नौ समिधो जुहोत्यध्वर्युः।

यथा मे पिता धर्मं न प्रजहातु तथा मे वरं देहि।

*येभ्यः सर्वे लोका अविभ्युस्तान्राक्षसानरण्ये रामोऽहन्।

भर्त्रा सह पितुः समीपं गच्छन्ती जिह्रेमीत्यवदच्छकुन्तला।

कृष्णश्चक्रमबिभरर्जुनो गाण्डीवं दुर्योधनभीमसेनौ गदामबिभृतामन्ये सर्वे योधाः साधारणं धनुरबिभरुः।

ब्राह्मणोऽब्राह्मणो वा यः कोऽपि निर्धनोऽशक्तश्च भवेत्तस्मै धनं दत्त।

रामभार्यां जहाहि जहिहि जहीहीति त्रिर्विभीषणो रावणमुपादिशत्।

यस्मिन्कन्यामलंकृत्य वरमाहूय तस्मै तां ददति स ब्राह्मो विवाह उत्तमफलकः।

हरिचरणयोः प्रक्षिप्तोऽयं पुष्पाणामञ्जलिर्नः कल्याणं विधत्ताम्।

पुरोहितास्तेषां गृहं गत्वा प्रथमं पादानवानेनिजुः पश्चात्समन्त्रकं कर्म व्यदधुः।

ददाति द्रविणं भूरि दाति दारिद्र्यमर्थिनाम् ।
सोऽवदायति कीर्तिं च शिरोऽवद्यति विद्विषाम् ॥
संदधाति धनुर्ज्यायां यदैवेषून् रुपान्वितः ।
तदैव तं भयाक्रान्ताः संधियन्ति धराधिपाः ॥
न जहाति सदाचारं स सदा चारणस्तुतः ।
उज्जिहीते जगज्जित्वा तस्य कीर्तिः सुरालयम् ॥
न क्लाम्यति दिनं कृत्स्नं ददानोऽपि धनं बहु ।
न च क्लामति सङ्ग्रामे निघ्नन् गजघटाशतम् ॥
न्यायप्रवृत्तो नृपतिरात्मानमपि च प्रजाः ।
त्रिवर्गेणोपसंधत्ते निहन्ति ध्रुवमन्यथा ॥
अधर्मान्नात्रसः पापं लोकवादान्न चाबिभेः ।
दैवाद्बिभीहि काकुत्स्थ जिह्रीहि त्वं तथा जनात् ।
मिथ्या *मामभिसंक्रुध्यन्नवशां शत्रुणा हृताम् ॥
आनन्दं ब्रह्मणो विद्वान्न बिभेति कदाचन ।
यद्ददासि विशिष्टेभ्यो यच्चाश्नासि दिने दिने ।
तत्ते वित्तमहं मन्ये शेषं कस्यापि रक्षसि ॥
न बिभेति यदा चायं यदा चास्मान्न बिभ्यति ।
यदा नेच्छति न द्वेष्टि ब्रह्म संपद्यते तदा ॥

ગુજરાતી વાક્યો

૧. ધૃતરાષ્ટ્રના છોકરાઓએ ગાયોને છોડી (हा), અને લડાઈને સ્થાનેથી નાઠા.

---

* क्रुध् અને द्रुह् ધાતુની પૂર્વે ઉપસર્ગ આવ્યો હોય તો જે પુરુષ અથવા વસ્તુ તરફ ક્રોધ અને દ્રોહની વૃત્તિ બતાવવામા આવે, તે પુરુષ અથવા વસ્તુવાચક શબ્દ દ્વિતીયા વિભક્તિમા વપરાય છે, ચતુર્થીમા વપરાતો નથી.

૨. રામે શિવનું ધનુષ વાળ્યું, માટે જનકે તેને પોતાની દીકરી સીતા દીધી (दा)

૩. શૂરવીર માણસો પોતાના શત્રુઓથી બીતા નથી. (भी)

૪. રાજાના માણસો મારું ધન લઈ ન જાય માટે મેં તે પેલા ઘરમાં નાખ્યું. (नि + धा)

૫. તમારા બળવાન શત્રુઓ જોડે સલાહ કરો (सम् + धा) કે તમારો બધો દેશ નાશ ન પામે.

૬. તું નાગો ફરતાં લાજતો નથી? (ह्री)

૭. સ્મૃતિઓ વિધવાઓના પુનર્લગ્નની આજ્ઞા કરે છે. (वि + धा)

૮. જ્યારે ગોવિંદ વાત કહેતો હતો ત્યારે તેં તારા કાન કેમ બંધ કર્યા? (पि + धा અથવા अपि + धा)

૯. સ્ત્રીઓ શરીરે ઘરેણાં પહેરે છે. (परि + धा)

૧૦. માણસે ટેકમાથી તોછડાઈ ઓળખી કાઢવી જોઈએ (वि + विज्)

૧૧. તારા હાથ અને પગ ધો (अव + निज्) અને પછી તારું મધ્યાપૂજન શરૂ કર

૧૨. રાજાના અધિકારીઓએ તે જમીનની લંબાઈ માપી. (मा)

૧૩. યતિઓ તળાવે પાણીથી પોતાના કમંડળો ભરે છે (पृ અથવા पॄ)

—

શબ્દકોષ ૧૧

બીજા ગણના ધાતુઓ

दा પરસ્મૈ० આત્મને० આપવું

धा પરસ્મૈ० આત્મને० ધરવું, वि + धा પહેરવું, મૂકવું, અમલ કરવો, કરવું, (ધર્મપુસ્તકમાં) આજ્ઞા કરવી, परि + धा પહેરવું, सम् + धा સન્ધાન કરવું, લગાડવું, ચોટાડવું, अपि + धा કે पि + धा બંધ કરવું, नि + धा મૂકવું, ગણી મૂકવું, अव + धा ધ્યાન દેવું

निज् પરસ્મૈ०, આત્મને० સ્વચ્છ કરવું, अव + निज् ધોવું

पृ અથવા पॄ પરસ્મૈ० ભરવું

भी પરસ્મૈ૦ બીવુ
भृ પરસ્મૈ૦, આત્મને૦ આશ્રય આપવો, લઈ જવુ
मा આત્મને૦ માપવુ
विज् પરસ્મૈ૦, આત્મને૦ જુદુ પાડવુ, वि + विज् ભેદ જાણવો
विष् પરસ્મૈ૦, આત્મને૦ ઘેરી લેવુ
हा આત્મને૦ જવુ, उद् + हा ઊંચે જવુ
हा પરસ્મૈ૦ ત્યાગ કરવો, તજવુ
हु પરસ્મૈ૦ હોમવુ
ह्री પરસ્મૈ૦ શરમાવુ, લાજવુ

अञ्जलि પુ ખોબો
अन्यथा ક્રિ વિ. નહી તો
अन्वित अनु+इ નુ કર્મણિ ભૂ કૃ. યુક્ત, સહિત, ભરેલુ
अर्थिन् પુ સ્ત્રી ન માગનાર, યાચક
अवश પુ સ્ત્રી ન આશ્રય રહિત, લાચાર
अशक्त પુ સ્ત્રી ન. નબળુ
उत्तमफलक પુ સ્ત્રી ન (उत्तम પુ સ્ત્રી ન સુદર, फल ન ફળ, અને क પ્રત્યય) ઉત્તમ ફળવાળુ, સારા પરિમાણવાળુ
काकुत्स्थ પુ કકુત્સ્થના વશમા જન્મેલો પુરુષ, રામ
कुडव પુ અનાજનુ માપ
कृ अलम् જોડે, શણગારવુ
कृत्स्न પુ સ્ત્રી ન આખુ
क्रुध् अभि + सम् જોડે, ગુસ્સે થવુ
गजघटाशत ન (घटा સ્ત્રી રચના સમૂહ, સમુદાય, शत ન સો) હાથીઓની મોટી હાર, સેંકડો હાથીઓ
गदा સ્ત્રી. ગદા
गाण्डीव ન અર્જુનના ધનુષનુ નામ
चारणस्तुत પુ સ્ત્રી ન (चारण પુ ભાટ) ભાટોથી વખણાયેલુ
त्रि ક્રિ વિ ત્રણ વાર
त्रिवर्ग પુ (धर्म પુણ્ય, अर्थ પૈસો, काम ઇચ્છા) એ ત્રણ વસ્તુઓનો સમૂહ
दिनेदिने ક્રિ વિ દરરોજ
दुर्योधनभीमसेनौ પુ દ્વિ વ. દુર્યોધન અને ભીમસેન (સમાસ)
दै ૧ લો ગણ પરસ્મૈ૦ अव જોડે, સાફ કરવુ, શુદ્ધ કરવુ

दो ૪થો ગણ પરસ્મૈ० अव જોડે, કાપવું

द्रविण ન. પૈસો

धनुर्ज्या સ્ત્રી. (ज्या સ્ત્રી. દોરી [કામઠાની]) ધનુષની દોરી

धराधिप પુ. (धरा સ્ત્રી. પૃથ્વી, अधिप પુ. ધણી) પૃથ્વીપતિ, રાજા

धी ૬ટ્ઠો ગણ પરસ્મૈ० सम् જોડે, સલાહ કરવી

ध्रुवम् ક્રિ. વિ. નક્કી

निर्धन પુ. સ્ત્રી ન ધનરહિત, ગરીબ

न्यायप्रवृत्ति પુ. સ્ત્રી. ન (न्याय પુ ઇન્સાફ, પ્રમાણિકપણું, प्रवृत्ति प्र + वृत् 'આગળ ચાલવું' નું ભૂ કૃ) વાજબી વર્તણુકવાળું, ઇન્સાફ પ્રમાણે ચાલનારું

पद् ૪થો ગણ આત્મને० सम् જોડે, થવું

प्रादुस् ક્રિ. વિ ને નામયોગી, દેખીતું, ખુલ્લું (ક્રિયાપદ સાથે વપરાય છે)

बिभीषण પુ. રાવણના ભાઈનું નામ છે

भाण પુ [illegible] [illegible]

भयाक्रान्त પુ સ્ત્રી ન. (आक्रान्त आ + क्रम् નું કર્મણિ ભૂ. કૃ. જિતાયેલું, વશ કરાયેલું) ભયને વશ

मिथ्या ક્રિ. વિ. અ. ખોટી રીતે, ફોગટ

रामभार्या સ્ત્રી. રામની સ્ત્રી

रुष् સ્ત્રી. ગુસ્સો

लोकवाद પુ લોકની નિંદા

विद्वस् विद् 'જાણવું' નું વ. કૃ. જાણતું

विशिष्ट પુ. સ્ત્રી. ન આબરૂદાર માણસ

व्यास પુ મહાભારત આદિ કાવ્યોનો લખનાર

शकुन्तला સ્ત્રી દુષ્યંત રાજાની વહુ

शेष પુ ન બાકી રહેલું

समन्त्रकम् ક્રિ વિ મંત્ર સહિત એટલે મંત્ર ભણીને

समिध् સ્ત્રી ઉદુમ્બર જેવા [illegible] પવિત્ર ઝાડની હોમાગ્નિમાં નાખવાની નાની ડાળી

साधारण પુ સ્ત્રી ન [illegible]

सुराज्य પુ (सुर પુ દેવ, राज्य પુ [illegible]) [illegible], સ્વર્ગ

हन् ક્રિ [illegible]

જતિ वानप्रस्थ પુ यति પુ
ટેક स्वाभिमान પુ
તોછડાઈ अविनय પુ
નાગુ नग्न પુ સ્ત્રી ન
નાસવુ अय् આત્મને૦ ૧લો ગણ परा જોડે (परा નુ पला થાય છે)
પુનર્લગ્ન पुनरुद्वाह પુ
લડાઈનુ સ્થાન रणभूमि સ્ત્રી.
લબાઈ आयाम પુ
વાળ્યુ नामित नम् ના પ્રેરક રૂપનુ કર્મણિ ભૂ કૃ , ' રામે ધનુષ વાળ્યુ માટે ' रामेण धनुषि नामिते ।
શરીર शरीर ન देह પુ
સધ્યાપૂજન सध्यावन्दन ન

પાઠ ૧૨મો

સાતમો ગણ

૧ આ ગણમા વિકારક પ્રત્યય પૂર્વે ધાતુનો સ્વર અને અન્ત્ય વ્યજન એ બેની વચ્ચે न મુકાય છે અને અવિકારક પ્રત્યય પૂર્વે न् મૂકવામાં આવે છે પ્રત્યય લગાડતી વખતે ૯મા અને ૧૦મા પાઠના સધિનિયમો ધ્યાનમા રાખવા

૨ ધાતુના અનુનાસિકનો લોપ થાય છે

૩ વ્યજનથી શરૂ થતા વિકારક પ્રત્યય પૂર્વે तृह् ધાતુના અન્ત્ય વર્ણની પહેલા न ને બદલે ने મુકાય છે

પરસ્મૈ૦ વર્તમાનકાળ

रुध् ' અટકાવવુ '

	એ વ	દ્વિ વ	બ વ
૧ લો પુ	रुणध्मि	रुन्ध्व॰	रुन्ध्मः
૨ જો ,,	रुणत्सि	रुन्द्धः	रुन्द्ध
૩ જો ,,	रुणद्धि	रुन्द्धः	रुन्धन्ति

रुध् + ति – रुणध् + ति પા. ૯૪, ૧ પ્રમાણે रुणध् + धि પા ૬૫, ૨ પ્રમાણે रुणद् + धि અથવા रुणद्धि પા ૬૭, ૬ પ્રમાણે रुन्द्ध વગેરે એજ પ્રમાણે થાય છે रुणत्सि મા ध् નો માર્ગો૦ પા. ૫ નોધ § પ્રમાણે त् થાય છે.

હ્યસ્તન ભૂતકાળ

	એ. વ.	દ્વિ. વ.	બ. વ.
૧ લો પુ	अरुणधम्	अरुन्ध्व	अरुन्ध्म
૨ જો ,,	अरुणः-त्-द्	अरुन्द्धम्	अरुन्द्ध
૩ જો ,,	अरुणत्-द्	अरुन्द्धाम्	अरुन्धन्

૩જો પુ. એ વ. अरुणध् + त् = अरुणध्, त् પ્રત્યયનો લોપ થયો પા ૭૬, ૧ પ્રમાણે. अरुणत्-द् પા ૭૭, ૨ પ્રમાણે. ૨જા પુ. એ. વ. મા द् નો વિકલ્પે વિસર્ગ થાય છે, પા. ૭૮ ૨ પ્રમાણે. अरुन्द्धाम् વગેરે, रुणद्धि પ્રમાણે થાય છે

આજ્ઞાર્થ

૧ લો પુ	रुणधानि	रुणधाव	रुणधाम
૨ જો ,,	रुन्द्धि	रुन्द्धम्	रुन्द्ध
૩ જો ,,	रुणद्धु	रुन्द्धाम्	रुन्धन्तु

પાનુ ૬૬, ૪ અને ૬૬, ૧ પ્રમાણે

વિધ્યર્થ

૧ લો પુ	रुन्ध्याम्	रुन्ध्याव	रुन्ध्याम
૨ જો ,,	रुन्ध्याः	रुन्ध्यातम्	रुन्ध्यात
૩ જો ,,	रुन्ध्यात्	रुन्ध्याताम्	रुन्ध्युः

આત્મનેપદ

વર્તમાનકાળ

૧ લો પુ	रुन्धे	रुन्ध्वहे	रुन्ध्महे
૨ જો ,,	रुन्त्से	रुन्धाथे	रुन्द्ध्वे
૩ જો ,,	रुन्द्धे	रुन्धाते	रुन्धते

હ્યસ્તન ભૂતકાળ

૧ લો પુ	अरुन्धि	अरुन्ध्वहि	अरुन्ध्महि
૨ જો ,,	अरुन्द्धाः	अरुन्धाथाम्	अरुन्द्ध्वम्
૩ જો ,,	अरुन्द्ध	अरुन्धाताम्	अरुन्धत

આજ્ઞાર્થ

	એ વ	દ્વિ વ	બ વ
૧ લો પુ	रुणधै	रुणधावहै	रुणधामहै
૨ જો „	रुन्त्स्व	रुन्धाथाम्	रुन्द्ध्वम्
૩ જો „	रुन्द्धाम्	रुन्धाताम्	रुन्धताम्

વિધ્યર્થ

૧ લો પુ	रुन्धीय	रुन्धीवहि	रुन्धीमहि
૨ જો „	रुन्धीथा	रुन्धीयाथाम्	रुन्धीध्वम्
૩ જો „	रुन्धीत	रुन्धीयाताम्	रुन्धीरन्

अञ्ज् વર્તમાનકાળ ૩જો પુ એ વ अनक्ति, એમા અનુનાસિક લોપાય છે, પાનુ ૯૪, ૭ પ્રમાણે, અને ज् નો મ.ગૌં૦ પા ૯૧ નોધ ‡ પ્રમાણે क् થાય છે

હ્યસ્તન ભૂ કા ૩જો પુ એ વ आनक् – ग्, આજ્ઞાર્થ ૭જો પુ એ વ अङ्ग्धि

पिष् વર્તમાન૦ ૩જો પુ એ વ पिनष्टि, એમા ति નો टि થાય છે, માર્ગો૦ પાનુ ૨૧૯ નોધ પ્રમાણે

આજ્ઞાર્થ ૨જો પુ એ વ पिष् + धि પાનુ ૬૬, ૧ પ્રમાણે. पिन्ष् + धि પાનુ ૯૪, ૧ પ્રમાણે पिन्ष् + ढि માર્ગો૦ પા ૨૧૯ નોધ પ્રમાણે पिन्ड् + ढि પાનુ ૫૭, ૬ પ્રમાણે पिण्ड्ढि પાનુ ૬૮, ૮ પ્રમાણે

હ્યસ્તન ભૂતકાળ ૩જો પુ એ વ अपिनष् + त् પાનુ ૯૪, ૧ પ્રમાણે, अपिनष्, પા ૭૬, ૧ પ્રમાણે – अपिनट् – ड् પાનુ ૭૭, ૨ પ્રમાણે

रिच् પરસ્મૈ૦ વર્તમાન૦ ૩જો પુ એ વ रिणच् + ति – रिणक् + ति = रिणक्ति માર્ગો૦ પા ૯૧ ‡ નોધ પ્રમાણે

આજ્ઞાર્થ ૨જો પુ એ વ रिङ्ग्धि, હ્યસ્તન ભૂતકાળ ૩જો પુ એ વ. अरिणक् – ग्.

भिद् પરસ્મૈ૦ વર્તમાન૦ ૩જો પુ એ વ भिनत्ति

આજ્ઞાર્થ ૭જો પુ એ વ भिन्द्धि

હ્યસ્તન ભૂતકાળ ૨જો પુ એ વ अभिनत्–द् અથવા अभिनः

हिंस्-પરસ્મૈ૦ આજ્ઞાર્થ ૨ જો પુ એ. વ. हिन्धि, એમાં स् લોપાયો પાનું ૪૭, ૧ પ્રમાણે.

હ્યસ્તન ભૂ કા ૩ જો પુ. એ. વ अहिनत्-द्, ૨ જો પુ. એ વ. अहिन्-त्-द्, પાનું ૭૯, ૪ પ્રમાણે.

तृह् ૩ જો પુ એ. વ तृणेह्+ति પાનું ૯૪, ૩ પ્રમાણે–तृणेढ्+ति –तृणेढ्+धि – तृणेढ्+ढि – तृणेढि

લેઢિની માફક तृण्ढ. દિ વ, तृ+न्+ह्+अन्ति – तृंहन्ति પાનું ૫૮, ૮ પ્રમાણે એમ अतृणेट् અલેટ્‌ની પેરે.

दीनाय याचमानाय धनं ददतं मां मा रुन्द्धि पापमेव तस्मात्त्वामाश्रयेत्।

किर्मीरस्य शरीरं चूर्णवदपिनड्भीमसेन।

रिपोः करिणां गण्डस्थलान्यभिन्दत वीराः।

अद्यप्रभृति त्वां कोशागारे नियुनज्मि तदात्मनोऽधिकारेऽप्रमत्तो भव।

तस्यां तवानुरागमस्माकं पुरो व्यर्थं किं व्यनक्षि किं तेन लभ्यं। तामेव गच्छ।

अरण्ये केचित्पशवोऽन्यान्हिंसन्त्यन्यान्हिंस्रान्मृद्नन्ति।

हे हे पान्था जाले निपतितोऽस्मि। अद्यागत्य मे पाशांश्छिन्त।

यत्किंचिदन्नं न भुञ्जीथाः। अन्यस्य यस्यचित्फलं मा गृध्य।

न हिंस्यात्सर्वाणि भूतानीत्येतं विधिमवगच्छन्तो जैना अनुसरन्ति।

स्वागतमागतमर्भकं स्नुः स्वयमन्विष्यते स्वयेनन्वयुनक्।

भार्या मामुपि मां विनिष्क्रमयितुं हेति।

यानि सर्वाणि शास्त्राणि गर्दभस्य न विद्यते।

खिद् આત્મને૦ ખેદ પામવો, નાખુશ થવું, માઠું લાગવું
छिद् પરસ્મૈ૦, આત્મને૦ કાપવું
तृ પરસ્મૈ૦ મારવું, નાશ કરવો
पिष् પરસ્મૈ૦ દળવું
पृच् सम् જોડે, પરસ્મૈ૦ સમાગમમાં આવવું, જોડાવું
भञ्ज् પરસ્મૈ૦ નાશ કરવો, ભાંગવું
भिद् પરસ્મૈ૦, આત્મને૦ ચીરવું
भुज् પરસ્મૈ૦ ભોગવવું, આત્મને૦ જમવું
युज् પરસ્મૈ૦, આત્મને૦ જોડવું, अनु + युज् પૂછવું, नि + युज् નીમવું उद् + युज् પ્રયત્ન કરવો, ઉદ્યોગ કરવો
रिच् પરસ્મૈ૦, આત્મને૦ ખાલી કરવું
रुध् પરસ્મૈ૦, આત્મને૦ અડચણ કરવી, રોકવું, ઘેરો ઘાલવો
विज् उद् જોડે, પરસ્મૈ૦ ધ્રૂજવું, બીવું, કંટાળી જવું
विद् આત્મને૦ વાદવિવાદ કરવો, તકરાર કરવી
वृज् પરસ્મૈ૦ વેગળા રહેવું, વર્જવું
शिष् પરસ્મૈ૦ ભેદ કરવો, वि + शिष् વિગતવાર કરવું
हिंस् પરસ્મૈ૦ મારવું, હિંસા કરવી

अग्रतस् ક્રિ વિ આગળથી
अगार न ઘર
अद्यप्रभृति ક્રિ વિ (अद्य આજ प्रभृति માંડીને) આજથી માંડીને
अभिहार પુ [illegible], અભ્યાસ
अनार्जवोपेत પુ સ્ત્રી ન (अन् નહીં, आर्जव ન પ્રમાણિકપણું उपेत उप+इ નું કર્મણિ ભૂ કૃ) પ્રમાણિકપણા વગરનું અપ્રમાણિક
अनीकस्थ પુ સ્ત્રી ન (अनीक ન સૈન્ય, स्था ઊભા રહેવું) લશ્કરમાં ઊભો રહેનાર સિપાઈ
अन्य સર્વ૦ બીજું
अप्रमत्त પુ સ્ત્રી ન (अ નહીં, प्रमत्त બેફિકરું) બેફિકરું નહીં તે
अर्थिन् પુ ગરજવાન, યાચક
अलक्ष्मी સ્ત્રી ખોટું નસીબ, દુર્દૈવ, દરિદ્રતા
असार પુ સ્ત્રી ન (सार પુ કસ, તત્ત્વ) તત્ત્વ વગરનું, નકામું
असिधारा સ્ત્રી (धारा સ્ત્રી ધાર) તલવારની ધાર
अहर्निशम् ક્રિ વિ રાતદહાડો
आत्मीय પુ સ્ત્રી ન પોતાનું
काम પુ ઇચ્છા
कियत् પુ સ્ત્રી ન કેટલું
किर्मीर પુ રાક્ષસનું નામ છે

कृपण પુ સ્ત્રી. ન. નીચ, કદરી, હલકા મનવાળુ

कृष् ૧ લો ગણ પરસ્મૈ૦ ખેંચી કાઢવુ, वि+प्र+कृष् વધારે ખરાબ કરવુ, નરમુ કરવુ, કમી કરવુ

कोशागार ન કોઠાર, તિજોરી

खड्गकृष्ट પુ સ્ત્રી ન. (खड्ग પુ તલવાર) જેણે તલવાર ખેંચી કાઢી છે તે

खिद् ૪થો ગણ આત્મને૦, ૬ઠો ગણ પરસ્મૈ૦ ખેદ પામવો, નાખુશ થવુ, શોક લાગવુ

गण्डस्थल ન હાથીનુ લમણુ

गुल्मपाल પુ (गुल्म પુ કિલ્લો) કિલ્લાનો રક્ષક

गृध् ૪થા ગણ પરસ્મૈ૦ અતિ લોભ કરવો

[illegible] પુ ન. [illegible], [illegible], [illegible] [illegible]

[illegible] ન [illegible]

[illegible] ૧૦ મો ગણ, [illegible] [illegible], [illegible]

[illegible] પુ [illegible]

द्युम्न ન પૈસો

निज् प्र જોડે, ૨જો ગણ, ધોવુ, સાફ કરવું

नियोगिन् પુ પ્રધાન, અમલદાર

पान्थ પુ મુસાફર

पाश પુ જાળ, ફાંસો

पीडाकर પુ સ્ત્રી ન દુઃખદાયક, ઈજા કરનારુ

पृच् ૧ લો ગણ પરસ્મૈ૦, ૨જો ગણ આત્મને૦, ૧૦મો ગણ सम् જોડે, સબંધમા આવવુ, જોડાવુ, ભળી જવુ

पृथग्जन પુ હલકો માણસ, નીચ પુરુષ

प्रद्युम्न પુ કામદેવ

माल्य ન [illegible], [illegible]. [illegible] [illegible] તે

बालक પુ ન બાળક

[illegible] ન. ([illegible] ન [illegible]) ન [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] પુ [illegible]

राजक न રાજસમુદાય ઘણા રાજાઓ

विज् उद् જોડે ૬ઠો ગણ આત્મને૦ કંપવું, બીવું, [illegible]

विप्र पु બ્રાહ્મણ

वृज् ૧લો ગણ પરસ્મૈ૦, ૨જો ગણ આત્મને૦, ૧૦મો ગણ દૂર કરવું, વરજવું

वृजिन पु નિર્દય માણસ

वृथा क्रि वि ફોગટ, નકામું

वृषल पु શૂદ્ર, પાપી, વટલી ગયેલું માણસ

शक्रजित् पु ઇન્દ્રને જીતનાર, રાવણનો પુત્ર

श्रि आ જોડે, ૧લો ગણ પરસ્મૈ૦, આત્મને૦ વળગી રહેવું, પાસે જવું, આશ્રય લેવો

सदाचार पु स्त्री न (सत् पु स्त्री न સારું + आचार पु [illegible]) સારી [illegible]

समभिव्याहृ [illegible] (अभि+हृ, अभि+[illegible] [illegible]) [illegible] (પ્રેમ કરવું) [illegible]

सूक्ति स्त्री (सु સારું, उक्ति स्त्री વાણી) સારી વાણી મધુર વચન, સારી રીતે પ્રમાણે કહેવું ને, શુદ્ધ વિવરણ

सूनृत पु स्त्री न પ્રિય, [illegible]

हिंस् ૧લો ગણ પરસ્મૈ૦, ૧૦મો ગણ, હિંસા કરવી, નાશ કરવો

हिंस्र पु स्त्री न ખૂની, [illegible]

ઓસડિયા ओषधि स्त्री

ઘણુંખરું प्रायेण क्रि वि अ. प्राय क्रि वि अ

જનાવર पशु पु

જગા (હોદ્દો) पद न

જુદું જુદું विविध पु स्त्री. न

ડાળી शाखा स्त्री.

દયા दया स्त्री

દયાથી પીગળેલું दयार्द्र पु. स्त्री न.

બ્રાહ્મણ રાજા ब्राह्मणराज पु

મરણ मरण पु स्त्री. न

મંત્રી मन्त्रिन् पु धिसचिव पु

વિશ્રામમહેલ विश्रामप्रासाद पु

વંટોળિયો चक्रवात पु झन्झावात पु

સાકેત (શહેરનું નામ છે) साकेत न

હોદ્દો अधिकार पु

હોશિયાર चतुर पु स्त्री न कुशल पु स्त्री न

૭ પરોક્ષ ભૂતકાળના પ્રત્યયો નીચે પ્રમાણે છે

પરસ્મૈ.

	એ વ	દ્વિ વ	બ વ
૧લો પુ	अ	व	म
૨જો „	थ	अथुस्	अ
૩જો „	अ	अतुस्	उस्

૮ અહીં ફક્ત थ, व અને म એ ત્રણ પ્રત્યયોની પૂર્વે इ થાય છે

(અ) कृ, सृ भृ वृ (બીજા પુ એ વ ववरिथ), स्तु, द्रु स्रु અને श्रुમાં એ પ્રત્યયો इ લેતા નથી

(આ) બીજા ધાતુઓમાં व, म અને थ અગાઉ इ લે છે પણ

(ઇ) હ્રસ્વ ऋ જેને અન્તે હોય એવા अनिट् ધાતુઓમાં थनी પૂર્વે इ આવતી નથી જ્યારે

(ઉ) અન્તે સ્વર હોય એવા अनिट् ધાતુઓ અથવા ધાતુઓમાં જ अ હોય એવા अनिट् ધાતુઓ વિકલ્પે इ લે છે

युधि रुधि राधि व्यध् शुध माधि सिध्यती । मन्य हन् आप् क्षिप् छुपि तप् तिपस्तृप्यति दृप्यति ॥ लिप् लुप् वप् शप् स्वप् सृपि यम् रम् लभ् गम् नम् यमो रमि । क्रुशिर् दशि दिशी दृश् मृश् रिश् रुश् लिश् विश् स्पृश कृषि ॥ त्विप् तुप् द्विप् दुप् पुष्य पिप् विश् शिप् शुप् श्लिष्यतयो घसि । वसतिर् दह् दिहि दुहो नह् मिह् रुह् लिह् वहि स्तथा ॥ अनुदात्ता हलन्तेषु धातवो द्व्यधिक शतम् ॥

આ કારિકામા अनिट् ધાતુઓ છે માત્ર મેળ માટે કેટલાક ધાતુઓમા इ ઉમેરી પડી છે, અને કેટલાકમા ગણની નિશાની સાથે ति લગાડેલી છે છેલ્લી લીટીમાંનો શબ્દ अनुदात्त નો અર્થ अनिट् થાય છે

આ કારિકામા જે કહ્યુ છે તે ગણકાર્યરહિત કાળોમા સામાન્ય રીતે ખરુ છે, પણ કેટલીક ખાસ જગાએ ફેરફાર કરવો પડે છે પરોક્ષ ભૂતકાળમા જે ફેરફાર કરવા પડે છે તે ઉપર બતાવ્યા છે

આત્મને૦

	એ વ.	દ્વિ. વ.	બ. વ
૧લો પુ.	ए	वहे	महे
૨જો ,,	से	आथे	ध्वे
૩જો ,,	ए	आते	इरे

૪. ત્રીજો પુરુષ એકવચન અને બહુવચન સિવાય બીજા પ્રત્યયો ગણના બીજા વિભાગના વર્તમાનકાળમા જે છે તે જ છે. કોઈ રૂપમા ज કે आ સિવાયના બીજા કોઈ પણ સ્વર પછી ध्वे નો ढ्वे થાય છે. જ્યારે તેની પૂર્વે इ લાગે છે અને એ इ પૂર્વે य्, र्, ल्, व्, ह આવેલા હોય ત્યારે ઉપલો ફેરફાર વિકલ્પે થાય છે

૫ इ લે એવા પ્રત્યયો ઉપર લખેલા આઠ ધાતુઓ સિવાયના બીજા ધાતુઓમા इ અવશ્ય લે છે

૬. કેટલાક ધાતુઓ જેવા કે गुप् (૧લો ગ પરસ્મૈ૦), त्रप्, [illegible] ૧લો ગ 'મગજ પરિણામ આવવું', અથવા 'વ્યવસ્થા કરવી', क्षम् *, मृज्, क्लिद्, अश्, स्यन्द्, कॢप्, गुह्, गाह्, रध्, नश्, तृप्, दृप्, मुह्, द्रुह्, स्नुह्, स्निह्, अश 'વ્યાપવું,' વગેરે ગણકાર્યરહિત કાળોમા તેમજ પરોક્ષ ભૂતકાળમા વિકલ્પે सेट् (वेट्) છે. [illegible] (દ્વિતીય ભવિષ્યમા અને ક્રિયાતિપત્ત્યર્થમા सेट् જ છે, વિકલ્પે सेट् નથી), वृ ૯ મો અને ૫ મો ગ, धू ૫ મો અને નવમો ગ વિકલ્પે सेट् છે, પણ પરોક્ષ ભૂતકાળમા थ સિવાય બીજા પ્રત્યયો પૂર્વે इ અવશ્ય લે છે

૭ આગળ [illegible] પાઠમા આપેલા નિયમ પ્રમાણે ધાતુના પ્રથમ અક્ષરની દ્વિરુક્તિ થાય છે પ્રથમ અક્ષર સ્વર હોય તો તેની જ દ્વિરુક્તિ થાય છે, બીજા અક્ષરની થતી નથી.

ત્યારે બીજો સ્વર જોડાઈ દીર્ઘ ઈ કે ઊ થાય છે પરોક્ષ ભૂતકાળના અવિકારી પ્રત્યય પૂર્વે इ 'ગયુ' ધાતુની દ્વિરુક્તિ થયેલી ई થાય છે

આ પ્રમાણે उग् – उउग् ઉપરના ૭ પ્રમાણે– उओग् નીચલા ૯ પ્રમાણે–उवोग् ૮ પ્રમાણે તેમજ इग् – इइग् – इएग् – इयेग् જ્યારે ગુણ થતો નથી ત્યારે उग् – उउग् – ऊग् અને इग्–इइग्–ईग , એટલે इ–इइ–ईइ અને અન્ત્ય इ નો य् થાય છે, ૧૦મો નિયમ પાઠ ૭, ईयतु - ईयु

૯ પરસ્મૈપદના દ્વિવચન અને બહુવચનના પ્રત્યયો અને આત્મનેપદના બધા પ્રત્યયો અવિકારી છે, અને પરસ્મૈપદના એકવચનમા બધા વિકારી છે (અ) વિકારી પ્રત્યય પૂર્વે ઉપાન્ત્ય હ્રસ્વ સ્વરનો ગુણ થાય, (બ) અન્ત્ય સ્વર અને ઉપાન્ત્ય अ ની પહેલા પુરુષ એકવચનમા વિકલ્પે અને ત્રીજા પુરુષ એકવચનમા ખાસ વૃદ્ધિ થાય છે (ક) બીજા પુરુષ એકવચનમા અન્ત્ય સ્વરનો ગુણ થાય છે, અને ઉપાન્ત્ય अ તેમનો તેમ રહે છે

वुध् પરસ્મૈ०

૧લો પુ	वुवोध	वुवुधिव	वुवुधिम
૨જો ,,	वुवोधिथ	वुवुधथुः	वुवुध
૩જો ,,	वुवोध	वुवुधतुः	वुवुधुः

वुध् – वुवुध् ૭ પ્રમાણે–वुवोध् , ૯ (અ) પ્રમાણે वुवोध, वुवुधिव પા ૧૦૪, ૩ (આ) પ્રમાણે

આત્મને०

૧લો પુ	वुवुधे	वुवुधिवहे	वुवुधिमहे
૨જો ,,	वुवुधिषे	वुवुधाथे	वुवुधिध्वे
૩જો ,,	वुवुधे	वुवुधाते	वुवुधिरे

कृ પરસ્મૈ०

૧લો પુ	चकार–चकर	चकृव	चकृम
૨જો ,,	चकर्थ	चक्रथुः	चक्र
૩જો ,,	चकार	चक्रतुः	चक्रुः

कृ–कृकृ–चकृ પાનુ ૮૨, ૨ इ અને ऊ પ્રમાણે–चकार्–चकर् ઉપલા નિયમ ૯ (બ) પ્રમાણે–चकार–चकर, चकृव, चकर्थ વગેરે, પા ૧૦૪, ૩ (અ) પ્રમાણે.

આત્મને૦

૧લો પુ.	चक्रे	चकृवहे	चकृमहे
૨જો ,,	चकृषे	चक्राथे	चकृढ्वे
૩જો ,,	चक्रे	चक्राते	चक्रिरे

कृढ्वे માટે (જુઓ ૪, પાનુ ૧૦૫)

नी પરસ્મૈ૦

૧લો પુ	निनाय–निनय	निन्यिव	निन्यिम
૨જો ,,	निनयिथ–निनेथ	निन्यथुः	निन्य
૩જો ,,	निनाय	निन्यतुः	निन्युः

नी–नीनी (પા ૧૦૫, ૭ પ્રમાણે), निनी (૨જો નિયમ ऊ, પાઠ ૧૧) –निनै પા ૧૦૬, ૯ (બ) પ્રમાણે–निनाय ૩જો પુ. એ વ, निनी–निन्यतु (નિ. ૧, પાઠ ૧૧)–निनयिथ–निनेथ (પાઠ ૧૩, ૩(ઘ) ૯ (ક), આત્મને૦ ૧લો પ. निन्ये–निन्यिवहे–निन्यिमहे गद् ૩જો પુ जगाद–जगदतु–जगदु

૧૦ પૂર્વે જોડાક્ષર હોય એવા અન્ત્ય ऋ વાળા ધાતુઓ તેમજ દીર્ઘ ॠ અન્તે હોય એવા ધાતુઓ અને जागृ અને ऋ ધાતુઓમા અન્ત્ય ऋનો ગુણ થાય છે, એટલે અનિટ્કારી પ્રત્યય પૂર્વે પણ તેનો अर् થાય છે. शृ, दृ, पृ મા વિકલ્પે થાય છે, અને ત્યારે આ ધાતુઓમાં ગુણ થતો નથી ત્યારે તેમનો ऋ હ્રસ્વ થાય છે ऋच्छ्મા પ્રથમાક્ષરનો ગુણ થાય છે

स्मृ પરસ્મૈ૦

	એ. વ	દ્વિ વ	બ. વ
૧લો પુ	सस्मार–सस्मर	सस्मरिव	सस्मरिम
૨જો ,,	सस्मर्थ	सस्मरथुः	सस्मर
૩જો ,,	सस्मार	सस्मरतुः	सस्मरुः

(૨જો નિયમ (ક) પાઠ ૧૧ મો, અને ૩જો (બ) અને (ક) પાઠ ૧૩ મો જુઓ)

शशार, शशरतु–शश्रतु, शशरु–शश्रु ઇત્યાદિ

૧૧. છઠ્ઠા ગણના કેટલાક ધાતુઓ જેવા કે कुट्, स्फुट्, त्रुट्, स्फुर्, नू અને धू પરોક્ષ ભૂતકાળના ૧લો પુ એ વ અને ૩જો પુ એ. વ ના પ્રત્યયો, પ્રેરક ભેદનો अय, અને અદ્યતન ભૂતકાળના કર્મણિ ૩જો પુ એ વ નો इ સિવાય બીજા કોઈ વિકારી પ્રત્યય પૂર્વે ગુણ કે વૃદ્ધિ લેતા નથી त्रुत्रोट (૩જો પુ. એ વ), त्रुत्रुटिय. પરોક્ષ ભૂતકાળમાં ૧લા પુ એકવચનમા જે ધાતુઓ વૃદ્ધિ લઈ શકે એવા છે તે ધાતુઓ વૃદ્ધિ વિકલ્પે લે છે પણ ગુણ લેતા નથી બીજા વિકલ્પે ગુણ લે કે नुनाव–नुनुव, चुकोट–चुकुट

૧૨ કેટલાક ધાતુઓ જેવા કે अस् અને त्रू ખડિત છે, અને ગણકાર્યરહિત કાળોમા તેમના રૂપો થતા નથી

૧૩ आ અતે હોય એવા ધાતુઓમા (અ) ૧લા અને ૩જા પુ એ વ પરસ્મૈપદમા अ પ્રત્યયને બદલે औ આવે છે (બ) સ્વરથી શરૂ થતા અવિકારી પ્રત્યયો પૂર્વે અને इ લે એવા પ્રત્યયો પૂર્વે અન્ત્ય आ નો લોપ થાય છે

ज्ञा પરસ્મૈ૦

૧લો પુ	जज्ञौ	जज्ञिव	जज्ञिम
૨જો ,,	जज्ञिथ–जज्ञाथ	जज्ञथु	जज्ञ
૩જો ,,	जज्ञौ	जज्ञतु॰	जज्ञुः

ज्ञा–जज्ञा અને अનો औ થતા जज्ञौ इथ પૂર્વે आનો લોપ થતા તેમજ સ્વરથી શરૂ થતા પ્રત્યય પૂર્વે લોપ થતા जज्ञ्+इथ=जज्ञिथ અને जज्ञथु વગેરે

૧૪ ગણકાર્યવાળા કાળોના અને વર્તમાનકૃદન્તના પ્રત્યય સિવાય બીજા પ્રત્યય પૂર્વે ધાતુઓનો અન્ત્ય ए, ऐ, ओ ને બદલે आ મુકાય છે. ग्लै ૩જો પુ जग्लौ–जग्लतु–जग्लु ૨જો પુ जग्लिथ–जग्लाथ વગેરે

૧૫ (અ) પરોક્ષ ભૂતકાળમા भूની દ્વિરુક્તિ થતા बभूव રૂપ થાય છે.

(૨જો નિયમ (ડ) પાઠ ૧૧ મો, અને ૩જો (ਮ) અને (ક) પાઠ ૧૩ મો જુઓ)

शशार, शशरतु–शश्रतु, शशरु–शश्रु ઇત્યાદિ

૧૧ છઠ્ઠા ગણના કેટલાક ધાતુઓ જેવા કે कुट्, स्फुट्, त्रुट्, स्फुर्, नू અને धू પરોક્ષ ભૂતકાળના ૧લો પુ એ વ અને ૩જો પુ એ વના પ્રત્યયો, પ્રેરક ભેદનો अय, અને અદ્યતન ભૂતકાળના કર્મણિ ૩જો પુ એ વનો इ સિવાય બીજા કોઈ વિકારી પ્રત્યય પૂર્વે ગુણ કે વૃદ્ધિ લેતા નથી तुत्रोट (૩જો પુ. એ વ), तुत्रुटिय. પરોક્ષ ભૂતકાળમા ૧લા પુ એકવચનમા જે ધાતુઓ વૃદ્ધિ લઈ શકે એવા છે તે ધાતુઓ વૃદ્ધિ વિકલ્પે લે છે પણ ગુણ લેતા નથી બીજા વિકલ્પે ગુણ લે છે नुनाव–नुनुव, चुकोट–चुकुट

૧૨ કેટલાક ધાતુઓ જેવા કે अस् અને ब्रू ખંડિત છે, અને ગણકાર્યરહિત કાળોમા તેમના રૂપો થતા નથી

૧૩ आ અંતે હોય એવા ધાતુઓમા (અ) ૧લા અને ૩જા પુ એ વ પરસ્મૈપદમા अ પ્રત્યયને બદલે औ આવે છે (બ) સ્વરથી શરૂ થતા અવિકારી પ્રત્યયો પૂર્વે અને इ લે એવા પ્રત્યયો પૂર્વે અન્ત્ય आ નો લોપ થાય છે

ज्ञा પરસ્મૈ०

૧લો પુ	जज्ञौ	जज्ञिव	जज्ञिम
૨જો ,,	जज्ञिथ–जज्ञाथ	जज्ञथु॰	जज्ञ
૩જો ,,	जज्ञौ	जज्ञतु॰	जज्ञु॰

ज्ञा–जज्ञा અને अनो औ થતા जज्ञौ इथ પૂર્વે आनो લોપ થતા તેમજ સ્વરથી શરૂ થતા પ્રત્યય પૂર્વે લોપ થતા जज्ञ्+इथ=जज्ञिथ અને जज्ञथु વગેરે

૧૪ ગણકાર્યવાળા કાળોના અને વર્તમાનકૃદન્તના પ્રત્યય સિવાય બીજા પ્રત્યય પૂર્વે ધાતુઓનો અન્ત્य ए, ऐ, ओ ને બદલે आ મુકાય છે. ग्लै ૩જો પુ जग्लौ–जग्लतु–जग्लु ૨જો પુ जग्लिथ–जग्लाथ વગેરે

૧૫ (અ) પરોક્ષ ભૂતકાળમા भूनी દ્વિરુક્તિ થતા बभूव રૂપ થાય છે

(૨જો નિયમ (ક) પાઠ ૧૧ મો, અને ૩જો (ઘ) અને (ક) પાઠ ૧૩ મો જુઓ)

शशार, शशरतु–शश्नतु, शशरु–शश्रु ઇત્યાદિ

૧૧ છઠ્ઠા ગણના કેટલાક ધાતુઓ જેવા કે कुट्, स्फुट्, त्रुट्, स्फुर्, नू અને धू પરોક્ષ ભૂતકાળના ૧લો પુ એ વ અને ૩જો પુ એ વના પ્રત્યયો, પ્રેરક ભેદનો अय, અને અદ્યતન ભૂતકાળના કર્મણિ ૩જો પુ એ વનો इ સિવાય બીજા કોઈ વિકારી પ્રત્યય પૂર્વે ગુણ કે વૃદ્ધિ લેતા નથી तुत्रोट (૩જો પુ. એ વ), तुत्रुटिय. પરોક્ષ ભૂતકાળમા ૧લા પુ એકવચનમા જે ધાતુઓ વૃદ્ધિ લઈ શકે એવા છે તે ધાતુઓ વૃદ્ધિ વિકલ્પે લે છે પણ ગુણ લેતા નથી બીજા વિકલ્પે ગુણ લે છે नुनाव–नुनुव, चुकोट–चुकुट

૧૨ કેટલાક ધાતુઓ જેવા કે अस् અને ब्रू ખડિત છે, અને ગણકાર્યરહિત કાળોમા તેમના રૂપો થતા નથી

૧૩ आ અતે હોય એવા ધાતુઓમા (અ) ૧લા અને ૩જા પુ એ વ પરસ્મૈપદમા अ પ્રત્યયને બદલે औ આવે છે (બ) સ્વરથી શરૂ થતા અવિકારી પ્રત્યયો પૂર્વે અને इ લે એવા પ્રત્યયો પૂર્વે અન્ત્ય आ નો લોપ થાય છે

ज्ञा પરસ્મૈ૦

૧લો પુ	जज्ञौ	जज्ञिव	जज्ञिम
૨જો ,,	जज्ञिथ–जज्ञाथ	जज्ञथु·	जज्ञ
૩જો ,,	जज्ञौ	जज्ञतु·	जज्ञुः

ज्ञा–जज्ञा અને अनो औ થતા जज्ञौ इय પૂર્વે आનો લોપ થતા તેમજ સ્વરથી શરૂ થતા પ્રત્યય પૂર્વે લોપ થતા जज्ञ्+इय=जज्ञिय અને जज्ञथु વગેરે

૧૪ ગણકાર્યવાળા કાળોના અને વર્તમાનકૃદન્તના પ્રત્યય સિવાય બીજા પ્રત્યય પૂર્વે ધાતુઓનો અન્ત્ય ए, ऐ, ओ ને બદલે आ મુકાય છે. ग्लै ૩જો પુ जग्लौ–जग्लतु–जग्लु ૨જો પુ जग्लिथ–जग्लाथ વગેરે

૧૫ (અ) પરોક્ષ ભૂતકાળમા भूની દ્વિરુક્તિ થતા बभूव રૂપ થાય છે

(બ) जि ના ज् નો ग् થાય છે, हि ના ह् નો घ् થાય છે અને चि ના च् નો વિકલ્પે क् થાય છે.

बभूव, बभूविथ, जिगाय–जिगय, जिग्यिव, जिगेथ–जिगयिथ, પાનુ ૧૦૪, ૩ (બ) પ્રમાણે, जिघाय, चिकाय કે चिचाय

૧૬. સ્વરથી શરૂ થતા અવિકારક પ્રત્યય પૂર્વે गम्, हन्, जन्, खन् અને घस् ધાતુઓમાના ઉપાન્ત્ય अ નો લોપ થાય છે ह् નો घ् બધી જગાએ થાય છે जन् અને घस् મા अ નો લોપ થતા તેઓ ज्ञ् અને क्ष् અનુક્રમે થાય છે

हन् પરસ્મૈ૦

૧લો પુ	–जघन	जघ्निव	जघ्निम
૨જો ,,	जघनिथ–जघन्थ	जघ्नथुः	जघ्न
૩જો ,,	ान	जघ्नतुः	जघ्नुः

૧૭. इ + अधि 'અભ્યાસ કરવો'નુ પ્રત્યયરહિત રૂપ પરોક્ષ ભૂતકાળમા अधिजगा થાય છે अधिजगे–अधिजगाते–अधिजगिरे વગેરે.

૧૮ (અ) सृज् અને दृश् મા ऋ ને બદલે र् થાય છે એટલે स्रज् ને द्रश् થાય છે, પણ આ ફેરફારો જ્યારે તેની પછી વ્યજનથી શરૂ થતો વિકારી પ્રત્યય હોય ત્યારે થાય છે. (બ) આ ધાતુઓમા थ પૂર્વે इ વિકલ્પે મુકાય છે सृज् – ससृज् – सस्रज् + थ – सस्रज् + थ (ઉપર જુઓ) –सस्रष् + थ · (પાઠ ૯, નિયમ ૮ પ્રમાણે) – सस्रष् + ठ માર્ગો૦ પા. ૨૧ * પ્રમાણે – सस्रष्ठ તેજ પ્રમાણે दद्रष्ठ વળી ससर्जिथ અને ददर्शिथ પણ થાય છે प्रच्छ्–पप्रच्छिथ–पप्रष्ठ પાઠ ૧૩, ૩ (ઉ) પ્રમાણે.

૧૯ अनिट् ધાતુઓ જેમા ऋ ઉપાન્ત્ય હોય તે ધાતુઓમા ઘોષ વ્યજનથી શરૂ થતા વિકારી પ્રત્યય પૂર્વે તે ऋ નો વિકલ્પે र् થાય છે જેમકે दद्रप्थ અથવા ददर्प्थ, तत्रप्थ અથવા ततर्प्थ વળી ददर्पिथ અને ततर्पिथ

૨૦. अद् ને બદલે પરોક્ષ ભૂતકાળમા વિકલ્પે घस् થાય છે, અને જ્યારે घस् થાય ત્યારે थ પૂર્વે इ, घस् મા ખાસ આવે છે. અવિકારક પ્રત્યયોથી કેવા રૂપ થાય છે તે માટે ૧૬મો નિયમ જુઓ.

जम्बुमाली जहौ प्राणान् ग्राव्णा मारुतिना हतः ।
वभाण स न मे मायां जिगायेन्द्रोऽपि किं नृभिः ॥

ગુજરાતી વાકયો

૧ ગાધિ નામના રાજાએ ભૃગુના છોકરા ઋચીકને પોતાની દીકરી આપી (दा)

૨. તેણે જમદગ્નિ નામના છોકરાને જન્મ આપ્યો (सू)

૩ જમદગ્નિ રેણુકાને પરણ્યો (परि + नी)

૪ તેની ખરાબ ચાલ માટે તે એક વખત ગુસ્સે થયો, (कुप्) અને પોતાના દીકરાઓને તેને મારી નાખવા ફરમાવ્યુ (दिश्)

૫ સૌથી નાના દીકરા પરશુરામ સિવાય તે કામ કોઈએ કર્યું નહિ. (कृ)

૬ પોતાની કુહાડીથી તેનુ માથુ તેણે કાપી નાખ્યુ. (छिद्)

૭ જમદગ્નિ એ કામથી ખુશ થયા (तुष्) અને કહ્યુ (अभि + धा), "પુત્ર, તુ વર માગ."

૮ પરશુરામે વિનતિ કરી (वृ) કે મારી મા જીવતી થાય અને તેના પાપથી છૂટે

૯ ત્યારે જમદગ્નિએ કહ્યુ (वि + आ + हृ આત્મને०) "તેમ થાઓ" અને રેણુકા જીવતી ઊઠી (उद् + स्था)

· नर्द् ૧૦મો ગણ, नाथ्, नाध्, नन्द्, नक्क्, नृ અને नृत् સિવાયના न्‌થી શરૂ થતા ધાતુઓમા र् વાળો ઉપસર્ગ પૂર્વે આવતા न्‌નો ण् થાય છે र् અને न्‌ની વચ્ચે માર્ગો૦મા न्‌નો ण् થાય એ નિયમમા આપેલા જ અક્ષર આવી શકે. કેટલાકના મત પ્રમાણે नाध्, नृ અને नन्द् એ અપવાદમા ગણાતા નથી.

कम् ૧૦ ગ. * આત્મને૦ ચાહવુ, પ્રીતિ કરવી
कलिङ्ग પુ દેશનુ નામ છે.
कानन ન જગલ
कुमुद ન. રાને ખીલતુ કમળ
कृतिका સ્ત્રી. દત્તક લીધેલી દીકરી
क्रुध् ૪ ગ પરસ્મૈ૦ ગુસ્સે થવુ
क्षणिकत्व ન ક્ષણુ વાર હોવુ તે
क्षत क्षण् નુ કર્મણિ ભૂ કૃ ઘાયલ થયેલુ
गद् ૧ ગ પરસ્મૈ૦ બોલવુ
गान्धर्व પુ એક જાતની પરણવાની રીત, આ રીતે સ્ત્રી અને પુરુષની માહોમાહેની કબૂલાતથી પરણાય છે
गुप् × ૧ ગ રક્ષણુ કરવુ
ग्रावन् પુ પથ્થર
घस् ૧ ગ પરસ્મૈ૦ ખાવુ
चारुसर्वाङ्गी સ્ત્રી. (चारु સુદર, सर्वाङ्गी સઘળા અવયવો) જેના બધા અગ સુદર છે એવી સ્ત્રી.
चि निस् જોડે, નક્કી કરવુ, નિશ્ચય કરવો
जम्बुमालिन् પુ. રાક્ષસનુ નામ છે.
ज्वल् ૧ ગ પરસ્મૈ૦ પ્રકાશવુ
तृप् ૪ ગ પરસ્મૈ૦ તરસ લાગવી
दिव्याश्रमपद ન. (दिव्य સ્વર્ગના જેવુ, आश्रमपद ન. આશ્રમ) સુદર આશ્રમ
दृप् ૪ ગ પરસ્મૈ૦ ગર્વ ધરવો
द्रु ૧ ગ. પરસ્મૈ૦ દોડવુ
नु અ. શક અથવા અટકળ બતાવનાર અવ્યય
पद्म ન દિવસે ખીલતુ કમળ
पलायमान (परा + अय् ૧ ગ. આત્મને૦ "જવુ" નુ વર્તમાન કૃદન્ત, रा નો ला થાય છે) દોડતુ
पुरस्तात् ક્રિ વિ સામે, આગળ
पूर्व સર્વ. પહેલુ
बहिस् ક્રિ વિ. બહાર
भण् ૧ ગ. પરસ્મૈ૦ બોલવુ

---

* ગણકાર્યરહિત કાળમા ૧૦ મા ગણના अय પ્રત્યયનો આ ધાતુમા વિકલ્પે લોપ થાય છે આ ગણના બીજા બધા ધાતુઓમા अय કાયમ રહે છે, પણ તેમનો અન્ત્ય अ લોપાય છે. આશીર્વાદાર્થ પરસ્મૈ૦ અને અદ્યતન ભૂતકાળ સિવાયના બધા ગણકાર્યરહિત કાળોમા અને અર્થમા આ ફેરફાર થાય છે.

× આ ધાતુ અને બીજા જે ધાતુઓ પહેલા પાઠમા આપ્યા છે, તેમા ગણકાર્યરહિત કાળમા आय् વિકલ્પે લગાડાય છે.

मन्दता સ્ત્રી. ધીમાપણુ, સુસ્તી
मत्त मद् નુ ભૂ કૃ ઉન્મત્ત
माया સ્ત્રી કરામત, યુક્તિ, જાદુ
मूर्च्छ् ૧ ગ પરસ્મૈ૦ બેભાન થવુ
मृगया સ્ત્રી શિકાર
म्लै ૧ ગ પરસ્મૈ૦ ચીમળાવુ, નગ્મ થવુ, થાકી જવુ
रक्त ન લોહી
रध् * ૪ ગ પરસ્મૈ૦ ઇજા કરવી
लुठ् ૧ ગ આત્મને૦ આળોટવુ
वम् ૧ ગ પરસ્મૈ૦ ઓકવુ, ઊલટી કરવી
विभूति સ્ત્રી પૈસા, ચડતી સ્થિતિ
ससैनिक પુ સ્ત્રી ન સિપાઈઓ સાથે
सिध् ૧ ગ પરસ્મૈ૦ નિયમિત કરવુ, સારા નીકળવુ
स्तन् ૧ ગ પરસ્મૈ૦ ગડવુ, ગાજ-વીજ કરવી
स्निह् ૪ ગ પરસ્મૈ૦ સ્નેહ રાખવો
स्नु ૨ ગ પરસ્મૈ૦ વહેવુ
स्तृ ૧ ગ પરસ્મૈ૦ અવાજ કરવો
हत हन् નુ કર્મણિ ભૂ કૃ મગયેલુ

અવિવેક व्यभिचार પુ
ઋચીક (ઋષિનુ નામ છે) ऋचीक પુ
કદી નહીં नैव અ न कर्हिचित् અ
કાર્તવીર્ય (એક રાજાનુ નામ છે. એને પરશુરામે માર્યો હતો) कार्तवीर्य પુ
કુહાડી परशु પુ
ગાધિ (રાજાનુ નામ છે) गाधि પુ
ઘણુ भृशम् ક્રિ વિ
છૂટી मुक्त मुच् નુ કર્મણિ ભૂ કૃ मुक्ता સ્ત્રી., છૂટા થવુ, मुच् (કર્મણિ રૂપ વાપરો)
જડમૂળથી કાપી નાખવુ उद् + मूल् ૧૦ ગ उन्मूलयितुम् હેત્વર્થ કૃદન્ત
જમદગ્નિ (ઋષિનુ નામ છે) जमदग्नि પુ
જીવતી जीवन्ती સ્ત્રી जीव् નુ કર્તરિ

---

* સ્વરથી શરૂ થતા પ્રત્યય પૂર્વે रध् અને जभ् માના अ પછી न् ઉમેરાય છે, જેમકે ररन्ध (પરોક્ષ ભૂ કૃ ત્રીજો પુ. એકવચન) અહીં સ્વરની વૃદ્ધિ થતી નથી, કારણ કે न् ઉમેરાય છે, ત્યારે તે ઉપાન્ત્ય હોતો નથી रध् મા અદ્યતન ભૂતકાળમા न् ઉમેરાતો નથી, તેમજ પરોક્ષ ભૂતકાળ સિવાય જ્યારે इ લે છે ત્યારે પણ ઉમેરાતો નથી.

વર્તમાન કૃદન્ત सजीवा સ્ત્રી (जीव પુ. જિંદગી, અને स [सह ને ઠેકાણે] અ. સાથે)
નામનું नाम અ., नाम्ना તૃ. એ (नामन् શબ્દ ઉપરથી)
નાનામા નાનુ कनिष्ठ પુ. સ્ત્રી ન
પાછા જીવતા થવુ पुनर् + जीव्
ભૃગુ (ઋષિનુ નામ છે.) भृगु પુ.
રેણુકા (જમદગ્નિની વહુ અને પરશુરામની મા) रेणुका સ્ત્રી
સિવાય ऋते અ. (પચમી લે છે.)

પાઠ ૧૪મો

પરોક્ષ ભૂતકાળ (ચાલુ)

૧ જ્યારે ધાતુમા બે સાદા વ્યજનની વચ્ચે अ હોય અને ધાતુનો વ્યજન દ્વિરુક્તિમા બદલાયો ન હોય, ત્યારે અવિકારક પ્રત્યય પૂર્વે અને પરસ્મૈપદના બીજા પુરુષ એકવચનનો थ પ્રત્યય इ લે છે ત્યારે તેની પૂર્વે अ ને બદલે ए મુકાય છે, અને દ્વિરુક્ત વ્યજનનો સ્વર સાથે લોપ થાય છે.

तन् પરસ્મૈ૰

	એ વ	દ્વિ. વ	બ. વ
૧ લો પુ.	ततान-	तेनिव	तेनिम
૨ જો „	तेनिथ	तेनथुः	तेन
૩ જો „	ततान	तेनतुः	तेनुः

तन् ધાતુમા ઉપરના નિયમની બધી શરતો આવી જાય છે, नन्द्मा બધી શરતો આવતી નથી, કારણ કે એમા જોડાક્ષર છે, અને गद् અને भण्मा પણ તેમજ છે, કારણ કે દ્વિરુક્તિ પામતા સ્વરયુક્ત વ્યજનમા ज् અને व् અનુક્રમે દ્વિરુક્ત થાય છે, તેથી આ પ્રમાણે રૂપો થાય છે

	એ. વ.	દ્વિ. વ.	બ. વ.
૩ જો પુ.	ननन्द	ननन्दतुः	ननन्दुः
„	जगाद	जगदतुः	जगदुः
„	बभाण	बभणतुः	बभणुः

પણ नेन्दतुः, गेदतुः, भेणतुः વગેરે થતાં નથી

૬ સપ્રસારણ પછીનો સ્વર લોપાય છે.

૭. જ્યારે જોડાક્ષરમા બેઉ અક્ષર સપ્રસારણ લે એમ હોય, ત્યારે પાછલો અક્ષર સપ્રસારણ લે છે

यज्

	પરસ્મૈ०			આત્મને०		
	એ વ.	દ્વિ. વ.	બ વ	એ વ	દ્વિ. વ.	બ વ.
૧લો પુ	इयाज–इयज	ईजिव	ईजिम	ईजे	ईजिवहे	ईजिमहे
૨જો „	इयजिथ–इयष्ठ	ईजथुः	ईज	ईजिषे	ईजाथे	ईजिध्वे
૩જો „	इयाज	ईजतुः	ईजुः	ईजे	ईजाते	ईजिरे

यज् – ययज् – इअयज् ૫ પ્રમાણે–इयज ૬ પ્રમાણે–इयाज यज् – इज् ૪ અને ૬ પ્રમાણે–इइज्–ईज्+अतु –ईजतु यज्–इयजिथ અથવા इयज्+थ પા. ૧૦૪, ૩ (ઊ) પ્રમાણે इयष्+थ પા ૬૯, ૯ પ્રમાણે – इयष्+ठ = इयष्ठ માર્ગો० પા. ૨૧ * નોંધ પ્રમાણે व्यध् – व्यव्यध् – विअव्यध् ૫ અને ૭ પ્રમાણે–विव्यध् ૬ પ્રમાણે विव्याध स्वप् - स्वस्वप् – सुस्वप् – *सुष्वप्+अ– सुष्वाप व्यध्–विध्–विविध्+अतु –विविधतु स्वप्–सुप्–सुषुप्+अतु –सुषुपतुः. वच् – પરસ્મૈ० ૩ જો પુ. उवाच – ऊचतु – ऊचु – ૨ જો પુ. એ વ उवचिथ કે उवक्थ – આત્મને० ऊचे – ऊचाते ઇત્યાદિ

૧. (અ) द्रुह्, मुह्, स्नुह् અને स्निह् માં જ્યારે ह् ની પછી અનુનાસિક કે અન્તઃસ્થ સિવાયનો કોઈપણ વ્યંજન આવે અથવા તો કંઈ પણ ન આવે તો ह् નો घ् અથવા ढ् થાય છે.

मुमोहिथ, मुमोह्+थ (૬ ઠ્ઠો નિયમ, પાઠ ૧૩ મો) – मुमोढ्+थ અથવા मुमोघ्+थ = मुमोढ અથવા मुमोग्घ

* જે ધાતુનો આદિવ્યંજન स् હોય અને તે स् ની પછી સ્વર કે દન્ત્ય વ્યંજન આવ્યો હોય તે ધાતુઓ, અને स्वद्, स्विद्, स्वञ्, स्वप् અને स्मि ધાતુઓના स् ની પૂર્વે સામાન્ય રીતે એક જ પદમા अ અથવા आ સિવાય કોઈ સ્વર અથવા કંઠ્ય વ્યંજન આવ્યો હોય તો स् નો ष् થાય છે. सेक्, सृप्, सृज्, स्तृ, स्तृ, स्तॄ, અને स्त्यै અપવાદરૂપ છે.

(બ) ઓળીજ સ્થિતિએ નશ્ માના અન્ત્ય શ્ નો ક્ થાય છે. જેમકે નનશ્ + ગ = નનક્ + ગ = નનંગ

૨. ૯મા પાઠના સામાન્ય ૩જા નિયમ પ્રમાણે જ્યારે વહ્ ના ह નો લોપ થાય છે, ત્યારે પૂર્વના अ અથવા आ નો ओ થાય છે.

वह-ववह्-उवह्+थ-उवढ्+थ પા ... ૪ ૧ પ્રમાણે-उवढ्+ढ પા ... ૨ પ્રમાણે-उवढ्+ढ માર્ગી પા ... પ્રમાણે उवढ પા ... ૩ પ્રમાણે વળી આ નિયમ પ્રમાણે उवोढ થાય છે પણ उवाढ નહિ

૮ (અ) वे પરસ્મૈ૦ અને આત્મનેપદમા પરોક્ષ ભૂતકાળના વિકારક પ્રત્યય પૂર્વે उवय् અને ऊय् અગર ऊव् રૂપ અવિકારક પ્રત્યય પૂર્વે લે છે, અને व्ये પરસ્મૈ૦ અને આત્મને૦ 'ઢાંકવુ'નુ विव्यय् વિકારક પ્રત્યય પૂર્વે અને विव्यी અવિકારક પ્રત્યય પૂર્વે થાય છે. उवयथ મા थ પહેલા इ આવે છે

નહિ તો ૧૩મા પાઠના ૧૮મા નિયમ પ્રમાણે કરવુ પડત व्ये-व्येव्ये-वुइएव्ये ૭ પ્રમાણે-विव्ये ૮ પ્રમાણે – विव्यी + अ – विव्याय એ જ પ્રમાણે वे ના વિકારક પ્રત્યય લગાડતા થતા રૂપો સમજવા

(બ) ह्वे પરસ્મૈ૦ અને આત્મને૦ 'બોલાવવુ'નો પરોક્ષભૂતકાળના બધા રૂપોમા हु થાય છે, અને श्वि નો शु થાય છે

એટલે પરોક્ષ ભૂતકાળના બધા વિકારક પ્રત્યયો પૂર્વે સપ્રસારણ લે છે ह्वे-ह्वुउए-हु ૬ પ્રમાણે

(ક) वे અને श्वि ના રૂપો આપેલા અગ પ્રમાણે પણ થાય છે. वे-वा પા ૧૦૮, ૧૪ પ્રમાણે ववा-ववौ, ववतु, ववु પા ૧૦૮, ૧૩ (અ) અને (બ) પ્રમાણે

૯ अद्, ऋ અને व्ये મા थ પહેલા इ ખાસ આવે છે ૨ જો પુ. એ વ आरिथ ૩ જો પુ आर-आरतु-आरु

૧૦. मस्ज् અને नश् ધાતુમાં વ્યજનથી શરૂ થતા વિકારક પ્રત્યય પૂર્વે अ પછી न् ઉમેરાય છે, એટલે ननष्ठ થાય. અહીં थ પૂર્વે इ આવતી નથી

૧૧. (અ) જો દ્વિરુક્ત સ્વરયુક્ત વ્યજનમા अ જ હોય તો તે લબાય છે.

(બ) अ થી શરૂ થતા અને જોડાક્ષર અન્તે હોય એવા ધાતુઓ અને ऋ થી શરૂ થતા ધાતુઓ, તેમ જ अश् 'વ્યાપવુ,' દ્વિરુક્ત થતા સ્વરયુક્ત વ્યજન પછી न् લે છે

	એ. વ.	દ્વિ વ.	બ. વ.
अर्द् ૩ જો પુ	आनर्द	आनर्दतुः	आनर्दुः
अन्त् ,,	आनन्त	आनन्ततुः	आनन्तुः
ऋज् ,,	आनृजे	आनृजाते	आनृजिरे

૧૨ (અ) अ કે आ સિવાયના કોઈ પણ દીર્ઘ સ્વરથી શરૂ થતા અથવા હ્રસ્વ સ્વરથી શરૂ થતા પણ તે હ્રસ્વ સ્વર પછી જોડાક્ષર આવ્યો હોય એવા ધાતુઓના પરોક્ષ ભૂતકાળના રૂપો ધાતુને आम् લગાડીને कृ, भू કે अस्ના પરોક્ષ ભૂતકાળના રૂપ લગાડ્યાથી થાય છે. ऋच्छ्મા જ ફક્ત આ પ્રમાણે થતુ નથી (બ) ૧૦મા ગણના ધાતુઓ પ્રેરક ભેદના, ઇચ્છાદર્શક ભેદના અને બીજા સાધિત ધાતુઓના અથવા સામાન્ય રીતે એકથી વધારે સ્વરવાળા ધાતુઓના પરોક્ષ ભૂતકાળના રૂપો આ રીતે થાય છે. આ રૂપ आम् પરોક્ષ ભૂતકાળ કહેવાય છે. (ક) જ્યારે ધાતુ આત્મનેપદનો હોય છે ત્યારે આત્મનેપદના कृના રૂપ. લાગે છે, અને પરસ્મૈપદનો હોય તો પરસ્મૈપદના कृના રૂપ લાગે છે.

ईश् આત્મને० (અ)

	એ વ	દ્વિ વ	બ વ.
૧ લો પુ.	ईशांचक्रे	ईशांचकृवहे	ईशांचकृमहे
૨ જો ,,	ईशांचकृषे	ईशांचक्राथे	ईशांचकृढ्वे
૩ જો ,,	ईशांचक्रे	ईशांचक्राते	ईशांचक्रिरे

બીજા રૂપ ईशामास, ईशांबभूव વગેરે.

ते ब्रह्माणमुपसंगम्योचुर्भगवन्नखिलं त्रैलोक्यं दानवैरर्द्यते किमत्र करवामहै ।

पद्मभूरुवाच भो देवा दधीचमृषिं गत्वा तस्यास्थीनि ध्वम् । तेषां वज्रं कृत्वा वृत्रं हत ।

तथेति प्रतिज्ञाय ते सर्वे दधीचस्याश्रममुपययुः ।

तमृषिं देवाः प्रणेमुस्तस्यास्थीनि च ययाचिरे ।

ततः स महात्मा त्रैलोक्यस्य हितायात्मनः प्राणानुत्ससर्ज ।

तस्य परासोरस्थीनि देवा जगृहुस्त्वष्टारं च गत्वा तं तेषामुग्रं वज्रं कारयामासुः ।

ततस्त्वष्टा शक्रमुवाचैतद्गृहीत्वा वृत्रं जहि ।

इन्द्रेण सहिता देवा रोदसी आवृत्य तिष्ठन्तं कालेयैरभिरक्षितं च वृत्रमासेदुः । तांश्च युद्धायाजुहुविरे ।

तैः सह देवानां तुमुलं युद्धं समापेदे । रजोभिः सर्वा दिशो व्यानशिरे । दानवेभ्यश्च देवा भृशं बेभ्युः ।

इतस्ततः प्रधावतां तेषां वेगं देवा वीर्यवन्तो न सेहिरे भीताश्च पलायामासुः ।

तादृशांस्तान्दृष्ट्वेन्द्रो विष्णुं शरणं प्रपेदे ।

ततो विष्णुरात्मनस्तेज इन्द्रे निदधे देवाश्च महर्षयश्चापि तथा विदधिरे ।

ततो रणधुरामेकोऽपीन्द्र उवाह ।

स वृत्रस्य वधाय महद्वज्रं मुमोच । तेन हतो वृत्रो भूमौ सुष्वाप ।

कोट्याकोट्या पुराग्रमेकं त्वदेव छिन्नम् ॥
तत्कर्म वालिपुत्रस्य दृष्ट्वा विश्वं विसिस्मिये ।
संत्रस्ता राक्षसाः सर्वे बद्धे नेत्रे च रावणः ॥
सुग्रीवो मुमुदे देवाः साध्वित्यूचुः सविस्मयाः ।

विभीषणोऽभितुष्टाव प्रशशंसुः प्लवंगमाः ॥
राघवो न दयाचक्रे दधुर्धैर्यं न केचन ।
मन्त्रे पतङ्गवद्वीरैर्हाहेति च विचुक्रुशे ॥
* प्राणा दध्वंसिरे गात्रं तस्तम्भे च प्रिये हते ।
उच्छश्वास चिराद्दीना रुरोदासौ ररास च ॥
लोहबन्धैर्बबन्धे नु वज्रेण किं विनिर्ममे ।
मनो मे न विना रामाद्यत्पुस्फोट सहस्रधा ॥
उत्तेरिथ समुद्रं त्वं मदर्थेऽरीञ् जिहिंसिथ ।
मदर्थे चातिघोरा मा † धिग्जीवितलघूकृताम् ॥
मालिन्यं मार्जयामास चन्द्रमास्तिमिरैः कृतम् ।
खलैर्दत्तं मृषा दोषमिव सत्पुरुषः सताम् ॥

‡ ऐन्द्रेण ह वै महाभिषेकेण संवर्त आङ्गिरसो मरुत्तमाविक्षितमभिषिषेच । तस्मादु मरुत्त आविक्षितः समन्तं सर्वतः पृथिवीं जयन्परीयायाश्वेन च मेध्येनेजे । § तदप्येष श्लोकोऽभिगीतः ।

मरुत परिवेष्टारो मरुत्तस्यावसन्गृहे ।
आविक्षितस्य कामप्रेर्विश्वेदेवाः सभासद इति ॥

ગુજરાતી વાક્યો

૧ જ્યારે કાલેયનો નેતા માર્યો ગયો (हन् કર્મણિ), ત્યારે તેઓ ઝનૂનથી લડયા (युध्), પરંતુ દેવોએ તેમને અંતે વશ કર્યા (जि)

૨ પછી તેઓ માહોમાહે સલાહ લેવા ભેગા થયા (मन्त्र् અથવા मन्त्र कृ) અને વિશ્વનો નાશ કરવાનો ઠરાવ કર્યો (निस् + चि)

---

* ઇન્દ્રજિતના અસ્ત્રથી મૂર્છા પામેલા રામને જોઈને સીતાની અવસ્થાનું વર્ણન છે પછીના બે શ્લોકમાં સીતાનો વિલાપ છે

† धिक् અવ્યય બીજી વિભક્તિ લે છે

‡ ऐन्द्रो महाभिषेक નામનો રાજ્યાભિષેકનો એક પ્રકાર છે એનાથી દેવોએ ઇન્દ્રનો રાજ્યાભિષેક કર્યો હતો એ જ પ્રકારથી જે મનુષ્યને રાજ્યાભિષેક કરવામાં આવે તે અજેય થાય છે, અને આખી પૃથ્વીને જીતવા સમર્થ થાય છે

§ અહીં तद् નો અર્થ तस्मात् છે.

૩. એ કાર્ય માટે બ્રાહ્મણ અને ઋષિઓનો નાશ કરવો એ જ ઉત્તમ ઉપાય છે એમ ધાર્યું (मन्), કારણ કે તેઓ ધર્માદિ ક્રિયાઓ (तप् અથવા चर्) તેમજ યજ્ઞાદિ કરતા હતા (तन् અથવા आ + हृ), તેને લીધે વિશ્વ ટકી રહ્યું હતુ. (आ + श्रि, अव + लम्ब्)

૪. તેથી તેઓ દરિયામા છુપાઈ રહ્યા (प्र + छद्), અને રાતે બહાર નીકળી (चर्) ઘણા બ્રાહ્મણોને મારી નાખ્યા, અને બધા માણસોને દુઃખ દેવા માડ્યુ (पीड्, अर्द्)

૫. વસિષ્ઠ, ભાર્ગવ અને બીજા ઋષિઓના આશ્રમોનો ઘાણ કાઢ્યો (अव + साद् પ્રેરક) અને તેને નિર્જન કર્યા (कृ) અને પછી તેને બાળી નાખ્યા (दह्)

૬ કોઈ પણ યજ્ઞ કરતુ ન હતુ (यज्) અને દેવો બીધા (भी કે त्रस्)

૭ તેમને આ કોણ કરતુ હતુ તેની ખબર ન હતી (ज्ञा) અને તેથી વિષ્ણુ પાસે ગયા (उप + गम्) અને તેની સહાય માગી. (याच्)

૮ વિષ્ણુએ તેમને કહ્યું (कथ्, चक्ष्) કે કાલેય નામના રાક્ષસોએ રાત્રે આ કર્યું છે અને દિવસે દરિયામા છુપાઈ રહે છે.

૯ તેણે તેમને અગસ્ત્ય પાસે જઈ દરિયો પી જવા વિનતિ કરવા કહ્યુ (आ + दिश्)

૧૦. દેવો તે ઋષિ પાસે ગયા (उप + इ) અને તેને પ્રણામ કર્યા (प्र + नम्), અને તેની શક્તિની પ્રશસા કરી. (स्तु કે प्र + शस्)

૧૧. તેમણે તેમના આગમનનું કારણ પૂછ્યુ. (प्रच्छ्)

૧૨. તેમણે તે કહ્યું (कथ्), જેથી અગસ્ત્ય દરિયા પાસે ગયા (या) અને દેવો તેમની પાછળ ગયા (इ, अनु + या) તે દરિયો પી ગયા (पा) અને કાલેયોને તેમની સંતાવાની જગામાથી બહાર ખેંચી કાઢ્યા (आ + कृष्)

૧૩. પછી લડાઈ થઈ (सम् + आ + पद्) અને દેવોએ તેમને મારી નાખ્યા (हन्)

दौर्बल्य न. નબળાઈ
धिक् અવ્યય ધિક્કાર
पतङ्गवत् ક્રિ વિ. અ. પતંગ જેવો
परमेष्ठिन् પુ. બ્રહ્મદેવ
परासु પુ સ્ત્રી ન. મરી ગયેલુ
परिवेष्टृ પુ પીરસનાર
पुरद्वार ન શહેરનો દરવાજો
प्रभाव પુ. સામર્થ્ય, મોટાઈ
प्लवगम પુ. વાદરો
फण् ૧લો ગ. પરસ્મૈ૰ જવુ
फल् ૧લો ગ. પરસ્મૈ૰ ફળવુ
बहु ક્રિ. વિ. ઘણુ
बिभीषण પુ. રાવણનો ભાઈ અને
રામનો મિત્ર
*भ्रस्ज् ૬ઠ્ઠો ગ પરસ્મૈ૰, આત્મને૰
રાધવુ, મેકવુ
भ्राज् ૧લો ગ. આત્મને૰ પ્રકાશવુ
भ्राश ૧લો ગ. આત્મને૰ ચળકવું
भ्लाश् ૧લો ગ આત્મને૰ પ્રકાશવુ
मदर्थे ક્રિ વિ મારે માટે
मन्त्र् ૧૦મો ગ. આત્મને૰ સલાહ
[લેવી
मरुत् પુ. દેવ
मरुत्त પુ રાજાનુ નામ છે
महाभिषेक પુ. (महत् સ્ત્રી. ન. મોટુ અને अभिषेक પુ. રાજ્યાભિષેકની ક્રિયા) મોટો રાજ્યાભિષેક
मालिन्य ન અધારું, મેલાપણુ
मृज् ૧૦મો ગ. સાફ કરવું
मृषा અવ્યય ખોટી રીતે
मेध्य પુ સ્ત્રી. ન બળિદાન કરવા યોગ્ય
रणधुरा (रण પુ. ન. અને धुर् સ્ત્રી ધૂસરી) લડાઈની ધૂસરી
रस् ૧લો ગ પરસ્મૈ૰ ચીસ પાડવી
रोदसी ન. દ્વિવચન. પૃથ્વી ને સ્વર્ગ
लुप् ૧લો ગ પરસ્મૈ૰ वि જોડે, શોક કરવો
लम्ब् ૧લો ગ. આત્મને૰ अव જોડે, આધાર રાખવો
लोमश પુ ઋષિનુ નામ છે
लोहबन्ध પુ (लोह પુ. ન લોઢુ, बन्ध પુ બધન) લોઢાનું બધન
वज्र પુ ન ભયાનક હથિયાર
वालिपुत्र પુ વાલીનો દીકરો
विबुध પુ. દેવ
विश्रुत પુ સ્ત્રી ન वि + श्रु નુ કર્મણિ ભૂ કૃ પ્રખ્યાત

---

* આશીર્વાદાર્થ પરસ્મૈ૰ સિવાય બધા ગણકાર્યરહિત કાળોમા આ ધાતુના भ्रस्ज् અને भर्ज् એમ બે રૂપ થાય છે भ्रस्ज्‌ના स्‌નો જ્યારે લોપ થતો નથી ત્યારે તેનો ज् થાય છે. (પા ૭૧, ૧૦)

પાઠ ૧૫ મો

શ્વસ્તન ભવિષ્યકાળ, સામાન્ય ભવિષ્યકાળ અને ક્રિયાતિપત્ત્યર્થ

ભાગ ૧લો

૧. શ્વસ્તન ભવિષ્યકાળ

૧ ધાતુને तृ પ્રત્યય લગાડવો. તે પહેલા અન્ત્ય સ્વર અને ઉપાન્ત્ય હ્રસ્વ સ્વરનો ગુણ કરવો. અતે तृ વાળા નામની પ્રથમા વિભક્તિના જે રૂપો થાય છે તે જ ત્રીજા પુરુષના રૂપો છે એમ ગણવુ. પહેલા અને બીજા પુરુષમા अस् ધાતુના પરસ્મૈપદના રૂપ પ્રથમા વિભક્તિને લગાડવા. આત્મનેપદવાળા ધાતુને अस् ના આત્મનેપદના રૂપ લગાડવા.

૨ तृ પ્રત્યયની પહેલા ધાતુ सेट् હોય તો इ લગાડવી, અને વિકલ્પે सेट् હોય તો વિકલ્પે લગાડવી, अनिट् ધાતુને તો લાગતી જ નથી तृ પહેલા इष् , सह् , लभ् , रुष् અને रिष् ધાતુઓ इ વિકલ્પે લે છે

૩ પરોક્ષ ભૂતકાળ સિવાય બધા ગણકાર્યરહિત કાળોમા ग्रह् ધાતુની इ હમેશા દીર્ઘ હોય છે वृ અને ॠ અતે હોય એવા ધાતુઓ, પરોક્ષ ભૂતકાળ, પરસ્મૈ૰ અદ્યતન ભૂતકાળ અને આત્મને૰ આશીર્વાદાર્થ સિવાય દરેક ગણકાર્યરહિત કાળમા વિકલ્પે इ લગાવે છે.

૪ જ્યારે ૯મા પાઠમા ૩જા નિયમાનુસાર सह् ધાતુનો ह् લોપાય છે, ત્યારે તે જ સ્થિતિમા वह् ની પેઠે अ કે आ નો ओ થાય છે.

भू પરસ્મૈ૰

	એ. વ.	દ્વિ. વ.	બ. વ.
૧લો પુ.	भवितास्मि	भवितास्वः	भवितास्मः
૨જો „	भवितासि	भवितास्थः	भवितास्थ
૩જો „	भविता	भवितारौ	भवितारः

भू परस्मै०

	એ વ	દ્વિ. વ	બ. વ
૧લો પુ.	भविष्यामि	भविष्यावः	भविष्यामः
૨જો „	भविष्यसि	भविष्यथः	भविष्यथ
૩જો „	भविष्यति	भविष्यतः	भविष्यन्ति

लभ्+स्य–लप्+स्य+ते–लप्स्यते, दिश्+स्य–देश्–देष्–देक्+ष्यति–देक्ष्यति; दुह्+स्य–दोह्–दोघ्–धोघ्–धोक् धोक्+ष्यति – धोक्ष्यति, दृश् + स्य – द्रश् પા. ૧૦૯, ૧૮ (અ) પ્રમાણે – द्रष् – द्रक् + ष्यति – द्रक्ष्यति, सृप् + स्यति – सर्प् કે स्रप् પા. ૧૦૮, ૧૯ પ્રમાણે – सर्प्स्यति કે स्रप्स्यति, तृप्–तर्पिष्यति, तर्प्स्यति કે त्रप्स्यति, वृध् + स्य – वर्ध् – वर्त्–वर्त्स्यति કે वर्धिष्यते પા. ૧૨૮, ૩ પ્રમાણે, स्यन्त्स्यति, स्यन्दिष्यते કે स्यन्त्स्यते.

૩. ક્રિયાતિપત્ત્યર્થ

૧ ક્રિયાતિપત્ત્યર્થમા स्य ને હ્યસ્તન ભૂતકાળના પ્રત્યય લાગે છે. ધાતુની પૂર્વે કાળવાચક अ લગાડાય છે; બીજી રીતે સામાન્ય ભવિષ્યના જેવા જ રૂપો થાય છે.

लभ् આત્મને૦

	એ વ	દ્વિ વ	બ વ.
૧લો પુ.	अलप्स्ये	अलप्स्यावहि	अलप्स्यामहि
૨જો „	अलप्स्यथाः	अलप्स्येथाम्	अलप्स्यध्वम्
૩જો „	अलप्स्यत	अलप्स्येताम्	अलप्स्यन्त

भू પરસ્મૈ૦

	એ વ	દ્વિ. વ.	બ. વ.
૧લો પુ	अभविष्यम्	अभविष्याव	अभविष्याम
૨જો „	अभविष्यः	अभविष्यतम्	अभविष्यत
૩જો „	अभविष्यत्	अभविष्यताम्	अभविष्यन्

૨. અદ્યતન ભૂતકાળમા અને ક્રિયાતિપત્ત્યર્થમા अधि+इमा વિકલ્પે इ ને બદલે गा આવે છે, અને તે વ્યજન પૂર્વે गी થાય છે. જેમકે अध्यैष्यत કે अध्यगीष्यत ૩જો પુ એ વ.

૩ ગણકાર્યરહિત કાળોમા કર્મણિ તથા ભાવે રૂપો તૈયાર કરેલા અગને જ આત્મનેપદના પ્રત્યયો લગાડવાથી થાય છે.

ततः कर्कोटको नागः सान्त्वयन्नलमब्रवीत् ।
मया तेऽन्तर्हितं रूपं न त्वां विद्युर्जना इति ॥
यत्कृते चासि निकृतो दुःखेन महता नल ।
विषेण स मदीयेन त्वयि दुःखं निवत्स्यति ॥
विषेण संवृतैर्गात्रैर्यावत्त्वां न विमोक्ष्यति ।
तावत्त्वयि महाराज दुःखं वै स निवत्स्यति ॥
अनागा येन निकृतस्त्वमनर्हो जनाधिप ।
क्रोधादसूययित्वा तं रक्षा मे भवतः कृता ॥
न ते भयं महावीर दंष्ट्रिभ्यः शत्रुतोऽपि वा ।
ब्रह्मर्षिभ्यश्च भविता मत्प्रसादान्नराधिप ॥
राजन्विषनिमित्ता च न ते पीडा भविष्यति ।
संग्रामेषु च राजेन्द्र शश्वज्जयमवाप्स्यसि ॥
गच्छ राजन्नितः सूतो बाहुकोऽहमिति ब्रुवन् ।
समीपमृतुपर्णस्य स हि चैवाक्षनैपुणः ॥
अयोध्यां नगरीं रम्यामद्य वै निषधेश्वर ।
स तेऽक्षहृदयं दाता राजाश्वहृदयेन वै ॥
इक्ष्वाकुकुलजः श्रीमान्मित्रं चैव भविष्यति ।
भविष्यसि यदाक्षज्ञः श्रेयसा योक्ष्यसे तदा ॥
समेष्यसि च दारैस्त्वं मा स्म शोके मनः कृथाः* ।
राज्येन तनयाभ्यां च सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥
स्वं रूपं च यदा द्रष्टुमिच्छेथास्त्वं नराधिप ।
संस्मर्तव्यस्तदा तेऽहं वासश्चेदं निवासयेः ॥
अनेन वाससा च्छन्नः स्वं रूपं प्रतिपत्स्यसे ।
इत्युक्त्वा प्रददौ तस्मै दिव्यं वासोयुगं तदा ॥

---

* આ कृ ધાતુનું આત્મને૦ અદ્યતન ભૂતકાળ ૨ જો પુ. એ. વ છે, અને એમાં કાળવાચક આગમ લોપાય છે (પા. ૨૨, ૨ જુઓ.)

एवं नलं च संदिश्य वासो दत्त्वा च कौरव।
नागराजस्ततो राजस्तत्रैवान्तरधीयत ॥

मरिष्यामि विजेष्गे वा हताश्चेत्तनया मम।
हनिष्यामि रिपूंस्तूर्णं न जीविष्यामि दुःखितः॥

स्मेष्यन्ते मुनयो देवाः कथयिष्यन्ति चानिशम्।
दशग्रीवस्य दुर्नीतैर्विनष्टं रक्षसा कुलम् ॥

मधुकर मदिराक्ष्याः शंस तस्याः प्रवृत्तिं
वरतनुरथवासौ नैव दृष्टा त्वया मे।
यदि सुरभिमवाप्स्यस्तन्मुखोच्छ्वासगन्धं
तव रतिरभविष्यत्पुण्डरीके किमस्मिन् ॥

अकरिष्यदसौ* पापमतिनिष्करुणैव सा।
नाभविष्यमहं तत्र यदि तत्परिपन्थिनी ॥

ગુજરાતી વાક્યો

૧. જો હુ આજે નળને જોઉં નહિ (दृश्) તો અગ્નિમા મારા આત્માનો ત્યાગ કરીશ (परि+त्यज्) અને મરીશ (मृ)

૨ રાજા પોતાના મેળાપનો હેતુ મને કહેતો નથી ઠીક છે, આખરે હુ તે જાણીશ (ज्ञा)

૩ સુદેવ, ઋતુપર્ણ પાસે જા અને કહે, "દમયતી નવો સ્વયવર કરનાર છે (आ+स्था), ઘણા રાજાઓ અને રાજકુમારો ત્યા જાય છે, અને તે કાલે થનાર છે" (प्र+वृत्)

૪ 'જો તમારી મરજી હોય તો કુણ્ડિનપુર એકજ દહાડામા જાઓ, કારણ કે સૂર્ય ઊગશે (उद्+इ) કે તે તરત જ બીજાને વરશે" (वृ)

* આ વાત એક જુલમી સ્ત્રીને માટે છે એક જુવાન સ્ત્રીના પતિ ઉપર વેર રાખીને તે તે સ્ત્રીને મારી નાખવાનુ ચાહતી હતી, પણ આ શ્લોક બોલનારી પવિત્ર સ્ત્રીએ તેને અટકાવી.

૫ દમયતીએ પર્ણાદને બહુ ધન આપ્યુ અને કહ્યુ, "નળ આવશે (आ+गम्) ત્યારે તને વધારે ધન આપીશ (दा), મારે માટે તેં ઘણુ કર્યું છે, એટલુ બધુ બીજો કોઈ કરશે નહિ (कृ), કારણ કે હવે તારા પ્રયત્નના- પરિણામથી જ હુ થોડા સમયમા મારા ધણી ભેગી થઈશ." (युज् કર્મણિ રૂપ, અથવા, सम्+गम् કે सम्+इ)

૬ અરે બાહુક! તુ મને છેતર નહિ, આ નબળા ઘોડા મને એક દહાડે કુણ્ડિનપુર શી રીતે લઈ જશે? (वह् કે नी)

૭ આપણે હવે આપણા ઘોડા ઉપર ચડીશુ (आ+रुह्) અને ઉતાવળા દોડીશુ?

૮ બાહુકે રાજાને કહ્યુ "તેં મને આ ઝાડના પાદડાં અને ફળની સખ્યા કહી છે. ઠીક છે, હવે હુ તારી રૂબરૂ તેને કાપી નાખીશ, (शद्† પ્રેરક અથવા छिद्) અને પાદડા ગણી જોઈશ."

૯ તમે દુષ્ટ જોડે જમો છો માટે હુ તમને અડકીશ નહિ (स्पृश्)

૧૦. તે વસવા માટે ઘર ક્યારે બાધવા માડશે (आ+रभ्) તે હુ જાણુતો નથી.

૧૧. જ્યારે તે ઘરમા પેઠો ત્યારે યજ્ઞદત્ત તેને નમ્યો હોત (प्र+नम्), તો તેણે તેને અહંકારી ગણ્યો ન હોત. (मन्)

૧૨. જો તે શત્રુ પાસે અરક્ષિત ગયો હોત (गम्) તો શત્રુએ તેને મારી નાખ્યો હોત. (हन्)

૧૩ જો દેવદત્તને તે વખતે નાગ કરડ્યો હોત (दश्) અને ઓસડ લાવવાને કોઈ ન હોત (भू) તો તે નક્કી મરી જાત (मृ કે उप+रम्)

૧૪ મારા આશીર્વાદથી તુ આ લોકમા શ્રેષ્ઠ રાજસત્તા ભોગવીશ (भुज्) અને તારા સત્રળા ગુણવાળો પુત્ર પામીશ (आप् કે लभ्), તારી બધી પ્રજાને સતુષ્ટ રાખ

---

*यत्नसामर्थ्यात् અથવા બીજું કાઈ વાપરવુ

†આ ધાતુના द् નો પ્રેરક રૂપમાં त् થાય છે

ભાગ ૨ જો

કર્મણિ અને ભાવે રૂપો

પહેલી ચોપડીમા આપેલા નિયમો તેમજ આ ચોપડીમા ૧૨મા પાઠમા આપેલા નિયમો ઉપરાત નિચેના નીચે આપેલા નિયમો ધ્યાનમા રાખવા -

૧ य જે ગણકાર્ય વિવિધ કાળમા ધાતુને લાગે છે તે અવિકારક છે

૨ કર્મણિ તથા ભાવે રૂપના य પૂર્વે નીચેના ફેરફાર થાય છે

(અ) ऋ અન્તે હોય એવા ધાતુમા ऋનો रि થાય છે જેમકે क्रियते (कृ)

(બ) ऋની પૂર્વે જોડાક્ષર હોય ત્યારે તેમજ जागृ અને ऋ ધાતુમા ऋનો ગુણ થાય છે स्मृ स्मर्यते

(ક) ૧૪મા પાઠનો ૪ થો નિયમ અહી લાગુ પડે છે उच्यते (वच्)

(ડ) दा, धा અને બીજા કેટલાક ધાતુઓ જેના આવા અગ થાય છે, અને [1]मा, स्था, गे, पा ('પીવુ'), सो हा ('તજવુ') આ ધાતુઓમાના आનો ई, य પૂર્વે થાય છે જેમકે दीयते, धीयते વગેરે

(ઈ) અન્ત્ય इ કે उ હોય તો લમાય છે જેમકે जीयते (जि), स्तूयते (स्तु)

(ફ) ૧લા પાઠનો ૯મો નિયમ અહીઆ પણ લાગુ પડે છે

(ગ) કેટલાક ધાતુઓ જેવા કે मन्थ्, अञ्च् "જવુ", शस्, दश्, सञ्ज्, रञ्ज् अञ्ज्, भञ्ज्, स्कन्द्, ग्रन्थ्, स्तम्भ्, बन्ध्, भ्रश् ઇ૦ના અનુનાસિકનો લોપ થાય છે

૩ શ્વસ્તન અને સામાન્ય ભવિષ્યકાળના ક્રિયાતિપત્ત્યર્થ, અદ્યતન ભૂતકાળ અને આશીર્વાદાર્થના કર્મણિ કે ભાવે રૂપો, સ્વરાત ધાતુઓ તેમજ हन्, ग्रह्, दृश् વગેરેમા વિકલ્પે સ્વરની વૃદ્ધિ[2] કરીને, તે તે કાળ અને અર્થના ધાતુ अनिट् હોય તોપણ इ પૂર્વે મૂકીને આત્મનેપદના પ્રત્યયો લગાડવાથી થાય છે આ વિકલ્પ રૂપોમા આકારાન્ત ધાતુઓ પછી य् ઉમેરાય છે

---

[1] જ્યારે આવા શબ્દો વાપરવામા આવે ત્યારે હમેશા दा ૨જો ગણ 'કાપવુ' અને दै ૧લો ગણ 'સ્વચ્છ કરવુ' એ બે ધાતુઓને છોડી દેવા

[2] दृश् ને લાગુ પડતુ નથી दृश् તો ગુણ જ પામે છે વળી છઠ્ઠા ગણના नू અથવા धू સાધારણ રીતે ગુણ કે વૃદ્ધિ પામતા નથી, (પા ૧૦૮, ૧૧ પ્રમાણે) તેમને આ નિયમ લાગુ પડી વૃદ્ધિ થાય છે

(અ) નીચેના રૂપો સમજાવો —

स्तर्यते, स्तीर्यते, तीर्यें, पूर्यें, उह्यते, अवमीयते, भाविष्यते, घानिष्यते, भविष्यते, दर्शिष्यते, द्रक्ष्यते, हारिष्यते, नायिष्यते, नेष्यते, स्थास्यते, हरिष्यते, स्थायिष्यते

(બ) સામાન્ય ભવિષ્યકાળના કર્મણિ રૂપો લખો :—

हृ, हृ, वप्, यज्, सह्, नह्, रुह्, लिह्, वन्ध्, ग्लै, हा, भिद्, वृत्, रुच्, द्रु, लू, सो, स्तु, रु, शास्.

વળી વર્તમાનકાળ અને હ્યસ્તન ભૂતકાળના રૂપો લખો —

शॄ, वप्, यज्, दॄ, वॄ, कॄ, सृ, स्मृ, व्यच्.

શબ્દકોશ ૧૫

अक्ष પુ. જૂગટાના પાસા

अक्षज्ञ પુ સ્ત્રી ન. પાસાથી રમવાની કળા જાણનાર

अक्षनैपुण પુ સ્ત્રી. ન. પાસા નાખવામાં હોશિયારી

अक्षहृदय ન. પાસા નાખવાની કળા

अतिनिष्करुण પુ સ્ત્રી ન (अति ઘણુ, અતિશય) ઘણુ નિર્દય અથવા ક્રૂર

अनर्ह પુ સ્ત્રી ન અયોગ્ય

अनागस् પુ સ્ત્રી. ન નિરપરાધી

अनिशम् ક્રિ વિ વારંવાર, હમેશ, નિરતર

अश्वहृदय ન ઘોડા ચલાવવાની કળા

असंशयम् ક્રિ વિ બેશક

असूयय* ખોટુ ઇચ્છવુ તે, દ્વેષભાવ રાખવો તે

इक्ष्वाकु પુ. સૂર્યવશી રાજાઓનો મૂળ પુરુષ

ईश्वर પુ. રાજા

उद्गम પુ. મૂળ, ઉત્પત્તિ, નીકળવું તે

कर्कोटक પુ સાપનુ નામ છે.

कलि પુ પાપરૂપી તત્ત્વ

कुण्डिनपुर ન. શહેરનુ નામ છે

कुम्भकर्ण પુ રાવણનો ભાઈ

कुलज પુ. સ્ત્રી ન (कुल ન કુળ, કુટુબ, અને ज जन् 'ઉત્પન્ન થવુ' ઉપરથી) કુટુબમા જન્મેલુ, વંશજ

कृ नि જોડે, ઈજા કરવી, નુકસાન કરવુ

कृते અ વાસ્તે, લીધે

कौरव પુ. કુરુનો વશજ

गण्डकी સ્ત્રી. નદીનુ નામ છે, गण्डकीतीर ન ગણ્ડકીનો કિનારો

* આ નામધાતુ છે અને असूया પરથી અન્ત્ય સ્વરનો લોપ કરી દશમા ગણમા अय ઉમેરાય છે તેમ अय ઉમેરવાથી સિદ્ધ થયો છે.

शत्रुतस् क्रि. वि. શત્રુથી
शश्वत् क्रि. वि. હમેશ
समावित सम्+भू પ્રેરક રૂપનુ કર્મણિ ભૂ. કૃ. બની શકે એવુ, ધરાયેલુ
सस्मर्तव्य પુ. સ્ત્રી ન. યાદ રાખવા લાયક
सुभिक्ष ન અન્નની પુષ્કળતા
सूत પુ. સારથિ, રથ હાંકનાર
हरिद्वार ન. હિમાલયની તળેટી આગળ એક પવિત્ર સ્થાન છે.
हिमाचल પુ હિમાલય
हिरण्यक પુ ઉંદરનુ નામ છે.

આશીર્વાદ आशिस् સ્ત્રી.
ગર્વિષ્ઠ अवलिप्त ભૂ. કૃ
છેતરવુ अति+सम्+धा, वि+प्र+लभ्, वञ्च् ૧૦ ગણ. આત્મને૦
છેવટ उदर्क પુ. अवसान ન. परिणाम પુ., છેવટે उदर्के વગેરે
નીચ પુરુષ कापुरुष પુ.
પર્ણાદ (વિશેષ નામ છે.) पर्णाद પુ.
બાંધવુ निर्+मा
મેળાપ आगमन ન
રખવાળ વિનાનુ अरक्षित કર્મણિ ભૂ કૃ.
રૂબરૂ (કોઈની) समक्षम् क्रि वि. प्रत्यक्षम् क्रि. वि.
શ્રેષ્ઠ રાજસત્તા साम्राज्य ન पारमेष्ठ्य [ન.
સખ્યા सख्या સ્ત્રી
સંતુષ્ટ રાખવું अनु+रञ्ज् નો પ્રેરક ભેદ
સુદેવ (વિશેષ નામ છે.) सुदेव પુ.
હેતુ प्रयोजन ન. उद्देश પુ.

પાઠ ૧૬મો

નામનાં અનિયમિત રૂપો

પહેલી ચોપડીના ૨૫ મા પાઠને મથાળે આપેલા પ્રત્યયો વિદ્યાર્થીએ યાદ રાખવા.

૧ કેટલાએક નામની વિભક્તિના અનિયમિત રૂપ જ અહીં બતાવાશે, બાકીનાને વિભક્તિના પ્રત્યય લગાડીને તેમ જ સામાન્ય

અર્થ પૂરુષથી થતો વધો બતાવે છે, તેવા નામોના રૂપો સ્ત્રીલિંગ નામોના વિશેષણ તરીકે વપરાયા હોય ત્યારે પણ પુલિંગના જેવા થાય છે બીજા નામો જેના અન્ત્ય ई કે ऊ, य् કે व् મા ફેરવાય છે, તેવા નામો જ્યારે સ્ત્રીલિંગમા હોય ત્યારે તેના नदी કે वधू માફક રૂપાખ્યાન થાય છે આવા નામના પ્રથમા એ વ માટે ઉપર ત્રીજો નિયમ જોવો

प्रधी પુ

	એ વ	દ્વિ વ	બ વ
प्र०	प्रधीः	प्रध्यौ	प्रध्यः
द्वि०	प्रध्यम्	”	”
तृ०	प्रध्या	प्रधीभ्याम्	प्रधीभिः
च०	प्रध्ये	”	प्रधीभ्यः
पं०	प्रध्यः	प्रधीभ्याम्	प्रधीभ्यः
ष०	प्रध्यः	प्रध्योः	प्रध्याम्
स०	प्रध्यि	”	प्रधीषु
सं०	प्रधीः	प्रध्यौ	प्रध्यः

प्रधी સ્ત્રી

	એ વ	દ્વિ વ	બ વ
प्र०	प्रधीः	प्रध्यौ	प्रध्यः
द्वि०	प्रध्यम्	”	”
तृ०	प्रध्या	प्रधीभ्याम्	प्रधीभिः
च०	प्रध्यै	”	प्रधीभ्यः
पं०	प्रध्याः	प्रधीभ्याम्	प्रधीभ्यः
ष०	प्रध्याः	प्रध्योः	प्रधीनाम्
स०	प्रध्याम्	”	प्रधीषु
सं०	प्रधि	प्रध्यौ	प्रध्यः

पुनर्भू સ્ત્રી એજ પ્રમાણે

(ખ) અપવાદ—सुधी અને બીજા भू અન્ત્ય હોય એવા નામો જેમકે सुधी–धियौ–धिय, स्वयंभू–भुवौ–भुव ઇ૦

આવા નામો અને બીજા ई કે ऊ નો इय् કે उव् થાય છે, તે જ્યારે સ્ત્રીલિંગ હોય ત્યારે તેના श्री પેઠે રૂપાખ્યાન થાય છે (પા ૧૩૮, ૫ જુઓ)

(ગ) અપવાદમા અપવાદ— वर्षाभू અને पुनर्भू જેમકે वर्षाभ्वौ ઇ૦

सुधी પુ

	એ વ	દ્વિ વ	બ વ
प्र०	सुधीः	सुधियौ	सुधियः
द्वि०	सुधियम्	”	”
तृ०	सुधिया	सुधीभ्याम्	सुधीभिः
च०	सुधिये	”	सुधीभ्यः
पं०	सुधियः	सुधीभ्याम्	सुधीभ्यः
ष०	”	सुधियोः	सुधियाम्
स०	सुधियि	”	सुधीषु
सं०	सुधीः	सुधियौ	सुधियः

सुधी સ્ત્રી

	એ. વ.	દ્વિ. વ.	બ. વ.
प्र०	सुधीः	सुधियौ	सुधियः
द्वि०	सुधियम्	,,	,,
तृ०	सुधिया	सुधीभ्याम्	सुधीभिः
च०	सुधिये-यै	,,	सुधीभ्यः
पं०	सुधियः-याः	सुधीभ्याम्	सुधीभ्यः
ष०	,,	सुधियोः	सुधियाम् / सुधीनाम्
स०	सुधियि-याम्	,,	सुधीषु
सं०	सुधीः	सुधियौ	सुधियः

सुधी ન.

	એ. વ.	દ્વિ. વ.	બ. વ.
प्र०	सुधि	सुधिनी	सुधीनि
द्वि०	,,	,,	,,
तृ०	सुधिया-ना	सुधिभ्याम्	सुधिभिः
च०	सुधिये-ने	,,	सुधिभ्यः
पं०	सुधियः-नः	सुधिभ्याम्	सुधिभ्यः
ष०	,,	सुधियोः-नोः	सुधियाम् / सुधीनाम्
स०	सुधियि-नि	,,	सुधीषु
सं०	सुधे-धि	सुधिनी	सुधीनि

૮ गो અને द्योमा પહેલા પાચ રૂપોમા અન્ત્ય ओनो औ થાય છે. જેમકે गौः-गावौ-गावः વગેરે દ્વિતીયા એ. વ. गाम् અને द्याम् થાય છે. અને બ. વ. गाः અને द्याः થાય છે. પચમી અને ષષ્ઠી એ. વ. गोः અને द्योः થાય છે ओ અતે હોય એવા બધા નામોના આ પ્રમાણે રૂપાખ્યાન થાય છે.

गो

	એ. વ.	દ્વિ. વ.	બ. વ.
प्र०	गौः	गावौ	गावः
द्वि०	गाम्	,,	गाः
तृ०	गवा	गोभ्याम्	गोभिः
च०	गवे	गोभ्याम्	गोभ्यः
पं०	गोः	गोभ्याम्	गोभ्यः
ष०	,,	गवोः	गवाम्
स०	गवि	गवोः	गोषु
सं०	गौः	गावौ	गावः

૯. नौ અને ग्लौमा કાંઈ વિશેષતા નથી.

૨૦ ૯મા પાઠના ૮મા નિયમનો ફેરફાર પરિવ્રાજ [illegible] પ્રથમા એકવચન परिव्राज्-ट् [illegible] પ્રમાણે ફેરફાર [illegible] (પા [illegible]) તૃ દ્વિ વ परिव्राज्+भ्याम्-परि [illegible]+भ्याम् ઉપર પ્રમાણે ફેરફાર [illegible] (પા ૬૦, [illegible]) તેજ પ્રમાણે પ્રથમા એકવચન [illegible], [illegible] [illegible] લોપ થતા [illegible]-ड (પા [illegible]) તૃતીયા દ્વિ વ [illegible]+भ्याम् એજ પ્રમાણે देवेज् (देव+यज्), [illegible], [illegible]

૨૧ प्राञ्च्, प्रत्यञ्च्, उदञ्च्, अवाञ्च्, सम्यञ्च् અને तिर्यञ्च् પુલિંગના પ્રથમ પાચ રૂપોમા અન્ત્ય વ્યંજન [illegible] અનુનાસિક ઉમેરાય છે પ્રથમા એકવચન प्राङ्, प्रत्यङ्, उदङ् વગેરે દ્વિતીયા બહુવચનથી આગળ વિભક્તિમા સ્વરથી શરૂ થતા પ્રત્યય પૂર્વે તેમજ નપુંસકની પ્રથમા-દ્વિતીયા દ્વિવચન ई પૂર્વે, प्रत्य, उद, सम्य અને तिर्य ને બદલે प्रती, उदी, समी, અને तिरश् થાય છે प्रतीचः, उदीचः, समीचः અને तिरश्चः દ્વિતીયા બહુવચન પુ. સ્ત્રીલિંગ રૂપો આવા અંગને ई લગાડવાથી થાય છે. प्राची-प्रतीची વગેરે

तिर्यच् પુ

	એ વ	દ્વિ. વ	બ વ
प्र०	तिर्यङ्	तिर्यञ्चौ	तिर्यञ्चः
द्वि०	तिर्यञ्चम्	,,	तिरश्चः
तृ०	तिरश्चा	तिर्यग्भ्याम्	तिर्यग्भिः
च०	तिरश्चे	,,	तिर्यग्भ्यः
प०	तिरश्चः	तिर्यग्भ्याम्	तिर्यग्भ्यः
ष०	,,	तिरश्चोः	तिरश्चाम्
स०	तिरश्चि	,,	तिर्यक्षु
सं०	तिर्यङ्	तिर्यञ्चौ	तिर्यञ्चः

तिर्यच् ન

	એ વ	દ્વિ વ	બ વ
प्र० અને द्वि०	तिर्यक्-ग्	तिरश्ची	तिर्यञ्चि

બાકીના રૂપો પુલિંગના જેવા થાય છે

૨૨ स्रज्, तादृश्, दिश् અને दृश્મા અન્ત્યનો क् કે ग् જ્યારે તેના પછી કોઈ પણ વ્યંજન આવે ત્યારે થાય છે, અને કંઈ ન આવે ત્યારે વિકલ્પે થાય છે પ્રથમા એકવચન स्रक् કે स्रग्, તૃતીયા દ્વિ વ स्रग्भ्याम्, સપ્તમી બ વ स्रक्षु

૨૩ ૯મા પાઠના ૭મા નિયમમા લખેલા ધાતુઓના અને ત્રીજા ગણના ધાતુઓના વર્તમાન કૃદન્ત પુલિંગના પ્રથમ પાચ રૂપોમા અન્ત્ય

વ્યંજન પહેલા અનુનાસિક લેતા નથી. નપુસકના પ્રથમા અને દ્વિતીયાના બહુવચનમાં અનુનાસિક વિકલ્પે લે છે. નપુસક પ્રથમા અને દ્વિતીયાનુ દ્વિવચન અને સ્ત્રીલિંગ ફક્ત ई ઉમેરવાથી થાય છે.

बिभ्रत् भृ નુ વર્તમાનકૃદત

बिभ्रत् પુ

	એ વ.	દ્વિ. વ.	બ વ.
प्र०	बिभ्रत्	बिभ्रतौ	बिभ्रतः
द्वि०	बिभ्रतम्	,,	,,

बिभ्रती એ સ્ત્રીલિંગ થયુ

बिभ्रत् ન.

	એ. વ.	દ્વિ વ.	બ. વ.
प्र०	बिभ्रत्	बिभ्रती	बिभ्रति / बिभ्रन्ति
द्वि०	,,	,,	,,

૨૪. બીજા ગણુના આ અન્તે હોય એવા ધાતુઓના વર્તમાનકૃદત ૬ઠ્ઠા ગણના ધાતુઓના વર્તમાનકૃદતની પેઠે સ્ત્રીલિગના ई પૂર્વે તેમજ નપુ૦ના પ્રથમા અને દ્વિતીયા દ્વિ વ. ની ई પૂર્વે અનુનાસિક વિકલ્પે લે છે. यात्त–याती અથવા यान्ती નપુ૦ પ્રથમા અને દ્વિતીયા દ્વિવચન અને સ્ત્રીલિગ

૨૫ पुस् ના પ્રથમ પાચ રૂપો पुमान्–पुमांसौ–पुमास, पुमासम्–पुमासौ. સબોધન એકવચન पुमन्. અન્ત્ય स् વ્યજનથી શરૂ થતા પ્રત્યય પૂર્વે લોપાય છે

૨૬ गिर् અને र् અન્તે હોય એવા નામો पुर्, धुर् ૪૦ અને आशिस् વ્યજનથી શરૂ થતા પ્રત્યયની પૂર્વે અથવા તેની પછી કઈ આવ્યુ ન હોય ત્યારે ઉપાન્ત્ય લબાવે છે आशिस् મા स् નો ष् સામાન્ય સ્થિતિ પ્રમાણે થાય છે સપ્તમી બ. વ. ને નીચેનો નિયમ લાગુ પડે છે.

૧. પહેલી ચોપડીમાં બતાવેલો सू નો षू થવાનો ફેરફાર અનુનાસિક, વિસર્ગ અથવા श्, सू કે ष् ઉપાન્ત્ય સ્વર અને सूની વચ્ચે હોય તોપણ ચાલુ રહે છે.

आशीषु કે आशीष्षु

गिर्

	એ૦ વ૦	દ્વિ૦ વ૦	બ૦ વ૦
प्र०	गीः	गिरौ	गिरः
द्वि०	गिरम्	,,	,,
तृ०	गिरा	गीर्भ्याम्	गीर्भिः

आशिस्

	એ૦ વ૦	દ્વિ૦ વ૦	બ૦ વ૦
प्र०	आशीः	आशिषौ	आशिषः
द्वि०	आशिषम्	,,	,,
तृ०	आशिषा	आशीर्भ्याम्	आशीर्भिः

૨૭ अप् બહુવચનમાં જ રૂપાખ્યાન લે છે, પ્રથમા आपः अप् ના प् નો भ् થી શરૂ થતા પ્રત્યય પૂર્વે द् થાય છે अद्भिः વગેરે.

૨૮ પ્રથમા અને દ્વિતીયા એકવચનના પ્રત્યય પૂર્વે अहन् ના न् નો र् થાય છે [પ્રથમા અને દ્વિતીયા अहः अह्नी–अहनी अहानी, તૃતીયા अह्ना अहोभ्याम् अहोभिः ૪૦] अहर्भाति અહીં अहर् પ્રથમા એકવચન છે

૨૯ पूर्व, पर, अवर, दक्षिण, उत्तर, अपर, अधर, અને स्व જ્યારે આ શબ્દો સ્થળનો, કાળનો અથવા પુરુષનો સંબંધ બતાવે અને अन्तर જ્યારે અંદરનુ કે નીચલુ લૂગડુ એવા અર્થમા વપરાય ત્યારે સર્વનામ તરીકે રૂપાખ્યાન લે છે પ્રથમા બ૦ વ૦ પંચમી અને સપ્તમી એ૦ વ૦ મા તેઓ વિકલ્પે એ પ્રમાણે રૂપાખ્યાન લે છે पूर्वे–पूर्वा, पूर्वात्–पूर्वस्मात्, पूर्वे–पूर्वस्मिन्

૩૦ નીચેના દશ શબ્દો સર્વનામ છે, અને તે પ્રમાણે રૂપાખ્યાન લે છે, પણ પ્રથમા ને દ્વિતીયા એકવચન નપુંસકમા त् કે द् લગાડવાથી થાય છે–अन्य, अन्यतर, कतर, कतम, यतर, यतम, ततर, ततम, एकतम, इतर જેમકે अन्यत्–द्, कतरत्–द्

૩૧. चरम, अल्प, अर्ध, कतिपय અને नेम નુ પુ પ્ર બ. વ. સર્વનામના જેવુ વિકલ્પે થાય છે नेम સર્વનામ છે.

૩૨. पपी, ययी અને દીર્ઘ ई અન્તે હોય એવા બીજા પુલિંગ નામોનુ દ્વિ. એ. વ. અને બ વ અનુક્રમે म् અને न् લગાડવાથી થાય છે.

૩૩. क्रोष्टु શબ્દના क्रोष्टृ હોય એમ રૂપાખ્યાન થાય છે પ્રથમ પાચમા ખાસ क्रोष्टृ તરીકે જ થાય છે, પણ તૃતીયા એકવચનથી આગળ વિભક્તિમા સ્વરથી શરૂ થતા પ્રત્યય પૂર્વે વિકલ્પે થાય છે ષષ્ઠી બહુવચનમાં આ નિયમ લાગુ પડતો નથી એમા क्रोष्टूनाम् એવું રૂપ થાય છે. સ. એ. વ. क्रोष्टौ થાય છે બીજી રીતે પુલિંગ उકારાન્ત નામો પ્રમાણે क्रोष्टुના રૂપો થાય છે

૩૪. जरा અને निर्जर સ્વરથી શરૂ થતા પ્રત્યય પૂર્વે વિકલ્પે जरस् અને निर्जरस्ના રૂપો લે છે, નહિ તો जराનાં आ અન્ત્ય સ્ત્રીલિંગ પ્રમાણે રૂપાખ્યાન થાય છે निर्जरના अકારાન્ત નામના જેવા રૂપ થાય છે जरा, जरसौ–जरे ૪૦

૩૫. अर्वन्, वत् અન્તે હોય એવા નામો પેઠે રૂપો લે છે પ્ર. અને સ એકવચનમાં એમ થતુ નથી. જ્યારે નકારદર્શક अन् શબ્દ પૂર્વે લગાડાય છે ત્યારે आत्मन् પેઠે તેના રૂપો થાય છે.

૩૬. उशनस्, अस् અન્તે હોય એવા નામોથી પ્ર એ વ મા જુદો પડે છે પ્રથમા એ. વ. उशना છે, અને સબોધન વિકલ્પે उशनन्, કે उशन. છે.

૩૭ દ્વિતીયા બહુવચનથી આગળ સ્વરથી શરૂ થતા પ્રત્યય પૂર્વે કેટલાક શબ્દોમા અન્ત્ય वाह्નો ऊह् થાય છે આ ऊ નો પૂર્વના आ કે अ સાથે મળતા औ થાય છે, જેમકે विश्वौह દ્વિ. બ. વ विश्ववाह्ના ह् નો ढ् થાય છે, જેમ लिह्મા થાય છે તેમ, અને તેથી विश्ववाट्-ड् પ્ર. એ વ. થાય છે विश्ववाड्भ्याम् તૃ. દ્વિ. વ. ૬૦.

૩૮ तुरासाह् માંના સ્ નો [illegible] છે–तुराषाट्–ड्

૩૯ दोषन् પું. ન. असन् ન. [illegible] पद् પું. [illegible], [illegible], छद् ન., मास् ન., पृत् સ્ત્રી, स्नु પું. [illegible] शकन् ન. [illegible] ન. [illegible] ન., निश् સ્ત્રી એમના [illegible] બાકીના ઉપાખ્યાન સામાન્ય નિયમાનુસાર [illegible] માસ અને માસ્ નો સ્ વ્યંજનથી શરૂ થતા પ્રત્યયો [illegible] માસ્ માં સ્ નો સુ [illegible] થતો નથી

यदा महान्वैयाकरणः पाणिनिः समजायत तदा व्याकरणविषये प्राचां कानिचिन्मतानि प्रतीचां मतेभ्यो भिन्नान्यासन्।

पूर्वेषां सम्प्रदायमनुसृत्य ग्रन्थारम्भे देवतां स्तौमि।

विधवायाः पुनरुद्वाहः सशास्त्र इत्येके, शास्त्रविरुद्ध इत्यन्ये कलौ प्रतिषिद्ध इत्यपरे वदन्ति।

विवाहविधावर्यमणं पूषणं चाधिकृत्य मन्त्रान्पठन्ति।

अपराधं विना पत्युर्नारी तस्मै प्रकुप्यति।

प्रजापीडनजो वह्नी राज्ञः श्रियं कुलं प्राणांश्च दहति।

यस्मिञ्शकटे सोमो राजानीयते तस्य धुर्यन्यतरोऽनड्वान्युक्तः स्यादन्यतरो विमुक्तोऽथ राजानमुपावहरेयुः।

---

* ૧૭ મા પાઠની ૪થી કલમ જુઓ

† પવિત્ર સોમવલ્લીને ઘણી વાર રાજા ના નામથી વર્ણવી છે. उपावहरेयु નો કર્તા ऋत्विज અધ્યાહાર છે

यूनां वुद्धिः   ैः संस्क्रियते ।

परित्यक्ता विधवा वा यान्यं पतिं विन्दते पुनर्भूर्भवति ।

दिवि यथा संख्यातीतास्तारकास्तथैव दाशरथौ रामे गुणाः ।

तस्याश्चार्वङ्गयाः स्त्रिया लावण्यं पश्यन्तो   अक्ष्णां प्रापुः ।

इन्द्रियं वा एतदस्मिँल्लोके यद्दधि । यद्दध्नाभिषिञ्चतीन्द्रियमेवा† स्मिंस्त§द्दधाति ।

मधुराभिर्गीर्भिः साधुं सान्त्वयामास गोविन्दः । स साधुश्च तमाशीभिरनुगृह्येष्टं प्रदेशं   म ।

+   रक्षः संसृजतात् ।

एकः शब्दः सम्यग्ज्ञातः सम्यक्प्रयु   स्वर्गे लोके कामधुग्भवतीति वैयाकरणानां मतम् ।

पुण्येऽहनि पुरोधास्तं राज्येऽभिषिषेच मन्त्रं चेमं पपाठ ।

याभिरिन्द्रमभ्यषिञ्चत्प्रजापतिः सोमं राजानं वरुणं   मनुं ताभिरद्भिरभिषिञ्चामि त्वामहं राज्ञां त्वमधिराजो भवेह ।

देवासुरा वा एषु लोकेषु संयेतिरे । त एतस्यां प्राच्यां दिशि येतिरे तांस्ततोऽसुरा अजयन् । ते दक्षिणस्यां दिशि

---

† જે પુરુષ ઉપર પાણી અથવા દહીં છાટવામા આવે છે તે પુરુષને લાગુ પડે છે

§ तद् નો અર્થ ‘તેટલા માટે’ જેવો થાય છે.

+ જ્યારે યજ્ઞમા પશુને મારી નાખે છે ત્યારે તેનું લોહી રાક્ષસોને આપી દે છે તાત્ એ પ્રત્યય આજ્ઞાર્થના રજા અને ૩જા ૩જા પુરુષના એ. વ. ના રૂપ બનાવવામા વિકલ્પે વપરાય છે. એ અવિકારક પ્રત્યય છે.

वृश्चिकानां भुजङ्गानां दुर्जनानां च वेधसा ।
विभज्य नियतं न्यस्तं विषं पुच्छे मुखे हृदि ॥

चन्दनैश्चर्चितेव द्यौर्दिशः ैरिव श्रिताः ।
क्षीरेण क्षालितेवोर्वी शर्वरीशे विराजति ॥

यथामिषं जले मत्स्यैर्भक्ष्यते श्वापदैर्भुवि ।
आकाशे पक्षिभिश्चैव तथा सर्वत्र वित्तवान् ॥

नक्रः था साद्य गजेन्द्रमपि कर्षति ।
स एव प्रच्युतः स्थानाच्छुनापि परिभूयते ॥

बुद्धिमान्पुरुषो द्भिन्नां मिवाम्भसि ।
अप्रवक्तारमाचार्यमनधीयानमृत्विजम् ॥

जाड्यं धियो हरति सिञ्चति वाचि सत्यं
मानोन्नतिं दिशति पा करोति ।
चेतः प्रसादयति दिक्षु तनोति कीर्तिं
सत्संगतिः कथय किं न करोति पुंसाम् ॥

मानुषाणां* णं स्याद्भुक्ति दशवार्षिकी ।
विहंगानां तिरश्चां च यावदेव समाश्रयः ॥

कृष्णसारे ददच्चक्षुस्त्वयि चाधिज्यकार्मुके ।
मृगानुसारिणं साक्षात्पश्यामीव पिनाकिनम् † ॥

नाधर्मश्चरितो लोके : फलति गौरिव ।
शनैरावर्तमानस्तु कर्तु नि कृन्तति ॥

---

* માણસને અને પશુને માલિકીનો હક થવાને કેટલા વરસનો કબજો જોઈએ તે આ શ્લોકમાં લખેલું છે

† જ્યારે દુષ્યંત રાજા હરણ પાછળ દોડતો હતો ત્યારે તેને આ શ્લોક તેના સારથિએ કહ્યો હતો

ગુજરાતી વાક્યો

૧ જ્યારે ભરતનો [illegible] ગાયો આપી [illegible] તેને તે આપતા ([illegible]) [illegible]

૨ ઉત્તર (उत्तर्)ના [illegible] દક્ષિણ પ્રાંતના (आतन्) [illegible]

૩ ઉશનસ (उशनस्) [illegible] ગુરુ હતો [illegible] લેખકો [illegible]

૪ તેમણે ટેકરી [illegible] (अहन् [illegible]) પૂરું કર્યું

૫ ગામના પટેલને (ग्रामणी) [illegible] લશ્કરને નાણાં આપીશ ?

૬ ચિત્રકૂટ પાસે જે [illegible] (परिव्राज्) [illegible] છે

૭. સ્ત્રીઓ (स्त्री) [illegible] અને પુરુષો (पुंस्) મહેનત-મજૂરીથી પૈસા ભેગા કરશે

૮ ઇન્દ્રથી (वृत्रहन् [illegible] मघवन्) દિલીપનો ઘોડો એક વખત હરણ કરાયો હતો

૯ પ્રારંભે પાણી (अप्) જ હતું આ પાણી પર સ્વયંભૂ (स्वयम्भू) બ્રહ્મા દેખાયા અને તે સ્વયંભૂથી આ સર્વ વસ્તુઓ રચાઈ.

૧૦ તે આંખે (अक्षि) કાણો છે

૧૧ કુંદલતાના ફૂલોમાંનું મધ મધમાખોથી પિવાયું (मधुलिह्)

૧૨ હાથીના હાડકાની (अस्थि) મૂર્તિઓ બનાવાય છે

૧૩ સત્ય માર્ગે (पथिन्) ચાલનારની ચડતી થાય છે

૧૪ શ્રીસમા બે ટેકરીઓ છે, તે કૂતરાના (श्वन्) માથા કહેવાય છે.

૧૫. ગરીબોને પૈસા આપવાને તારા ધણીથી (पति) તને હુકમ કરાયો છે.

૧૬ તેનો ગોઠિયો (सखि) કાશી ગયેલો હોવાથી તે અહીં એકલો રહે છે

૧૭ ઝદ ભાષાનાં ધર્મપુસ્તકોમા અર્યમનનું નામ છે.

૧૮. આ પુસ્તકોમાનુ ગમે તે એક (एकतम) મને આપો.

૧૯ વેદ બોલતા બ્રાહ્મણો વરસાદમા ડેં ડેં કરતા દેડકા (वर्षाभू) જેવા છે.

શબ્દકોશ ૧૬

अक्षि ન આખ

अजस्र પુ. સ્ત્રી. ન. હમેશનુ, નિરતરનુ

अत्यर्थम् ક્રિ વિ ઘણુ જ, અતિશય

अद्भुत પુ સ્ત્રી. ન. આશ્ચર્યકારક

अधर સર્વ૦ પુ. સ્ત્રી ન. નીચલુ, નીચેનુ

अधर्म પુ. દુષ્ટ કામ

अनड्डुह् પુ. બળદ

अनल પુ અગ્નિ

अनिल પુ વાયુ

अप् સ્ત્રી પાણી (બ વ. મા જ વપરાય છે)

अपर સર્વ૦ પુ. સ્ત્રી. ન. બીજુ, અન્ય, ઇતર

अप्रवक्तृ પુ. જે બોલતો અથવા શીખવતો નથી તે

अर्यमन् પુ દેવ, દેવલોકગત પૂર્વજ

अर्वन् પુ ઘોડો

अवर સર્વ૦ પુ. સ્ત્રી. ન પાછલુ, પછીનુ, ઊતરતુ

अवश्यम् ક્રિ વિ. નક્કી, નિશ્ચે

अवाच् પુ સ્ત્રી ન. દક્ષિણનુ

असन् ન લોહી

असृज् ન લોહી

अहन् ન દિવસ

आमिष પુ. ન માંસ

आशिस् સ્ત્રી. આશીર્વાદ

आसन् ન. મોઢુ, મુખ

आस्य ન મુખ

आहव ન. લડાઈ

इन्द्रिय ન. જોર (અગનુ)

ईर् ૧ ગ. પરસ્મૈ૦ અને ૧૦ ગ उद् જોડે, બોલવુ

तन्त्री સ્ત્રી. વીણા, સારંગી
तप् ૪ ગ. આત્મને૦ सम् જોડે, દુઃખ પામવુ, ઈજા થવી
तरी સ્ત્રી. મછવો, હોડી
तादृश् પુ સ્ત્રી ન તેના જેવુ, તત્સદશ
तिर्यञ्च् પુ. પશુ, હેવાન, પુ. સ્ત્રી. ન. આડુ, ત્રાસું
तुरासाह् પુ. ઈન્દ્રનુ નામ છે.
त्विष् સ્ત્રી તેજ, ચળકાટ
दत् પુ. દાત
ददत् दा ' આપવુ ' નું વર્તમાન કૃદન્ત
दक्षिण સર્વ૦ પુ સ્ત્રી. ન દક્ષિણ દિશાનુ
दधि ન. દહીં
दाशरथि પુ. દશરથનો પુત્ર
दिव् સ્ત્રી. દિવસ, સ્વર્ગ
दिश् સ્ત્રી દિશા
दुर्दम પુ. સ્ત્રી ન. મુશ્કેલીથી વશ થાય એવુ
दृश् સ્ત્રી. નજર, આખ
देवेज् પુ. સ્ત્રી ન. દેવનો પૂજનાર
दोषन् પુ ન હાથ
द्यो સ્ત્રી સ્વર્ગ
धी સ્ત્રી બુદ્ધિ
धुर् સ્ત્રી ઝૂસરી, જોતર
नक्र પુ. મગર
नश्वर પુ. સ્ત્રી. ન. નાશવત
नस् સ્ત્રી. નાક
नियतम् ક્રિ. વિ. નક્કી
निरन्तरम् ક્રિ. વિ. અવકાશ વગર, છેક પાસે પાસે,
निर्जर પુ. દેવ
निर्दय પુ સ્ત્રી. ન. ક્રૂર, દયારહિત
निश् સ્ત્રી. રાત્રી
पठ् ૧ ગ પરસ્મૈ૦ ભણવુ, વાચવું
पति પુ. શેઠ, વર, ધણી
पथिन् પુ. માર્ગ, રસ્તો
पद् પુ. પગ
पपी પુ સૂર્ય, રક્ષણ કરનાર, પાળનાર, પાલક
पर સર્વ. પુ. સ્ત્રી. ન. બીજુ, અન્ય, ઇતર
परित्यक्त परि + त्यज् નુ કર્મણિ ભૂ. કૃ. તજાયેલુ
परिव्राज् પુ. જોગી
पिनाकिन् પુ શિવનુ નામ છે.
पुस् પુ. માણસ, પુરુષ
पुनर्भू સ્ત્રી. ફરીથી પરણેલી વિધવા
पुर् સ્ત્રી પુરી
पुरोधस् પુ. ઘરનો ગોર
पूर्ण पृ નુ કર્મણિ ભૂ. કૃ. ભરાયેલુ, ભરેલુ
पूर्व સર્વ૦ પુ સ્ત્રી ન અગાઉનુ, પૂર્વ દિશાનુ

सुधी સ્ત્રી

	એ. વ.	દ્વિ. વ	બ. વ
प्र०	सुधीः	सुधियौ	सुधियः
द्वि०	सुधियम्	,,	,,
तृ०	सुधिया	सुधीभ्याम्	सुधीभिः
च०	सुधिये-यै	,,	सुधीभ्यः
पं०	सुधियः-याः	सुधीभ्याम्	सुधीभ्यः
ष०	,,	सुधियोः	सुधियाम् / सुधीनाम्
स०	सुधियि-याम्	,,	सुधीषु
सं०	सुधीः	सुधियौ	सुधियः

सुधी ન.

	એ. વ	દ્વિ. વ.	બ. વ
प्र०	सुधि	सुधिनी	सुधीनि
द्वि०	,,	,,	,,
तृ०	सुधिया-ना	सुधिभ्याम्	सुधिभिः
च०	सुधिये-ने	,,	सुधिभ्यः
पं०	सुधियः-नः	सुधिभ्याम्	सुधिभ्यः
ष०	,,	सुधियोः-नोः	सुधियाम् / सुधीनाम्
स०	सुधियि-नि	,,	सुधीषु
सं०	सुधे-धि	सुधिनी	सुधीनि

૮ गो અને द्योમા પહેલાં પાચ રૂપોમા અન્ત્ય ओनो औ થાય છે. જેમકે गौ-गावौ-गाव વગેરે. દ્વિતીયા એ વ गाम् અને द्याम् થાય છે અને બ. વ गा અને द्याः થાય છે પચમી અને ષષ્ઠી એ. વ गो અને द्योः થાય છે ओ અતે હોય એવા બધા નામોના આ પ્રમાણે રૂપાખ્યાન થાય છે.

गो

	એ. વ.	દ્વિ વ	બ. વ
प्र०	गौः	गावौ	गावः
द्वि०	गाम्	,,	गाः
तृ०	गवा	गोभ्याम्	गोभिः
च०	गवे	गोभ्याम्	गोभ्यः
पं०	गोः	गोभ्याम्	गोभ्यः
ष०	,,	गवोः	गवाम्
स०	गवि	गवोः	गोषु
सं०	गौः	गावौ	गावः

૯. नौ અને ग्लौमा કાંઈ વિશેષતા નથી

सुधी સ્ત્રી

	એ. વ.	દ્વિ વ	બ વ
प्र०	सुधीः	सुधियौ	सुधियः
द्वि०	सुधियम्	,,	,,
तृ०	सुधिया	सुधीभ्याम्	सुधीभिः
च०	सुधिये-यै	,,	सुधीभ्यः
पं०	सुधियः-याः	सुधीभ्याम्	सुधीभ्यः
ष०	,,	सुधियोः	सुधियाम् / सुधीनाम्
स०	सुधियि-याम्	,,	सुधीषु
सं०	सुधीः	सुधियौ	सुधियः

सुधी ન.

	એ. વ.	દ્વિ વ.	બ વ
प्र०	सुधि	सुधिनी	सुधीनि
द्वि०	,,	,,	,,
तृ०	सुधिया-ना	सुधिभ्याम्	सुधिभिः
च०	सुधिये-ने	,,	सुधिभ्यः
पं०	सुधियः-नः	सुधिभ्याम्	सुधिभ्यः
ष०	,,	सुधियोः-नोः	सुधियाम् / सुधीनाम्
स०	सुधियि-नि	,,	सुधीषु
सं०	सुधे-धि	सुधिनी	सुधीनि

૮. गो અને द्यो મા પહેલા પાચ રૂપોમા અન્ત્ય ओ નો औ થાય છે. જેમકે गौ -गावौ- गाव વગેરે. દ્વિતીયા એ વ गाम् અને द्याम् થાય છે અને બ. વ गा અને द्याः થાય છે પચમી અને ષષ્ઠી એ વ गो અને द्योः થાય છે ओ અતે હોય એવા બધા નામોના આ પ્રમાણે રૂપાખ્યાન થાય છે.

गो

	એ. વ.	દ્વિ વ	બ વ
प्र०	गौः	गावौ	गावः
द्वि०	गाम्	,,	गाः
तृ०	गवा	गोभ्याम्	गोभिः
च०	गवे	गोभ्याम्	गोभ्यः
पं०	गोः	गोभ्याम्	गोभ्यः
ष०	,,	गवोः	गवाम्
स०	गवि	गवोः	गोषु
सं०	गौः	गावौ	गावः

૯. नौ અને ग्लौ મા કાંઈ વિશેષતા નથી.

उत्तर सर्व० પુ. સ્ત્રી. ન. ઉપરનુ, પછીનુ
उदच् પુ સ્ત્રી ન ઉત્તર દિશાનુ
उदन् ન પાણી
उन्नति સ્ત્રી મોટાઈ, મહત્તા
उर्वी સ્ત્રી પૃથ્વી
उशनस् પુ. અસુરોના ગુરુનુ નામ છે
ऋभुक्षिन् પુ. ઇન્દ્રનુ નામ છે.
कपाल પુ ન માથુ, ખોપરી
कामदुह् પુ સ્ત્રી ન. ગમે તે ઇચ્છા પૂરી પાડનાર
कार्मुक ન કામઠુ, अधिज्य જોડે પુ સ્ત્રી ન જેનુ કામઠુ ખેંચેલુ હોય તે
काश પુ ન એક જાતનુ ધોળુ ફૂલ
कुल ન કુટુંબ
कृ अप+आ જોડે, ખસેડવુ, દૂર કરવુ, अधि+कृ તાકવુ, अधिकृत्य તાકીને એટલે લાગુ પાડીને, ઉદ્દેશીને
कृष्णसार પુ હરણ
क्लिद् ૪ ગ પરસ્મૈ० ભીના થવુ
क्लिन्द् ૧ ગ પરસ્મૈ० શોક કરવો
क्षीर ન દૂધ
गर्ह् ૧ ગ પરસ્મૈ० અને ૧૦ ગ કોઈને વિષે હલકો વિચાર બાધવો, ધિક્કારવુ, નિંદા કરવી
गिर् સ્ત્રી. વાણી
गृह् ૧ ગ. આત્મને० કોઈને વિષે હલકો વિચાર બાધવો, ધિક્કારવુ
गो પુ. આખલો, સ્ત્રી ગાય, વાણી, પૃથ્વી
ग्रामणी પુ ગામનો મુખી
ग्लौ પુ ચન્દ્ર
चक्रवद्गति પુ સ્ત્રી ન (चक्रवत् પૈડાની પેઠે) ચક્રના જેવી જેની ગતિ છે તે, જે હમેશ ફરતુ રહે છે તે
चन्दन ન ચદનનુ લાકડુ
चरित चर्‌નુ કર્મણિ ભૂ કૃ કરેલુ, આચરેલુ
चर्चित चर्च्‌નુ કર્મણિ ભૂ કૃ લેપ કરેલુ
चाण्डाल પુ ચાણ્ડાલ, ભગિયો
चार्वङ्गी સ્ત્રી સુદર સ્ત્રી, અલબેલી, છેલછબીલી
चेतस् ન હૈયુ, બુદ્ધિ
जन् सम् જોડે, જન્મવુ, થઈ જવુ
जाड्य ન સુસ્તી, જડતા
तदरिस्त्री સ્ત્રી તેના દુશ્મનની સ્ત્રી
तद्व्यतिरेक પુ (व्यतिरेक પુ બાતલ મૂકવુ તે) તેને બાતલ મૂકવુ તે, તેની ગેરહાજરી

तन्त्री સ્રી. વીણા, સારગી
तप् ૪ ગ. આત્મને૦ सम् જોડે, દુખ પામવુ, ઈર્જા થવી
तरी સ્રી. મછવો, હોડી
तादृश् પુ. સ્રી ન તેના જેવુ, તત્સદશ
तिर्यच् પુ. પશુ, હેવાન, પુ. સ્રી. ન. આડુ, ત્રાસુ
तुरासाह् પુ ઈન્દ્રનુ નામ છે
त्विष् સ્રી તેજ, ચળકાટ
दत् પુ દાત
ददत् दा 'આપવુ'નું વર્તમાન કૃદંત
दक्षिण સર્વ૦ પુ સ્રી. ન દક્ષિણ દિશાનુ
दधि ન. દહીં
दाशरथि પુ. દશરથનો પુત્ર
दिव् સ્રી દિવસ, સ્વર્ગ
दिश् સ્રી દિશા
दुर्दम પુ સ્રી. ન. મુશ્કેલીથી વશ થાય એવુ
दृश् સ્રી. નજર, આખ
देवेज् પુ સ્રી ન દેવનો પૂજનાર
दोषन् પુ ન. હાથ
द्यो સ્રી સ્વર્ગ
धी સ્રી. બુદ્ધિ
धुर् સ્રી ઝૂસરી, જોતર
नक्र પુ. મગર
नश्वर પુ. સ્રી. ન. નાશવંત
नस् સ્રી. નાક
नियतम् ક્રિ વિ. નક્કી
निरन्तरम् ક્રિ વિ. અવકાશ વગર, છેક પાસે પાસે
निर्जर પુ. દેવ
निर्दय પુ સ્રી ન. ક્રૂર, દયારહિત
निश् સ્રી. રાત્રી
पठ् ૧ ગ પરસ્મૈ૦ ભણવુ, વાચવુ
पति પુ. શેઠ, વર, ધણી
पथिन् પુ માર્ગ, રસ્તો
पद् પુ. પગ
पपी પુ. સૂર્ય, રક્ષણ કરનાર, પાળનાર, પાલક
पर સર્વ પુ સ્રી. ન બીજુ, અન્ય, ઈતર
परित्यक्त परि + त्यज् નુ કર્મણિ ભૂ કૃ તજાયેલુ
परिव्राज् પુ જોગી
पिनाकिन् પુ શિવનુ નામ છે.
पुस् પુ માણસ, પુરુષ
पुनर्भू સ્રી ફરીથી પરણેલી વિધવા
पुर् સ્રી પુરી
पुरोघस् પુ ઘરનો ગોર
पूर्ण पॄ નુ કર્મણિ ભૂ. કૃ. ભરાયેલુ, ભરેલુ
पूर्व સર્વ૦ પુ સ્રી ન અગાઉનું, પૂર્વ દિશાનું

सृज् सम् જોડે, સમર્ગમા આગળનુ, સામેલ કરવુ

स्त्री સ્ત્રી બાયડી, વહુ

स्नु પુ ન. શિખર

स्वप्नाय् નામધાતુ આત્મને॰ સમાનુ આવવુ સમણામા બોલવુ

स्वयम्भू પુ સ્ત્રી ન. પોતાની શક્તિથી જે છે તે

हास्य ન હસવુ તે

ह્ વ ૧ ગ પરસ્મૈ॰, આત્મને॰ उप + अव જોડે, આણવુ, લેવુ

આંધળુ अन्ध પુ સ્ત્રી ન

ઉછેરવુ सम् + हारय (हृ નો પ્રેરક ભેદ) પોષણ અથવા ભરણ કરવુ

કહેવુ अभि+धा, કહેવાયુ अभिहित

ગણાયેલુ अभिमत કર્મણિ ભૂ કૃ, प्रसिद्ध ભૂ કૃ, કર્તા તરીકે ગણાયેલા (દ્વિ વ) कर्तृत्वेनाभिमतौ

ગુલામગીરી दास्य ન

ચોમાસુ वर्षा બ વ.

ડૂં ડૂં કરવુ आ + रट् ૧ ગ પરસ્મૈ॰

દાણો धान्य ન

દીર્ઘતમસ (ઋષિનુ નામ છે.) दीर्घतमस् પુ

ધર્મપુસ્તક धर्मग्रन्थ પુ धर्मपुस्तक ન

પેદા કરવુ उद् + जन्, उत्पादितुम् હેત્વર્થ કૃદન્ત

પ્રારંભ अग्र ન आदि પુ

બાંધવુ निर् + मा ૩ ગ

માણસને અયોગ્ય (અમાનુષિક) માનવાનર્હ પુ સ્ત્રી ન निरनुक्रोश कर्म

મેળવવુ उप+अर्ज् ૧ ગ અને ૧૦ ગ

રાજકીય વિદ્યા नीतिशास्त्र ન

સત્ય ऋत ન सत्य ન

સેંકડો शतश અ

પાઠ ૧૭મો

સંખ્યાદર્શક શબ્દો

૧. સંસ્કૃતમાં વીસ સુધીના સંખ્યાવાચક શબ્દોની ટીપ નીચે પ્રમાણે છે

१	एक	એક	११	एकादशन्	અગિયાર
२	द्वि	બે	१२	द्वादशन्	બાર
३	त्रि	ત્રણ	१३	त्रयोदशन्	તેર
४	चतुर्	ચાર	१४	चतुर्दशन्	ચૌદ
५	पञ्चन्	પાંચ	१५	पञ्चदशन्	પંદર
६	षष्	છ	१६	षोडशन्	સોળ
७	सप्तन्	સાત	१७	सप्तदशन्	સત્તર
८	अष्टन्	આઠ	१८	अष्टादशन्	અઢાર
९	नवन्	નવ	१९	नवदशन्, एकोनविंशति	ઓગણીસ
१०	दशन्	દશ	२०	विंशति	વીસ

नवदशन् સુધીના બધા સંખ્યાવાચક શબ્દો વિશેષણ ગણવા, એટલે જે નામની જોડે સંબંધ ધરાવતા હોય, તે નામના વિભક્તિ અને વચન તેમને લાગે છે. વળી પહેલા ચારને તો જાતિ પણ નામની જ લાગે છે

૨.

विंशति	વીસ	षष्टि	સાઠ
त्रिंशत्	ત્રીસ	सप्तति	સિત્તેર
चत्वारिंशत्	ચાળીસ	अशीति	એંશી
पञ्चाशत्	પચાસ	नवति	નેવુ

આ શબ્દોને નામ તરીકે ગણી શકાય તે બધા સ્ત્રીલિંગના છે. જે નામને તેઓ લગાડાય છે તે નામ ગમે તે જાતિનુ હોય તેમા હરકત નથી. નામ બહુવચનમા હોય તોપણ તેઓ એકવચનમાં આવી શકે, विंशतिर्ब्राह्मणाः ‘ વીસ બ્રાહ્મણો ’. બીજા નામની પેઠે આ શબ્દોને પણ દ્વિવચન અને

બહુવચન છે, પણ જ્યારે આ વચનનો ઉપયોગ થાય ત્યારે વાક્યરચના કંઈક જુદી થાય છે ब्राह्मणाना विंशती 'બ્રાહ્મણોની વીસ વીસની બે મડળીઓ', ब्राह्मणाना विंशतय 'બ્રાહ્મણોની વીસ વીસની ઘણી મડળીઓ' આ જ પ્રમાણે એકવચનનો ઉપયોગ થાય છે. ब्राह्मणाना विंशति· 'બ્રાહ્મણોની વીસની એક મડળી'

૩ આમાના કોઈ પણ બેની વચ્ચેની સખ્યા एक, द्वि ઇત્યાદિ લગાડી કરાય છે, અને તે नवन् સુધી પણ તે નવવાળી સખ્યા પછીના સખ્યાવાચક શબ્દને एकोन (एक + ऊन) લગાડીને પણ કરી શકાય. આ સમાસ કરતા અન્ત્ય न् નો લોપ થાય છે, द्वि નો द्वा, त्रि નો त्रय અને अष्टन् નો अष्टा થાય છે, પણ છેલ્લા ત્રણ ફેરફાર चत्वारिंशत्, पञ्चाशत्, षष्टि, सप्तति ને नवतिमा વિકલ્પે થાય છે અને अशीतीमा થતા નથી આ સખ્યાવાચક શબ્દોને ઉપરની કલમના વાક્યરચનાના નિયમો લાગુ પડે છે शत् 'સો' ન નામ છે

३१ एकत्रिंशत्	એકત્રીસ	३९ नवत्रिंशत्–एकोनचत्वारिंशत्	ઓગણચાળીસ
३२ द्वात्रिंशत्	બત્રીસ	४२ द्विचत्वारिंशत्–द्वाचत्वारिंशत्	બેતાળીસ
३३ त्रयस्त्रिंशत्	તેત્રીસ	४३ त्रिचत्वारिंशत्–त्रयश्चत्वारिंशत्	તેંતાળીસ
३४ चतुस्त्रिंशत्	ચોત્રીસ	४८ अष्टचत्वारिंशत्–अष्टाचत्वारिंशत्	અડતાળીસ વગેરે વગેરે
३५ पञ्चत्रिंशत्	પાત્રીસ	८२ द्व्यशीति	બ્યાશી
३६ षट्*त्रिंशत्	છત્રીસ	८३ त्र्यशीति	ત્યાશી
३७ सप्तत्रिंशत्	સાડત્રીસ		
३८ अष्टात्रिंशत्	આડત્રીસ		

* અહીં त्रिंशत् ના આદિ त નો યથાક્રમ મૂર્ધસ્થાની વ્યજન થતો નથી, કારણ કે નિયમ એવો છે કે મૂર્ધસ્થાની વ્યજન પદને અન્તે હોય અને તેના પછી દતસ્થાની વ્યજન આવે તો તેને બદલે મૂર્ધસ્થાની થતો નથી

૪. एकના સર્વનામ જેવા રૂપ થાય છે અનિશ્ચિત સર્વનામ તરીકે તેના દ્વિવચન અને બહુવચન થાય છે द्विના દ્વિવચનમા જ રૂપ થાય છે, અને રૂપાખ્યાન કરતી વખતે द्विનો द्व કરવો એટલે અકારાત નામ ગણવું. द्वौ પ્ર૦, દ્વિ૦, द्वाभ्याम् તૃ૦, ચ૦, પ૦, द्वयो ષ૦, સ૦. त्रि અને બીજા વિશેષણરૂપી સખ્યાવાચક શબ્દોના બહુવચનમાં જ રૂપાખ્યાન થાય છે. त्रिના इ અન્ત્ય પુલ્લિંગ જેવા રૂપાખ્યાન થાય છે ષષ્ઠીમા વિશેષતા છે त्रयाणाम्, चतुर નુ પ્રથમા चत्वार છે, ષ૦ चतुर्णाम् અને સ૦ चतुर्षु છે બીજા રૂપો નિયમિત છે

વિશેષણરૂપી બીજા સખ્યાવાચક શબ્દો પછી પ્રથમા અને દ્વિતીયાના પ્રત્યયો લોપાય છે, અને વ્યજનથી શરૂ થતા પ્રત્યય પૂર્વે न् નો લોપ થાય છે अन् નો अ ષષ્ઠીમા લખાય છે, જેમકે पञ्च પ્ર૦, દ્વિ૦, पञ्चभिः તૃ૦, पञ्चभ्य. ચ૦, પ૦, पञ्चानाम् ષ૦, पञ्चसु સ૦, षट् કે षड् પ્ર૦, દ્વિ૦, षड्भि તૃ૦, षड्भ्य ચ૦, પ૦, षण्णाम् ષ૦, षट्सु સ૦. कति 'કેટલા'ના એ જ પ્રમાણે રૂપાખ્યાન થાય છે

अष्टन्ના રૂપાખ્યાન જુદી રીતે થાય છે अष्टौ પ્ર૦, દ્વિ૦, अष्टाभि તૃ૦, अष्टाभ्य ચ૦, પ૦, अष्टासु સ૦, ષષ્ઠીમા ફેરફાર નથી

સ્ત્રીલિંગ

૫ एका ને द्वा ના રૂપાખ્યાન सर्वानी પેઠે થાય છે. त्रि અને चतुर्ના સ્ત્રીલિંગ અગો तिसृ અને चतसृ છે. તેના રૂપો નીચે પ્રમાણે થાય છે

तिस्र, चतस्र· પ્ર૦ ને દ્વિ૦, तिसृभिः અને चतसृभि તૃ૦, तिसृभ्य, चतसृभ्यः ચ૦ ને પ૦, तिसृणाम् ને चतसृणाम् ષ૦, तिसृषु ને चतसृषु સ૦. બીજા વિશેષણરૂપી સખ્યાવાચક સ્ત્રીલિંગ અગો પુલ્લિંગથી જુદા નથી.

નપુસકલિંગ

૬.	एक	एकम्	પ્ર૦ અને દ્વિ.
	द्वि	द्वे	,, ,,
	त्रि	त्रीणि	,, ,,
	चतुर्	चत्वारि	,, ,,

બીજા વિશેષણરૂપી સખ્યાવાચક શબ્દોના નપુસક રૂપો પુલ્લિંગ જેવા જ છે

૭. एक, द्वि, त्रि, चतुर् અને षष् ના સખ્યાપૂરક શબ્દો प्रथम, द्वितीय, तृतीय, चतुर्थ અને षष्ठ प्रथमने બદલે अग्रिम અને आदिम અને चतुर्थने બદલે तुर्य અને तुरीय પણ વપરાય છે. બીજા दशन् સુધી સખ્યાવાચક શબ્દોના સખ્યાપૂરક શબ્દો न् લોપી म લગાડવાથી થાય છે જેમકે पञ्चम વગેરે दशन् થી नवदशन् સુધી ફક્ત न् નો લોપ કરવાથી થાય છે एकादश વગેરે

૮. विंशति અને બીજાં સંખ્યાવાચક નામો પરથી સખ્યાપૂરક શબ્દો કરવા હોય તો तम લગાડવો, જેમકે विंशतितम, एकविंशतितम, त्रिंशत्तम, एकत्रिंशत्तम વગેરે બીજી રીતે विंशतिના तिનો લોપ કરવાની અને બીજા શબ્દોના અન્ત્ય વ્યજનનો લોપ કરવાની છે. જ્યા અન્ત્ય સ્વર હોય ત્યા સ્વરનો अ થાય છે, પણ તે ફક્ત સામાન્ય સખ્યાવાચક શબ્દોમા, એકલવાયા શબ્દોના સખ્યાપૂરક શબ્દો પહેલી રીતે થાય છે જેમકે विंश, एकविंश, त्रिंश, एकत्रिंश, षष्टितम, एकषष्ट-एकषष्टितम વગેરે शत 'સો'નુ शततम થાય છે

૯ प्रथम, अग्रिम, आदिम, द्वितीय, तृतीय, तुर्य અને तुरीयના સ્ત્રીલિંગ રૂપો आ ઉમેરવાથી થાય છે; બાકીના રૂપો અનો ई કરવાથી થાય છે જેમકે प्रथमा, द्वितीया, વગેરે; અને चतुर्थी, पञ्चमी, एकविंशी, एकविंशतितमी વગેરે.

૧૦ प्रथम પુ નુ પ્રથમાનું બહુવચન प्रथमे કે प्रथमाः છે, અને द्वितीय અને तृतीय કે द्वितीया અને तृतीयाના ચ૦, પં૦, ષ૦, અને સ૦ના એકવચન રૂપો વિકલ્પે અકારાન્ત કે આકારાન્ત સર્વનામ જેવા થાય છે. જેમકે द्वितीयस्मै કે द्वितीयाय વગેરે

૧૧. સખ્યાવાચક શબ્દોમાથી નિયમિત આવૃત્તિદર્શક ક્રિ. વિશેષણો द्वि, त्रि અને चतुर् ને स् લગાડવાથી અને બીજાને कृत्वस् લગાડવાથી થાય છે, પણ તે પૂર્વે न्નો લોપ થાય છે દ.

ને બદલે सकृत् 'એક વાર', द्वि 'બે વાર', त्रि 'ત્રણ વાર', चतुः 'ચાર વાર', पञ्चकृत्व 'પાંચ વાર' षट्कृत्व 'છ વાર' વગેરે.

૧૨. वत् પ્રત્યય यद्, तद् અને एतद् ને, અને यत् પ્રત્યય इदम् અને किम् ને 'એટલો' એવો અર્થ કરવાને લગાડાય છે. પહેલા ત્રણ या, ता અને एता અને છેલ્લા બે इ ને कि થાય છે; એટલે तावत् 'તેટલું' तावान् પુ. પ્રથમા એકવચન.

पञ्चाशते ब्राह्मणेभ्यः प्रत्यहं कृष्णवर्माऽन्नं ददाति ।

गुरोः परिचर्यां कुर्वतस्तस्य द्विचत्वारिंशदहानि व्यतीयुः ।

चतस्रो विद्याश्चतुष्षष्टिं कलाश्च चन्द्रापीडोऽशिक्षत ।

चत्वारि शृङ्गा* त्रयोऽस्य पादा द्वे शीर्षे सप्त हस्तासो† ऽस्य‡ ।

श्रावणस्य कृष्णपक्षेऽष्टम्यां तिथौ देवकी कृष्णं सुषुवे ।

त्रिः सप्तकृत्वः परशुरामः पृथिवीमक्षत्रियामकरोत् ।

सप्तदश सामिधेनीरनुब्रूयात् ।

ता एताः सप्तर्चोऽन्वाह§ तासां त्रिः प्रथमामन्वाह त्रिरुत्तमां ता एकादश संपद्यन्ते ।

त्रयस्त्रिंशद्वै देवा अष्टौ वसव एकादश रुद्रा द्वादशादित्याः प्रजापतिश्च वषट्कारश्च ।

---

* शृङ्गनु પ્ર० બ व (વૈદિક પ્રયોગ)

† हस्तनु પુ પ્ર० બ. व (વૈદિક પ્રયોગ)

‡ જ્યારે પવિત્ર અગ્નિ સળગાવે છે ત્યારે આ ભણવામા આવે છે. એમા અગ્નિદેવના કલ્પિત આકારનુ વર્ણન કરેલુ છે

§ આનો કર્તા હોતા અધ્યાહાર છે. અમુક ક્રિયામા હોતા મંત્ર ભણે છે તે વિષે આ છે.

*शतमनूच्यमायुष्कामस्य†। शतायुर्वै पुरुष आयुष्येवैनं ‡तद्दधाति+। त्रीणि च शतानि च षष्टिश्चानूच्यानि यज्ञकामस्य। त्रीणि च वै शतानि षष्टिश्च संवत्सरस्याहानि। तावान्संवत्सरः संवत्सरः प्रजापतिः प्रजापतिर्यज्ञः। ¶उपैनं यज्ञो नमति यस्यैवं विद्वांस्त्रीणि च शतानि च षष्टिं चान्वाह। सप्त च शतानि विंशतिश्चानूच्यानि प्रजापशुकामस्य। सप्त च वै शतानि विंशतिश्च संवत्सरस्याहोरात्राः।

संविभाजयति श्रीमान् स वित्तेन द्विजोत्तमान्।
धर्मषष्ठांशभागेन तेऽपि संविभजन्ति तम्॥
गर्भाष्टमेऽब्दे कुर्वीत ब्राह्मणस्योपनायनम्।
गर्भादेकादशे राज्ञो गर्भात्तु द्वादशे विशः॥
त्रिराचामेदपः पूर्वं द्विः प्रमृज्यात्ततो मुखम्।
खानि चैव स्पृशेदद्भिरात्मानं शिर एव च॥
जीवन्तोऽपि मृताः पञ्च व्यासेन परिकीर्तिताः।
दरिद्रो व्याधितो मूर्खः प्रवासी नित्यसेवकः॥
अनारम्भो हि कार्याणां प्रथमं बुद्धिलक्षणम्।
प्रारब्धस्यान्तगमनं द्वितीयं बुद्धिलक्षणम्॥

---

* અગ્નિષ્ટોમ નામના યજ્ઞનુ प्रातरनुवाक કરીને અગ છે તેમા ગોરો ઘણા મન્ત્રો ભણે છે એ મન્ત્રની સખ્યા આ વાકયમા નક્કી કરેલી છે જેમકે પહેલુ એમ કહે છે કે આયુષ્યકામપુરુષ યજ્ઞ કરે તો સો મન્ત્ર ભણવા, પછી તેનુ કારણ આપેલુ છે અને એ જ પ્રમાણે બાકીનુ સમજવુ આ યજમાનને લાગુ પડે છે

† આનો વિશેષ્ય યજમાન અથવા યજ્ઞ કરનાર અધ્યાહાર છે

‡ અહીં तद् નો અર્થ तस्माद् જેવો થાય છે

+ આનો કર્તા અધ્યાહાર होता છે

¶ આ પ્રયોગ પાણિનિના નિયમથી વિરુદ્ધ છે

नष्टे मृते प्रव्रजिते क्लीवे च पतिते पतौ* ।
पञ्चस्वापत्सु नारीणां पतिरन्यो विधीयते ॥
तिस्रः कोट्योऽर्धकोटी च यानि लोमानि मानवे ।
तावत्कालं वसेत्स्वर्गे भर्तारं यानुगच्छति ॥

ગુજરાતી વાક્યો

૧ તે મહિનાની ૨૭મી તારીખે પડિતોની સભા ભરાઈ હતી.

૨. તે વખતે નવ્વાણુ માણસોની પરીક્ષા લેવાઈ હતી, તેમાથી ચોપન માણસો વ્યાકરણમા સારા વિદ્વાન માલૂમ પડ્યા

૩. પડિતો કહે છે કે અઢાર પુરાણો છે અને ચોવીસ સ્મૃતિઓ છે.

૪ પહેલા ત્રણ વેદ હતા–ઋગ્વેદ, યજુર્વેદ અને સામવેદ, પછીથી ચાર થયા

૫. હાલ યજુર્વેદની બે મુખ્ય શાખાઓ છે.

૬ મનુસ્મૃતિના બાર અધ્યાય છે, અને સાતમામાં રાજાઓના ધર્મ ગણાવ્યા છે.

૭ આસો માસની શુક્લ પક્ષની દશમીએ દક્ષિણમા લોકો અગ્સપરસ શમીના પાદડા 'તે સોનુ છે' એમ કહી આપે છે

૮ પાચે પાડવોથી સર્વ શત્રુઓ માર્યા ગયા.

૯ રામે રાવણના દશ માથા કાપી નાખ્યા

૧૦. તેણે ચાર વિદ્યામા, ૭ શાસ્ત્રમાં અને ચોસઠ કળામા પ્રવીણતા મેળવી.

૧૧ ત્રણ વખત મેં તેને જવાને કહ્યુ, અને તે જ્યારે ન ગયો ત્યારે મેં તેને લાત મારી.

૧૨ જુદી જુદી આઠ દિશાના આઠ દિગ્પાળ છે, એમ હિંદુઓ માને છે.

---

* આ પ્રયોગ પાણિનિના નિયમથી વિરુદ્ધ છે. ગયા પાઠનો ૩જો નિયમ જુઓ.

અજવાળિયાનુ પખવાડિયુ (ચાન્દ્ર માસનુ) शुक्लपक्ष પુ

આસો (મહિનાનુ નામ છે.) आश्विन् પુ.

ઋગ્વેદ (વેદનુ નામ છે.) ऋग्वेद પુ

કહેલુ अभिदधान अभि + धा નુ વ. કૃ

કુમારસભવ (કાલિદાસ રચિત કાવ્યનુ નામ છે.) कुमारसभव પુ

ગણાયેલુ परिकीर्तित કર્મણિ ભૂ કૃ परिगणित કર્મણિ ભૂ કૃ

દિગ્પાળ दिक्पाल પુ

નાટક नाटक ન.

પર્વ (ભાગ, સર્ગ) पर्वन् ન.

પહેલા (અસલ, મૂળ) अग्रे अग्रनु સ એ વ, आदौ आदिनु સ० એ. વ

પુરાણ (ઘણી ચીજો વિષે પરપરાથી ચાલતુ વર્ણન જે ગ્રથોમા હોય છે તેવા તથા ધર્મ સબધી વિધિ અથવા પદ્ધતિ વિષે જેમા બ્યાન હોય છે એવી જાતના ગ્રથોનુ નામ) पुराण ન.

ફરજ धर्म પુ.

ભરાઈ (મળેલી—જેવી કે સભા)

મહાભારત (પાણ્ડુ અને ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રો વચ્ચેનુ યુદ્ધ જેમા વર્ણવેલુ છે તે વીરરસ કાવ્યનુ નામ) महाभारत ન.

માલૂમ પડ્યુ—પડેલુ उपलब्ध-કર્મણિ ભૂ કૃ समधिगत કર્મણિ ભૂ કૃ.

યજુર્વેદ (વેદનુ નામ છે) यजुर्वेद પુ.

રઘુવશ (કાલીદાસના કાવ્યનુ નામ છે) रघुवश પુ

લાત लत्ता સ્ત્રી, લાત મારે છે. लत्तया प्रहरति

વિદ્યા विद्या સ્ત્રી

વૈદ भिषज् પુ वैद्य પુ.

શમી (એક જાતનુ ઝાડ છે) शमी સ્ત્રી

સભા समाज પુ परिषद् સ્ત્રી. सभा સ્ત્રી

સર્ગ सर्ग પુ.

સામવેદ (વેદનુ નામ છે) सामवेद પુ.

સારુ समीचीन પુ સ્ત્રી. ન. निपुण પુ સ્ત્રી. ન

देवकी સ્ત્રી. કૃષ્ણની મા

द्विजोत्तम પુ. બ્રાહ્મણોમાં શ્રેષ્ઠ

धर्मषष्ठांशभाग પુ. પુણ્યનો છઠ્ઠો ભાગ

पतित પુ. સ્ત્રી. ન. પાપી, ધર્મ-ભ્રષ્ટ થયેલું

पद् ૪થો ગ આત્મને૦ सम् જોડે, જુમલે થવુ, બધુ મળીને થવું

परिचर्या સ્ત્રી નોકરી, સેવા

प्रजापति પુ બ્રહ્મદેવ

प्रजापशुकाम (प्रजा સ્ત્રી છોકરાં, पशु પુ. ઢોર અને काम પુ ઇચ્છા) છોકરા અને પશુ ઇચ્છનાર

प्रवासिन् પુ મુસાફર

प्रव्रजित प्र + व्रज् નુ ભૂ. કૃ. દેશમાથી કાઢી મૂકેલો, ત્યાગી થયેલો

बुद्धिलक्षण ન. (बुद्धि સ્ત્રી. અક્કલ, लक्षण ન ચિહ્ન) બુદ્ધિનુ ચિહ્ન

भज् सम् + वि જોડે, ભાગ આપવો, બક્ષિસ કરવી

भाज् ૧૦ ગ सम् + वि જોડે, ભાગ આપવો, બક્ષિસ કરવી

मृज प्र જોડે, ધોવુ

लोमन् ન. વાળ

वषट्कार પુ. અગ્નિમા બલી નાખતી વખતે वौषट् કરીને ઉચ્ચાર કરે છે તે, એ દેવતા ગણાય છે.

विद्या સ્ત્રી. વિદ્યા

विद्वस् પુ. સ્ત્રી. ન. જાણનાર

विश् પુ હિંદુઓમા (બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અથવા વિશ્ અને શુદ્ર) ચાર જ્ઞાતિમા ત્રીજો વર્ગ અથવા ત્રીજી ન્યાત

व्याधित પુ. સ્ત્રી. ન રોગિષ્ટ

व्यास પુ મહાભારતના કર્તા તરીકે મનાય છે તે, ઋષિનુ નામ છે.

शतायुस् પુ. સ્ત્રી ન. સો વરસ જીવનાર

शृङ्ग ન. શીંગડુ

श्रावण પુ. હિંદુના ચૈત્રી વરસનો પાચમો મહિનો

संवत्सर પુ વરસ

सामिधेनी સ્ત્રી યજ્ઞને માટે દેવતા પાડતી વખતે એક કવિતા (મત્ર) બોલાય છે તે

અજવાળિયાનુ પખવાડિયુ (ચાન્દ્ર માસનુ) शुक्लपक्ष પુ.

આસો (મહિનાનુ નામ છે) आश्विन् પુ.

ઋગ્વેદ (વેદનુ નામ છે) ऋग्वेद પુ

કહેતુ अभिदधान अभि + धा નુ વ. કૃ

કુમારસભવ (કાલિદાસ રચિત કાવ્યનુ નામ છે.) कुमारसभव પુ

ગણાયેલુ परिकीर्तित કર્મણિ ભૂ કૃ परिगणित કર્મણિ ભૂ. કૃ

દિગ્પાળ दिक्पाल પુ

નાટક नाटक ન.

પર્વ (ભાગ, સર્ગ) पर्वन् ન.

પહેલા (અસલ, મૂળ) अग्रे अग्रनु સ એ વ, आदौ आदिनु સ૦ એ. વ

પુરાણ (ઘણી ચીજો વિષે પરપરાથી ચાલતુ વર્ણન જે ગ્રથોમા હોય છે તેવા તથા ધર્મ સબધી વિધિ અથવા પદ્ધતિ વિષે જેમા ખ્યાન હોય છે એવી જાતના ગ્રથોનુ નામ) पुराण ન.

ફરજ धर्म પુ.

ભરાઈ (મળેલી—જેવી કે સભા) मिलित ભૂ કૃ

મહાભારત (પાણ્ડુ અને ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રો વચ્ચેનુ યુદ્ધ જેમાં વર્ણવેલુ છે તે વીરરસ કાવ્યનું નામ) महाभारत ન

માલૂમ પડ્યુ—પડેલુ उपलब्ध-કર્મણિ ભૂ કૃ समधिगत કર્મણિ ભૂ કૃ.

યજુર્વેદ (વેદનુ નામ છે) यजुर्वेद પુ.

રઘુવશ (કાલીદાસના કાવ્યનુ નામ છે) रघुवश પુ

લાત लत्ता સ્ત્રી, લાત મારે છે. लत्तया प्रहरति

વિદ્યા विद्या સ્ત્રી.

વૈદ भिषज् પુ वैद्य પુ.

શમી (એક જાતનુ ઝાડ છે) शमी સ્ત્રી.

સભા समाज પુ परिषद् સ્ત્રી. सभा સ્ત્રી

સર્ગ सर्ग પુ

સામવેદ (વેદનુ નામ છે.) सामवेद પુ

સારુ समीचीन પુ સ્ત્રી. ન. निपुण પુ સ્ત્રી ન

પાઠ ૧૮ મો

વિશેષણનાં અધિકતાદર્શક અને શ્રેષ્ઠતાદર્શક રૂપો વગેરે

૧ ईयस् અધિકતાદર્શક પ્રત્યય છે અને इष्ठ શ્રેષ્ઠતાદર્શક પ્રત્યય છે. આ પ્રત્યયો પહેલા શબ્દોનો અન્ત્ય સ્વર કે વ્યંજન હોય તો તે તેની પહેલાના સ્વર સાથે લોપાય છે. જેમકે लघु—लघीयस् અધિકતાદર્શક, लघिष्ठ શ્રેષ્ઠતાદર્શક, महत् મૂળ રૂપ, महीयस् અધિ૦ महिष्ठ શ્રેષ્ઠતાદર્શક; बलिन् મૂળ, बलीयस् અધિકતાદર્શક ઇત્યાદિ.

ગુણ બતાવનાર વિશેષણોને જ આ પ્રત્યયો લાગે છે, પણ કૃદન્તોને તેમ જ ક્રિયાપદ પરથી સાધિત શબ્દોને લાગતા નથી. तर અને तम નીચે આપેલા છે તે બધાને લાગે છે.

૨. पृथु, मृदु, भृश, कृश, दृढ અને परिवृढ આદિમાં ऋ નો र् થાય છે. જેમકે पृथु મૂળ, प्रथीयस् અધિકતા૦, प्रथिष्ठ શ્રેષ્ઠતા૦.

૩. પૂર્વગામી વ્યંજનસહિત અન્ત્ય સ્વરનો स्थूल, दूर, ह्रस्व, क्षिप्र અને क्षुद्र શબ્દોમા અને युवन्ના वन्નો લોપ થાય છે, અને પૂર્વેના સ્વરનો ગુણ થાય છે જેમકે स्थूल મૂળ, स्थवीयस् અધિકતા૦, स्थविष्ठ શ્રેષ્ઠતા૦.

૪. સ્વામિત્વદર્શક પ્રત્યયો मत्–वत् અને विन् જો હમણાં કહેલામાં આવે તો તેનો લોપ થાય છે. જેમકે बलवत् મૂળ, बलीयस् અધિકતા૦, बलिष्ठ શ્રેષ્ઠતા૦.

૫ નીચેના રૂપો અનિયમિત છે.

મૂળ	અધિકતા૦	શ્રેષ્ઠતા૦
प्रशस्य વખાણવા લાયક	ज्यायस् श्रेयस्	ज्येष्ठ श्रेष्ठ
वृद्ध ઘરડું	ज्यायस् वर्षीयस्	ज्येष्ठ वर्षिष्ठ
अन्तिक પાસેનું	नेदीयस्	नेदिष्ठ

ऋग्वेदात्सामवेदस्य महिमा भूयान्।

यज्ञवर्मायोध्यां गच्छन्नध्वनोऽर्धाद्भूयोऽतिक्रम्याश्राम्यत्।

कृष्णस्य सुभद्रा यवीयसी स्वसा।

सर्वेषु कुसुमेषु शिरीषकुसुमं म्रदिष्ठम्।

निःश्रेयसाय कर्मपथाज्ज्ञानमार्गः साधीयान्। श्रेष्ठस्तु सर्वेषां भक्तिमार्गः॥

परमात्माणोरप्यणीयान्महतोऽपि महीयान्वर्तते।

धार्तराष्ट्रेभ्यः पाण्डवाः कृष्णसाहाय्याद्बलीयांसः किंतु तेषां योधसमाजो गरीयान्।

दुःखितस्य वृत्तान्तश्रवणेनार्द्रीभवन्ति हृदयान्यनुकम्पिनां महात्मनाम्।

यो यज्ञकर्माणि यथाविधि करोति स प्रजावान्पशुमांस्तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी यशस्वांश्च भवति।

विष्णुशर्मण एकपञ्चाशत्पुत्रा आसन्। तेषां ये मध्यमाद्देवदत्ताज्ज्यायांसः पञ्चविंशतिस्ते कनीयोभिः पञ्चविंशत्या कलहं चक्रुः।

सर्वासु नदीषु भागीरथी द्राघिष्ठा विस्तारे वरिष्ठा च। तस्याः सलिलं यमुनायाः शुचितरम्। पर्वतेषु हिमालयः प्रथिष्ठः। अहो दीप्तिमतोऽपि विश्वसनीयतास्य राज्ञो वपुषः।

ईदृशी मे मन्दभाग्यता यन्न केवलं भर्तुर्विरहो दारकयोरपि।

हा सौम्य हनूमन्क पुनस्त्वादृशस्य साधोर्महोपकारिणः संभवोऽस्मिञ्जगति।

नैतद्विद्मः कतरन्नो गरीयो यद्वा जयेम यदि वा नो जयेयुः।

नेयं मे जटा किं तु वेणीकृतः कचानां कलाप इत्यब्रवीत्काचित्स्त्री।

दासीभूतां सर्पाणां जनन्याः सेवां कुर्वतीं स्वमातरं बन्धनान्मुमोच गरुडः।

तपश्चरन्रावणः स्वीयानि नव शिरांसि शिवायोपायनी चकारेति शृणुमः ।

प्रियतमस्य पुण्डरीकस्य मरणेन सशोकया महाश्वेतया तिरस्कृता विपया दूरीकृतो बान्धवजनोऽङ्गीकृतमरण्येऽवस्थानम् ।

एकः पुरुषः प्रियतमायाः प्रासादस्योपरितनीं भूमि प्रवेष्टुमिच्छुर्वातायनादधोऽवलम्बमानमहिं रज्जूकृत्यारुरोह ।

उपरते भर्तरि यत्प्राणाः परित्यज्यन्ते तन्मौर्ख्यम् । उत्तरा विराटदुहिता बालिका विनयवति धीमति विक्रान्ते च पञ्चत्वमभिमन्यावुपगतेऽपि प्राणान्न जहौ । अन्या अपि सहस्रशः कन्यका अभर्तृमत्यो जाताः सत्यो जीवितानि न तत्यजुरिति श्रूयते ।

जीवनाय मनुजन्मनामिह भ्राम्यतामथ कदापि स प्रभुः ।
त्वादृशो भवति भाग्ययोगतो वेत्ति यः सदसतां यदन्तरम् ॥

ગુજરાતી વાક્યો.

૧ દશરથની ત્રણ પત્નીઓમા કૌસલ્યા સૌથી મોટી (वृद्ध) અને કૈકેયી સૌથી નાની (युवन्) હતી.

૨ સીતાના શરીરની આકૃતિ દ્રૌપદીના કરતા વધારે નાજુક (तनु) હતી.

૩. મોટુ (बहु) નાના (लघु)ની બરાબર થાય એ અર્થ વગરનું છે.

૪ ઘોડવામા સર્વ પ્રાણીઓમા ઘોડો સૌથી વધારે ઝડપવાળો (आशु) છે

૫ સદ્‌ગુણી (सद्गुण, पुण्य) સુખી (सुख) છે, અને માનને યોગ્ય છે.

૬. સત્યભામા કરતા રુક્મિણી કૃષ્ણને વધારે પ્રિય (प्रिय) હતી.

૭ જ્યારે માણુસ વધારે દુર્ભાગી હોય, ત્યારે તેના સગા પણ દુશ્મન જેવા (विपक्ष) થાય.

૮ જેની પાસે પૈસો (वसु) કે હિમત (धैर्य) કે કીર્તિ (यशस्, कीर्ति) કે જમીન (भूमि) હોય, તેને શુ કહેવાય ?*

૯ બધા એક મનના થાઓ (एकचित्त), અને આ જાળ લઈને ઊડી જાઓ

૧૦. દેવોમા ઇન્દ્ર સૌથી વધારે પ્રતાપી (ओजस्विन्) ને સૌથી વધારે બળવાન (बलिन्) હતો, તેથી તેનો રાજ્યાભિષેક કર્યો.

૧૧ ટીકાકારથી મૂળ ફકરાનો અર્થ સ્પષ્ટ (विशद) કરાય છે અને કેટલીક વાર ગૂચવણભરેલો (गूढ) કરાય છે

૧૨. તે વખતની બધી સ્ત્રીઓમા દમયતી સૌથી વધારે સુદર (चारु) હતી, અને પોતાના સ્વામીને આસક્ત (अनुरक्त, भक्त)† હતી.

૧૩ સ્નેહથી તારુ હૃદય આ ક્ષણે પીગળ્યુ (द्रव) છે

૧૪ સાધારણ બળદો કરતા ઝૂસરીએ જોડેલા વધારે જાડા (पीवर) છે

૧૫. હે સીતા ! તારા (त्वद्) જેવી આવી શુદ્ધ, સાદી, પ્રેમી (अनुराग, प्रणय) સ્ત્રી બીજી કોઈ નથી, અને મારા જેવો (मद्) આવો દયાહીન અને કૃતઘ્ન મનુષ્ય બીજો કોઈ નથી

---

* વિદ્યાર્થીએ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપવો † સાતમી કે પછી

શબ્દકોશ ૧૮

अणु પુ. સ્ત્રી. ન. નાનું, પુ. નાનો રજકણ
अधस् અ. નીચે, તળે
अध्वन् પુ, માર્ગ
अनुकम्पिन् પુ. સ્ત્રી. ન. દયાવાન
अन्तर ન. ફેર
अभिमन्यु પુ અર્જુનનો પુત્ર
अरुस् પુ ન ઘા, જખમ
अवलम्बमान પુ સ્ત્રી. ન લટકતુ
अवस्थान ન રહેઠાણ
अहि પુ. સાપ
आर्द्र પુ સ્ત્રી. ન. ભીનુ
इच्छु પુ સ્ત્રી. ન ઇચ્છતું, ઇચ્છનાર
उत्तरा સ્ત્રી. વિરાટ રાજાની પુત્રી
उपरितन પુ. સ્ત્રી ન. ઉપલુ
उपायन ન નજરાણુ
एकमनस् પુ. સ્ત્રી ન એક મનનુ
कच પુ. વાળ
कर्मपथ પુ (कर्मन् કર્મ, અને पथिन् રસ્તો) કર્મનો માર્ગ, એટલે મોક્ષ અથવા નિત્ય સુખ મેળવવાને વર્મ સબધી ક્રિયા તથા કર્મ કરવાં તે.
कलह પુ. કજિયો
कलाप પુ જથ્થો, સમૂહ
कृश પુ ન. દૂબળુ, પાતળુ
कृष्णसाहाय्य ન કૃષ્ણની મદદ
क्रम् ૧ ગ. પરસ્મૈ० अति જોડે, ઓળગવુ, ઉલ્લઘન કરવુ
क्षुद्र પુ સ્ત્રી. ન. નાનુ, નીચ
गरुड પુ ગરુડ પક્ષી, વિષ્ણુદેવ વાહન તરીકે વાપરે છે તે જાતનુ પક્ષી
जटा સ્ત્રી જટા (ગૂચવાયેલા વાળનુ ઝુડ)
जीवन ન ગુજરાન
जीवित ન જિંદગી
ज्ञानमार्ग પુ. (ज्ञान ન જાણવુ તે, मार्ग પુ રસ્તો) જ્ઞાનનો રસ્તો, મોક્ષની પ્રાપ્તિ માટે ઇશ્વર સબધી જ્ઞાન
दारक પુ બાળ, પુત્ર
दीप्ति સ્ત્રી તેજ
दृढ પુ. સ્ત્રી ન. નિશ્ચલ, મજબૂત
निःश्रेयस् ન. કલ્યાણ, મુક્તિ
परिवृढ પુ ધણી, માલિક
पुण्डरीक પુ વિશેષ નામ છે, ન. કમળનું ફૂલ
पृथु પુ સ્ત્રી. ન મોટુ
बन्धन ન કબજો, કેદ કરવુ તે, બદી
बालिका સ્ત્રી. બાળક છોકરી
ब्रह्मवर्चस्विन् પુ. સ્ત્રી ન. વેદ કરીને તેજ પામેલુ, વૈદિક ક્રિયાથી પ્રાપ્ત થતું તેજ પામેલુ

भक्तिमार्ग પુ (भक्ति સ્ત્રી પ્રીતિ, ભક્તિ અને मार्ग પુ રસ્તો) મુક્તિ માટે ઈશ્વરની પ્રીતિ અથવા ભક્તિ

भाग्ययोग પુ (भाग्य ન નસીબ, સારુ નસીબ, योग પુ પ્રાપ્તિ) સારા ભાગ્ય અથવા નસીબની પ્રાપ્તિ

भृश પુ સ્ત્રી ન ઘણુ, જબરુ

मध्यम પુ સ્ત્રી ન વચલુ, ન કુમ્ભાર

मनुजन्मन् પુ (मनु પુ માણસોના પૂર્વજો અથવા મૂળ પુરુષોમાનો એક) મનુથી જન્મેલો, માણસ, મનુષ્ય

मन्दभाग्यता સ્ત્રી (मन्द સુસ્ત, નબળુ, भाग्य નસીબ, मन्दभाग्य નબળા નસીબવાળો, કમનસીબ, અભાગિયો) દુર્દૈવ, દુર્ભાગ્ય

महाश्वेता સ્ત્રી એક ગન્ધર્વની દીકરીનુ નામ છે

महोपकारिन् પુ સ્ત્રી ન. ઘણુ કરીને

मौर्ख्य ન મૂર્ખાઈ

यज्ञवर्मन् પુ વિશેષ નામ છે

यथाविधि ક્રિ. વિ વિધિપુર્ઃતકમા કહેલા નિયમ પ્રમાણે

यमुना સ્ત્રી જમના નદી

युग પુ. ન ઝૂસરી, જોતર

योधसमाज પુ (योध પુ જોદ્ધો, समाज પુ ટોળું) જોદ્ધાનુ ટોળુ, લશ્કર

रज्जु સ્ત્રી દોરડુ

रम् ૧ ગ પરસ્મૈ૦ ઉપ જોડે, ભરી જવુ

रहस् ન ગુપ્ત, એકાતપણુ, ગુપ્ત વાત, ક્રિ વિ. છાનુમાનુ, એકાતે

लघु પુ સ્ત્રી ન નાનુ

वपुस् ન શરીર

विक्रान्त પુ. સ્ત્રી ન હિમતવાન, શૂરો

विश्वसनीयता સ્ત્રી વિશ્વાસ ઉપજાવવાની શક્તિ

विषय પુ ઇન્દ્રિયસુખ આપનાર પદાર્થ

विष्णुशर्मन् પુ વિશેષ નામ છે

विस्तार પુ ફેલાવો

वृत्तान्तश्रवण ન (वृत्तान्त પુ. ઇતિહાસ, હેવાલ, श्रवण ન. સાભળવુ તે) ઇતિહાસ અથવા હેવાલ સાભળવો તે

वेणि–णी સ્ત્રી ગૂથેલા વાળ

शिरीष ન એક જાતનુ ફૂલ

शुचि પુ સ્ત્રી ન સ્વચ્છ

सम्भव પુ શક્યતા, બની શકે એવી સ્થિતિ, સમ્ભવ

सदसत् પુ સ્ત્રી. ન. સારુ કે નઠારું

सलिल ન પાણી

सशोक પુ સ્ત્રી. ન (स જોડે शोक પુ દિલગીરી) શોકથી પીડિત

सहसा ક્રિ વિ. એકાએક

सुभद्रा સ્ત્રી અર્જુનની પત્ની

सेवा સ્ત્રી નોકરી

सौम्य પુ સ્ત્રી. ન. નમ્ર, મનોહર, સુન્દર

हनूमत् પુ વાનરનુ નામ છે. (એ રામનો ભક્ત હતો.) હનુમાન

ह्रस्व પુ સ્ત્રી ન ટૂંકું

અર્થ अर्थ પુ

અર્થ વગરનું अयुक्त ભૂ કૃ. अनुपपन्न ભૂ કૃ.

કૈકેયી (દશરથની એક પત્નીનુ નામ છે) कैकेयी સ્ત્રી

કૌસલ્યા (દશરથની એક પત્નીનુ નામ છે.) कौसल्या સ્ત્રી

ક્રૂર नृशंस પુ સ્ત્રી ન.

ખોટુ प्रतिकूल પુ. સ્ત્રી. ન

જાળ जाल ન.

જોડાયેલુ नियुक्त કર્મણિ ભૂ કૃ, धुरि नियुक्त

ટીકા કરનાર टीकाकार પુ टीकाकृत् પું

દયા વગરનુ निर्घृण પુ સ્ત્રી ન

દોડવું તે विद्रवण ન

નિખાલસ ऋजु પુ સ્ત્રી ન. आर्जवयुक्त પુ. સ્ત્રી ન. सरल પુ. સ્ત્રી ન.

પવિત્ર विशुद्धशील પુ. સ્ત્રી ન.

પળ क्षण પુ

રુક્મિણી (કૃષ્ણની પત્ની) रुक्मिणी સ્ત્રી

શરીરનો આકાર तनु સ્ત્રી वपुस् ન आकृति સ્ત્રી.

સગુ बन्धु પુ. बन्धुजन પુ ज्ञाति પુ

સત્યભામા (કૃષ્ણની એક પત્નીનુ નામ છે) सत्यभामा સ્ત્રી.

સાધારણ साधारण પુ સ્ત્રી. ન. सामान्य પુ સ્ત્રી ન.

પાઠ ૧૯મો

સમાસ

દ્વન્દ્વ અને તત્પુરુષ

૧. ૧ સંસ્કૃતમાં એક મૂળ* નામને બીજા નામ સાથે જોડી શકાય, અને આ સમાસને ત્રીજા નામ સાથે કે કોઈ બીજા સમાસ સાથે જોડી શકાય, અથવા તો ઘણા નામો એકએક સાથે જોડી મોટો સમાસ કરી શકાય આ રીતે ગમે તેટલા શબ્દો સાથે આવી સમાસ થાય. જે રીતે અથવા તો જે અર્થને ઉદ્દેશીને આ સમાસ કરાય છે, તે પ્રમાણે સમાસના અનેક વર્ગ† થઈ શકે દ્વન્દ્વ વર્ગના સમાસોમાના શબ્દો જો તે એકઠા ન જોડાય તો च નામના અવ્યયથી જોડાય જેમકે रामश्च कृष्णश्च = रामकृष्णौ, रामश्च लक्ष्मणश्च भरतश्च शत्रुघ्नश्च = रामलक्ष्मणभरतशत्रुघ्ना

૨ (અ) જ્યારે સમાસ બે જ નામનો હોય અને દરેક નામ એકવચનનુ હોય તો આખો સમાસ દ્વિવચનમા આવે, અને તેથી

---

* એટલે સત્ત્વવાચક નામ, વિશેષણ અથવા અવ્યય

† ગમે તે નામનો ગમે તે બીજા નામની સાથે ગમે તે અર્થમા સમાસ થઈ શકે એમ કદી ધારવુ નહીં સસ્કૃત ભાષાની વાક્યરચના પ્રમાણે અમુક સમાસ જ સશાસ્ત્ર છે અને બીજાઓ નથી આ વાત ન જાણનારા માણસો ગમે તેવા સમાસો કરે છે, પણ તે ખરા સસ્કૃત સમાસ નથી સસ્કૃત વૈયાકરણોએ એ વિષે ઘણા બારીક નિયમો આપ્યા છે અને તેમાના કેટલાક આ ગ્રથમા સમજાવ્યા છે. અભ્યાસને માટે તો ઉત્તમ ગ્રથકારોએ જે સમાસ વાપર્યા છે તે વાપરવા એ જ ઉત્તમ રસ્તો છે.

વધારે નામો હોય તો બહુવચનમા આવે. (બ) સમાસના છેલ્લા નામની જાતિ તે આખા સમાસની જાતિ ગણવી. જેમકે कुक्कुटमयूर्याविमे, मयूरीकुक्कुटाविमौ. (ક) આવા દ્વન્દ્વ સમાસ જ્યારે એક સમૂહ બતાવે છે કે જ્યારે એકસામટો વિચાર બતાવે છે ત્યારે એકવચનમા અને નપુસકલિંગમા આવે છે જેમકે आहारनिद्राभयम्. આ સમાસ સમાહાર દ્વન્દ્વ નામથી ઓળખાય છે. જ્યારે સમાસના શબ્દો જીવડાં, પ્રાણીના શરીરના અગો, સૈન્યના વિભાગો, જેમની વચ્ચે સ્વાભાવિક શત્રુતા હોય એવા પદાર્થો અને પ્રાણી સિવાય સામાન્ય નામો બતાવનાર હોય ત્યારે હમેશા આ જ સમાસ થાય છે. જેમકે यूकालिक्षम्, पाणिपादम्, रथिकाश्वारोहम्, अहिनकुलम्, धानाशष्कुलि. બીજી બાબતોમા સમાસની રચના બોલનારની ઇચ્છા પર આધાર રાખે છે.

૩ ऋ અન્તે હોય એવો શબ્દ જે નિકટ સગપણ કે કોઈ જાતની વિદ્વત્તા સૂચવતો હોય તે શબ્દના ऋનો તેની પછી જ્યારે ऋ અન્તે હોય એવો બીજો શબ્દ આવે ત્યારે आ થાય છે, અથવા पुत्र શબ્દ આવે તોપણ તેમ થાય છે. જેમકે होतापोतारौ, मातापितरौ, पितापुत्रौ.

૪ જો સમાહાર દ્વન્દ્વને છેડે તાલવ્ય વર્ગનો કોઈ પણ અક્ષર હોય અથવા તો द्, ष् કે ह् હોય તો अ સ્વર ઉમેરાય છે જેમકે वाक्त्वचम्, त्वक्स्रजम्, शमीदृषदम्, वाक्त्विषम्, छत्रोपानहम्. જ્યારે સમાહાર દ્વન્દ્વ ન હોય ત્યારે अ ઉમેરાતો નથી, જેમકે प्रावृट्शरदौ

૨. ૧ તત્પુરુષ નામના સમાસમા બે અવયવ હોય છે એમા પહેલો અવયવ બીજા અવયવના અર્થને ચોક્કસ કરે છે કે તેના અર્થમા વધારો કરે છે* ગુણદર્શક અવયવ વિભક્તિના અર્થમા આવે કે બીજા શબ્દની સાથે સમવિભક્તિમા આવે બીજી બાબતમા તે વિશેષણ તરીકે કે નામ તરીકે આવે છે, પહેલી સ્થિતિએ તે તત્પુરુષ કહેવાય છે અને બીજી સ્થિતિમા કર્મધારય નામે ઓળખાય છે. જેમકે राज्ञ पुरुष = राजपुरुष.

* કેટલેક ઠેકાણે ગુણદર્શક અવયવ અન્તે મૂકવામા આવે છે

(તત્પુરુષ), गम्भीरो नाद = गम्भीरनादः (કર્મધારય), पुरुषो व्याघ्र इव = पुरुषव्याघ्र (કર્મધારય).

૨ પ્રથમા સિવાયની ૭ વિભક્તિ અનુસાર તત્પુરુષ સમાસની ૭ જાત છે—

અ. (૧) દ્વિતીયા વિભક્તિમા નામનો—श्रित, अतीत, पतित, गत, अत्यस्त, प्राप्त અને आपन्न સાથે સમાસ થાય છે. જેમકે कृष्ण श्रित = कृष्णश्रित, दु खम् आपन्न = दु खापन्न, स्वर्गं गत = स्वर्गगतः

(૨) જ્યારે દ્વિતીયા એક ચાલુ કાર્ય કે સ્થિતિનો સમય દર્શાવતી હોય ત્યારે તે એ કાર્ય કે સ્થિતિ દર્શાવતા બીજા નામ સાથે જોડાય છે. मुहुर्तं सुखम् = मुहूर्तसुखम्

બ તૃતીયામા નામ (૧) પરિણામ બતાવનાર શબ્દ સાથે જોડાય છે. (૨) पूर्व, सदृश, सम, ऊन ને ऊन જેવા અર્થવાળા શબ્દો તેમજ कलह, निपुण, मिश्र અને श्लक्ष्ण સાથે જોડાય છે

(૩) જ્યારે તૃતીયા કર્તાના અર્થમા કે કર્મના સાધનના અર્થમા હોય ત્યારે પણ કોઈ વાર ક્રિયાપદ પરથી સાધિત રૂપો જોડાય છે

(૪) ખોરાકને સ્વાદિષ્ટ બનાવનારી વસ્તુના અર્થમાં તૃતીયા વપરાઈ હોય અને તેની પછીના શબ્દોનો 'એક જાતનું અન્ન' એવો અર્થ થતો હોય તો તે બેનો સમાસ થાય છે

જેમકે (૧) शङ्कुलया खण्ड = शङ्कुलाखण्ड (૨) मासेन पूर्वं = मासपूर्वं, मात्रा सदृश = मातृसदृश, वाचा कलह' = वाक्कलह (૩) हरिणा त्रात = हरित्रात, नखैर्भिन्न = नखभिन्न (૪) दध्नौदनः = दध्योदन. ૯૦

ક ચોથી વિભક્તિમા નામના (૧) તે નામથી સૂચિત વસ્તુઓની બનાવેલી વસ્તુદર્શક નામ સાથે સમાસ થાય છે જેમકે यूपाय दारु = यूपदारु. (૨) તેમજ अर्थ, बलि, हित, सुख અને रक्षित જોડે સમાસ થાય છે अर्थ સાથે જો સમાસ થાય તો સમસ્ત શબ્દ વિશેષણ થાય છે, અને તેને તેના વિશેષ્યના લિંગ અને વચન લાગે છે જેમકે द्विजायायम् = द्विजार्थं ओदन.,

द्विजायेयम् = द्विजार्था यवागू, द्विजायेदम् = द्विजार्थं पय , भूतेभ्यो वलिः = भूतवलि.,गवे हितम् = गोहितम् ,गवे सुखम् = गोसुखम् ,गवे रक्षितम्=गोरक्षितम्.

૩. પચમીના નામ भय, भीत, भीति અને भी સાથે અને કોઈ વાર अपेत, अपोढ, मुक्त, पतित અને अपत्रस्त સાથે જોડાય છે ઉદાહરણ—चोराद्भयम् = चोरभयम् , सुखादपेत. = सुखापेत , चक्रान्मुक्त. = चक्रमुक्त , स्वर्गात्पतित = स्वर्गपतित

૪ (૧) ષષ્ઠીના નામ બીજા કોઈ પણ નામ સાથે સમાસમા આવી શકે. જેમકે राज्ञ पुरुष = राजपुरुष , પણ કેટલાક અપવાદ છે. तृ ને अक અન્તે હોય એવા ક્રિયાપદ પરથી સાધિત શબ્દો સાથે તેમજ કર્મનુ કર્તાપણુ સૂચવતા શબ્દો સાથે જોડાતા નથી જેમકે अपा स्रष्टा, ओदनस्य पाचक , घटस्य कर्ता, પણ अप्स्रष्टा, ओदनपाचक' કે घटकर्ता થતુ નથી કેટલાક આ અપવાદમા અપવાદભૂત છે જેમકે देवपूजक , ब्राह्मणयाजक ઇ૦

નીચેની ષષ્ઠીનો સમાસ થતો નથી— नृणा द्विजः श्रेष्ठ., सता षष्ठ', आश्चर्यो गवा दोहोऽगोपेन, ઇ૦

(૨) पूर्व, अपर, अधर અને उत्तर ષષ્ઠી વિભક્તિવાળા નામ સાથે જોડાય છે, પણ તે પહેલા મુકાય છે એવે બાબતમા ષષ્ઠીથી આખો ભાગ દર્શાવવો જોઈએ, અને તેનો એક ભાગ આખા સમાસથી સૂચવાતો જોઈએ. पूर्व कायस्य = पूर्वकाय , चरम रात्रे = चरमरात्र', मध्यमह्न = मध्याह्न ઇત્યાદિ.

(૩) એક બનાવ બન્યા પછી જે કાળ ગયો હોય તે કાળદર્શક નામ તે બનાવ સૂચવતા નામ સાથે જોડાય છે सवत्सरो मृतस्य यस्य (જેને મર્યાને એક વર્ષ થયુ) = सवत्सरमृत., मासजात. ઇ૦

૬ સપ્તમીના નામ નીચેના શબ્દ સાથે જોડાય છે—शौण्ड, धूर्त, प्रवीण, निपुण, पण्डित, पटु, कुशल, सिद्ध, शुष्क, पक्व, बन्ध ઇ૦. ઉદાહરણ—वाचि पटु = वाक्पटु , सभाया पण्डित = सभापण्डित , आतपे शुष्क आतपशुष्क.ઇ૦

૩. સમવિભક્તિ તત્પુરુષ એટલે કર્મધારય નીચેની સ્થિતિમા થાય છે-

(અ) ઉપમાનવાચક નામ સમાન ધર્મદર્શક શબ્દ સાથે સમાસમા આવે છે જેમકે घन इव श्याम = घनश्याम

(બ) ઉપમેય-ઉપમાન, જેમકે व्याघ्र, चन्द्र, कमल, पद्म વ૦ સાથે સમાસમા આવે છે જેમકે पुरुषो व्याघ्र इव = पुरुषव्याघ्र., मुख चन्द्र इव = मुखचन्द्र , नेत्र कमलमिव = नेत्रकमलम् , पाद पद्ममिव = पादपद्मम् , અથવા मुखमेवचन्द्र = मुखचन्द्र , नेत्रमेवकमलम् એમ પણ છૂટા પાડી શકાય

(ક) ઘણી જગાએ વિશેષણ વિશેષ્ય સાથે આવે. જેમકે नील च तदुत्पल च नीलोत्पलम् , गम्भीरश्चासौ नादश्च = गम्भीरनाद

(ડ) રૂપાખ્યાન થાય એવા કૃદતો-તેમા પહેલુ કૃદત આગળનુ કાર્ય બતાવતુ હોય અને બીજુ કૃદત પછીનુ કાર્ય બતાવતુ હોય જેમકે आदौ स्नात पश्चादनुलिप्त = स्नातानुलिप्त.

૪. अ અને अन् નો કોઈ નામ સાથે જે સમાસ નકાર બતાવે છે તે તત્પુરુષ છે

૫. કર્મધારયનો પહેલો અવયવ સખ્યાદર્શક હોય તો તે સસ્કૃતમા દ્વિગુ નામથી ઓળખાય છે. દ્વિગુ સમૂહસૂચક છે જેમકે त्रयाणा भुवनाना समाहार = त्रिभुवनम्. સખ્યાદર્શક અવયવ પહેલો હોય એવો કર્મધારય દ્વિગુ જ હોય

૬. નીચેના શબ્દો અન્ત્ય સ્વર કે પૂર્વ સ્વર સાથે અન્ત્ય વ્યજનનો લોપ કરી નીચેની સ્થિતિમા अ ઉમેરે છે

(અ) पथिन् કોઈ પણ સમાસને છેડે, જેમકે, स्वर्गपथ

(બ) सखि અને राजन् તત્પુરુપ સમાસને છેડે, જેમકે, मद्रराज , कृष्णसख

(ક) रात्रि તત્પુરુપ સમાસને છેડે, જ્યારે તેની પૂર્વે સખ્યા-વાચક શબ્દ હોય અથવા અવ્યય કે વિભાગદર્શક શબ્દ હોય, જેમકે,

पूर्व, अपर ઇ०, અથવા તો सर्व, सख्यात કે पुण्य હોય ત્યારે, અને દ્વન્દ્વમા જ્યારે તેની પૂર્વે अह હોય ત્યારે; જેમકે, द्विरात्रम्, अतिरात्र:, पूर्वरात्र:, अहोरात्र·

(ड) अहन् તત્પુરુષને છેડે, જ્યારે ૭મા નિયમ પ્રમાણે તેનો अह્न થતો નથી ત્યારે; જેમકે, पुण्याहम्, व्यह:, उत्तमाह·

૭. अहन्નો તત્પુરુષ સમાસને છેડે જ્યારે તેની પૂર્વે અવ્યય હોય કે વિભાગદર્શક શબ્દ હોય, જેવા કે पूर्व, अपर ઇ०, અથવા सर्व, सख्यात હોય ત્યારે अह્न થાય છે. सर्वाह्ण, पूर्वाह्ण

૮. ऋच्, पुर्, धुर् (જ્યારે ગાડીની ધૂસરી એવો અર્થ ન થાય ત્યારે) કોઈ પણ સમાસને છેડે, અને (બ) गो જ્યારે તત્પુરુષને છેડે હોય ત્યારે તેમા अ ઉમેરાય છે, अर्धर्च –र्चम्, विष्णुपुरम्, रणधुरा, परमगव

૯. (અ) તત્પુરુષને છેલ્લા નામની જાતિ લાગે છે. (બ) સમાહાર દ્વિગુ નપુસકલિગનો છે, અને अ અન્તે હોય એવો કેટલીક વાર સ્ત્રીલિંગમા હોય છે અને તેને ई પ્રત્યય લાગે છે જેમકે राजपुरुष, नखभिन्न – न्ना – न्नम्, पञ्चगवम् (पञ्चन् અને गो), पञ्चपात्रम्, त्रिलोकी. (ક) તત્પુરુષના (પ્રત્યેક વિભાગમા) रात्र, अह्न અને अह અન્તે હોય ત્યારે પુલ્લિંગ હમેશા હોય છે, પણ જ્યારે रात्रની પૂર્વે સખ્યાદર્શક શબ્દ આવે ત્યારે અને अहની પૂર્વે पुण्य આવે ત્યારે નપુસકલિંગના થાય છે. જેમકે पूर्वरात्र:, मध्याह्न:, सप्ताह, द्विरात्रम्, पुण्याहम्.

૧૦. જ્યારે નપુસકલિંગના સમાહાર દ્વન્દ્વ કે દ્વિગુને અન્તે દીર્ઘ સ્વર આવે ત્યારે તે સ્વર હ્રસ્વ થાય છે. ओ અને औ ને બદલે હ્રસ્વ उ થાય છે, અને ए તથા ऐ ને બદલે इ થાય છે. જેમકે द्विखारी (દ્વિ અને ખારી અનાજનુ માપ).

प्रयागे चतुरहमुषित्वा काशीपथमुपययावुद्दालकः।

रविवारस्य चरमरात्रे संसाराङ्गारततः कश्चित्पुरुषश्चिच्छेदात्मनः शिरः।

आश्विनस्याद्ये नवरात्रे दुर्गाया महोत्सवः क्रियते।

ननु प्रभाता रजनी। तच्छीघ्रं शयनं परित्यजासि। अथवा लघुलघूत्थितापि किं करोसि। न मे दुःखादुचितेषु प्रभातकरणीयेषु हस्तपादं प्रसरति।

अस्मिन्कलौ खलोत्सृष्टदुष्टवाग्वाणदारुणे।
कथं जीवेज्जगन्न स्युः संनाहाः सज्जना यदि॥
इज्याध्ययनदानानि तपः सत्यं धृतिः क्षमा।
अलोभ इति मार्गोऽयं धर्मस्याष्टविधः स्मृतः॥
रोगशोकपरीतापबन्धनव्यसनानि च।
* आत्मापराधवृक्षाणां फलान्येतानि देहिनाम्॥
† सुखदुःखे समे कृत्वा लाभालाभौ जयाजयौ।
ततो युद्धाय युज्यस्व नैवं पापमवाप्स्यसि॥
धर्मार्थकाममोक्षाणां यस्यैकोऽपि न विद्यते।
अजागलस्तनस्येव तस्य जन्म निरर्थकम्॥

यदेतदनुमरणं नाम तदतिनिष्फलम्। अविद्वज्जनाचरित एष मार्गो मोहविलसितमेतदज्ञानपद्धतिरियं रभसाचरितमिदं क्षुद्रदृष्टिरेपातिप्रमादोऽयं मौर्ख्यस्खलितमिदं यदुपरते पितरि

---

* વ્યઞ્જનાન્ત શબ્દો જો સમાસના છેલ્લા અવ્યય ન હોય, તો વ્યઞ્જનાદિ વિભક્તિના પ્રત્યયો લાગતાં જેવાં રૂપો થાય છે તેવાં કરો. आत्मन् + अपराध = आत्म + अपराध = आत्मापराध, विद्वस् + रत्न विद्वद्रत्न.

† અર્જુને લડાઈની નાખુશી બતાવી ત્યારે કૃષ્ણે આ શ્લોક કહ્યો હતો.

रि सुहृदि भर्तरि वा प्राणाः परित्यज्यन्ते। स्वयं चेन्न जहति न परित्याज्याः। अत्र हि विचार्यमाणे स्वार्थ एव प्राणपरित्यागोऽयमसह्यशोकवेदनाप्रतीकारत्वादात्मनः। उपरतस्य तु न कमपि गुणमावहति। न त्तस्यायं प्रत्युज्जीवनोपायो न धर्मोपचयकारणं न शुभलोकोपार्जनहेतुर्न निरयपातप्रतीकारो न दर्शनोपायो न परस्परसमागमनिमित्तम्। मेव स्वकर्मफलपरिपाकोपचिता ववशो नीयते भूमि वप्यात्मघातिनः केवलमेनसा संयुज्यते।

ગુજરાતી વાક્યો

૧. **પખવાડિયામાં*** આઠ વખત મહેતાજી અમને શીખવે છે.

૨ **છ દિવસમાં** ધર્મગુરુઓ અગ્નિષ્ટોમ યજ્ઞ કરે છે.

૩ **સાત સ્વર્ગ** અને **સાત પાતાળમાં** રામના પરાક્રમની કીર્તિ ગવાઈ

૪. **મનુ, યાજ્ઞવલ્ક્ય અને અસિતની** સ્મૃતિઓમાં **બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય ને શૂદ્રોના** ધર્મો કહ્યા છે

૫ **પરસ્પર સહાય** માટે **રામે** અને **સુગ્રીવે** મિત્રતા કરી

૬ રઘુ પોતાની સાથે મોટુ લસ્કર લઈને **પૂર્વના સમુદ્ર તરફ જતો શિવની જટામાંથી પડેલી** ગંગાને લઈને જતા ભગીરથ જેવો દેખાયો.

૭ આ પ્રમાણે પૂર્વ તરફના દેશોમા મુસાફરી કરતા તે વિજયી રાજા **તાલી વૃક્ષના વનને લીધે કાળા દેખાતા+ મહાસમુદ્રના** કિનારા સુધી પહોચ્યો

---

* આ અને આવતા પાઠમા ગુજરાતી વાક્યોમા જાડા અક્ષર છે. ત્યાં વિદ્યાર્થીએ સંસ્કૃત સમાસ વાપરવા.

+ महत् કર્મધારય કે બહુવ્રીહિનો પહેલો અવયવ હોય તો તેને બદલે महा થાય છે.

૮ વહાણુના કાફલાને લીધે મગરૂર એવા વગોનો જડમૂળથી નાશ કરી તેણે ગંગાના બે ફાંટાની વચ્ચે વિજયનો સ્થંભ ઊભો કર્યો.

૯ જેવી રીતે પર્વતો પાંખ કાપવા તૈયાર થયેલા ઇન્દ્રની સામાં પથરાઓ વાપરી સામા થયા, તેમ કલિંગના રાજાએ તેની સામા શસ્ત્રો વાપર્યાં

૧૦ તે વિજયી રાજાએ મહેન્દ્રનો રાજા જે પહેલાં પકડાયો હતો પણ પાછળથી છૂટ્યો હતો તેનુ ધન લીધુ, પણ દેશ લીધો ન હતો.

૧૧. સમુદ્ર જો કે પરશુરામનાં બાણથી ઘણો આઘો ખસેડાયો હતો, તોપણ તેના મોટા સૈન્યને લીધે જાણે સહ્ય પર્વતને અડકતો હોય એમ લાગ્યુ.

શબ્દકોશ ૧૯

अग्निष्टोम પુ એક જાતનો યજ્ઞ

अङ्गार પુ ન અગારો

अजा સ્ત્રી બકરી

अतिनिष्फल પુ સ્ત્રી ન છેક વ્યર્થ, કંઈ પણ ફળ વગરનુ

अतिप्रमाद પુ મોટી ચૂક, ઘણી બેદિકરાઈ

अनुमरण ન (કોઈની) પાછળ મરવુ તે, જેમ વિધવા મૂએલા ધણીની જોડે બળી મરે છે તેમ, સતી થવુ તે

अलाभ પુ નુકસાન

अलोभ પુ લોભનો અભાવ, સતોષ

अवश પુ સ્ત્રી ન પરાધીન, પરવશ

असह्य પુ સ્ત્રી ન सह्नु વિધ્યર્થ કૃ अ જોડે, સહેવાય નહીં તેવુ

आचरित પુ સ્ત્રી ન આચરેલુ, વર્તેલુ, ન આચરણ, કૃત્ય

आत्मघातिन् પુ સ્ત્રી ન આપઘાત કરનાર

उत्सृष्ट सृज् નુ કર્મણિ ભૂ કૃ उद् જોડે, છોડેલુ, તજાયેલુ

उद्दालक પુ પુરુષનુ નામ છે.

उपचय પુ ખજાનો, સગ્રહ અથવા સચય કરવો તે

उपचित चिनु કર્મણિ ભૂ. કૃ. ઉપ જોડે, એકઠું કરેલુ

उपरत પુ. સ્ત્રી. ન. મૂએલુ, બંધ થયેલુ

एनस् ન પાપ

करणीय ન જે કામ કરવાનુ હોય તે કાર્ય, કર્તવ્ય

कलि પુ કળિયુગ એટલે ચાર યુગમાનો છેલ્લો અને પાપિષ્ટ, હાલમા દુનિયામા જે યુગ ચાલે છે તે

गल પુ ગળુ

गुण પુ ફાયદો, ગુણ

चरम પુ સ્ત્રી ન છેલ્લુ

जय પુ ફતેહ, જીત

देहिन् પુ. સ્ત્રી. ન દેહવાળુ, પુ. માણસ, આત્મા

निरय પુ. નરક

पद्धति સ્ત્રી. રસ્તો, વહીવટ, રીતિ

परित्याज्य પુ સ્ત્રી ન परि + त्यज् નુ વિધ્યર્થ કૃ તજવા લાયક

परिपाक પુ પાકવુ તે, પકવતા

परिताप પુ દુ ખ, પીડા

पात પુ પડવુ તે, પતન

प्रतिकार } પુ. અનર્થ દૂર કરવાનુ
प्रतीकार } સાધન, ઉપાય

प्रत्युज्जीवन ન સજીવન કરવુ તે

प्रभात પુ. સ્ત્રી ન. प्र + भा નુ ભૂ કૃ. (અંધારાના રૂપમા) અદૃશ્ય થઈ ગયેલુ અને (અજવાળાના રૂપમા) દેખાયેલુ તે, ન. પરોઢ

मूल ન. મૂળ, પાયો

मोह પુ. મૂર્ખાઈ, મોહ

रभस પુ ઉતાવળ, સાહસ, અવિચાર

रोग પુ. મંદવાડ, રોગ

लघुलघु ક્રિ. વિ. વહેલુ

लाभ પુ પ્રાપ્તિ, ફાયદો

वङ्ग પુ. એક દેશનુ તથા તેના લોકનુ નામ. (બ. વ. માં વપરાય છે)

वह् आ જોડે, ૧ ગ. પરસ્મૈ૦, આત્મને૦ આણવુ

वासर પુ. ન દિવસ

विचार्यमाण (वि + चर् 'જવુ' ના પ્રેરકભેદનુ કર્મણિ વર્તમાન કૃ.) જે વિષે વિચાર થાય છે તે, વિચાર કરતા

विलसित ન રમત, પાપી કર્મ

वेदना સ્ત્રી મહા દુ ખ

संनाह પુ બખ્તર, કવચ

संसार પુ. દુનિયા

स्खलित ન. સહેજ ગોથુ, ચૂક

स्तन પુ થાન

स्तम्भ પુ. થાભલો

स्वकर्तव्य ન. સ્વકાર્ય, આત્મકર્મ

અડકતુ लग्न પુ સ્ત્રી ન
આઘે ખસેડાયેલુ दूरोत्सारित, उत्सारित, सृनु પ્રેરક કે ભૂ કૃ. उद् જોડે
ઓળગવુ आ + क्रम् ૧ ગ અને ૪ ગ પરસ્મૈ૦
કાપવુ તે छेद પુ
કાળુ श्याम પુ સ્ત્રી ન
ગર્વ કરનાર उद्धत ભૂ કૃ.
છોડી મુકાયેલુ मुक्त, मुच् નુ કર્મણિ ભૂ કૃ
જીતનાર विजिगीषु પુ.
તાડ ताली સ્ત્રી
તૈયાર થયેલુ उद्यत, उद् + यम् નુ ભૂ કૃ.
થાભલો स्तम्भ પુ
દરિયાઈ (વહાણનો) કાફલો नौसाधन ન.
દરિયો अर्णव પુ.
પકડાયેલુ गृहीत, ग्रह् નુ કર્મણિ ભૂ. કૃ.
પતિ नाथ પુ पति પુ.
પરાક્રમ अद्भुतचरित ન पराक्रम પુ.
પાતાળ पाताल ન
પાખ पक्ष પુ.
પૂર્વ તરફનુ पूर्व પુ. સ્ત્રી ન. (સર્વનામ) प्राच्य પુ. સ્ત્રી. ન.
ફાટો, પ્રવાહ स्रोतस् ન
મદદ साहाय्य ન
મહેન્દ્ર (એક પર્વત અને તેની પાસેના દેશનુ નામ છે.) महेन्द्र પુ.
વચલો પ્રદેશ अन्तर ન अन्तराल ન.
મિત્રતા सन्धि પુ सख्य ન

પાઠ ૨૦ મો

સમાસ (ચાલુ)

બહુવ્રીહિ અને અવ્યયીભાવ

૧. ૧ સમાસમા વિશેષણ પહેલુ મુકાયુ હોય એવા બે કે તેથી વધારે વિશેષણ વિશેષ્ય ભાવવાળા નામો સમાસમા જોડાઈ બીજા નામના વિશેષણ તરીકે મુકાય છે તે વિશેષ્ય નામ સમાસના જુદા જુદા અવયવની સાથે સમવિભક્તિમા ન હોવુ જોઈએ આવો સમાસ બહુવ્રીહિ સમાસ કહેવાય છે જેમકે महाबाहु, पीताम्बर કર્મધારય તરીકે महाबाहु તે महान् बाहु એમ જુદો પાડી શકાય, પણ બહુવ્રીહિ તરીકે महान्बाहुर्यस्य

જેનો હાથ મોટો છે તે, તેમજ पीताम्बर (જેનુ પહેરેલુ લૂગડુ પીળુ છે તે.) महान्बाहुर्यस्य सः = महाबाहुर्नवाल અહી बाहु કે महत्, नलની સાથે સમાનાધિકરણમા નથી, પણ આખો સમાસ महाबाहु नलના વિશેષણ તરીકે છે घनश्यामो नल મા, श्याम नलની સાથે સમ વિભક્તિમા છે તેથી સમાસ બહુવ્રીહિ નથી. ત્યારે જે સમાસ છોડતા यत् સર્વનામ પહેલી સિવાય ગમે તે વિભક્તિમા વપરાયુ હોય તે સમાસ बहुव्रीहि કહેવાય છે. प्राप्तमुदक यम् = प्राप्तोदको ग्राम., वह्वयो नद्यो यस्मिन् = बहुनदीको देश.

૨ કેટલીક વાર બહુવ્રીહિ સમાસમા પહેલો અવયવ બીજા સાથે સમાનાધિકરણમાં નથી હોતો. જેમકે चक्रपाणिः = चक्र पाणौ यस्य स 'જેના હાથમા ચૈક્રુ છે તે.'

૩ જ્યારે ઉપમાનો ભાવ દર્શાવવાનો હોય ત્યારે પહેલો અવયવ ષષ્ઠી વિભક્તિના અર્થમા હોઈ શકે જેમકે चन्द्रकान्ति =(चन्द्रस्य इव कान्ति यस्य) चन्द्रस्येव कान्तिर्यस्य. તત્પુરુષ તરીકે चन्द्रस्य कान्ति·.

૪. નકારદર્શક અવયવ अ કે अन् ઉપસર્ગ નામ સાથે જોડાઈ બહુવ્રીહિ સમાસ કરે છે જેમકે अविद्यमान· पुत्रो यस्य स = अपुत्र·, निर्गता घृणा यस्य स = निर्घृण (૧૦મો નિયમ જુઓ), विगत जीवित यस्य स = विजीवित, उद्गता कन्धरा यस्य स = उत्कन्धर ઇ० अविद्यमानपुत्र, निर्गतघृण ઇ० સામાન્ય નિયમાનુસાર પણ છે

૫. મુખ્ય દિશાવાચક શબ્દોથી પણ આ સમાસ બને છે, અને તે દિશાઓની વચ્ચેનો ભાગ (એટલે ખૂણા) દર્શાવે છે. જેમકે उत्तरपूर्वा એટલે ઉત્તર અને પૂર્વની વચ્ચેનો ભાગ, ઈશાન. દિશાવાચક નામ સમાસમા ન આવે તો સર્વનામનાં રૂપાખ્યાન લે છે, અને સમાસમા વિકલ્પે સર્વનામનાં રૂપાખ્યાન લે છે.

૬ જ્યારે स કે सह સાથે જોડાયેલુ નામ વિશેષણના અર્થમાં આવે છે ત્યારે પણ બહુવ્રીહિ સમાસ થાય છે देवदत्त सहपुत्रो ग्राम गतः

૭. વિશેષણ સમાસ કર્યા તો સંખ્યાવાચક શબ્દથી, અવ્યયથી કે સંખ્યાવાચક શબ્દ સાથે आसन्न, अदूर કે अधिकથી થતો હોય તો તે બહુવ્રીહિ ગણવો આ બાબતમાં અન્ત્ય સ્વર કે અન્ત્ય વ્યંજન (પૂર્વ સ્વર સાથે) અન્ત્ય સંખ્યાવાચક શબ્દનો અને विंशति નો अति એટલાનો લોપ થાય છે, અને अ પ્રત્યય લગાડાય છે જેમકે द्वित्रा 'બે કે ત્રણ', द्विदशा 'બે વાર દશ', उपदशा 'આશરે દશ' એટલે 'નવ કે અગિયાર', आसन्नविंशा 'લગભગ વીસ', अदूरत्रिंशा 'ત્રીસથી આઘું નહિ', अधिकचत्वारिंशा 'ચાળીસથી વધારે', પરંતુ चतुर् ની પૂર્વે उप કે त्रि હોય તો અક્ષરનો લોપ થતો નથી, પણ ફક્ત अ ઉમેરાય છે જેમકે उपचतुरा 'લગભગ ચાર', त्रिचतुरा 'ત્રણ કે ચાર'

પમા ને ૭મા નિયમથી બનેલા સમાસ નીચે પ્રમાણે છોડવામાં આવે છે

उत्तरस्या पूर्वस्याश्च दिशोऽन्तरालम् = उत्तरपूर्वा। पुत्रेण सह = सहपुत्र। द्वौ वा त्रयो वा = द्वित्रा। द्विरावृत्ता दश = द्विदशा। दशाना समीपे ये सन्ति ते = उपदशा॰। विंशतेरासन्ना॰ = आसन्नविंशा।

૮ જો બહુવ્રીહિનો છેલ્લો શબ્દ અન્ત્ય ऋવાળો હોય અથવા ई કે ऊ અન્ત્યવાળું સ્ત્રીલિંગ નામ હોય તો क પ્રત્યય ઉમેરાય છે ईश्वर कर्ता यस्य तत् = ईश्वरकर्तृक जगत्, बह्व्यो नद्यो यस्मिन्स =बहुनदीको देश, रूपवद्वधूक આ નિયમ જો સ્ત્રીલિંગ નામ સ્વરથી શરૂ થતા વિભક્તિના પ્રત્યયો પૂર્વે પોતાના અન્ત્ય સ્વરનો इय् કે उव् કરતું હોય તો લાગુ પડતો નથી स्त्रीને આ અપવાદ લાગતો નથી

૯ (અ) अक्षि અને धनुस् અન્તે હોય એવો બહુવ્રીહિ સમાસ હોય તો તેના अक्ष અને धन्वन् એવા રૂપો અનુક્રમે થાય છે कमलाक्ष 'કમળ જેવી આંખવાળો' अधिज्यधन्वा 'ધનુષ ખેંચાયેલું છે જેનું તે'

(બ) જો તે સમાસને છેડે गन्ध હોય તો જ્યારે તેની પૂર્વે उद्, पूति, सु, सुरभि આવે, અથવા જ્યારે સમાસ ઉપમાદર્શક હોય ત્યારે गन्धनुं गन्धि થાય છે જેમકે उद्गन्धि, सुगन्धि, पद्मगन्धि.

(ક) આ પ્રમાણે धर्म નુ धर्मन् જો તેની પૂર્વે એક શબ્દ આવે તો થાય છે

(ડ) જ્યારે અન્ત્ય શબ્દમા કાંઈ આવો ફેરફાર થતો નથી કે કાંઈ પણ ઉમેરાતુ નથી, ત્યારે क વિકલ્પે ૫-૭મા નિયમાનુસાર બનેલા સમાસ સિવાય બીજી બધી જાતના આ વર્ગના સમાસને છેડે લગાડાય છે. જેમકે अध्ययननिमित्तको मे वासोऽस्मिन्ग्रामे.

૧૦. (૧) જ્યારે क ઉમેરાતો નથી ત્યારે બહુવ્રીહિ સમાસનો અન્ત્ય સ્વર, જો છેલ્લો અવયવ गो હોય કે आ અન્ત્યવાળુ સ્ત્રીલિંગ નામ હોય તો હ્રસ્વ થાય છે જેમકે चित्रा गावो यस्य स = चित्रगु, लक्ष्मी भार्या यस्य स लक्ष्मीभार्य.। જ્યારે क લગાડાય ત્યારે आ વિકલ્પે હ્રસ્વ થાય છે જેમકે लक्ष्मीभार्याक કે लक्ष्मीभार्यक

(૨) અવ્યયીભાવ સમાસ, અવ્યય (ઉપસર્ગ કે ક્રિયાવિશેષણ અવ્યય) અને એક નામ જોડાવાથી થાય છે (અ) ક્રિ૦ વિ૦ નપુસકલિંગના દ્વિતીયા એ વ જેવા ગણવા. (બ) अ અન્ત્યવાળા અવ્યયીભાવ સમાસ કેટલીક વાર તૃતીયા કે સપ્તમી એકવચનના પ્રત્યય લે છે. (ક) (પાનુ ૧૮૩ ૧૦ પ્રમાણે) છેલ્લો દીર્ઘ સ્વર હ્રસ્વ થાય છે (ડ) અન્ત્ય न् લોપાય છે; પણ જ્યારે અન્ત્ય અવયવ નપુસકલિંગ હોય ત્યારે વિકલ્પે લોપાય છે. જેમકે अधिहरि 'હરિમા', अनुविष्णु 'વિષ્ણુની પછાડી' એટલે વિષ્ણુ પાછળ, उपगङ्गम् 'ગગા સમીપ', अनुगङ्गम् 'ગગાની બાજુથી', यथाशक्ति 'શક્તિ પ્રમાણે', अध्यात्मम् 'આત્મામા', प्रत्यहम् કે प्रत्यह 'દરરોજ', सतृणम् 'ઘાસ સાથે' નીચે પ્રમાણે સમાસ છોડવા

हराविति = अधिहरि। विष्णो पश्चात् = अनुविष्णु। गङ्गाया समीपम् = उपगङ्गम्। गङ्गामन्वायतम्=अनुगङ्गम्। शक्तिमनतिक्रम्य=यथाशक्ति। आत्मनीति अध्यात्मम्। अहन्यहनीति=प्रत्यहम् અથવા प्रत्यह। तृणमप्यपरित्यज्य=सतृणम्।

स्नेहरूपस्तन्तुर्मनुजानां हृदयमर्माणि सीव्यति।

भार्याया यद्यदिष्टं तत्तदधिज्यधन्वनस्तस्य भूपतेर्नानासाद्यं किंचिदासीत्।

प्रतिदिनं त्र्यम्बकं यथाविधि पूजयामि यावदवकाशं ग्रन्थानवलोकयाम्यामध्याह्नसमयमक्षमालां गृहीत्वा जपामि।

त्रिचतुराण्यहान्यस्मिन्मे गृहे वस्तुं त्वमर्हसि यावत्तवार्थसिद्धिं करोमि।

आसन्नपञ्चाशा गा ब्राह्मणेभ्योऽददाद्यज्ञवर्मा श्रावणस्य प्रथमे सोमवासरे।

चिरप्रवृत्त एष मृतस्य पुनर्जीवप्रदाने पन्थाः। तथाहि। विश्वावसुना गन्धर्वराजेन मेनकायामुत्पन्नां प्रमद्वरां नाम कन्यामाशीविषविलुप्तजीवितां स्थूलकेशाश्रमे भार्गवस्य नप्ता प्रमतितनयो मुनिकुमारको रुरुर्नाम स्वायुषोऽर्धेन योजितवान्।

अर्जुनं चाश्वमेधतुरगानुसारिणमात्मजेन बभ्रुवाहननाम्ना समरशिरसि शरापहृतप्राणमुलूपी नाम नागकन्यका सोज्जीवमकरोत्।

अभिमन्युतनयं च परिक्षितमश्वत्थामास्त्रपावकपरिप्लुष्टमुदरादुपरतमेव निर्गतमुत्तराप्रलापोपजनितकृपो भगवान्वासुदेवो दुर्लभानसून्प्रापितवान्।

*यान्येव सुरभिकुसुमधूपानुलेपनादीनि चन्द्रापीडसमागमसुखोपभोगायानीतानि तैरेव मृते तस्मिन्देवतोचितामपचितिं

---

* આ કાદમ્બરી નામની કુમારિકા વિષે છે. તે પોતાના આશક ચન્દ્રાપીડને મળવા એક ઠરાવેલી જગાએ ગઈ, પણ ત્યાં એને મૂએલો દીઠો. કોઈ અદ્ભુત શક્તિએ તેને આશા આપી કે તારો સ્વામી સજીવન થશે અને તેનું શરીર રાખી મૂકવા કહ્યું.

संपाद्य चन्द्रापीडमूर्तौ मूर्तिमतीव शोकवृत्तिश्चिरातेरूपा रूपान्तरमिव तत्क्षणेनैवोपगता गतजीवितेव शून्यमुखी मुखावलोकिनी चन्द्रापीडस्य पीडोत्पीडितहृदयापि रक्षन्ती वाष्पमोक्षमुद्दामवृत्तेः शोकादपि मरणादपि च कष्टतमामवस्थामनुभवन्ती तथैवाङ्के समारोपितचन्द्रापीडचरणद्वया दूरागमनखिन्नेनापि बुभुक्षितेनाप्यप्रतिपन्नस्नानपानभोजनेन मुक्तात्मना राजपुत्रलोकेन स्वपरिजनेन च सह निराहारा कादम्बरी तं दिवसमनयत्।

सज्जन्ति कुञ्जरघटाः खलु तत्प्रयाणे
तं संततं युधि परिष्वजते जयश्रीः।
चेतः समासजति तस्य गुणानुरागा-
द्विद्याविशुद्धहृदये विदुषां समूहे॥

यं न स्पृशन्त्येनमचिन्त्यतत्त्वं दुरन्तधामानमनन्तरूपम्।
मनोवचोवृत्तय आत्मभाजां स एव पूज्यः परमः शिवो नः॥

अयं निजः परो वेति गणना लघुचेतसाम्।
उदारचरितानां तु वसुधैव कुटुम्बकम्॥

दंष्ट्राभङ्गं मृगाणामधिपतय इव व्यक्तमानावलेपाः।
नाज्ञाभङ्गं सहन्ते नृवर नृपतयस्त्वादृशाः सार्वभौमाः॥

ગુજરાતી વાક્યો.

૧. મેં પાંચ છ માણસ, પચાવન કરતાં વધારે ગાયો અને લગભગ સાઠ કૂતરાઓ રસ્તા પર જોયા

૨ આ અંગ દેશનો રાજા છે, જેનો પ્રેમ સ્વર્ગની અપ્સરાઓ ઇચ્છે છે.

૩. શ્રી અને સરસ્વતી દેવીઓ જેમનાં રહેઠાણ સ્વાભાવિક રીતે જુદાં છે, તેઓ તેનામાં એકઠાં રહે છે

૪ જે રાજાએ મહાશ્વેતાનું વૃત્તાન્ત સાંભળ્યું તે દુઃખનો મારેલો એક પણ શબ્દ બોલી શક્યો નહીં.

૫ જેનું તેજ અગાધ છે અને જેણે પ્રજાને સંતોષી મોટી કીર્તિ મેળવી છે તે આ પરંતપ નામે રાજા છે

૬. મારી શક્તિ પ્રમાણે ન્યાયના તત્ત્વો હવે સમજાવું છુ.

૭ તીડો અગ્નિ તરફ ઊડે છે

૮ દરેક પર્વત પર રઘુએ કીર્તિસ્થભ ઊભો કર્યો

૯. ગોદાવરીના કિનારા પર જનસ્થાન આવેલુ છે

૧૦ ધણીને ઘેર દીકરીને મોકલીને જાણે કે મેં કોઈની આપેલી થાપણ પાછી સોંપી હોય તેમ હુ સુખી છુ

૧૧ લાંબા હાથવાળો, પહોળી છાતીવાળો અને નાજુક કમ્મરવાળો આ અવન્તિનો રાજા છે

૧૨ કમળ જેવી આંખોવાળી જેના અંગો નાજુક હતા તેણે તેને માટે પ્રીતિ રાખી નહીં

૧૩ કડાથી શોભાયમાન હાથવાળો, મહેન્દ્ર પર્વતની શક્તિવાળો અને જેણે પોતાની શક્તિથી શત્રુઓનો નાશ કર્યો હતો, તે હેમાગદ કલિગનો રાજા જે જગાએ બેઠો હતો, ત્યા તે જ્યારે પહોચી ત્યારે સુનન્દાએ તે ચન્દ્રમુખી સુન્દરીને કહ્યુ

શબ્દકોશ ૨૦

अक्षमाला સ્ત્રી. (अक्ष પુ એક ઝાડનુ અને તેના બીજનુ નામ છે, અને माला સ્ત્રી કંઠી, માળા) રુદ્રાક્ષની માળા

अङ्क પુ. ખોળો

अचिन्त्य પુ. સ્ત્રી. ન અવિચાર્ય, ન ધારી શકાય એવુ

अधिज्यधन्वन् પુ જેનુ ધનુષ ખેંચેલુ હોય તે

अनुराग પુ પ્રીતિ

अनुलेपन न મલમ, અગને લગાડવાનો સુગધીદાર પદાર્થ
अपचिति સ્ત્રી પૂજા
अर्थ પુ ઇચ્છેલી વસ્તુ
अवलेप પુ ગર્વ
अश्वमेध પુ એક પ્રકારનો યજ્ઞ (એમા અશ્વનુ બલિદાન અપાય છે)
असु પુ જીવ, પ્રાણ (આ અર્થમા તે હમેશા બહુવચનમા વપરાય છે, કેમકે પ્રાણ પાચ છે.)
आ મર્યાદા બતાવનારુ અવ્યય, અવધિદર્શક અવ્યય
आत्मभाज् પુ જેને આત્મા છે તે, માણસ
आनीत आ + नीનુ કર્મણિ ભૂ. કૃ. આણેલુ
आयुस् ન જિંદગી
आर्त પુ સ્ત્રી ન દુખિત, પીડિત
आशीविष પુ સર્પ
आसाद्य પુ સ્ત્રી ન મેળવાય તેવુ
उत्पन्न પુ. સ્ત્રી ન જન્મેલુ, ઊપજેલુ
उदार પુ. સ્ત્રી ન. ઉમદા, મોટા મનવાળુ, ઉદાર
उद्दामवृत्ति પુ. સ્ત્રી ન. ઉદ્ધત સ્વભાવવાળુ, અમર્યાદ
उद्धत પુ સ્ત્રી ન ગર્વિષ્ટ
उपजनित उप + जन्‌નુ પ્રેરક કર્મણિ ભૂ. કૃ. ઉપજાવેલુ
उपभोग પુ ભોગવવુ તે
उलूपी સ્ત્રી એક નાગકન્યાનુ નામ છે (એ થોડો વખત અર્જુનની ભાર્યા હતી.)
कन्यका સ્ત્રી દીકરી
कादम्बरी સ્ત્રી એક તરુણ સ્ત્રીનુ નામ છે
कुटुम्बक ન કુટુબ
कुमारक પુ જુવાન છોકરો, કુવર, કુમાર
कृतिन् પુ સ્ત્રી ન જેની ઇચ્છા સપૂર્ણ થઈ છે તે, કૃતકૃત્ય, સુદર
गतजीवित પુ સ્ત્રી. ન મૂએલુ
चिरप्रवृत्त પુ સ્ત્રી. ન. લાબા વખતથી ચાલતુ
जप् ૧ ગ. પરસ્મૈ૦ ધીમે ધીમે જપવુ
तनय પુ દીકરો
त्र्यम्बक પુ રુદ્રનુ નામ, શિવ
दंष्ट्रा સ્ત્રી. દાઢ, અણીદાર દાત
दुरन्त પુ. સ્ત્રી. ન જેને છેડે પહોચવુ કઠણ છે એવુ, અમર્યાદ
देवता સ્ત્રી દેવતા
धामन् ન. તેજ
धूप પુ ધૂપ
निराहार પુ સ્ત્રી ન. ભૂખ્યુ, ઉપવાસી

निसर्ग પુ સ્વભાવ, પ્રકૃતિ
परीक्षित् પુ અભિમન્યુનો પુત્ર અને અર્જુનનો પૌત્ર
परिजन પુ સેવક, નોકર
परिप्लुष्ट परि + प्लुष् નુ ભૂ કૃ બાળી નાખેલુ
प्रचार પુ ફેલાવો
प्रमति પુ. માણુસનુ નામ છે
प्रमद्वरा સ્ત્રી સ્ત્રીનુ નામ છે
प्रयाण ન જવુ તે, કૂચ
प्रापितवत् प्र + आप् નુ પ્રેરક કર્તરિ ભૂ કૃ પમાડનાર, આપનાર
बाष्प પુ ન આસુ
बुभुक्षित પુ સ્ત્રી ન ભૂખ્યુ
भार्गव પુ ઋષિનુ નામ છે
मान પુ આબરૂ, માન
मेनका સ્ત્રી અપ્સરાનુ નામ છે
यथाविधि ક્રિ વિ વિધિ પ્રમાણે
यावत् ક્રિ વિ જ્યા સુધી
युध् સ્ત્રી લડાઈ
योजितवत् युज् નુ પ્રેરક કર્તરિ ભૂ કૃ જોડનાર
रुरु પુ માણુસનુ નામ છે
लोक् ૧ ગ આત્મને અને ૧૦ ગ अव જોડે, જોવુ, અવલોકન કરવુ
विलुप्त वि + लुप् નુ ભૂ કૃ નાશ કરેલુ
विश्वावसु પુ ગન્ધર્વનુ નામ છે

व्यक्त वि + अञ्ज् નુ કર્મણિ ભૂ. કૃ ખુલ્લુ, સ્પષ્ટ
शून्यमुखी સ્ત્રી સૂના મોવાળી, ફીકા મુખવાળી, ઝખવાણી પડેલી
समागम પુ સોબત, મેળાપ
समारोपित सम् + आ + रुह् નુ પ્રેરક કર્મણિ ભૂ કૃ. મુકાયેલુ
सञ्ज् सम् + आ જોડે, પ્રીતિ કરવી, અનુરક્ત થવુ, લાગવુ
सस्ज् ૬ ગ પરસ્મૈ૦ તૈયાર થવુ
सार પુ શક્તિ, તાત્પર્ય
सार्वभौम પુ. સ્ત્રી. ન ચક્રવર્તી
सुरभि પુ સ્ત્રી ન. સુગન્ધ, સુવાસવાળુ
सोच्छ्वास પુ સ્ત્રી ન શ્વાસવાળુ, જીવતુ
स्थूलकेश પુ ઋષિનુ નામ છે

અગાધ अगाध પુ સ્ત્રી ન
કુમ્મર मध्य ન
છાતી वक्षस् ન
જુદુ भिन्न भिद् નુ કર્મણિ ભૂ કૃ.
તરફ अभि (ઉપસર્ગ)
તીડ शलभ પુ
તેજ सत्त्व ન
થાપણ न्यास પુ निक्षेप પુ
દરેક प्रति (ઉપસર્ગ)
દેવકુમારી अप्सरस् સ્ત્રી. सुराङ्गना સ્ત્રી.

પરંપતપ (રાજાનુ નામ છે.) परंतप પુ
પાછુ આપેલુ प्रत्यर्पित प्रति + ऋ नु પ્રેરક કર્મણિ ભૂ કૃ
પહોળુ विशाल પુ સ્ત્રી ન
પ્રકૃતિ निसर्ग પુ प्रकृति સ્ત્રી स्वभाव પુ
પ્રીતિ प्रीति સ્ત્રી अनुराग પુ
બાધવુ बन्ध् ૯ ગ
માગેલુ प्रार्थित प्र + अर्थ् નુ કર્મણિ ભૂ કૃ.
માર્યું (પીડાયેલુ) अभिभूत अभि+भू નુ કર્મણિ ભૂ કૃ पर्याकुल પુ સ્ત્રી ન. आकुल પુ સ્ત્રી ન
રહેઠાણ आस्पद ન आवास પુ.
રીઝવવુ તે (રાજાએ પ્રજાને) अनुरञ्जन ન.
શક્તિ, શૂરપણુ प्रताप પુ पराक्रम પુ.
હાથનુ ઘરેણુ, કડુ अङ्गद પુ
હેમાંગદ (રાજાનુ નામ છે) हेमाङ्गद પુ.

પાઠ ૨૧મો

પ્રેરક ભેદ

૧ કોઈ પણ ધાતુનુ પ્રેરક રૂપ अय લગાડી દશમા ગણના अय પહેલા કરવામા આવતા સ્વરમા ફેરફારો કરવાથી થાય છે. करोति ‘તે કરે છે,’ कारयति ‘તે કરાવે છે’

૨ પ્રેરક રૂપ ઉભયપદી છે.

૩ अम् અતે હોય એવા ધાતુઓ (कम्, अम् અને चम् સિવાયના) અને जन्, जॄ (૪ થો ગણ), दल्, वल्, त्रप्, वन्, ज्वल् અને બીજા કેટલાક બહુ અગત્યના નહીં એવા ધાતુઓમા સ્વરની વૃદ્ધિ થતી નથી આ ધાતુઓમા वम्, नम्, वन्, અને ज्वल् જ્યારે તેમને ઉપસર્ગ લાગતો નથી ત્યારે તેમના अमा વિકલ્પે ફેરફાર લે છે જેમકે जनयति, वलयति, नमयति, नामयति, उन्नमयति.

૪ आ અતે હોય એવા ધાતુઓ ह्री અને ऋमा अय પહેલા प् ઉમેરાય છે જેમકે दा–दापयति, ह्रेपयति, अर्पयति.

૫ ए, ऐ કે ओ અતે હોય એવા ધાતુઓમા અન્ત્ય સ્વરને બદલે आ મુકાય છે જેમકે धे–धा–धापयति, दो–दा–दापयति (પા ૧૦૮, ૧૪ જુઓ)

૬ क्षैનો આ નિત્યે હ્રસ્વ થાય છે, ग्लै અને स्नाનો વિકલ્પે થાય છે, પણ એ બે ધાતુઓની પૂર્વે ઉપસર્ગ આવે તો સ્વર હ્રસ્વ થતો નથી. જેમકે क्षपयति, ग्लपयति કે ग्लापयति, प्रग्लापयति

૭ रुह્‌મા ह્‌ને બદલે प् વિકલ્પે મુકાય છે જેમકે रोपयति, रोहयति हन्‌નો घात् થાય છે

૮ रम् અને लम्‌મા અન્ત્ય અક્ષરની પહેલા અનુનાસિક આવે છે. જેમકે रम्भयति, लम्भयति

૯ शो, छो, सो, ह्वे, व्ये, वे અને पा (પીવુ) એટલામા अयની પહેલા पुને બદલે य् ઉમેરાય છે पा ‘રક્ષણ કરવુ’મા ल् ઉમેરાય છે જેમકે शाययति, साययति વગેરે जि, क्री અને इ + अधि માના સ્વરને બદલે आ મુકાય છે જેમકે जापयति, क्रापयति અને अध्यापयति

૧૦ *अयની પછી इ પ્રત્યય આવે તો अय ના છેલ્લા अનો લોપ થાય છે (અ) ભૂ કૃના પ્રત્યય પૂર્વે, (બ) यથી શરૂ થતા પ્રત્યય પૂર્વે (ક) અને ધાતુ સાધિતના સ્વરથી થતા પ્રત્યયો પૂર્વે अय નો લોપ થાય છે, પણ સ્વરમા થયેલા ફેરફાર કાયમ રહે છે જેમકે विद् ‘જાણવુ,’ विदित ‘જાણેલુ,’ वेदित ‘જણાવેલુ’, सहृत्य મૂળ, सहार्य પ્રેરક હ્રસ્વ ઉપાન્ત્યવાળા ધાતુ પછી અવ્યય ભૂ કૃ ના य પ્રત્યય પૂર્વે अयમાના અન્ત્ય अનો લોપ થાય છે જેમકે प्रणमय्य

૧૧ દશમા ગણના પ્રેરક રૂપ મૂળ રૂપના જેવા જ છે

૧૨ અકર્મક ક્રિયાપદના પ્રેરક રૂપો, સકર્મક ક્રિયાપદમા કર્મ કઈ સાહિત્યને લગતુ કાર્ય હોય અને બીજા જેવા કે ગતિ દર્શાવતા હોય કે કઈ જ્ઞાન, ખબર, ખાવાનુ દર્શાવતા હોય, અને दृश् ધાતુના પ્રેરક રૂપ જ્યારે વપરાય છે ત્યારે ક્રિયાપદના મૂળ ભેદનો કર્તા દ્વિતીયામા મુકાય છે नी અને वह् મા આ નિયમ લાગુ પડતો નથી અને हृ અને कृમા વિકલ્પે લાગે છે બીજી બાબતમા મૂળ કર્તા તૃતીયામા આવે છે

* આ નિયમો દશમા ગણના अयને લાગુ પડે છે

यजमानो यज्ञकर्मर्त्विग्भिरारम्भयति ।
इन्द्रः स्वयशः किंनरमिथुनानि गापयामास ।
पुष्पमित्रो यजते याजकास्तं याजयन्ति ।
कृष्णवर्मा पुत्रेण ब्राह्मणेभ्यः प्रत्यहं शतं गा दापयति ।
जानकीं रथमारोप्य जाह्नवीतीरमासाद्य रामाज्ञापितो लक्ष्मणस्तां विजहौ ।
प्रभुप्रसादलवोऽप्यधीरप्रकृतेर्दासजनस्य प्रागल्भ्यं ति ।
असुरस्य तिग्मतपसा प्रीतात्मा भगवाञ्शंकरः स्वीयं रूपं तं दर्शयामास ।
नगेन्द्रसक्तां दृष्टिं पार्श्वे कस्यापि क्रन्दितमाकर्ण्य राजा निवर्तयामास ।
अस्मिँल्लोकेऽनुष्ठितो धर्मस्तस्य कर्तारं स्वर्गलोकं प्रापयति ।
ग्रीष्मकाले घर्मोऽङ्गानि ग्लपयति स्वेदं प्रवर्तयति तृष्णां परिवर्धयति च ।
बहिर्द्वारि प्रवृत्तमृषिकुमारकं प्रवेशयितुं प्रतिहारीमाज्ञापया राजा ।
चिरनष्टमात्मनो बालकं दृष्ट्वा सा सुन्दरी भृशं रुरोद तं च दृढं परिष्वज्याश्रुभिः स्नपयामास ।

शत्रूनगमयत्स्वर्गं वेदार्थं स्वानवेदयत् ।
आशयच्चामृतं देवान्वेदमध्यापयद्विधिम् ।
आसयत्सलिले पृथ्वीं यः स मे श्रीहरिर्गतिः ॥
रमयन्ति मनस्तावद्भावाः संसारसंभवाः ।
यावन्न श्रूयते साश्रुलोकफूत्कारकाहलः ॥
स्वीयं यशः पौरुषं च गुप्तये कथितं च यत् ।
कृतं यदुपकाराय धर्मज्ञो न प्रकाशयेत् ॥
वेदाविनाशिनं नित्यं य एनमजमव्ययम्* ।
कथं स पुरुषः पार्थ कं घातयति हन्ति कम् ॥

* આ જીવાત્મા અથવા પરમાત્માને લાગુ પડે છે.

नैनं छिन्दन्ति शस्त्राणि नैनं दहति पावकः ।
न चैनं क्लेदयन्त्यापो न शोषयति मारुतः ॥
संयोजयति विद्यैव नीचगापि नरं सरित् ।
समुद्रमिव दुर्धर्षं नृपं भाग्यमतः परम् ॥
यदि सत्याभिसंधस्त्वं राजन्रामं प्रवासय ।
नव पञ्च च वर्षाणि निर्जने गहने वने ॥
युधिष्ठिरस्तु कौन्तेयो मयमाहूय सत्वरम् ।
कारयामास वै तेन सभामद्भुतदर्शनाम् ॥
दृष्टिस्तृणीकृतजगत्त्रयसत्त्वसारा
धीरोद्धता नमयतीव गतिर्धरित्रीम् ।
कौमारकेऽपि गिरिवद्गुरुतां दधानो
वीरो रसः किमयमेत्युत दर्प एव ॥

ગુજરાતી વાકયો

૧ રાજા બ્રાહ્મણો પાસે પૈસા લેવડાવે છે (प्रति + ग्रह्)*

૨ વસિષ્ઠે દશરથ પાસે યજ્ઞ કરાવ્યો (यज्)

૩ બાજીરાજના પાપી કર્મો આપણને લજવે છે (ह्री)

૪ ઇન્દ્રે સ્વર્ગમા અર્જુનને પોતાની ગાડીમા માતલિ પાસે તેડાવ્યો (आ + नी)

૫ પહેલા તે માણસો પાસે પોતાનામા વિશ્વાસ મુકાવે છે (वि + श्वस्), અને પછી તેમને નાશ પમાડે છે (नश्, अव + सद् અથવા ध्वस्)

૬ પોતાના ગુરુના હુકમથી (आ + ज्ञा પ્રેરક) તેણે રોજ ગાયોને ખવરાવ્યુ (चर्) અને પાણી પીવરાવ્યુ (पा)

૭ તેણે પ્રાત કર્મ પૂરુ કર્યા પછી (सम् + आप् પ્રેરક) સોળ બ્રાહ્મણોને જમાડ્યા (भुज्) અને પછી પોતે ખાધુ

---

* ધાતુઓનો પ્રેરક ભેદ વાપરવો

૮. ચૌદ વર્ષ રામનુ વનમા જવાનું થયુ, તેણે દશરથનુ મોત કરાવ્યુ (प्र + सञ्ज्)

૯. જ્યા પાડવો અને ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રો લડતા હતા તે રણસગ્રામમા શુ થયુ તે સજયે ધૃતરાષ્ટ્રને સભળાવ્યુ (श्रु)

૧૦ જે ભાઈઓને અને મિત્રોને પરસ્પર લડાવી મારે છે (युध्), અને વખતે માણસ પાસે પોતે પોતાનુ માથુ પણ કપાવે છે (छिद्) તે અદૃષ્ટ જ છે

૧૧ બાપે પોતાની દીકરીને સારી ચાલના, ઊંચા કુળના, સારી કેળવણીવાળા માણસને પરણાવવી જોઈએ. (परि+नी, वि+वह्, उद्+वह्)

૧૨. આ છોકરાએ જે શ્લોકો ગાયા છે તે હુ જ્યારે મારી પ્રિયા અને લક્ષ્મણ સાથે પ્રસ્રવણ પર્વતના શિખર પર રહેતો તે સમય યાદ દેવડાવે છે (स्मृ)

૧૩. સૌપધ્નનના યજ્ઞમાં બ્યાપણોં ગયા અને વેદીની અદર આસન લીધાં, ત્યારે રાજાએ તેમને આસન પરથી ઉઠાડી મૂક્યા (उद् + स्था*) પોતાના માણસોને હુકમ કર્યો, તેમણે તે પ્રમાણે તેમને ઉઠાડી મૂક્યા તેમને ઉઠાડી મૂક્યા ત્યારે તેમણે મોટેથી બૂમ પાડી

શબ્દકોશ ૨૧

अज પુ સ્ત્રી ન. નહીં જન્મેલુ

अधीर પુ સ્ત્રી ન. સાબિત કે ગભીર મન વગરનુ, અલ્પ મન-વાળુ, અધીરુ

अभिसन्धा સ્ત્રી વચન, નિશ્ચય

अम् ૧ ગ પરસ્મૈ० હાલવુ

अमृत ન. અમૃત

अर्थ પુ. ખરો ભાવ, અર્થ

---

* स्था અને स्तम्भ् ધાતુઓના स् નો उद् ઉપસર્ગ પછી લોપ થાય છે.

(અ) ખાસ થનારા

लिप् લેપ કરવો

सिच् સીંચવુ

*ह्वे (ह्व्) બોલાવવુ

આ ત્રણ ધાતુઓ જ્યારે આત્મનેપદી હોય છે ત્યારે આ વિભાગના વિકલ્પે થાય છે

अस् (अस्थ्) ફેકવુ

आप् મેળવવુ

क्रुध् ગુસ્સે થવુ

क्लम् થાકી જવુ

क्षम् ૪ ગ. માફ કરવુ

ख्या (ख्य्) પરસ્મૈ૦ ને આત્મને૦ [કહેવુ

गम् જવુ

गृध् લોભી થવુ

घस् ખાવુ

तम् શરીરે અથવા મનથી દુખી થવુ

तुष् સતોષ પામવુ

तृष् તરસ્યા થવુ

दम् પાળવુ

दुष् દોષિત થવુ

द्रुह ઇજા કરવી, વિશ્વાસઘાત કરવો

मद् ગાડા થવુ

मुच् મૂકવુ, છોડી દેવુ

मुह् મોહ પામવો

लुप् કાપવુ

लुभ् ૪ ગ લોભ કરવો

वच् (वोच्) પરસ્મૈ૦, આત્મને૦ [બોલવુ

शक् શક્તિમાન થવુ

शद् નાશ પામવુ

शम् શાત થવુ

शास् (शिष्) હુકમ કરવો

शिष् સરખામણી કરવી, ભેદ પાડવો

शुध् શુદ્ધ થવુ

श्रम् શ્રમ લેવો

श्लिष् ૪ ગ ચોટવુ

सद् બેસવુ, ખિન્ન થવુ

सिध् ૪ ગ તૈયાર થવુ

सृप् ચાલવુ, પેટે ચાલવુ

स्निह् સ્નેહ રાખવો

स्विद् ૪ ગ પરસેવો થવો

हृष् ૪ ગ ખુશ થવુ

(બ) વિકલ્પે થનારા

क्षुद् ભૂકો કરવો

घुष् જાહેર કરવુ

च्युत् ટપકવુ

छिद् કાપવુ

जृ (जर्) ઘરડા થવુ

થાય તે કૌંસમા

दा 'આપવુ'

	એ. વ	દ્વિ વ.	બ વ
૧લો પુ	अदाम्	अदाव	अदाम
૨જો ,,	अदाः	अदातम्	अदात
૩જો ,,	अदात्	आदाताम्	अदुः

उस् પહેલા પા. ૨૦૪, ૧ પ્રમાણે आનો લોપ થાય છે એટલે अद् + उस् = अदु. થયુ, તે જ પ્રમાણે अस्थु, अगु વગેરે.

૨જો પ્રકાર

૧ ધાતુમા अ ઉમેરાય છે, અને હ્યસ્તન ભૂતકાળના પહેલા વિભાગના ગણોના પ્રત્યયો લાગે છે

પરસ્મૈપદ

	એ. વ	દ્વિ વ	બ. વ
૧લો પુ.	अम्	व	म
૨જો ,,	स्	तम्	त
૩જો ,,	त्	ताम्	अन्

अम् ને अन् પહેલા अનો લોપ થાય છે ,અને म ને व પહેલા લમાય છે (માર્ગો૦ પા. ૫ અને ૬ ૭ નોધ જુઓ)

આત્મનેપદ

	એ વ	દ્વિ વ	બ વ
૧લો પુ	इ	वहि	महि
૨જો ,,	थास्	इथाम्	ध्वम्
૩જો ,,	त	इताम्	अन्त

૨ अन्त પહેલા अનો લોપ થાય છે અને वहि ને महि પહેલા તેને લમાવવામા આવે છે. ધાતુના સ્વરોનો ગુણ કે વૃદ્ધિ થતી નથી

૩ આ પ્રકાર કેટલાક ધાતુઓ સિવાય પરસ્મૈપદનો જ છે

૪ કેટલાક ધાતુઓના વિકલ્પે આ પ્રકારના રૂપો થાય છે, અને કેટલાકના ખાસ રૂપો થાય છે કેટલાક જરૂરી ધાતુઓ નીચેની ટીપમા આપ્યા છે.

(અ) ખાસ થનારા

लिप् લેપ કરવો
सिच् સીંચવુ
*ह्वे (हू) બોલાવવુ
આ ત્રણ ધાતુઓ જ્યારે આત્મને-પદી હોય છે ત્યારે આ વિભાગના વિકલ્પે થાય છે
अस् (अस्थ्) ફેંકવુ
आप् મેળવવુ
क्रुध् ગુસ્સે થવુ
क्लम् થાકી જવુ
क्षम् ૪ ગ માફ કરવુ
ख्या (ख्य्) પરસ્મૈ૦ ને આત્મને૦ [કહેવુ
गम् જવુ
गृध् લોભી થવુ
घस् ખાવુ
तम् શરીરે અથવા મનથી દુખી થવુ
तुष् સતોષ પામવુ
तृष् તરસ્યા થવુ
दम् પાળવુ
दुष् દોષિત થવુ
द्रुह् ઇજા કરવી, વિશ્વાસઘાત કરવો
नश् નાશ પામવુ
पत् (पप्त्) પડવુ
पिष् દળવુ
पुष् ૪ ગ પોષવુ
भ्रम् ૪ ગ ભટકવુ, ભૂલ કરવી
मद् ગાડા થવુ
मुच् મૂકવુ, છોડી દેવુ
मुह् મોહ પામવો
लुप् કાપવુ
लुभ् ૪ ગ લોભ કરવો
वच् (वोच्) પરસ્મૈ૦, આત્મને૦ [બોલવુ
शक् શક્તિમાન થવુ
शद् નાશ પામવુ
शम् શાત થવુ
शास् (शिष्) હુકમ કરવો
शिष् સરખામણી કરવી, ભેદ પાડવો
शुध् શુદ્ધ થવુ
श्रम् શ્રમ લેવો
श्लिष् ૪ ગ ચોટવુ
सद् બેસવુ, ખિન્ન થવુ
सिध् ૪ ગ તૈયાર થવુ
सृप् ચાલવુ, પેટે ચાલવુ
स्निह् સ્નેહ રાખવો
स्विद् ૪ ગ પરસેવો થવો
हृष् ૪ ગ ખુશ થવુ

(બ) વિકલ્પે થનારા

क्षुद् ભૂકો કરવો
घुष् જાહેર કરવુ
च्युत् ટપકવુ
छिद् કાપવુ
जॄ (जर्) ઘરડા થવુ

* अ લગાડતા પહેલા કેટલાક ધાતુઓના જે રૂપ થાય તે કૌંસમા આપેલા છે. જેમકે आस्थ् + अम् = आस्थम्, अह्व् + अम् = अह्वम्.

तृप् સતોષ પામવુ
दृप् મગરૂર થવુ
दृश् (दर्श्) જોવુ
निज् સાફ કરવુ
बुध् જાણવુ
भिद् ભેદવુ
युज् જોડવુ
रिच् ખાલી કરવુ
रुद् રડવુ
रुध् અટકાવવુ
विच् જુદુ કરવુ
शुच् ૪ ગ ચોખ્ખુ કરવુ
श्वि (श्व्) ઊપસવુ
स्कन्द् (स्कद्) કૂદકો મારવો
स्तम्भ् (स्तभ्) રોકવુ, રુધવુ
स्फुट् ૧ ગ ભાગવુ

નીચેના પહેલા ગણના ધાતુઓ ઘણુ કરીને આત્મનેપદી છે, પણ જ્યારે તે આ વિભાગના થાય છે ત્યારે પરસ્મૈપદી થાય છે

कल्प् બનાવવુ, ના તરફ વલણ હોવુ
क्षुभ् ખળભળવુ
द्युत् પ્રકાશવું
ध्वस् (ध्वस्) નાશ પામવુ
भ्रश् (भ्रश्) પડવુ
रुच् પ્રકાશવુ
वृत् થવું, હોવુ
वृध् વધવુ
शुभ् પ્રકાશવુ, સ્વચ્છ દેખાવુ
स्यन्द् (स्यद्) પડવુ, વહેવુ
स्रस् (स्रस्) નીચે પડવુ
स्विद् પરસેવો થવો

૫. આમા શ્વિ ૩જા અને ૫મા પ્રકારનો પણ છે બીજા ધાતુઓ ૪થા અને ૫મા પ્રકારના તે અનિટ્ કે સેટ્ હોય તે પ્રમાણે ગણાય છે

૬. જ્યારે શ્લિષ્નો અર્થ ‘ભેટવુ’ એવો થાય છે ત્યારે તે સાતમા પ્રકારનો છે.

૭ ઉપરની બે ટીપોમા લખેલા જે ધાતુઓ આત્મનેપદી છે તે આત્મનેપદમા ચોથા ને પાચમા પ્રકારના પણ છે

पुष्

	એ. વ	દ્વિ વ	બ વ.
૧લો પુ	अपुषम्	अपुषाव	अपुषाम
૨જો ,,	अपुषः	अपुषतम्	अपुषत
૩જો ,,	अपुषत्	अपुषताम्	अपुषन्

वच् આત્મને૦

	એ વ	દ્વિ વ	બ વ
૧લો પુ	अवोचे	अवोचावहि	अवोचामहि
૨જો ,,	अवोचथाः	अवोचेथाम्	अवोचध्वम्
૩જો ,,	अवोचत	अवोचेताम्	अवोचन्त

૩ જો પ્રકાર

૧. દશમા ગણના અને પ્રેરક ભેદ પામેલા ધાતુઓના આ કાળનાં રૂપો આ રીતે થાય છે

૨ (અ) अयનો લોપ થાય છે, પણ સ્વરના ફેરફારો અથવા બીજા ધાતુમા થયેલા ફેરફારો કાયમ રહે છે.

(બ) ઉપાન્ત્ય સ્વર હ્રસ્વ થાય છે

(ક) ધાતુની દ્વિરુક્તિ સામાન્ય નિયમ પ્રમાણે થાય છે જો ધાતુમા દ્વિરુક્ત થયેલા સ્વરયુક્ત વ્યજન પછીનો સ્વરયુક્ત વ્યજન હ્રસ્વ હોય અને જોડાક્ષરને લીધે પણ દીર્ઘ ન હોય તો (ડ) દ્વિરુક્ત વ્યજનના अનો इ થાય છે (ઈ) સ્વર સામાન્ય રીતે હ્રસ્વ હોય અને જોડાક્ષરને લીધે દીર્ઘ ન હોય તો દીર્ઘ થાય છે (ફ) આવા તૈયાર અગને अ લગાડી બીજા પ્રકાર પ્રમાણે હ્યસ્તન ભૂતકાળના પ્રત્યયો લગાડવા જેમકે भू ધાતુનુ પ્રેરક રૂપનુ અગ भावय છે अयनो લોપ કરવાથી भाव्, ઉપાન્ત્ય હ્રસ્વ થવાથી भव, દ્વિરુક્તિથી बभव्, દ્વિરુક્ત अનો इ થવાથી बिभव्, इને દીર્ઘ કરવાથી बीभव्, अ ઉમેરવાથી અને त् પ્રત્યય લગાડવાથી અને अ નિશાની મૂકવાથી अबीभवत् તેમજ स्पन्दयति (स्पन्द्‌નુ પ્રેરક) (અ) પ્રમાણે स्पन्द्, पस्पन्द् (ક) अपस्पन्दत् (ફ) (બ)ને લગાડવાનુ કામ નથી, કારણ કે ઉપાન્ત્ય સ્વર નથી અને (ક) માટે પણ એમજ છે, કારણ કે प પછી જોડાક્ષર આવવાથી દીર્ઘ થાય છે स्खलयति (स्खल्‌નુ પ્રેરક), स्खल् (અ) પ્રમાણે, चस्खल् (ક) અને પા ૮૨, ૨. (आ) અને (इ) પ્રમાણે, चि+स्खल् (ડ) પ્રમાણે, अचिस्खलत् (ફ) પ્રમાણે (બ)નુ કામ પડતુ નથી તેમજ (ઈ)નુ કામ પડતુ નથી, કારણકે चिनो સ્વર इ જોડાક્ષર આવવાથી દીર્ઘ થાય છે

૩ (અ) જો ધાતુ સ્વરથી શરૂ થતો હોય તો પછીના વ્યજનની દ્વિરુક્તિ થાય છે અને દ્વિરુક્ત વ્યજનમા इ લગાડાય છે. (બ) જ્યારે જોડાક્ષરમા न्, द् કે र् પહેલો અક્ષર હોય અને તે પ્રથમ સ્વર પછી આવતો હોય તો બીજા અવયવની દ્વિરુક્તિ થાય છે

જેમકે अट्–आटय–आट् (૨, અ), अट् (૨, બ), अटिट् (૩, અ), आटिट्, आ નિશાની લગાડ્યાથી (માગો૦ પાઠ ૧૭) અને आटिटत (૨, ई) उन्द्–उन्दय–उन्द्–उन्दिद् (૩, બ પ્રમાણે), એ જ પ્રમાણે औन्दिद् (માર્ગો૦ પાઠ ૧૭ પ્રમાણે) અને औन्दिदत् આ જ પ્રમાણે अर्ह्–आर्जिहत् છેલ્લા બે વિષયમા उन् અને अर् કોરે મુકાય છે, અને द्, ह् ની દ્વિરુક્તિ કરી इ ઉમેરાય છે

૪ (અ) જો ધાતુને અન્તે उ હોય (હ્રસ્વ કે દીર્ઘ) તો દ્વિરુક્તિ વ્યજનમા इ ને બદલે તેજ સ્વર મુકાય છે, પણ જો તેની પછી ઓષ્ઠ્યજન य्, र्, ल्, व् કે ज् (જો પછી अ આવેલો હોય તો) ન આવ્યો હોય તો ઉપરનો ફેરફાર થાય कु પ્રેરક कावय–काव्–कव्–चकव् અને चिकव्, પણ ધાતુને અન્તે उ છે તેથી चुकव्–चूकव्–अचूकवत् થાય છે, અને भू કે पू મા अबीभवत् કે अपीपवत् જ થાય, પણ अबूभवत् કે अपूपवत् થતુ નથી (બ) स्रु, श्रु, द्रु, प्रु, प्लु અને च्यु મા इ વિકલ્પે રખાય છે. ઉદા૦ अशिश्रवत् કે अशुश्रवत् श्रु ના પ્રેરક રૂપ ઉપરથી અદ્યતન ભૂત.

૫ નીચેના ધાતુઓનો ઉપાન્ત્ય વિકલ્પે હ્રસ્વ થાય છે–भ्राज्, भाष्, भास्, दीप्, जीव्, मील्, पीड् અને વળી ह्वे, लुट्, लुप् અને થોડા બીજા, જેમકે अपीपिडत् કે अपिपीडत् पीडय–पीड्–पिपीड्–अपिपीडत्. (૨. ઈ) અહીં લાગતી નથી ઉપાન્ત્યમા હ્રસ્વ.થતા पीड्–पिड्–पिपिड्–पीपिड्–अपीपिडत्

૬ (૨ ઈ)મા બતાવેલા સ્વરના ફેરફારો–ઉપાન્ત્ય હ્રસ્વ થવુ (બ) अ ને બદલે इ મુકાવી, અને અભ્યસિત વ્યંજનસ્વરનુ લબાવુ, નીચેના ધાતુઓમા થતુ નથી–कथ्, वर्, शठ्, रह्, स्पृह्, सूच्, मृग्, ध्वन्, पार् જેમકે कथ्–अचकथत्, वर्–अववरत्.

૭ स्मृ, दृ, त्वर्, प्रथ्, म्रद्, स्तृ અને स्पृश्‌માં દ્વિરુક્ત વ્યંજનનો अ કાયમ રાખવામા આવે છે वेष्ट् અને चेष्ट्‌મા इनो વિકલ્પે अ થાય છે. જેમકે असस्मरत्, अददरत् વગેરે, અને अववेष्टत् ક अविवेष्टत्.

૮ गण्‌ના બે રૂપો अजगणत् કે अजीगणत्.

૯ श्वि, द्रु અને स्नु ધાતુઓ મૂળ રૂપમા ત્રીજા પ્રકારમા આવે છે, श्वि વિકલ્પે ત્રીજો પ્રકાર લે છે ધેનો (પાનું ૨૦૪, ૪ જુઓ) દ્વિરુક્ત થયા પછી अ ના લોપાય છે આમા અભ્યાસ થવો એજ જરૂરનુ છે श्वि-शिश्वि+ अत्-अशिश्रियत् પાનુ ૪૮, ૨ પ્રમાણે, अ અવિકારી છે તેથી, धे-अदधत्.

૧૦ स्थापयतिनु अतिष्ठिपत, पाययतिनु अपीप्यत्, અને घ्रापयतिनुं अजिघ्रपत् ક अजिघ्रिपत्

૧૧ ધાતુનો ઉપાન્ત્ય હ્રસ્વ ऋ વિકલ્પે રખાય છે, અને દીર્ઘ ऋ વિકલ્પે હ્રસ્વ થાય છે वर्तय (वृत् નુ પ્રેરક) अयनो લોપ કરવાથી वर्त् કે वृत् ઉપરના નિયમ પ્રમાણે, वर्त-ववर्त-अववर्तत् (૨, ૩ અને ૪ કામનો નથી) वृत्-ववृत्-विवृत-૨, ૩-वीवृत् ૨, ૪-अवीवृतत् कीर्तय મૂળ ક પ્રેરક कृत्‌નું अय નો લોપ થવાથી कीर्त અને कृत् તેથી अचिकीर्तत કે अचीकृतत એવાં બે રૂપ થાય છે

૧૨ लोकृ, लोचृ, भामृ, श्लाघ, वाधृ, सेवृ, वेपृ, गजृ, लाघृ, राघ, वायृ, दाश, याच्‌ અને राज्‌નો ઉપાન્ત્ય હ્રસ્વ થતો નથી. अलुलोकत ने अतताघत

૧૩ ह्वे અને स्वप् પ્રેરક અદ્યતનમા हु અને सुप તરીકે ગણવાના છે श्विनु વિકલ્પે शु જેમકે अजुहवत - अजुहावत् असूषुपत्-अशूशवत् ક अशिश्वयत्

૧૪. આ પ્રકાર આત્મને૦ ને પરસ્મૈપદી છે

हृ 'લઈ જવુ' પ્રેરક

	એ વ	દ્વિ વ	બ વ
૧લો પુ	अजीहरम्	अजीहराव	अजीहराम
૨જો „	अजीहर.	अजीहरतम्	अजीहरत
૩જો „	अजीहरत्	अजीहरताम्	अजीहरन्

આત્મને૦

	એ વ.	દ્વિ. વ.	બ. વ.
૧લો પુ.	अजीहरे	अजीहरावहि	अजीहरामहि
૨જો „	अजीहरथाः	अजीहरेथाम्	अजीहरध्वम्
૩જો „	अजीहरत	अजीहरेताम्	अजीहरन्त

काशी गन्तुकामः श्रीनगरान्निरगात्पण्डितः सह परिवारेण।

भगो अर्यमा सविता पुरंधिर्मह्यं त्वादुर्गार्हपत्याय देवाः।

तस्मिन्गुर्वनुचरे गृहं प्रविष्टे यूयं किमधुनोदस्थात। गुरुरयसिवि ।

अस्मिन्निर्जने वने - श्वसियन्तं कालमन्विष्यन्नपि न सदम्।

इदमाम्रफलं वृक्षाद्पतत्। यदि रोचते गृहीत्वा स्वादस्व।

हे गङ्गे यदीदृशेभ्यः पापेभ्यो मामुददीधरस्ततः सत्यथशरणमसि विष्णुपदपङ्कजोद्भवासि।

प्रातरारभ्य पञ्चसप्तति वृक्षानसिचाम।

वत्सस्य मरणेन तद्विषयकाः ' मनोरथा मेऽध्वसन्।

क्रीडार्थमुपवनमगमतां दंपती तयोर्निवृत्तयोरात्मनः करुणवार्ता कथय।

इय बालिका दुःखवार्ता श्रुत्वामुहत्। आश्वासयैनामुदकेन च सिञ्च।

इमं मागच्छन्तौ भवन्निर्दिष्टे गहने वने नानापक्षिगणसमाकुलं महावटवृक्षं तमदर्शाव।

उपाध्यायो देवानपूपुजदधुनातिथयो यथेष्टं भुञ्जताम्।

अस्मिन्मण्डपे ाहृतान्ब्राह्मणानहमजगणम्। पञ्च शतानि तेषां वर्तन्ते। एतेभ्योऽधुना दक्षिणां दातुमारभस्व।

मच्चिन्तिता सरणिर्वैरीयसेऽधिकारिणे नारुचदतः स ता निरास्थन्नवीनां च स्वयं कल्पितां प्रावीवृतत्।

किं यूयमवोचत। पुनरपि कथयत नाहमवहितोऽभूवम्।
प्रातिष्ठिपत्स बोधार्थं कुम्भकर्णस्य राक्षसान्॥
राघवस्यामुषः कान्तामाप्तैरुक्तो न चार्पिपः॥
मुष्टिनाददरत्तस्य मूर्धानं मारुतात्मजः॥
मुक्त्वा निःश्रीकमप्यब्जं मराली न गतान्यतः।
भ्रमराली त्वगाद्वेगादिदं सदसदन्तरम्॥

ગુજરાતી વાક્યો

૧ અમે સોમરસ પીધો (पा) છે અને અમર થયા છીએ (भू)

૨. દેવદત્તે આ સોનું તોલ્યુ છે (तुल्) એના ઘરેણા કરો

૩. કલિંગના રાજાએ પાટલિપુત્રને ઘેર્યું છે (रुध्) પણ તેના ઘણા સૈનિકો હારમાંથી છૂટા થયા છે (भ्रश्) અને લૂટ શોધે છે.

૪. અષ્ટાવક્ર બાર ગાઉથી આવતા હવે થાક્યો છે (श्रम्), તેને અન્નપાણી આપો

૫ ભૂત છે એવો મારો વિચાર નપગો છે, એવી મારી ખાતરી તે કરી શક્યો નથી (शक्)

૬ પ્રધાને દેશ પર ન્યાયથી અમલ કર્યો છે (शास्), બધી પ્રજા તેને ચાહે છે

૭ ગોવિંદે આખો દિવસ ખોવાયેલી ચોપડી શોધી પણ તે ન જડી. (अधि + गम्, सम् + आ + सद्)

૮ યજ્ઞસ્થલ કરવા અમે પલાશની ડાળી કાપી નાખી છે (छिद्)

૯. હજી તમે તમારા હાથ ધોયા નથી ? (क्षल्)

भग પુ. એક દેવતાનુ નામ છે.
भ्रश् ૧ ગ આત્મને૦, ૪ ગ પરસ્મૈ૦ પડવુ
मण्डप પુ માડવો (લગ્ન વગેરે ઉત્સવ પ્રસંગે કરેલો)
मनोरथ પુ ઇચ્છા
मराली સ્ત્રી રાજહંસી
मारुतात्मज પુ વાયુપુત્ર, હનુમાન, મારુતિ
मृग् ૧૦ ગ આત્મને૦ શોધવુ, ખોળવુ
रह् ૧૦ ગ. છોડી દેવુ
वटवृक्ष પુ વડનુ ઝાડ
वर् ૧૦ ગ વરવુ, પસદ કરવુ
वृत् प्र જોડે (પ્રેરકમા), દાખલ કરવુ, પ્રવર્તાવવુ
शठ् ૧૦ ગ. ઠગવુ, છેતરવુ
सद् सम् + आ જોડે, મેળવવુ, મળવુ, જડવુ
समाकुल પુ સ્ત્રી ન. ગભરાયેલુ, પૂર્ણ
समाहृत सम् + आ + हृ નુ ભૂ કૃ એકઠુ કરેલુ
सरणि–णी સ્ત્રી રસ્તો, વસ્તુઓની રચના અથવા ગોઠવણી
सवितृ પુ સૂર્ય
सूच् ૧૦ ગ સૂચવવુ
स्वामिन् પુ. માલિક, ધણી

અમર अमृत मृनु ભૂ કૃ. अ જોડે, अमर પુ સ્ત્રી. ન
ખાતરી કરવી इ प्रति જોડે (પ્રેરક) प्रतीतिं कृ
ચાહવુ स्निह् ૪ ગ તેને ચાહે છે. तस्मिन्स्निह्यति
ભૂત प्रेत પુ वेताल પુ पिशाच પુ.
મૂળ વગરનુ निर्मूल પુ સ્ત્રી. ન.
લૂટ लोप्त्र ન लुण्ठन ન
વાજબી રીતે धर्मण, न्यायेन
વિચાર श्रद्धा સ્ત્રી विश्वास પુ.
હજી પણ अद्यापि અ
હાર (લશ્કરની હાર, સેનાની રચના) व्यूह પુ
હોવાપણુ भाव પુ अस्तित्व ન.

પાઠ ૨૩ મો

અદ્યતન ભૂતકાળ (ચાલુ)

૧. છઠ્ઠો પ્રકાર

૧. છઠ્ઠા પ્રકારમા ત્રીજા પ્રકારના अस् ધાતુના રૂપો ધાતુને લગાડવામાં આવે છે. अस् નો अ લોપાય છે. આ રૂપો પ્રત્યય તરીકે ગણાય છે. તે નીચે પ્રમાણે છે—

	એ વ.	દ્વિ. વ	બ. વ.
૧લો પુ.	सिषम्	सिष्व	सिष्म
૨જો „	सीः	सिष्टम्	सिष्ट
૩જો „	सीत्	सिष्टाम्	सिषुः

આ સહેલાઈથી મોઢે રાખવા વિદ્યાર્થીએ अस् ધાતુના હ્યસ્તન ભૂતકાળના રૂપ સમજવા, પણ आ નો લોપ કરી सि પૂર્વે લગાડાઈ છે स् નો ष् મા ફેરફાર થાય છે. सन् બદલે सुस् ૩ જો પુ. બ વ નો પ્રત્યય ગણવો, અને બીજા ને ત્રીજા પુ એ. વ મા सि લગાડાઈ નથી

૨ આકારાન્ત ધાતુઓ અને यम्, रम् ને नम् આ પ્રકારના છે

૩. આ પ્રકાર પરસ્મૈપદનો જ છે.

૨. સાતમો પ્રકાર

૧. अस् હોવુ ના બીજા પ્રકારના રૂપો આ પ્રકારમા ધાતુને લગાડવામા આવે છે. अस् નો अ લોપવામા આવે છે. બીજા શબ્દોમા स् ને अ લગાડી તેને કેટલાક ફેરફાર સાથે હ્યસ્તન ભૂતકાળના પ્રત્યય લગાડવામા આવે છે આ રૂપો પ્રત્યય તરીકે ગણાય છે ને ધાતુને લગાડાય છે

	પરસ્મૈ૦			આત્મને૦		
	એ. વ	દ્વિ વ	બ. વ	એ. વ.	દ્વિ. વ	બ વ.
૧લો પુ	सम्			सि	सावहि	सामहि
૨જો „	सः	सतम्		ः	साथाम्	सध्वम्
૩જો „	सत्	सताम्	सन्		साताम्	

૨. આ પ્રકાર પરસ્મૈ૰ અને આત્મનેપદનો છે

૩ श्, ष्, स्, ह् અંતવાળા અનિટ્ ધાતુઓ જેમા ઉપાન્ત્ય इ, उ, ऋ, ऌ હોય તેના અદ્યતન ભૂતકાળ આ પ્રકારના થાય છે

૪ दृश् ધાતુ અપવાદ છે

૫ स्पृश्, मृश्, અને कृष् વિકલ્પે આ પ્રકારના થાય છે

૬ ત્રીજો પુ એ વ, બીજો પુ એ વ અને બ વ, અને પહેલો પુ દ્વિ વ આત્મનેપદમા दुह्, दिह्, लिह् અને गुह् ધાતુઓમા स કે सा નો લોપ કરવાથી અને પ્રત્યયનો બાકી રહેલો ભાગ લગાડવાથી વિકલ્પે બીજા રૂપો થાય છે

ग्लै પરસ્મૈ૰

	એ વ	દ્વિ વ	બ વ
૧લો પુ	अग्लासिषम्	अग्लासिष्व	अग्लासिष्म
૨જો ,,	अग्लासीः	अग्लासिष्टम्	अग्लासिष्ट
૩જો ,,	अग्लासीत्	अग्लासिष्टाम्	अग्लासिषुः

लिह् પરસ્મૈ૰

૧લો પુ	अलिक्षम्	अलिक्षाव	अलिक्षाम
૨જો ,,	अलिक्षः	अलिक्षतम्	अलिक्षत
૩જો ,,	अलिक्षत्	अलिक्षताम्	अलिक्षन्

આત્મને૰

૧લો પુ	अलिक्षि	अलिक्षावहि–अलिह्वहि	अलिक्षामहि
૨જો ,,	अलिक्षथाः–अलीढाः	अलिक्षाथाम्	अलिक्षध्वम्–अलीढ्वम्
૩જો ,,	अलिक्षत–अलीढ	अलिक्षाताम्	अलिक्षन्त

अ + लिह् + सत्, लिह् – लिढ् (પાઠ ૯, ૧ પ્રમાણે)–लिक् (પાઠ ૯, ૪ પ્રમાણે)-लिक् + षत् = लिक्षत् માર્ગો૰ પાઠ ૯૩ + નોધ પ્રમાણે–अलिक्षत्. अ + दिह् + सत्, दिह् – दिघ् (પાઠ ૯, ૫ પ્રમાણે) – धिघ् (પાઠ ૯, ૪ પ્રમાણે) – धिक् માર્ગો૰ પા. ૫ § નોધ પ્રમાણે धिक् + षत् = अधिक्षत्.

अ-दिश्-सत्, दिश्-दिष्-दिक्+षत्=अदिक्षत्. अ+कृष्+सत्; कृष्-कृक्=अकृक्षत्. अ+लिह्+सत्; लिह्-लिट् ૪૦ अलिक्षत्; लिह्+त-लिढ्+त પા. ૬૪, ૧ પ્રમાણે - लिढ्+ध् પા. ૬૫, ૨ પ્રમાણે - लिढ्+ढ નિ૦ પા. ૨૧ ના નિયમ પ્રમાણે — लीढ પા. ૬૫, ૩ પ્રમાણે— અને ટ કાઢીને અ આગળ પૂર્વે મૂક્યો એટલે अलीढ.

नित्यकर्मानुष्ठानायास्नासीस्तच्छूद्रादीन्मा स्पृक्षः ।

वेणुधमन्याग्निमध्मासिषम् । तदस्मिन्प्रदीप्ते वह्नावाहुतीः प्रास्य ।

भो· पुरोहित भवदाज्ञामनुसृत्य वटवेऽहं सावित्रीमुपादिक्षम् । तदधुनान्यत्करणीयं दर्शय ।

विवाहविधेरितिकर्तव्यतामन्त्रस्था ब्राह्मणा नाज्ञासिषुरतो मां तत्संपादनायाह्वन् ।

अस्तमयासीद्रविस्तिमिरेणावृतं नभः तत्किमद्यापि गां नाधुक्षत पयः ।

कृषीवला भूमिमकृक्षन्परं त्वार्द्रासु स्थितेऽपि सूर्ये पर्जन्यो न वर्षति ।

मा वयं भ्रातरः परस्परं द्विक्षामेत्यस्माकं पितासन्नमरणो रिक्थस्य समानांश्चतुरो भागानकरोत् ।

महाकार्यारम्भे देवो गुरुजनश्च वन्दितव्य इति वचनमनुरुध्य गृहदेवतां मातरं पितरमन्यांश्च वृद्धान्प्राणंसिष्म ।

कूपतडागादिनिर्माणाय महान्तो यत्ना युष्माभिः कृतास्ते कस्मिन्पर्यवासासिषुः ।

इदं मधु किं नालिक्षः । रुचिकरमेतत् ।

ગુજરાતી વાક્યો

૧. તે પોતાના દીકરાને ભેટ્યો (श्लिष्) અને છાતીફાટ રડ્યો (रुद्)

૨. અમે અમારા ઘોડા પર ચઢ્યા છીએ (आ + रुह्) અને શત્રુ સામા જઈએ છીએ.

૩. ગઈ કાલે આણેલાં ફૂલો કરમાઈ ગયાં છે (म्लै) તેમને ફેંકી દો અને નવાં આણો.

૪. ચન્દ્રકેતુ અને લવ કેવી રીતે એક બીજા સાથે લડ્યા અને રામે તેમને શાંત રહેવા કેવી રીતે આજ્ઞા કરી તે અમને કહીને તે અટક્યો. (वि + रम् પરસ્મૈ૦)

૫ મેં હજી વિચાર કર્યો નથી કે કયું મારે માટે સારું પડશે, કાયદાનો અભ્યાસ કે વૈદકનો ? वि + मृश्)

૬ તમે પુષ્પ સૂંઘ્યું ? (घ्रा) તે ઘણું સુગંધીદાર છે

૭. રાજા ગાદી પર બેઠો છે (उप + विश्) અને પ્રધાનોની સલાહ લે છે.

૮ અમે તમને આટલા વખત સુધી સંકટમાંથી કે ઇજામાંથી બચાવ્યા (पा) અને હવે દગલબાજ થયો છો, બીજું શું વધારે શોકજનક થઈ પડે ?

૯ જે સ્ત્રીએ તને અણગમતું કોઈ દિવસ કંઈ પણ કર્યું નથી, તેને તેં કેમ તજી દીધી ? (हा)

શબ્દકોશ ૨૩

अनुष्ठान ન કરવું તે, બજાવવું તે
अस्त પુ સૂર્યનું આથમવું તે
आर्द्रा સ્ત્રી ચન્દ્રનું છઠ્ઠું નક્ષત્ર
आवृत (आ + वृत्)નું કર્મણિ ભૂ કૃ ભરેલું, ઢંકાયેલું

आसन्नमरण પુ સ્ત્રી ન (आसन्न પુ સ્ત્રી. ન પાસેનું, मरण ન મોત) જેનું મોત પાસે આવ્યું હોય તે, ચોક્કે નાખેલું
आहुति સ્ત્રી યજ્ઞનું બળિદાન

इतिकर्तव्यता સ્ત્રી. કંઈ કરવાની રીત
करणीय વિધ્યર્થ કૃદંત, જે કરવાનુ હોય તે
गृहदेवता સ્ત્રી. કુલદેવતા, ઘરનો દેવ
तिमिर ન અધારુ
धमनी સ્ત્રી ભૂગળી
नित्यकर्मन् ન. નિત્ય કરવાનુ ધર્મકાર્ય
पर्जन्य પુ વરસાદ
प्रदीप्त दीप 'દીપવુ' નુ ભૂ. કૃ. प्र જોડે, ચકચકિત પ્રકાશતુ
भाग પુ ભાગ
रिक्थ ન માલમિલકત, ધન
रुचिकर પુ સ્ત્રી ન સ્વાદિષ્ટ
वन्दितव्य वन्द् નુ વિધ્યર્થ કૃ નમવા જોગ
वृष् ૧ ગ પરસ્મૈ૦ વરસવુ
वेणु પુ. વાસ
सपादन ન પૂર્ણ કરવુ તે, સિદ્ધ કરવુ તે

समान પુ. સ્ત્રી. ન. બરોબરિયુ
सावित्री સ્ત્રી. ઋગ્વેદનો પવિત્ર મત્ર; એને બહુધા ગાયત્રી કહે છે, અને સર્વ બ્રાહ્મણો દરરોજ તેના જપ કરે છે.
सो ૪ ગ પરસ્મૈ૦ અત આવવો, परि + अव જોડે, પરિણામ આવવુ

ઇજા अनर्थ પુ. पीडा સ્ત્રી सकट ન.
ચન્દ્રકેતુ (રામના ભાઈ લક્ષ્મણનો પુત્ર) चन्द्रकेतु પુ.
છાતીફાટ प्रमुक्तकण्ठम् (ક્રિ વિ. તરીકે વપરાય છે)
દગલબાજ થવુ द्रुह् ૪ ગ. પરસ્મૈ૦
ધર્મશાસ્ત્ર धर्मशास्त्र ન
વધારે શોકકારક दुखतर પુ. સ્ત્રી. ન.
વૈદકશાસ્ત્ર वैद्यक ન आयुर्वेद પુ.
સામા જવુ अभि + गम्
સુગધીદાર सुरभि પુ સ્ત્રી. ન

પાઠ ૨૪ મો

ભાગ ૧ લો

અદ્યતન ભૂતકાળ (ચાલુ)

ચોથો ને પાંચમો પ્રકાર

૧ અદ્યતન ભૂતકાળના ઘણા જ સામાન્ય પ્રકારો ચોથા ને પાચમા છે જે કોઈ ધાતુ બીજા કોઈ પ્રકારમા ગણાયા નહિ હોય તે આ બેમાથી કોઈપણ પ્રકારના હોય છે તે જ પ્રમાણે કોઈ ધાતુ બીજા કોઈપણ પ્રકારનો, વિકલ્પે હોય કે પરસ્મૈપદમા જ હોય તો તેનો બીજો પ્રકાર કે આત્મનેપદનાં રૂપો આ બેમાથી એક રીતે થાય છે

૨. (અ) પ્રત્યય પૂર્વે इ લગાડવાથી પાચમો પ્રકાર ચોથાથી જુદો પડે છે, તેથી પાચમામા सेट् ધાતુઓ આવે છે, અને ચોથામા अनिट् આવે છે (બ) स्तु અને सु પરસ્મૈ० પાચમા પ્રકારના અનિટ્ હોવા છતા ગણાય છે (ક) वृ અને પૂર્વે જોડાક્ષર હોય એવા ऋकारान्त ધાતુઓ અને દીર્ઘ ॠकारान्त ધાતુઓ જ્યારે આત્મનેપદમા હોય અને (ડ) જે ધાતુઓ વિકલ્પે सेट् છે તે બેમાથી ગમે તે એક પ્રકારના છે (ઇ) धू જ્યારે પરસ્મૈ० હોય ત્યારે અને अञ्ज् પાચમા પ્રકારના જ છે

૩ स्तु અને क्रम् જ્યારે આત્મનેપદના પ્રત્યયો લે છે ત્યારે इ લેતા નથી

૪ (અ) अस् ' હોવુ ' ના હ્યસ્તન ભૂતકાળના રૂપોની નિશાની आनो લોપ કરી પ્રત્યય તરીકે ધાતુને લગાડવામા આવે છે (બ) ૩ પુ બ વ सन् ને બદલે सु છે (ક) પાચમા પ્રકારમા જ્યારે પૂર્વે इ આવે છે ત્યારે બીજા અને ત્રીજા પુરુષના એકવચનમા स् નો લોપ થાય છે (ડ) પા ૧૦૪, ૪ મા આપેલો ह्वे નો हु થવાનો નિયમ આ કાળમા ह्वम् મા પણ લાગે છે. ह्वम् નો ढ्वम्, र् તેની પૂર્વે આવે ત્યારે પણ થાય છે

૧. स् ની પૂર્વે અને પછી અનુનાસિક કે અતઃસ્થ વ્યજન સિવાય બીજો કોઈ વ્યજન આવે તો स् નો લોપ થાય છે જેમકે अभिद् + स्त = अभित्त; अभेद् + स्ताम् = अभैत्ताम्

ચોથો પ્રકાર				પાંચમો પ્રકાર			
પરસ્મૈ૦				પરસ્મૈ૦			
	એ વ	દ્વિ વ	બ વ		એ. વ	દ્વિ. વ.	બ વ
૧લો પુ	सम्	स्व	स्म	૧લો પુ.	इषम्	इष्व	इष्म
૨જો ,,	सीः	स्तम्	स्त	૨જો ,,	ईः	इष्टम्	इष्ट
૩જો ,,	सीत्	स्ताम्	सुः	૩જો ,,	ईत्	इष्टाम्	इषुः
આત્મને૦				આત્મને૦			
૧લો પુ.	सि	स्वहि	स्महि	૧લો પુ.	इषि	इष्वहि	इष्महि
૨જો ,,	स्थाः	साथाम्	ध्वम्	૨જો ,,	इष्ठाः	इषाथाम्	इध्वम्
૩જો ,,	स्त	साताम्		૩જો ,,	इष्ट	इषाताम्	इषत

પરસ્મૈપદ

ચોથો પ્રકાર

૫ પરસ્મૈપદમા ચોથા પ્રકારમા ધાતુના સ્વરની વૃદ્ધિ થાય છે જેમકે भिद् = अभैत्सीत्.

પાંચમો પ્રકાર

૬. પરસ્મૈપદમા પાચમા પ્રકારમા (અ) અન્સ इ, उ, ऋ ને ऌ હ્રસ્વ કે દીર્ઘની, (બ) જે ધાતુને છેડે र् કે ल् હોય એવા ધાતુઓના ઉપાન્સ अ, તેમજ वद् ને व्रज् ના अની વૃદ્ધિ થાય છે જેમકે लू–अलौ+इषम् –अलाविषम्, चर् – अचारिषम्, फल् – अफालिषम्

૭ વ્યજનથી શરૂ થતા અને र् ને ल् સિવાય બીજા કોઈ પણ વ્યજન અતે હોય એવા ધાતુઓનો अ જોડાક્ષરને લીધે દીર્ઘ ન હોય તો વિકલ્પે તેની વૃદ્ધિ થાય છે જેમકે गद् – अगदीत् કે अगादीत्

૮ અપવાદ—ह्, म्, य् અતે હોય એવા ધાતુઓ અને क्षण्, श्वस्, जागृ, कट्, लग्, हस्, श्वि અને કેટલાક બીજા ધાતુઓમા વૃદ્ધિ થતી નથી જેમકે क्रम् – अक्रमीत्

૯. ઉપાન્સ इ, उ, ऋ, ऌ અને जागृ ને श्विના અન્સ સ્વરનો પાચમા પ્રકારમા ગુણ થાય છે, सिध्–असेधीत्, शुच्–अशोचीत्, कृत्–अकर्तीत्.

આત્મનેપદ

ચોથો પ્રકાર

૧૦ ચોથામા આત્મનેપદી ધાતુના પ્રકાર (અ) અન્ત્ય इ કે उ હ્રસ્વ કે દીર્ઘ હોય તો ગુણ થાય છે, (બ) અન્ત્ય ऋનો ઉપાન્ત્ય સ્વરમા ફેરફાર થતો નથી नी–अनेष्ट, सु–असोष्ट, मृ–अमृषत ૩ પુ બ વ. भिद्–अभित्त અન્ત્ય દીર્ઘ ॠમા (૧લો પાઠ, ૯મો નિયમ) ફેરફાર થાય છે स्तॄ – अस्तीर्ष्ट, वॄ – अवूर्ष्ट

૧૧ હ્રસ્વસ્વર પછી स्त અને स्था ના स् નો લોપ થાય છે જેમકે हृ–अहृत

૧૨ આત્મનેપદ दा, धा અને એવા અગવાળા બીજા ધાતુઓ અને સ્થા મા અન્ત્ય आ ને બદલે इ આવે છે આ इ નો ગુણ થતો નથી अदित, अदिषाताम्

પાચમો પ્રકાર

૧૩ અન્ત્ય સ્વર કે ઉપાન્ત્ય હ્રસ્વ સ્વરનો ગુણ થાય છે જેમકે लू – अलविष्ट, मुद् – अमोदिष्ट

૧ આત્મનેપદ ચોથા પ્રકારમા हन् નો અનુનાસિક જરૂર લોપાય છે गम् અને यम् 'પરણવુ'મા વિકલ્પે અનુનાસિકનો લોપ થાય છે हन् ને બદલે वध् પરસ્મૈ૦મા ખાસ અને આત્મને૦મા વિકલ્પે વપરાય છે वध्मा વૃદ્ધિ થતી નથી आ+हन् આત્મને૦–आ+अ+हन्+स्त-ह+त ૧૧ પ્રમાણે – अहत –आहत, દ્વિ વ आहसाताम् – બ વ आहसत બીજુ રૂપ अवधिष्ट, उप + यम् આત્મને૦–उपायत, उपायसाताम् ઇ૦ કે उपायस्त, उपायसाताम् ઇ૦ सम् – गम् આત્મને૦ – समगत કે समगस्त ઇત્યાદિ.

૧૫ पद् નુ ૩જા પુ એ વ अपादि થાય છે स्त ને બદલે इ વપરાયો છે दीप्, जन्, बुध् ૪ ગ, पूर्, ताय् અને प्याय् મા स्त કે (इष्ट) ને બદલે इ વિકલ્પે પ્રત્યય તરીકે આવે છે

૧૬ (અ) ગુણકાર્યરહિત કાળની પેઠે અદ્યતનનો સાતમો ભેદ તૈયાર અગને આત્મનેપદના પ્રત્યયો લગાડવાથી થાય છે. (પાઠ ૧૫, ભાગ ૨જો, ૩જો નિયમ) (બ) પહેલો, બીજો, ત્રીજો અને છઠ્ઠો

પ્રકાર મૂળભેદનો જ છે, તેથી સન્નભેદમા આ પ્રકારના ધાતુઓ ચોથો, પાચમો અને સાતમો પ્રકાર આત્મનેપદમા જ લે છે. (ક) અદ્યતન ભૂતકાળના સન્નભેદમા ૩જા પુ. એ. વ મા બધા જ ધાતુઓ स्त (इष्ट) કે सत ને બદલે इ લે છે.

૧૭. આ इ પહેલા અન્ત્ય સ્વર અને ઉપાન્ત્ય अ ની વૃદ્ધિ થાય છે, અને બીજા ઉપાન્ત્ય હ્રસ્વ સ્વરોનો ગુણ થાય છે, અને जन् અને (आ+चम्, क्रम् અને वम्) સિવાયના મકારાન્ત સેટ્ ધાતુઓના अ નો ફેરફાર થતો નથી.

૧૮ इ પહેલા અન્ત્ય आ મા य् ઉમેરાય છે.

૧૯. हन् ના સ્વરની વૃદ્ધિ થાય છે ત્યારે ह् નો घ् થાય છે

(પાઠ ૨૧, ૭ પ્રમાણે)

	भृ પરસ્મૈ०			भृ આત્મને०		
	એ વ.	દ્વિ વ	બ વ	એ વ	દ્વિ વ	બ વ
૧લો પુ	अभार्षम्	अभार्ष्व	अभार्ष्म	अभृषि	अभृष्वहि	अभृष्महि
૨જો ,,	अभार्षीः	अभार्ष्टम्	अभार्ष्ट	अभृथाः	अभृषाथाम्	अभृढ्वम्
૩જો ,,	अभार्षीत्	अभार्ष्टाम्	अभार्षुः	अभृत्	अभृषाताम्	अभृषत

अ+भृ+सीत्-भार् પા. ૨૨૧, ૫ પ્રમાણે अभार्षीत् (માર્ગો० પા ૨૫ † નોંધ પ્રમાણે)

अ+भृ+स्त સ્વર જેવો ને તેવો રહે છે પા ૨૨૨, ૧૦ (બ) પ્રમાણે-स्नो લોપ પા ૨૨૨, ૧૧ પ્રમાણે એટલે-अभृत.

	लू પરસ્મૈ०			लू આત્મને०		
	એ વ	દ્વિ વ	બ વ	એ વ	દ્વિ વ.	બ. વ
૧લો પુ	अलाविषम्	अलाविष्व	अलाविष्म	अलविषि	अलविष्वहि	अलविष्महि
૨જો ,,	अलावी.	अलाविष्टम्	विष्ट	अलविष्ठाः	अलविषाथाम्	अलविध्वम्-ढ्वम्
૩જો ,,	अलावीत्	अलाविष्टाम्	अलाविषुः	अलविष्ट	अलविषाताम्	अलविषत

अ+लू+ईत्-लौ+ईत् પા ૨૨૧, ૬ (અ) પ્રમાણે-अलावीत्

अ+लू+इष्ट-लू-लो પા. ૨૨૨ ૧૩ પ્રમાણે-अलविष्ट

૧ ग्रह् अनिट् છે તેથી ચોથો પ્રકાર, अ+ग्रह्+सीत्–ग्राह् પા ૨૨૧, ૫ પ્રમાણે–ग्राप् પા ૬૯, ૯ પ્રમાણે–ग्राक् પા ૬૫, ૪ પ્રમાણે–ग्राक्+षीत् માર્ગો૦ પા ૯૩ + નોધ પ્રમાણે–अग्राक्षीत्, દ્વિ વ अ+ग्रह्+स्ताम्–ग्राह्+ताम् પાઠ ૨૪, ૧ અને ૫ પ્રમાણે–ग्राप्–ताम्=ग्राष्टाम् માર્ગો૦ પા ૨૧ નોધ પ્રમાણે–अग्राष्टाम्, બ. વ अग्राक्षु ૨ પુ. अग्राक्षी –अग्राष्टम्–अग्राष्ट ૧લો પુ. अग्राक्षम्–अग्राक्ष्व–अग्राक्ष्म

૨ तृप् નુ એક રૂપ अतृपत् છે આ ધાતુ પા ૧૦૫, ૬ પ્રમાણે इ વિકલ્પે લે છે તેથી તે ચોથા અને પાચમા પ્રકારનો છે. अ+तृप्+सीत्–त्रप् વિકલ્પે પાઠ ૧૩, ૧૯ પ્રમાણે–त्राप् પાઠ ૨૮, ૫ પ્રમાણે–अत्राप्सीत्, तृप्–तार्प પાઠ ૨૮, ૫ પ્રમાણે–अतार्प्सीत्, દ્વિ વ अत्राप्ताम् અને अतार्प्ताम्, કારણકે स् નો પાઠ ૨૮, ૧ પ્રમાણે લોપ થાય છે પાચમા પ્રકારનુ રૂપ अतर्पीत् થાય છે એમા પાઠ ૨૮, ૯ પ્રમાણે ગુણ થાય છે, દ્વિ વ अतर्पिष्टाम् ૭૦ આ પ્રમાણે આ ધાતુના ચાર રૂપો થાય છે तृप् ના રૂપ આજ પ્રમાણે થાય છે

૩ त्यज्–अ+त्यज्–सीत्–त्याज् પાઠ ૨૮, ૫ પ્રમાણે–त्याक् માર્ગો૦ પા ૯૩ T પ્રમાણે–त्याक्–षीत् માર્ગો૦ પા ૯૩ + પ્રમાણે–अत्याक्षीत्, દ્વિ વ अत्याक्ताम्, અને પાઠ ૨૮, ૧ પ્રમાણે स् નો લોપ થાય છે

૪ दह्–अ+दह्+सीत्–दाह् પાઠ ૨૮, ૫ પ્રમાણે–दाघ પા ૬૬, ૫ પ્રમાણે–धाप् પાઠ ૯, ૭ પ્રમાણે–धाक् માર્ગો૦ પા ૫૬ નોધ પ્રમાણે–अधाक्षीत्, દ્વિ વ अ+दह्–स्ताम्–अ+दाह्–स्ताम् પહેલા નો स् લોપાય છે, એટલે अ–दाह–ताम्–दाघ्+ताम् પા ૬૬, ૫ પ્રમાણે–दाघ्+धाम् પા ૬૫, ૭ પ્રમાણે–अदाग्धाम् પા ૬૬, ૬ પ્રમાણે, બ વ अधाक्षु

૫ वस्–अ–वस्–सीत्–वास्–वात् પા ૧૨૮, ૧ પ્રમાણે–अवात्सीत्, દ્વિ વ अ+वास्–स्ताम् પા ૨૭૦, ૧ પ્રમાણે, स्ताम् ના स् નો લોપ કરતા પહેલા वस् ના स् નો त् કર્યો–अवात्ताम्

૬ वह्–अ+वह्+सीत्–वाह्–वाढ् પા ૬૪, ૧ પ્રમાણે–वाक् પા. ૬૫ ૮ પ્રમાણે–वाक्+षीत्–अवाक्षीत् દ્વિ व अ – वह् + स्ताम् – वाढ् + ताम् –

वाढ् + ताम् – वाढ् + धाम् પા. ૬૫, ૨ પ્રમાણે–वाढ्+ढाम्–वाढाम् પા. ૬૫ ૩ પ્રમાણે – अवोढाम् પા. ૧૧૮, ૨ પ્રમાણે એવાજ ફેરફાર तम्, त અને આત્મનેપદ त, थास् અને ध्वम् પહેલા થાય છે

૭ रुध् પરસ્મૈ० અને આત્મને० છે. પાનુ ૨૦૬, ૪ (બ) પ્રમાણે અદ્યતન ભૂતકાળનુ એક રૂપ अरुधत् છે બીજા માટે अ + रुध् + सीत् – रौध् પા. ૨૨૧, ૫ પ્રમાણે – रौत् માર્ગો० પા ૫ ૬નોંધ પ્રમાણે – अरौत्सीत्, દ્વિ વ. रौध् + स्ताम् – रौध् + ताम्; स् લોપાવાથી रौध् + धाम् પા ૬૫, ૨ પ્રમાણે–रौद्धाम् પા ૬૭, ૬ પ્રમાણે–अरौद्धाम्, બ વ. अरौत्सु આત્મને०. अ + रुध् + स्त, स् નો લોપ થયો એટલે रुध् + त – પછી ઉપર પ્રમાણે रुद्ध – अरुद्ध, દ્વિ વ अरुत्साताम्, બ વ अरुत्सत

૮. लभ् આત્મને – अलभ् + स्त – लभ् + त–लभ् + ध–लब्ध–अलब्ध, દ્વિ. વ अ + लभ् + साताम् – अलप्साताम् માર્ગો० પા० ૫ ૬ નોંધ પ્રમાણે.

૯ स्खल् – अस्खालीत् પા ૨૨૧, ૬ (બ) પ્રમાણે, नद् – अनदीत् કે अनादीत् પા ૨૨૧, ૭ પ્રમાણે, नन्द् – अनन्दीत्

૧૦ सृज् અનિટ્ છે એટલે ૪થો પ્રકાર લે છે अ + सृज् + सीत् – स्रज् પા ૧૦૯, ૧૮ પ્રમાણે – स्राज् પા ૨૨૧, ૫ પ્રમાણે – स्राष् પા ૬૯, ૯ પ્રમાણે – स्राक् પા ૬૫, ૪ પ્રમાણે – स्राक् + षीत् માર્ગો પા. ૯૩ + નોંધ પ્રમાણે – अस्राक्षीत्

૧૧ वृ પરસ્મૈ० ને આત્મને० सेट् છે તેથી પાચમો પ્રકાર લે છે, પરસ્મૈ० अवारीत् આત્મનેપદમા પા ૨૨૦, ૨ (ડ) પ્રમાણે ચોથો ને પાચમો બન્ને લે છે अ + वृ + स्त – अ + वृ + त પા ૨૨૨, ૧૧ પ્રમાણે अवृत, अ + वृ + इष्ट – वर् + इष्ट પા ૨૨૨, ૧૩ પ્રમાણે – अवरिष्ट – वर् + ईष्ट વિકલ્પે પા ૧૨૭, ૩ પ્રમાણે – अवरीष्ट

૧૨ अधि + इ અનિટ્ છે, એટલે ૪થો પ્રકાર લે છે, अधि + आ + इ + स्त – अधि + आ + ए + स्त – अधि + ऐ + स्त – अध्यैष्ट, અથવા अधि + अ + गा + स्त – गी + स्त પા. ૧૨૯, ૨ પ્રમાણે – अध्यगीष्ट

असमर्थोऽयमर्जुनो धार्तराष्ट्रैः सह योद्धुमतः सङ्ग्रामान्नय-वर्तिष्टेति जना ब्रूयुः।

भार्या मे पुत्रमसविष्ट। अतो जातकर्मादिसंस्काराणां संभारान्करोमि।

अधुनैव सोऽत्रागत्यायं पुरुषः सुविनीतोऽयं दुर्विनीत इति बहु प्रालापीत्। मैवं पुनः प्रलपीदित्येकदा तं भृशं ताडय।

अस्माभिराज्ञप्तः पौराणिकः पुराणकथाः कथयितुमारब्ध तदेहि श्रोतुम्।

परिचारकं मे दन्दशूकोऽदाङ्क्षीत्तत्त्वरस्व भिषजं गत्वौषध-मानय।

इयन्तं कालमुद्यमं कुर्वन्नपि सुखं नालप्सि तस्मान्नियति-र्बलीयसी।

महता प्रयत्नेन तेन संचितं धनमहृथास्तस्मात्पापोऽसि गर्हणीयचरितोऽसि।

तेऽभ्यगुर्भवनं तस्य सुतं चैक्षिपताथ तम्॥
अवोचत्कुम्भकर्णस्तं वयं मन्त्रेऽभ्यधाम यत्।
न त्वं सर्वं तदश्रौषीः फलं तस्येदमागमत्॥
प्राज्ञवाक्यान्यवामंस्था मूर्खवाक्येष्ववास्थिथाः
अध्यगीष्ठाश्च शास्त्राणि प्रत्यपत्था हितं न च
मूर्खास्त्वामववञ्चन्त ये विग्रहमचीकरन्।
अभाणीन्माल्यवान्युक्तमक्षंस्थास्त्वं न तन्मदात
ततोऽक्रन्दीद्दशग्रीवस्तमाशिश्वसदिन्द्रजित्।
निरयासीच्च संक्रुद्धः प्रार्चिचच्च स्वयंभुवम्॥
सोऽलब्ध ब्रह्मणः शस्त्रं स्यन्दनं च जयावहम्
प्रोदपाति नभस्तेन स च प्रापि महागिरिः।
यस्मिन्नज्वालिषू रात्रौ महौषध्यः सहस्रशः।

एतं ह वा ऐन्द्रं महाभिषेकं वासिष्ठः सात्यहव्योऽत्यरातये जानंतपये प्रोवाच। तस्माद्धत्यरातिर्जानंतपिरराजा* सन्विद्यया सर्वतः पृथिवी जयन्परीयाय। स होवाच वासिष्ठः सात्यहव्योऽजैषीर्वै समन्तं सर्वतः पृथिवी महन्मा‡ गमयेति। स होवाचात्यरातिर्जानंतपिर्यदा ब्राह्मणोत्तरकुरूञ्जयेयमथ त्वमु हैव पृथिव्यै§ राजा स्याः सेनापतिरेव तेऽहं स्यामिति। स होवाच वासिष्ठः सात्यहव्यो देवक्षेत्रं वै तन्न वै तन्मर्त्यो जेतुमर्हत्यद्रुक्षो+ वै म आऽत इदं दद इति। ततो हात्यरातिं जानंतपिमात्तवीर्यं निःशुक्रममित्रतपनः शुष्मिणः शैब्यो राजा जघान।

ગુજરાતી વાકયો

૧ દુશ્મનોએ વીસ ગામ બાળી નાખ્યા છે. (दह्) અને હવે મુખ્ય શહેર સામા કૂચ કરે છે

૨ પાજરામા પુરાયેલા પક્ષીઓ ઊડી ગર્યા છે (उद् + डी આત્મને૦)

૩ લાખો વખત થયા જે મિત્રોની વાટ જોતો હતો તે આવ્યા છે (आ + गम् કે आ + इ) અને હમણાજ ગાડીમાથી ઊતર્યા છે (अव + तॄ)

૪ બાગમા ઝાડોની ડાળીઓ અમે કાપી નાખી છે (लू કે छिद्)

૫ ખેતીવાડી માટે સિંધુને લગતી ઘણી નહેરો અમે ખોદી છે (खन्)

૬ જ્યારે તેણે કહ્યુ કે સસ્કૃતપણ્ડિત દશ દિવસમા થાઉં સારે હુ હસ્યો (स्मि)

૭ યજ્ઞદત્તે હમણાં છોકરાના ઉપનયનનો વિધિ કર્યો (कृ, वि + धा કે अनु + स्था) તે વખતે બ્રાહ્મણોને ઘણી દક્ષિણા આપી

---

* સમાસને છેડે આવેલા કેટલાક શબ્દોમા અન્ત્ય વર્ણમા જે ફેરફાર થાય છે તે अ કે अन् પૂર્વપદ હોય એવા તત્પુરુષ સમાસમા એટલે નञ् તત્પુરુષમા થતા નથી

‡ अस्मद् નુ દ્વિ એ વ.

§ ચતુર્થી ષષ્ઠીના અર્થમા વપરાય છે.

+ द्रुह् ને સામાન્ય નિયમ પ્રમાણે સાતમો પ્રકાર લગાડ્યો છે અને તેના द् નો घ् થયો નથી

૮ મદદ માટે પોતે ગોવિંદને બોલાવવા માણસ મોકલ્યુ છે, એ તેમને હમણા જ યાદ આવ્યુ. (स्मृ)

૯. બીતો મા (मा + भी), તુ જુએ છે તે નાગ નથી પણ દોરડુ છે.

૧૦. આખો દિવસ ઘેર બેસી રહેવાથી અને બીજુ કાઈ પણ ન કરવાથી દારિદ્ર અને ઘણા દુ ખકારક દરદો થયાં (जन् के निस् + पद्)

૧૧ મેં તમને કહ્યા હતા તે ઘરેણા તમે કર્યાં છે? (कृ) જો તમે કર્યાં હોય તો બતાવો

૧૨. મોજણીદારોએ હજી જમીન માપી નથી. (मा)

૧૩. અમે બધા કાગળો ફાડી નાખ્યા છે, (दॄ) હવે તે કામના નથી.

૧૪. તેણે દવા વાટી છે (क्षुद्), વાસણ ખાલી કર્યું છે (रिच्) અને ભૂકો તેમા નાખ્યો છે (नि + क्षिप्), પાણી રેડ્યુ છે,* ને તે દેવતા પર મૂક્યુ છે

૧૫. ગોવિંદની ઇચ્છા પાર પડી છે (तृप्), અને તે હવે સુખી છે.

૧૬. તેણે બધા સાસારિક કામો છોડી દીધા છે (परि + त्यज्) અને હવે તે સન્યાસી થયો છે (परि + व्रज्)

૧૭ તેમણે ગઈ કાલે આપેલા પૈસા અમે હજી લીધા નથી (प्रति+ग्रह्)

૧૮ તેમણે શેઠને ઇમાનદારીથી સેવ્યો છે (सेव्)

૧૯ બજારમા વેપારીઓએ બધુ રૂ વેચાતુ લીધુ છે (परि + क्री) અને તે પરદેશ મોકલી દીધુ છે (प्र + हि)

૨૦ ઘરનુ છાપરુ વાંદરાઓએ ભાગી નાખ્યુ છે. (भञ्ज्)

૨૧. બાપદાદાની મિલકત ભાઈઓએ વહેંચી લીધી છે. (वि + भज्)

૨૨ મેં લોકોના મહેણા શાત રીતે સહન કર્યાં છે (सह्) અને સતત રાજ કરવા માથે લીધુ છે (वह्)

૨૩. બે દેશોએ ચડાઈ માટે લશ્કર તૈયાર કર્યાં છે (सम् + नह्)

---

* जलेन + पॄ के नि + सिच्. नि પછી सिच्નુ षिच् થાય છે.

શબ્દકોશ ૨૪

अक्षम પુ. સ્ત્રી. ન અશક્ત
अग्निरथ પુ. આગગાડી
अत्यराति પુ એક ક્ષત્રિયનુ નામ છે
अनुष्ठेय अनु + स्था નુ વિધ્યર્થ કૃ કરવાનુ
अमित्र પુ શત્રુ
आज्ञप्त કર્મણિ ભૂ કૃ. હુકમ કીધેલુ
आदत्त પુ સ્ત્રી ન. आ અને दत्त (दा 'આપવુ' નુ કર્મણિ ભૂ કૃ) લઈ લીધેલુ
आस् सत्र જોડે, યજ્ઞસમારભ કરવો, ઘણા યજ્ઞો અનુક્રમે કરવા
उत्तरकुरव પુ બ વ હિમાલયની પેલી મેરના દેશનુ નામ છે (ઘણુ કરીને આર્યલોકનુ અસલ સ્થાન એ હતુ)
उपरि ક્રિ વિ ઉપર
एकान्त પુ સ્ત્રી ન. એકસરખુ
एकान्तत ક્રિ. વિ એકસરખી રીતે
एल्लूष પુ ઇલૂષાનો પુત્ર
औषध ન ઓસડ
कवष પુ પુરુષનુ નામ છે
कितव પુ ઠગ, અપ્રમાણિક પુરુષ, ઉચાપત કરનાર
कुसुमपुर ન શહેરનુ નામ છે
जयावह પુ સ્ત્રી ન જય લાવનારું
जातकर्मन् ન જન્મક્રિયા, જન્મ વખતે કરવાનો સસ્કાર
जानतपि પુ જનતપનો પુત્ર
तपन પુ. જુલમ કરનાર, જુલમી
तृप् ૪ ગ પરસ્મૈ૦ સતુષ્ટ થવુ, તૃપ્ત થવુ
दश् ૧ ગ. પરસ્મૈ૦ ડખવુ
दन्दशूक પુ સર્પ
दशा સ્ત્રી અવસ્થા, સ્થિતિ
दह् ૧ ગ પરમૈ૦ બાળવુ
दीक्ष् ૧ ગ આત્મને૦ પવિત્ર કરવુ, અને તેથી કરીને યજ્ઞ કરવા યોગ્ય કરવુ
दुर्विनीत પુ સ્ત્રી ન વિનયરહિત, બેઅદબ
दृ ૬ ગ આત્મને૦ आ જોડે, માન આપવુ, આદરવુ
देवक्षेत्र ન. દેવભૂમિ
नियति સ્ત્રી નસીબ, પ્રારબ્ધ
निःशुक्र પુ સ્ત્રી ન સત્ત્વ વગરનુ, શક્તિહીન
नीचै ક્રિ વિ નીચે
नेमि સ્ત્રી. પૈડાનો ઘેર
पत् प्र + उद् જોડે, ઊડવુ

पद् प्रति જોડે, જાણવું, સમજવું, અંગીકાર કરવો, કરવું, આચરવું
पौराणिक પુ પુરાણી
फल् ૧ ગ પરસ્મૈ૦ ફળવું, ફતેહ પામવું
भज् ૧ ગ પરસ્મૈ૦ ને આત્મને૦ वि જોડે, વહેંચવું, ભાગ કરવા
भानुमती સ્ત્રી ધૃતરાષ્ટ્રના મોટા દીકરા દુર્યોધનની પત્ની
मन् अव જોડે, અવગણના કરવી
महत्त्व ન તેજ, મોટાઈ
माल्यवत् પુ રાક્ષસનુ નામ છે, એ રાવણની માનો બાપ હતો
मुक्तकेशी સ્ત્રી છૂટા કેશવાળી
मुग्धाकृति પુ સ્ત્રી ન રૂપાળી આકૃતિવાળુ, રમ્યાકૃતિ
म्लेच्छ પુ મ્લેચ્છ
लप् ૧ ગ. પરસ્મૈ૦ प्र જોડે બોલવું, બકબકવું
वञ्च् ૧૦ ગ આત્મને ઠગવું
वासिष्ठ પુ વસિષ્ઠનો વંશજ
शाक પુ શાક
शुष्मिण પુ સ્ત્રી ન શક્તિમાન
शैब्य પુ. રાજાનુ નામ છે
शोकविकल પુ સ્ત્રી ન શોકમા મગ્ન, શોકથી બાવરુ
सत्र ન યજ્ઞનો સમારંભ
सरस्वती સ્ત્રી નદીનુ નામ છે.
साचिव्य ન પ્રધાનપણુ
सात्यहव्य પુ ગોરનુ નામ છે
सुविनित પુ સ્ત્રી ન નમ્ર

અખંડ अविरतम् क्रि वि
ઈમાનદારીથી भक्त्या, निष्ठया
ઓષધ औषध ન. औषधि સ્ત્રી.
કાગળ पत्रक ન
ખાઈ कुल्या સ્ત્રી
ખેતીવાડીના કામ માટે कृषिहेतो, कृषिकर्मणे
ગરીબાઈ दारिद्र्य ન दुर्गति સ્ત્રી.
ઘરડાઓનુ पितृपैतामह પુ. સ્ત્રી ન.
છાપરુ छदिस् ન पटल ન
દુ:ખકારક व्यथाकर પુ સ્ત્રી ન पीडाकर પુ સ્ત્રી. ન
નાગ फणिन् પુ नाग પુ
પૂરેલું नियन्त्रित કર્મણિ ભૂ કૃ निबद्ध કર્મણિ ભૂ કૃ
પાંજરુ पञ्जर પુ
બજાર पण्यवीथिका સ્ત્રી आपण પુ.
ભૂકો क्षोद પુ. चूर्ण ન
મિલકત रिक्थ ન वित्त ન
મહેણુ उपालम्भ પુ
મોજણીદાર भूमापक પુ
યજ્ઞદત્ત यज्ञदत्त પુ

રાજ ચલાવવાનો જુમ્મો राज्यधूरा સ્ત્રી.	રોગ व्याधि પુ
રાજધાની राजधानी સ્ત્રી.	વેપારી वणिज् પુ.
રૂ तूल પુ पिचु પુ.	સબંધ રાખતુ संगत ભૂ. કૃ. संगच्छमान વર્તમાન કૃ

ભાગ ૨ જો

આશીર્વાદાર્થ

૧. પરસ્મૈપદના આ અર્થના પ્રત્યયો હ્યસ્તન ભૂતકાળના પ્રત્યયોની પહેલા यास् લગાડવાથી થાય છે ૩જો પુ. બ વ. यासु છે, અને ૩જા અને ૨જા પુરુષના એ વ ના પ્રત્યય त्, स् પહેલા यास् ના स् નો લોપ થાય છે.

૨ વિધ્યર્થ આત્મનેપદના પ્રત્યયોને અને તે પ્રત્યયોમા આવેલા त् ને थ् પૂર્વે स् લગાડાય છે આશીર્વાદાર્થ આત્મનેપદ પ્રત્યયો એ જ સમજવા षीध्वम् નુ षीढ्वम् પા ૨૨૦, ૪ (ડ) પ્રમાણે થાય છે

૩ પરસ્મૈપદના પ્રત્યય અવિકારી છે અને આત્મનેપદના વિકારી છે.

પરસ્મૈપદી રૂપોના નિયમો

૪ ૧૫મા પાઠમા ભાગ ૨ માના ૨ ની (અ), (બ), (ક), (ઈ), (ઈઈ) અને (ગ) કલમો અહી કામ લાગે છે

૫ પા ૧૩૪, ૨ (ડ)મા લખેલા ધાતુઓના અન્ત્ય સ્વરનો અહીં ए થાય છે.

૬ આકારાન્ત ધાતુઓના आ ની પૂર્વે જોડાક્ષર આવે તો आ નો ए વિકલ્પે થાય છે જેમકે ग्लै–ग्लेयात्–ग्लायात्, ग्लेयास्ताम्–ग्लायास्ताम् ઇ૦.

આત્મનેપદી રૂપો

૭ सेट् ધાતુની પછી પ્રત્યય પૂર્વે इ મૂકવામા આવે છે, અને वेट् પછી વિકલ્પે इ મુકાય છે

૮. દીર્ઘ ॠકારાન્ત ધાતુઓ અને અન્ત્ય ऋની પૂર્વે જોડાક્ષર આવે તો (હ્રસ્વ) ऋકારાન્ત ધાતુઓ અને वृ વિકલ્પે इ લે છે. જેમકે वृ–वरिषीष्ट, वृषीष्ट (નીચેનો નિયમ જુઓ), ને स्तृ–स्तरिषीष्ट, स्तृषीष्ट.

૯. જ્યારે પ્રત્યયની પૂર્વે इ આવતી નથી ત્યારે અન્ત્ય ऋ અથવા ॠનો અથવા ઉપાન્ત્ય સ્વરનો ગુણ થતો નથી. જેમકે हृ–हृषीष्ट, स्तॄ–स्तरिषीष्ट, स्तीर्षीष्ट, मुच्–मुक्षीष्ट

૧ ગણકાર્યરહિત કાળોના તૈયાર કરેલા અંગોને આત્મનેપદના પ્રત્યયો લગાડવાથી થતા સ્વરભેદના નિયમો ઉપરાંત પા. ૧૩૪, નિયમ ૩ આ અર્થમાં પણ લાગુ પડે છે.

कृ પરસ્મૈપદ

	એ. વ	દ્વિ વ.	બ વ.
૧લો પુ.	क्रियासम्	क्रियास्व	क्रियास्म
૨જો ,,	क्रियाः	क्रियास्तम्	क्रियास्त
૩જો ,,	क्रियात्	क्रियास्ताम्	क्रियासुः

कृ આત્મનેપદ

	એ. વ.	દ્વિ વ.	બ વ.
૧લો પુ.	कृषीय	कृषीवहि	कृषीमहि
૨જો ,,	कृषीष्ठाः	कृषीयास्थाम्	कृषीढ्वम्
૩જો ,,	कृषीष्ट	कृषीयास्ताम्	कृषीरन्

(અ) પ્રત્યયને લાગુ પડતા નિયમો આપી નીચેના રૂપો સમજાવો—

दिश्यात्, दिक्षीष्ट, रुध्यात्, रुत्सीष्ट, उच्यात्, स्मर्यात्, स्तर्यात्, नीयात्, नेषीष्ट, देयात्, दासीष्ट, घाक्षीष्ट, गाहिषीष्ट, ध्येयात्, घ्रायात्, तीर्यात्, पूर्यात्, उह्यात्, वक्षीष्ट, मोदिषीष्ट, धुक्षीष्ट, दुह्यात्.

(બ) નીચેના ધાતુઓના આશીર્વાદાર્થ રૂપો આપો—

हृ, कृ, वप्, यज्, सह्, नह्, रुह्, लिह्, वन्ध्, ग्लै, ह्रा, भिद्, भू, वृत्, रुच्, द्रु, लू, सो, स्तु, रु, शास्.

૮. (અ) ઇચ્છાદર્શક રૂપમા ધાતુ મૂળમા જે (પરસ્મૈ૦ કે આત્મને૦)ના પ્રત્યયો લે તે જ લાગે છે.

(બ) ज्ञा, श्रु, स्मृ અને दृश् ના ઇચ્છાદર્શક રૂપો આત્મનેપદી છે. कृ + स् – कॄ ૪ પ્રમાણે, કેમકે ૨ પ્રમાણે स् ને इ લાગતી નથી–कीर् ૫ા ૨, ૯ પ્રમાણે, કેમકે ॠનો ૩ (અ) પ્રમાણે ગુણ થતો નથી–चिकीर् ૧ (અ) પ્રમાણે–પછી स् નો ष् થયો અને ૧ પ્રમાણે તેને अ લગાડ્યો એટલે चिकीर्षति સિદ્ધ થયુ. मृ ધાતુ ૮ (અ) પ્રમાણે પરસ્મૈપદી છે. मृ + स् = मॄ – मूर् – मुमूर–मुमूर्षति. भू+स्–बुभू ૧ (અ) પ્રમાણે–बुभूषति. એમાના स् ને ૨ (અ) પ્રમાણે इ આગમ આવતી નથી અને उ ૩ (અ) પ્રમાણે ગુણ પામતો નથી ग्रह् + स् – जग्रह् – जिग्रह् + स् કેમકે स् ની પૂર્વે ૨ (અ) પ્રમાણે इ આગમ આવતી નથી–जिगृह् ૫ (અ) પ્રમાણે–जिगृढ्–जिघृढ्–जिघृक्–जिघृक्+सति–जिघृक्षति द्युत्+स्–दिद्युत् ૫ (બ) પ્રમાણે–दिद्योत् અથવા दिद्युत् ૩ (બ) પ્રમાણે. स् પૂર્વે इ આગમ ૨ પ્રમાણે અને ૮ (અ) પ્રમાણે આત્મનેપદ લાગ્યા એટલે दिद्योतिषते કે दिद्युतिषते. भिद्+स्–बिभिद् ૧ (અ) પ્રમાણે, ૩ (અ) પ્રમાણે ગુણ થતો નથી એટલે बिभित्सति.

૯ (અ) ઇચ્છાદર્શક રૂપને उ લગાડ્યાથી 'ઇચ્છનાર' દર્શક નામ બને છે આ ક્રિયાવાચક નામો બીજી વિભક્તિનુ નામ (કર્મ તરીકે) લે છે જેમકે चिकीर्षु कटम्.

(બ) आ લગાડવાથી ભાવવાચક નામ થાય છે જેમકે जिज्ञासा 'જાણવાની ઇચ્છા'

प्रारिप्सितस्य ग्रन्थस्याविघ्नपरि   प्तय इष्टदेवतां स्तौति।

स्वयंवरकाले सीतां लिप्सवो रावणादयो बहवो राजानो विदेहाञ्जग्मुः। किं तु रुद्रधनुर्नमयितुमशक्ताः सर्वे   शा बभूवुः।

अभितापसंपदमथोष्णरुच्चिर्निजतेजसामसहमान इव।
पयसि प्रपित्सुरपराम्बुनिधेरधिरोढुमस्तगिरिमभ्यपतत्॥

ब्रह्मतत्त्वं जिज्ञासमानः कश्चिदाचार्यमुपेत्याध्यापय भो ब्रह्मेत्युवाच।

तस्यां   यामेव दुर्योधनं गदाघातेन जिघांसुर्भीमसेनो युधिष्ठिरेण निवारितः।

यियक्षमाणेनाहूतः पार्थेनाथ द्विपन्मुरम्।
अभिचैद्यं प्रतिष्ठासुरासीत्कार्यद्वयाकुलः॥

प्रासादतलमारुरुक्षुः सोपानपङ्क्तिषु पदं निधत्ते।

यूरोपीयवैभवं दिदृक्षमाणाः प्रतिसंवत्सरं कतिचिद्भरतखण्डीया यूरोपादिदेशानग्निनौकाभिर्गच्छन्ति।

ब्राह्मणो बुभूषू राजर्षिर्विश्वामित्र उग्रं तपश्चक्रे।

प्रभूतवर्षणादस्या नद्याः कूलं पिपतिषति। तदस्मिन्मा पदं निधेहि।

सूर्यवंशसंभवानां राज्ञां यशो जिगासुः कालिदास आह।
क्व सूर्यप्रभवो वंशः क्व चाल्पविषया मतिः।
तितीर्षुर्दुस्तरं मोहादुडुपेनास्मि सागरम्॥

भूरि ध   दित्सुना बलेनानुगम्यमानः शरदारम्भे दिगन्ताञ्जिगीषू रघुरयोध्यायाः प्रतस्थे।

वटुमुपनिनीषुराचार्यः स्वाधिकारसिद्धये कृच्छ्रत्रयं कुर्यात्।

राजगृहं प्रविविक्षुर्ऋषिकुमारको हठान्निःसारितो दुर्विनीतैर्द्वारपालैः।

आत्मनः कौशलं दिदर्शयिषन्त्यङ्गना महान्तं कालमनृत्यत्।
अर्थयन्ते द्विजन्मानो यस्मादर्थं यियक्षवः।
अर्थापयत्यसौ सम्यग् दुर्बुद्धं वैदिकं वचः॥

ગુજરાતી વાક્યો

૧ ઢગો મરવામાં છે- (मृ), તેને છેડો નહીં

૨ ઝાડની ડાળીને નમાવવાની ઇચ્છા કરીને (नम् प्रेरक) તેણે હાથ ઊંચો કર્યો

૩ ઘણું સખત તોફાન ચડી આવ્યું, સૂર્ય દેખાતો બંધ થયો અને જાણે પવન બધાં ઝાડને મૂળમાંથી ઉખેડી નાખવા માગતો હોય (उद्+मूल्) અને બધાં વગનો નાશ કરવા ઇચ્છતો હોય એવું લાગ્યું (भञ्ज्)

૪ હજારો વર્ષ સુધી વિશ્વામિત્રે તપશ્ચર્યા કરી અને ત્યાં સુધીમાં તેનું બધું શરીર બ્રહ્મના તન્માત્ર તત્ત્વથી દીપિત થયું અને પોતાના અદ્ભુત તેજથી આખી સૃષ્ટિને બાળી નાખવાની તૈયારીમાં હોય એમ દેખાયું (दह्)

૫ પોતાના સગા પોતાની સાથે લડવાને તૈયાર (युध्) જોઈને તેનું મોં ફીકું પડ્યું

૬ આ છોકરું ઊંઘવામાં છે (स्वप्), ઘોડિયામાં સુવાડો અને તેને ઝુલાવી ઊંઘાડો

૭ એક માણસ બારણે ઊભો છે, જરૂરના કામ માટે તમારી સાથે બોલવા ઇચ્છે છે. (वच्)

૮ જે સંસારબંધનથી મુક્ત થવા ઇચ્છે છે (मुच्) તેણે તત્ત્વદર્શી પાસે જવું, બ્રહ્મને ઓળખી તેનું ધ્યાન ધરવું

---

* જે જાડા અક્ષરમાં છાપેલા છે તેને કેવળ ઇચ્છાદર્શક રૂપ વાપરવું.

૯ જે પુનર્વિવાહનો રિવાજ **ચલાવવા માગે છે** (प्र+वृत् પ્રેરક), તેણે તે કામ એકદમ શરૂ કરવુ, વિવાદનો વખત ગયો છે

૧૦ તે લડાઈમા એક સિપાઈ હતો અને તે ઘાયલ થવાથી ઘણી જ **તરસથી [પાણી પીવાની ઇચ્છાથી]** (पा) પીડાયો

૧૧. પોતાની તરવારથી ધૃષ્ટકેતુ એક ઋષિને પોતાનો શત્રુ જાણી **મારવા જતો હતો** (प्र+हृ) ત્યારે મે તેને હાથથી પકડ્યો.

૧૨ ગગાના પવિત્ર પાણીમા **નાહવાની ધારણા રાખી** (स्ना) અને સાખ્યદર્શન ભણવાને બે વર્ષ ત્યા **રહેવાની ઇચ્છાથી** (नि+वस्) હુ કાશી ગયો

૧૩ ફૂલ **ભેગાં કરવાની ઇચ્છાથી** (अव+चि) બે કન્યા બાગમા ગઈ

૧૪ સ્વયભૂ ઈશ્વર **સૃષ્ટિ રચવાની ઇચ્છાથી** (सृज्) સર્વ અવકાશને ઢાકી મૂકનાર પાણીની સપાટી ઉપર દેખાયા

૧૫ જે પોપટ આજ સવારે પાજરામા પુરાયો હતો **તે ઊડી જવાની તૈયારીમાં છે.** (डी કે उद्+पत्)

શબ્દકોશ ૨૫

अधिकार પુ કોઈપણ ધર્મક્રિયા કરવાને યોગ્યતા

अपराम्बुनिधि પુ (अपर બીજો એટલે પશ્ચિમનો, અને अम्बुनिधि સમુદ્ર) પશ્ચિમનો સમુદ્ર

अभिचैद्यम् ક્રિ વિ (चैद्य પુ ચેદિનો રાજા અને કૃષ્ણનો શત્રુ, એ શબ્દ ઉપરથી) ચૈદ્ય તરફ

अनिताप પુ ઘણો જ બળનો તાપ

अर्थ् ૧૦ ગ આત્મને૦ યાચવુ

अर्थापय નામધાતુ પરસ્મૈ૦, આત્મને૦ સ્પષ્ટ કરી સમજાવવુ

अल्पविषया સ્ત્રી ટૂકા વિષયવાળી, ટૂકી

अविघ्न પુ સ્ત્રી. ન વિઘ્નરહિત, ઇજા વગરનુ

अस्तगिरि પુ. પશ્ચિમનો પર્વત જેના ઉપર સૂર્ય, ચંદ્ર અને તારા આથમે છે એવું કલ્પેલુ છે તે
आचार्य પુ વિદ્યાર્થીને જનોઈ પહેરાવી વેદ શીખવે છે તે ધર્મગુરુ
आशा સ્ત્રી ઉમેદ
इष्टदेवता સ્ત્રી. ઇષ્ટદેવ, આરાધ્ય દેવતા
उग्र પુ સ્ત્રી ન સખત, તીક્ષ્ણ
उडुप પુ ત્રાપો, કોટિયુ
उष्णरश्मि પુ સૂર્ય
कतिचित् સર્વ૦ કેટલાએક
कार्यद्वयाकुल પુ સ્ત્રી ન. એકજ વખતે બે વસ્તુઓ કરવાની હોવાથી વ્યગ્ર થયેલો
कूल ન કિનારો
कृच्छ्रत्रय ન. (कृच्छ्र ન પ્રાયશ્ચિત અને त्रय ત્રણ) ત્રણ પ્રાયશ્ચિત
ग्रह् सम् જોડે, સંગ્રહ કરવો, ભેગુ કરવુ
दिगन्त પુ દિશાઓનો છેડો, બધી દિશાઓનો દેશ
दुर्बुद्ध પુ સ્ત્રી ન સમજવુ કઠણ પડે એવુ, ગૂઢ
द्वारपाल પુ. દરવાન, દ્વારરક્ષક
नी उप જોડે, જનોઈ દેવુ, ઉપનયન [કરવુ
पङ्क्ति સ્ત્રી હાર, લીટી
पत् अभि જોડે, કોઈની તરફ કૂદવુ
परिसमाप्ति સ્ત્રી છેડો, સંપૂર્ણત્વ
प्रचण्ड પુ. સ્ત્રી ન. બળવુ, ઉગ્ર
बल ન સૈન્ય
भग्न भञ्ज् 'નાશ કરવો'નુ કર્મણિ ભૂ કૃ નાશ પામેલુ
भूरि પુ સ્ત્રી ન ઘણુ
मुर પુ વિષ્ણુ અથવા કૃષ્ણના શત્રુનુ નામ છે.
युरोपीय પુ સ્ત્રી ન યુરોપખડનુ
रुह् अधि જોડે, ચઢવુ
वर्षण ન વરસવુ તે, વરસાદ
वृ ૧૦ ગ नि જોડે, સામા થવુ,
वैदिक પુ. સ્ત્રી ન વેદનુ [વારવુ
संभव પુ જન્મ
सांख्य ન એક દર્શન એટલે શાસ્ત્રનુ નામ છે
सिद्धि સ્ત્રી સંપૂર્ણત્વ
सृ (પ્રેરક) निर् જોડે, હાંકી કાઢવુ, કાઢી મૂકવુ
सूर्यवंश પુ સૂર્યનુ કુળ
सोपान ન દાદર, પગથિયા
हठात् ક્રિ વિ જોરજુલમથી

ઉગામવુ उद् + नम् પ્રેરક
ઘોડિયુ प्रेङ्खा સ્ત્રી
ચમત્કારી अद्भुत પુ સ્ત્રી ન.
છેડવુ तुद्
તકરાર वादविवाद પુ

તત્ત્વ જાણનાર तत्त्वविद् પુ
તન્માત્ર तन्मात्र ન
તીક્ષ્ણ प्रबल પુ સ્ત્રી. ન. बलीयस् પુ. સ્ત્રી ન.
તેજસ્વી देदीप्यमान પુ સ્ત્રી ન विभ्राजमान वर्तमान કૃ
દીપતુ उत्तेजित કર્મણિ ભૂ કૃ उद्दीपित કર્મણિ ભૂ કૃ
ન દેખાઈ શકે એવું अदृश्य પુ સ્ત્રી ન.
પાંજરુ पञ्जर પુ
પીડાયુ, પીડાયેલુ आर्त ભૂ કૃ., अर्दित કર્મણિ ભૂ કૃ
ફીકુ पाण्डु પુ સ્ત્રી ન विवर्ण પુ. સ્ત્રી. ન.
બંધ बन्धन ન निगड પુ ન
રૂઢિ विधि પુ पद्धति સ્ત્રી
સખત प्रचण्ड પુ. સ્ત્રી. ન
સગુ ज्ञाति પુ बन्धु પુ
હિંડોળવુ, ઝુલાવવુ दोलय નામધાતુ, आन्दोलय નામધાતુ

પાઠ ૨૬ મો

ધાતુસાધિત શબ્દો

૧. સેટ્ ધાતુઓ પછી હેત્વર્થ કૃદતના પ્રત્યય तुम्‌ની પૂર્વે इ લાગે છે અનિટ્ ધાતુઓને इ લાગતી નથી જે વિકલ્પે સેટ્ હોય છે તેને इ વિકલ્પે લાગે છે

૨ અ. ભૂતકૃદનનો त અવિકારી પ્રત્યય* તરીકે ગણાય છે તેથી ગુણ થતો નથી, (પા ૧૬, ૬ જુઓ) અને પા ૨, ૯ અને પા. ૧૧૬, ૪ જેવા નિયમો લાગુ પડે છે. कृ-कृत, वद्-उदित.

બ. સેટ્ ધાતુઓને લગાડાતી इ વિષેનો સામાન્ય નિયમ ધ્યાનમાં રાખવો, તોપણ કેટલાએકને તે લાગુ પડતો નથી.

ક નીચેના ધાતુઓને इ લાગતી નથી

(૧) અન્ત્ય उ, ऊ ને ऋવાળા ધાતુઓ. જેમકે स्तु-स्तुत, भू-भूत, कॄ-कीर्ण.

---

* એટલે અગમા ગુણ કે વૃદ્ધિ ન કરાવે એવો પ્રત્યય

(૨) इष् અને બીજા ધાતુઓ જે કોઈ પણ પ્રત્યય इ લે છે. इष्-इष्ट (પા. ૧૨૭, ૨ જુઓ), दम्भ्-दब्ध (૨, ક), सिव्-स्यूत* (પા ૨૩૪, ૨, ક), गुह्-मुग्ध કે मूढ ૬ અને પા ૧૧૭, ૧, અ), क्रम्-क्रान्त (પા ૨૪૪, ૬ બીજા કેટલાક વધારે પણ છે

ડ' અન્ત્ય द् અને र्‌ની પછી तને બદલે न આવે છે, द्‌નો પણ न् થાય છે જેમકે भिद्-भिन्न, शॄ-शीर्ण.

ઇ. આકારાન્ત ધાતુ હોય અને તેને આદિએ य्, व्, જોડાક્ષર હોય તોપણ तનો न થાય છે, અને વળી બીજા પછી પણ तનો न થાય છે

અપવાદ—नुद्, विद् ૭ ગ, उन्द्, त्रै, घ्रा અને तને બદલે न વિકલ્પે થાય છે, અને ध्यै, ख्या અને ऋ न થતો નથી

ફ शी, स्विद् ૧ ગ, मिद्, क्ष्विद्, અને घृष् ... લે છે ત્યારે તેમના સ્વરનો ગુણ થાય છે

ગ यम्, रम्, नम्, गम्, हन्, मन्, तन्, क्षण् અને वन्‌ના અનુનાસિકનો લોપ થાય છે જેમકે गम्‌નો गत,

હ આ સિવાયના જે ધાતુઓને છેડે अम् ને अन् હોય જ્યારે इ લેતા નથી ત્યારે તેમનો સ્વર દીર્ઘ થાય છે જેમકે क्षम्-क्षान्त, दम्-दान्त (પા ૨૮૪, ૬ (અ) અને પા ૧૦૨

જ જ્યારે त પૂર્વે इ લાગતી નથી ત્યારે ઉપાન્ત્ય લોપ થાય છે જેમકે, रञ्ज्-रक्त, अञ्ज्-अक्त

---

* અતસ્થ અથવા અનુનાસિક સિવાય કોઈ પણ વ્યજ થતા અવિકારક પ્રત્યય પૂર્વે અન્ત્ય व्‌નો ऊ થાય છે, અને ऊ કે आ જોડે મળે ત્યારે બે સ્વરોને ઠેકાણે વૃદ્ધિ કે औ થાય છે

૩ અ કર્મણિ ભૂતકૃદન્તને वत् લગાડ્યાથી કર્તરિ ભૂતકૃદન્ત થાય છે. જેમકે कृ–कृतवत्, लभ्–लब्धवत्, कृतवान्, लब्धवान् પ્રથમા એકવચન.

બ. સ્ત્રીલિંગ ई ઉમેરવાથી થાય છે જેમકે कृतवती

૪ અ. પરોક્ષ ભૂતકાળનુ કર્તરિ કૃદન્ત, પરસ્મૈપદમા वस् ને આત્મનેપદમા आन અવિકારી પ્રત્યય પૂર્વના અગને (જેવા કે ૩ પુ બ. વ) લગાડવાથી થાય છે.

બ જ્યારે આ રૂપમા એકજ સ્વર હોય કે आ અને હોય તો वस् પૂર્વે इ લાગે છે. घस्‌ને પણ इ લાગે છે જેમકે दा–ददिवस्, पत्–पेतिवस्, कृ–चकृवस्–चक्राण, हृ–जहृवस्–जह्राण

ક ગમ્, हन्, विद् ૬ ગ., विश्, અને दृश् પછી वस् વિકલ્પે इ લે છે. જેમકે गम्–जग्मिवस् કે जगन्वस्

ડ वस् અને आन પૂર્વે वन्च्, अञ्ज् ૪૦ ધાતુઓના અનુનાસિકનો લોપ થાય છે અને દીર્ઘ ऋકારાન્ત ધાતુઓ ગુણ પામતા નથી જેમકે आजिवस्, तितीर्वस् પહેલો ફેરફાર પરોક્ષ ભૂતકાળમા થતો નથી અને બીજો થાય છે

(ઇ) પરોક્ષ ભૂતકાળનુ ત્રીજા પુરુષ બહુવચનનુ રૂપ કૃદન્તના અગ તરીકે દ્વિતીયા બ વ થી આગળ સ્વરથી શરૂ થતા પ્રત્યય પૂર્વે ગણવુ. આજ અગ સ્ત્રીલિગની નિશાની ई પૂર્વે અને નપુસકલિગના પ્રથમા, દ્વિતીયા અને સબોધન દ્વિવચનમા લેવાય છે चिक्रीवस्–चिक्रीयुषा તૃ એ, चिक्रियुषी સ્ત્રી, जगन्वस् કે जग्मिवस् ઉપરથી जग्मुषा તૃ એ, जग्मुषी સ્ત્રી.

અમુક બાબતમા આ રૂપમા (ડ) પ્રમાણે ફેરફાર થાય છે

૫ સામાન્ય ભવિષ્યકાળનુ કૃદન્ત કરવુ હોય તો પરસ્મૈપદમા अत् અને આત્મનેપદમા मान, પ્રત્યય રહિત તે કાળમા અગને લગાડવાથી થાય છે.

પૂર્વેના અનો अत् પહેલા લોપ થાય છે જેમકે, करिष्यत् 'કરનાર', 'કરવાનો,' करिष्यमाण (કર્તરિ) 'કરનાર', (કર્મણિ) કરાનાર द्रक्ष्यत् 'જોનાર', 'જોવાનો,' द्रक्ष्यमाण 'દેખવાનુ', 'દેખાનાર' स्यत्‌નુ સ્ત્રીલિગ स्यन्ती કે स्यती થાય છે.

૬ અ. અવ્યયભૂતકૃદ્દતનો त्वा પ્રત્યય सेट् ધાતુ પૂર્વે इ લે છે, અને ધાતુને અતે अम् ને अन् આવે તે सेट् ધાતુ પૂર્વે વિકલ્પે इ લે છે

બ આ અવિકારી પ્રત્યય છે, પણ કેટલીક વાર જ્યારે તેની પૂર્વે इ આવે ત્યારે સ્વરનો ગુણ થાય છે

ક. ઉપર કહેલા ૨, ગ ને હ त्वा પૂર્વે इ ન લાગે ત્યારે કામ લાગે છે. तन्–तत्वा કે तनित्वा. ૬, અ પ્રમાણે ને આ નિયમ પ્રમાણે मन्–मत्वा, शम्–शान्त्वा કે शमित्वा ઇ૦

ડ यम्, रम्, गम्, અને नम् મા અવ્યયભૂતકૃદ્દતના य પ્રત્યય પૂર્વે વિકલ્પે અન્ત્ય અનુનાસિકનો લોપ થાય છે જે ધાતુઓ (૨, ગ. મા) ઉપર આપેલા છે તેમાના બાકીના ધાતુઓમા જરૂર લોપ થાય છે

૭. અ વિધ્યર્થ* કર્મણિ કૃદ્દતના પ્રત્યયો तव्य, अनीय અને य છે.

બ. तव्य અને अनीय પૂર્વે અન્ત્ય સ્વર અને ઉપાન્ત્ય હ્રસ્વ સ્વરનો ગુણ થાય છે

ક. तव्यમા सेट् ધાતુ પૂર્વે इ લાગે છે

ડ ૧ य પૂર્વે અન્ત્ય અને ઉપાન્ત્ય इ અને उનો ગુણ થાય છે, અને અન્ત્ય ओનો अव् થાય છે જેમકે कु–को–कव्य, नी–नेय

૨ અન્ત્ય आનો ए થાય છે જેમકે दा–देय

૩. ऋકારાન્ત ધાતુઓમા ऋની વૃદ્ધિ થાય છે જેમકે कृ–कार्य

૪ इ, स्तु, वृ (પરસ્મૈ૦ ને આત્મને૦), दृ, जुष् અને ऋ ઉપાન્ત્ય હોય એવા ધાતુઓ य પૂર્વે પોતાના સ્વરમા ફેરફાર થવા દેતા નથી

---

* ધાતુ સકર્મક હોય તો કૃદ્દત 'કર્મણિ' થાય છે, અને અકર્મક હોય તો 'ભાવે' થાય છે

હ્રસ્વ સ્વર પછી य પૂર્વે त् મુકાય છે. જેમકે, स्तुत्य આ નિયમના કેટલાએક અપવાદ છે તે ઘણા હોવાથી લખી શકાતા નથી.

૮ અ तृ અને अक प्रत्ययोथी ધાતુસૂચિત ક્રિયા કરનાર નામો બનાવાય છે

બ. तृ પૂર્વે અન્ત્ય સ્વર અને ઉપાન્ત્ય હ્રસ્વ સ્વરનો ગુણ થાય છે.

ક. अक પૂર્વે અન્ત્ય સ્વર અને ઉપાન્ત્ય अ (म् અંતે હોય એવા सेट् ધાતુના ઉપાન્ત્ય अ સિવાય)ની વૃદ્ધિ થાય છે, અને બીજા ઉપાન્ત્ય હ્રસ્વ સ્વરનો ગુણ થાય છે જેમકે नी–नेतृ અને नायक, वच्–वक्तृ અને वाचक, बुध्–बोद्धृ અને बोधक, शम्–शमक અને आ+चम्–आचामक થાય છે.

ડ आकारान्त ધાતુઓમા આ अक પૂર્વે य લાગે છે. જેમકે, स्था અને दा ઉપરથી स्थायक ને दायक

ઈ વૃદ્ધિ કરનાર ધાતુસાધિત પ્રત્યય પૂર્વે हन् ના न् નો त् થાય છે. જેમકે, घातक (પા ૨૨૩ ૧૯ જુઓ).

ફ तृ નુ સ્ત્રીલિંગ त्री અને अक નુ इका તથા કેટલીક વાર अका થાય છે

૯ અ. ધાતુને अन, अ અને ति લગાડ્યાથી ભાવવાચક નામ થાય છે.

બ ति અવિકારક પ્રત્યય છે ભૂતકૃદન્તના પ્રત્યય પૂર્વે જે ધાતુઓમા ફેરફાર થાય છે તે જ ફેરફાર ઘણુ કરીને તેની પૂર્વે થાય છે જેમકે, वच् – उक्ति, मुच् – मुक्ति

ક अ પૂર્વે કેટલાક ધાતુઓમા ગુણ અને કેટલાકમા વૃદ્ધિ થાય છે अन પૂર્વે અન્ત્ય સ્વર અને ઉપાન્ત્ય હ્રસ્વ સ્વરનો ગુણ થાય છે

જેમકે, भू–भाव–भवन, जि–जय, हन्–घात–हनन, बुध्–बोध–बोधन.

ડ. અન્ત્ય च् કે ज् નો આ अ પૂર્વે क् કે ग् થાય છે જેમકે, पच्–पाक, युज्–योग

ઈ. જે નામને છેડે ति હોય તે સ્ત્રીલિંગ છે, अ હોય તે પુલ્લિંગ છે, અને अन હોય તે નપુંસકલિંગ છે.

तस्मादेवं विदुषे ब्राह्मणायैवं चक्रुषे न क्षत्रियो द्रुह्यात्। राजा यक्ष्यमाणो ब्राह्मणं पुरोदधीत।

*छन्दांसि वै देवेभ्यो हव्यमूढ्वा श्रान्तानि जघनार्धे यज्ञस्य तिष्ठन्ति यथाश्वो वाश्वतरो वोहिवांस्तिष्ठेदेवम्।

असुरैः सह योत्स्यमान इन्द्रो वरुणस्य साहाय्यं ययाचे। वरुणसाहाय्यं लब्धवतस्तस्मात्सर्वेऽसुरा अबिभयुः।

व्यर्थं मे जन्म न मया कृतं कर्तव्यं न भुक्तं भोक्तव्यं न दृष्टं द्रष्टव्यं न श्रुतं श्रोतव्यम्।

निषेदुषीं राज्ञीं दृष्ट्वा दास्योऽपि सपत्नीवृत्तं कथयिष्यन्त्योऽधस्तस्थुः।

ब्राह्मणेभ्यो दत्तसर्वस्वो रघुः प्रत्यग्रागतायार्थिने धनं दित्सुः कुबेरात्तन्निष्क्रष्टुं चकमे। कुबेरस्तु तेनाभियास्यमानमात्मानं प्रेक्ष्य स्वयमेव तस्य कोशे धनवृष्टिं पातयामास। तत्सर्वं धनमात्मने ददिवांसं रघुं वक्ष्यमाणामाशिषं सोऽर्थ्युवाच।

आशास्यमन्यत्पुनरुक्तभूतं श्रेयांसि सर्वाण्यधिजग्मुषस्ते।
पुत्रं लभस्वात्मगुणानुरूपं भवन्तमीड्यं भवतः पितेव॥

ततो रघुः पुत्रं प्रापाजं नाम। तं कतिभिः संवत्सरैर्विवाहयोग्यदशां ज्ञात्वा ससैन्यमिन्दुमतीस्वयंवराय विदर्भान्प्रस्थापितवान्।

---

* યજ્ઞમાં જે મંત્ર બોલાય છે તેના છંદ દેવ પાસે અભિમાન લઈ જાય છે એવી કલ્પના હોય છે

मार्गे नर्मदारोधस्येकरात्रमुषितवतस्तस्य सेनानिवेशो वन्यगजत्वमृषिशापात्समापेदानेन केनचिद्गन्धर्वेण तुमुलश्चक्रे।

तमापतन्तं नृपतेरवध्यो वन्यः करीति श्रुतवान्कुमारः।
निवर्तयिष्यन्विशिखेन कुम्भे जघान नात्यायतकृष्टचापः॥

स विद्धमात्रः* स्वीयं दिव्यं रूपं प्राप। ततः प्रजहृषे-ऽप्यात्मन उपचक्रुषेऽजाय संमोहनाख्यमस्त्रं ददौ।

एवं तयोरध्वनि दैवयोगादासेदुषोः सख्यमचिन्त्यहेतु।
एको ययौ चैत्ररथप्रदेशान्सौराज्यरम्यानपरो विदर्भान्॥

तं नगरोपकण्ठे तस्थिवांसं तदागमनहृष्टो विदर्भनाथः प्रत्युज्जगाम नगरं चानीय सर्वां सत्क्रियां चकार।

त्रैलोक्यदीपके देवे लोकान्तरमुपेयुषि।
तमस्तान्तमभूद्विश्वं कः सुखी महदापदि॥

ગુજરાતી વાક્યો

૧. નિષાદ કે જેણે ક્રૌંચ પક્ષીની જોડમાંથી એકને **મારી**× નાખ્યું હતું (हन्) તેને વાલ્મીકિએ શાપ દીધો.

૨ જે રાજકુમારે તેને સો ગાયો આપવા વચન આપ્યું હતું (प्रति+श्रु) તેને ઋષિએ આશીર્વાદ દીધો

૩ પાંડવો જ્યારે વારણાવતી **જવાની તૈયારીમાં હતા** (गम् કે इ) ત્યારે વિદુરે તેમને શિખામણ દીધી.

---

* નામ પછી જ્યારે मात्र પ્રત્યય આવે ત્યારે તે પ્રત્યયનો અર્થ ‘માત્ર’ ‘ફક્ત’ થાય છે विद्धमात्र ‘ઘાયલ થતાં વાર જ.’

× જે શબ્દો અને શબ્દસમુદાયો જાડા અક્ષરમાં છાપેલા છે તેને ઠેકાણે કૃદંત વાપરવાં

૪ તેણે શહેર બાળ્યું તે પહેલાં તે સેનાપતિએ તેમાંથી બધાં બૈરાંછોકરાંને બ્હાર કરી લીધાં

૫ તેને પૈસો પાછો આપવાનું કહેતાં પહેલાં (आ + दिश्) ન્યાયાધીશે સન્માર્ગે ચાલવા શિખામણ આપી

૬ કશીમથી જનકને જવાની રજા મળી (अनु + ज्ञा) તે પહેલાં દેવદત્તે તેને ઘણાં પાપો માટે તપ કરવા કહ્યું.

૭ પતિને ઘેર જ્યારે શકુંતલાને મોકલવાની હતી (प्र + हि કે प्र - इष्) ત્યારે કણ્વે તેને અગ્નિની પ્રદક્ષિણા કરવા કહ્યું અને પોતાની મોટાઈ માટે મગરૂર ન થવા શિખામણ આપી

૮ જે સુગંધ વિષ્ણુને આપવાનાં છે (दा) તે ઘણાં સારાં અને કીંમતી છે

૯ ઝાડ કપાવવાનું છે. (छिद्)

૧૦ તેણે આ વિચિત્ર સંદેશો મોકલ્યો તેમાંથી શું સમજવાનું? (बुध्)

૧૧ જરાસંધ જેણે ઘણા રાજાઓને જીત્યા હતા (जि) અને કેદ કર્યા હતા તે કૃષ્ણ અને ભીમથી મરાયો.

૧૨ તેના વચન વિશ્વાસ કરવા યોગ્ય નથી (वि - श्वस्), તેના દાન નિંદા કરવા યોગ્ય છે. (निन्द्)

૧૩ તે ખાવા યોગ્ય નથી (लभ्, अभि - अव + हृ) કે પીવા યોગ્ય નથી. (पा) આપણે શા માટે લાવવું?

૧૪ તેણે ડહાપણના ચિહ્નો બતાવ્યા. હવે તેને મૂર્ખ ગણવાનો નથી. (मन्)

શબ્દકોશ ૨૬

अज પુ રઘુના દીકરાનુ નામ છે
अत्यायत ક્રિ વિ અથવા વિ પુ. સ્ત્રી ન ઘણુ વેગળુ, ઘણુ લાંબુ
अधस् ક્રિ વિ નીચે
अनुरूप પુ સ્ત્રી ન મળતુ, યોગ્ય
अश्वतर પુ ખચ્ચર
आख्या સ્ત્રી. નામ
इन्दुमती સ્ત્રી એક સ્ત્રીનુ નામ છે.
उपकण्ठ ન ગામ અથવા શહેરની પાસેની જગા, પાધર, સીમ
कुम्भ પુ હાથીના કપાળના ભાગ ઉપરનો ગોળો
कृ उप જોડે, ઉપકાર કરવો
गम् प्रति + उद् જોડે, સામુ જવુ
चैत्ररथ પુ ગધર્વનો દેશ
छन्दस् ન પિંગળ, છંદ
जघनार्ध ન (जघन ન કેડ, કટિનો પૂર્વ ભાગ, અને अर्ध અડધુ) પાછલો ભાગ
तम् ૪ ગ પરસ્મૈ૦ દુખી થવુ
दीपक પુ સ્ત્રી ન પ્રકાશમાન કરનાર
धा पुरस् જોડે, કોઈને ગોર બનાવવો
नर्मदा સ્ત્રી નદીનુ નામ છે
पुनरुक्तभूत પુ સ્ત્રી ન (पुनरुक्त ફરીથી કહેલુ અથવા ફરીથી કહેલી વાત, અને भूत થયેલુ) ફરીથી કહેવા જેવુ
प्रत्यग्र પુ. સ્ત્રી ન. અથવા ક્રિ વિ. નવુ, તાજુ
प्रदेश પુ મુલક
रोधस् ન. કિનારો
लोकान्तरम् ન. (अन्यो लोकः लोकान्तरम्) બીજી દુનિયા
वच् आशिषम् જોડે, આશીર્વાદ દેવો
वन्य પુ સ્ત્રી. ન રાની અથવા વનનુ
वरुण પુ સમુદ્રનો દેવતા
विदर्भ પુ (બ. વ મા વપરાય છે) દેશનુ નામ છે, હાલ જેને વરાડ પ્રાત કહે છે તે દેશ
विशिख પુ બાણુ
वृष्टि સ્ત્રી વરસાદ
शाप પુ શાપ
शास् આત્મને૦ ૨ ગ आ જોડે, ઇચ્છવુ, આશિષ દેવી
समोहन ન એક અદ્ભુત અસ્ત્રનુ નામ છે.
सत्क्रिया સ્ત્રી પરોણાગત, સત્કાર
सपत्नी સ્ત્રી શોક (ઉચ્ચાર શૉક્ય જેવો કરવો)

सर्वस्व न. (सर्व સઘળુ અને स्व न) બધી મિલકત, બધી માલમતા

सेनानिवेश पु લશ્કરની છાવણી

सौराज्य न. સારુ રાજ

हव्य न. બળિદાન

કીમતી महार्ह पु स्त्री. न

કેદ કરવુ कारागृहे निक्षिप्

ક્રૌચ (એક જાતનુ પક્ષી છે) क्रौञ्च पु

જરાસધ (મગધ દેશના એક રાજાનુ નામ છે) जरासन्ध पु

તરેહવાર विलक्षण पु स्त्री न

નિષાદ (એક જગલી જાતનુ અથવા તે જાતના સખ્સનુ નામ) निषाद पु

નિશાની चिह्न न

પાછુ આપવુ प्रति – दा

પ્રદક્ષિણા કરવી प्रदक्षिणीकृ

મગરૂર उत्सिक्त कर्मणि भू कृ०, उत्सेकिनी स्त्री

યોગ્ય રીતે ચાલવુ सदाचार प्रतिपद्, सदाचारेण वृत्

વારણાવતી (એક જગાનુ નામ છે) वारणावती स्त्री

વિદુર (વિશેષ નામ છે) विदुर पु.

મનોયત્ન માટે ચૂંટી કાઢેલા પાઠ

(१. ऐतरेय ब्राह्मण – पञ्चिका ७)

हरिश्चन्द्रो ह वैधस ऐक्ष्वाको राजाऽपुत्र *आस। तस्य ह शतं जाया बभूवुः। तासु पुत्रं न लेभे। तस्य ह पर्वतनारदौ गृह ऊषतुः। स ह नारदं पप्रच्छ।

यन्निवमं पुत्रमिच्छन्ति ये विजानन्ति ये च न।
किंस्वित्पुत्रेण विन्दते तन्म आचक्ष्व नारद॥ इति।
स एकया † पृष्टो दशभिः § प्रत्युवाच।
ऋणमस्मि ‡ न्त्संनयत्यमृतत्वं च गच्छति।
पिता पुत्रस्य जातस्य पश्येच्चेज्जीवतो मुखम्॥
यावन्तः पृथिव्यां भोगा यावन्तो जातवेदसि।
यावन्तो अप्सु प्राणिनां भूयान्पुत्रे पितुस्ततः॥
शश्वत्पुत्रेण पितरोऽत्यायन्बहुलं तमः।

* * * *

अथैनमुवाच वरुणं राजानमुपधाव पुत्रो मे जायतां तेन त्वा यजा इति। तथेति। स वरुणं राजानमुपससार पुत्रो मे जायतां तेन त्वा यजा इति। तथेति। तस्य ह पुत्रो जज्ञे रोहितो नाम। तं होवाचाजनि ते वै पुत्रो यजस्व मानेनेति। स होवाच यदा वै पशुर्निर्दशो भवत्यथ स मेध्यो भवति

---

* अस् 'હોવુ' એનો પરોક્ષ ભૂતકાળ, કાવ્યાદિ પુસ્તકોમા आम् યુક્ત પરોક્ષ ભૂતકાળ બનાવવામા માત્ર સહાયકારક ક્રિયાપદ તરીકે अस् વપરાય છે

† આની પછી ગાથા એટલે 'શ્લોક' શબ્દ સમજવો.

§ આ દશમાના ફક્ત અઢી શ્લોક આપેલા છે

‡ અન્ત્ય न् અને स् વચ્ચે त् વિકલ્પે મુકાય છે.

निर्दशो न्वस्त्वथ त्वा यजा इति। तथेति। स ह निर्दश आस। तं होवाच निर्दशोऽन्वभूद्यजस्व मानेनेति। स होवाच यदा वै पशोर्दन्ता जायन्तेऽथ स मेध्यो भवति दन्ता न्वस्य जायन्तामथ त्वा यजा इति। तथेति। तस्य ह दन्ता जज्ञिरे। तं होवाचाज्ञत* वा अस्य दन्ता यजस्व मानेनेति। स होवाच यदा वै पशोर्दन्ताः पद्यन्तेऽथ स मेध्यो भवति दन्ता न्वस्य पद्यन्तामथ त्वा यजा इति। तथेति। तस्य ह दन्ताः पेदिरे। तं होवाचापत्सत वा अस्य दन्ता यजस्व मानेनेति। स होवाच यदा वै पशोर्दन्ताः पुनर्जायन्तेऽथ स मेध्यो भवति दन्ता न्वस्य पुनर्जायन्तामथ त्वा यजा इति। तथेति। तस्य ह दन्ताः पुनर्जज्ञिरे। तं होवाचाज्ञत वा अस्य पुनर्दन्ता यजस्व मानेनेति। स होवाच यदा वै क्षत्रियः सांनाहुको भवत्यथ स मेध्यो भवति संनाहं नु प्राप्नोत्वथ त्वा यजा इति। तथेति। स ह संनाहं प्रापत्तं होवाच संनाहं नु प्राप्नोद्यजस्व मानेनेति। स तथेत्युक्त्वा पुत्रमामन्त्रयामास ततायं वै मह्यं त्वामददाद्धन्त त्वयाहमिमं यजा इति। स ह नेत्युक्त्वा धनुरादायारण्यमपातस्थौ। स संवत्सरमरण्ये चचार।

अथ हैक्ष्वाकं वरुणो जग्राह। तस्य होदरं जज्ञे। तदु ह रोहितः शुश्राव। सोऽरण्याद्ग्राममेयाय तमिन्द्रः पुरुषरूपेण पर्येत्योवाच।

नानाश्रान्ताय श्रीरस्तीति रोहित शुश्रुम।
पापो नृषद्वरो जन इन्द्र इच्चरतः सखा॥

चरैवेति। चरैवेति वै मा ब्राह्मणोऽवोचदिति ह द्वितीयं संवत्सरमरण्ये चचार। सोऽरण्याद्ग्राममेयाय। तमिन्द्रः पुरुषरूपेण पर्येत्योवाच।

---

* जन् धातुना अद्यतन भूतकाळना त्रीजा पुरुषना बहुवचननुं वैदिक रूप

पुष्पिण्यौ चरतो जङ्घे भूष्णुरात्मा फलग्रहिः ।
*शेरेऽस्य सर्वे पाप्मानः श्रमेण प्रपथे हताः ॥

चरैवेति । चरैवेति वै मा ब्राह्मणोऽवोचदिति ह तृतीयं संवत्सरमरण्ये चचार । सोऽरण्याद्ग्राममेयाय । तमिन्द्रः पुरुषरूपेण पर्येत्योवाच ।

आस्ते भग आसीनस्योर्ध्वस्तिष्ठति तिष्ठतः ।
शेते निपद्यमानस्य चराति चरतो भगः ॥

चरैवेति । चरैवेति वै मा ब्राह्मणोऽवोचदिति ह चतुर्थं संवत्सरमरण्ये ार । सोऽरण्याद्ग्राममेयाय । तमिन्द्रः पुरुषरूपेण पर्येत्योवाच ।

कलिः शयानो भवति संजिहानस्तु द्वापरः ।
उत्तिष्ठंस्त्रेता भवति कृतं संपद्यते चरन् ॥

चरैवेति । चरैवेति वै मा ब्राह्मणोऽवोचदिति ह पञ्चमं संवत्सरमरण्ये चचार । सोऽरण्याद्ग्राममेयाय । तमिन्द्रः पुरुषरूपेण पर्येत्योवाच ।

चरन्वै मधु विन्दति चरन्स्वादुमुदुम्बरम् ।
सूर्यस्य पश्य श्रेमाणं यो न तन्द्रयते चरन् ॥

चरैवेति । चरैवेति वै मा ब्राह्मणोऽवोचदिति ह षष्ठं संवत्सरमरण्ये चचार । सोऽजीगर्तं सौयवसिमृषिमशनया परीतमरण्य उपेयाय । ह त्रयः पुत्रा आसुः शुनःपुच्छः शुनःशेपः शुनोलाङ्गूल इति । तं होवाच ऋषेऽहं ते शतं ददाम्यहमेषामेकेनात्मानं निष्क्रीणा इति । स ज्येष्ठं पुत्रं निगृह्णान उवाच न न्विममिति नो एवेममिति कनिष्ठं माता । तौ ह मध्यमे संपादयांचक्रतुः शुनःशेपे । ह शतं दत्त्वा स तमादाय

* शी ધાતુના વર્તમાનકાળના ત્રીજા પુ બ વ.નુ વૈદિક રૂપ

सोऽरण्याद्ग्राममेयाय। स पितरमेत्योवाच तत हन्ताहमनेनात्मानं निष्क्रीणा इति। स वरुणं राजानमुपससारानेन त्वा यजा इति। तथेति भूयान्वै ब्राह्मणः क्षत्रियादिति वरुण उवाच। तस्मा एतं राजसूयं यज्ञक्रतुं प्रोवाच। तमेतमभिषेचनीये पुरुषं पशुमालेभे।

तस्य ह विश्वामित्रो होतासीज्जमदग्निरध्वर्युर्वसिष्ठो ब्रह्मायास्य उद्गाता। तस्मा उपाकृताय नियोक्तारं न विविदुः। स होवाचाजीगर्तः सौयवसिर्मह्यमपरं शतं दत्ताहमेनं नियोक्ष्यामीति। तस्मा अपरं शतं ददुस्तं स *निनियोज। तस्मा उपाकृताय नियुक्तायाप्रीताय पर्यग्निकृताय विशसितारं न विविदुः। स होवाचाजीगर्तः सौयवसिर्मह्यमपरं शतं दत्ताहमेनं विशसिष्यामीति। तस्मा अपरं शतं ददुः। सोऽसिं निःशान एयाय। अथ ह शुनःशेप ईक्षांचक्रेऽमानुषमिव वै मा विशसिष्यन्ति हन्ताहं देवता उपधावामीति। स प्रजापतिमेव प्रथमं देवतानामुपससार। तं प्रजापतिरुवाचाग्निर्वै देवानां नेदिष्ठस्तमेवोपधावेति। सोऽग्निमुपससार। तमग्निरुवाच सविता वै प्रसवानामीशे तमेवोपधावेति। स सवितारमुपससार। तं सवितोवाच वरुणाय †वै राज्ञे नियुक्तोऽसीति तमेवोपधावेति। स वरुणं राजानमुपससार। तं वरुण उवाचाग्निर्वै देवानां मुखं सुहृदयतमस्तं नु स्तुह्यथ त्वोत्स्रक्ष्याम इति। सोऽग्निं तुष्टाव। तमग्निरुवाच विश्वान्देवान्स्तुह्यथ त्वोत्स्रक्ष्याम इति। स विश्वान्देवांस्तुष्टाव। तं विश्वेदेवा ऊचुरिन्द्रो वै देवानामोजिष्ठो बलिष्ठः सहिष्ठः सत्तमः

---

* આ ધાતુના પહેલા એક સ્વરને બદલે આ ઠેકાણે ઉપસર્ગનો દ્વિભાવ થયો એમ લાગે છે

† વર્તમાનકાળ ૩ પુ એ વ નિયમ પ્રમાણે તો એ રૂપ इष्टे થવુ જોઈએ.

पारयिष्णुत ं नु स्तुह्यथ त्वोत्स्रक्ष्याम इति। स इन्द्रं तुष्टाव।
इन्द्रः स्तूय : प्रीतो मनसा हिरण्यरथं ददौ। तमिन्द्र उवाचाश्विनौ नु स्तुह्यथ त्वोत्स्रक्ष्याम इति। सोऽश्विनौ तुष्टाव। तमश्विना ऊचतुरुषसं नु स्तुह्यथ त्वोत्स्रक्ष्याम इति। स उषसं तुष्टाव। तस्य† ह स्मर्च्यृच्युक्तायां विपाशो मुमुचे। कनीय ऐक्ष्वाकस्योदरं भवति। उत्तमस्यामेवर्च्युक्तायां विपाशो मुमुचे। अगद ऐक्ष्वाक आस।

२. त्रयाणां धूर्तानाम्।

कस्मिंश्चिदधिष्ठाने मित्रशर्मा नाम ब्राह्मणः प्रतिवसति स्म। स कदाचिन्माघमासे पशुप्रार्थनाय ग्रामान्तरं गतः। तत्र तेन कश्चिद्यजमानो याचितः। भो यजमान आगामिन्याममावास्यायां यक्ष्यामि यज्ञं तद्देहि मे पशुमेकम्। अथ तेन तस्य शास्त्रोक्तः पीवरतनुः पशुः प्रदत्तः। सोऽपि तं समर्थंमि ` गच्छन्तमवलोक्य स्कन्धे कृत्वा सत्वरं स्वपुराभिमुखः प्रतस्थे।

अथ तस्य गच्छतो मार्गे त्रयो धूर्ताः संमुखा बभूवुः। तैश्च तादृशं पीवरतनुं पशुं स्कन्धमारूढमवलोक्य मिथोऽभिहितम्। अहो अस्य पशोर्भक्षणादद्यतनो हिमपातो व्यर्थतां नीयते। तदेनं वञ्चयित्वा पशुमादाय शीतत्राणं कुर्मः।

अथ तेषामेकतमो वेषपरिवर्तनं विधाय संमुखो भूत्वा तमुचे। भो भोः किमेवं जनविरुद्धं हास्यकार्यमनुष्ठीयते यदेष सारमेयोऽपवित्रः स्कन्धारूढो नीयते। तेन कोपाभिभूतेना-

† શુનઃશેપે પ્રાતઃકાળના સ્તવન કરવામાં ગાયેલા કીર્તન બદલ આ શબ્દ મૂકેલો છે

भिहितमहो किमन्धो भवान्यत्पशुं सारमेयं प्रतिपादयसि। सोऽब्रवीद्ब्रह्मन् कोपस्त्वया न कार्यो यथेच्छं गम्यतामिति।

अथ यावत्किंचिदध्वान्तरं गच्छति तावद्द्वितीयो धूर्तः संमुखः समुपेत्य तमुवाच। भो ब्रह्मन् कष्टं कष्टं यद्यपि वल्लभोऽयं ते सारमेयस्तथापि स्कन्धमारोपयितुं न युज्यते। अथासौ सकोपमिदमाह। भोः किमन्धो भवान्यत्पशुं सारमेयं वदसि। सोऽब्रवीद्भगवन् मा कोपं कुर्वज्ञानान्मयाभिहितम्। त्वमात्मरुचितं समाचरेति।

अथ यावत्स्तोकं वर्त्मान्तरं गच्छति तावत्तृतीयोऽन्यवेषधारी धूर्तः संमुखः समुपेत्य तमुवाच। भो अयुक्तमेतद्यत्त्वं सारमेयं स्कन्धाधिरूढं नयसि तत्त्यज्यतामेष यावदन्यः कश्चिन्न पश्यति। अथासौ बहु विमृश्य तं पशुं सारमेयमेव मन्यमानो भयाद्भूमौ प्रक्षिप्य स्वगृहमुद्दिश्य पलायितः। ततस्ते त्रयो मिलित्वा तं पशुमादाय प्रतस्थिरे।

ब्राह्मणभुजंगमयोः।

अस्ति कस्मिंश्चिदधिष्ठाने हरिदत्तो नाम ब्राह्मणः। तस्य च कृषिं कुर्वतः गतेन निष्फलः कालोऽतिवर्तते। अथैकस्मिन्दिवसे स ब्राह्मणो घर्मार्तः स्वक्षेत्रमध्ये वृक्षच्छायायां प्रसुप्तः। अनतिदूरे वल्मीकोपरि प्रसारितं भीषणं भुजंगमं दृष्ट्वासौ चिन्तयामास। नूनमेषा क्षेत्रदेवता कदाचिदपि न पूजिता तेनेदं मे कृषिकर्म विफलीभवति तदहमस्याः पूजामद्य करिष्यामि। इत्यवधार्य कुतोऽपि क्षीरं याचित्वा शरावे निक्षिप्य वल्मीकान्तिकमुपगम्योवाच। भोः क्षेत्रपाल मयैतावन्तं कालं न ज्ञातं यत्त्वमत्र वससि तेन पूजा न कृता तत्सांप्रतं क्षमस्वेति। एवमुक्त्वा दुग्धं निवेद्य गृहाभिमुखं प्रायात्।

अथ प्रातर्यावदागत्य पश्यति तावद्दीनारमेकं वे दृष्टवान्। एवं च प्रतिदिनमेकाकी समा क्षीरं ददात्येकैकं च दीनारं गृह्णाति।

अथैकस्मिन्दिवसे वल्मीके क्षीरनयनाय पुत्रं नियुज्य ब्राह्मणो ग्रामं जगाम। पुत्रोऽपि क्षीरं तत्र नीत्वा संस्थाप्य च पुनर्गृहं तः। दिनान्तरे तत्र गत्वा स दीनारमेकं दृष्ट्वा गृहीत्वा च चिन्तितवान्। नूनं सौवर्णदीनारपूर्णोऽयं वल्मीकस्तदेनं भुजंगं हत्वा सर्वमेकवारं ग्रहीष्यामि। एवं संप्रधार्यान्येद्युः क्षीरं ददता ब्राह्मणपुत्रेण सर्पो लगुडेन शिरसि ताडितः। स च दैववशादमुक्त-जीवितो रोषात्तं ब्राह्मणकुमारं तीव्रविषैर्दशनैस्तथादशद्यथा स सद्यः पञ्चत्वमुपागतः।

अथ पुनरपि ब्राह्मणः प्रत्यूषे क्षीरं गृहीत्वा तत्र गत्वा तारस्वरेण सर्पमस्तौत्। तदा सर्पो वल्मीकान्तर्लीन एव ब्राह्मणं प्रत्युवाच। त्वं लोभादत्रागतः पुत्रशोकमपि विहाय। इतः परं तव मम च प्रीतिर्नोचिता। तव पुत्रेण यौवनोन्मत्तेनाहं ताडितो मया च स दष्टः। कथं मया लगुडप्रहारो विस्मर्त-व्यस्त्वया च पुत्रशोकदुःखं कथं विस्मर्तव्यम्। इत्युक्त्वा बहुमूल्यं हीरकमणिं तस्मै दत्वा पुनस्त्वया नागन्तव्यमिति कथयित्वा विवरं प्रविष्टः। ब्राह्मणोऽपि मणिं गृहीत्वा पुत्रबुद्धिं निन्दन्स्वगृहमागतः।

૩. (ભર્તૃહરિના નીતિશતકમાંથી)

अज्ञः सुखमाराध्यः सुखतरमाराध्यते विशेषज्ञः ।
ज्ञानलवदुर्विदग्धं ब्रह्मापि नरं न रञ्जयति ॥ १ ॥

लभेत सिकतासु तैलमपि यत्नतः पीडय-
न्पिबेच्च मृगतृष्णिकासु सलिलं पिपासार्दितः ।
कदाचिदपि पर्यटञ्शशविषाणमासादये-
न्न तु प्रतिनिविष्टमूर्खजनचित्तमाराधयेत् ॥ २ ॥

व्यालं वालमृणालतन्तुभिरसौ रोद्धुं समुज्जृम्भते
छेत्तुं वज्रमणीञ्शिरीषकुसुमप्रान्तेन संनह्यते ।
माधुर्यं मधुबिन्दुना रचयितुं क्षाराम्बुधेरीहते ।
नेतुं वाञ्छति यः खलान्पथि सतां सूक्तैः सुधास्यन्दिभिः ॥३॥

स्वायत्तमेकान्तगुणं विधात्रा विनिर्मितं छादनमज्ञतायाः ।
विशेषत. सर्वविदां समाजे विभूषणं मौनमपण्डितानाम् ॥ ४ ॥

साहित्यसंगीतकलाविहीनः साक्षात्पशुः पुच्छविषाणहीनः ।
तृण न खादन्नपि जीवमानस्तद्भागधेयं परमं पशूनाम् ॥ ५ ॥

येपा न विद्या न तपो न दान ज्ञानं न शीलं न गुणो न धर्मः ।
ते मृत्युलोके भुवि भारभूता मनुष्यरूपेण मृगाश्चरन्ति ॥ ६ ॥

वर गहनदुर्गेषु भ्रान्तं वनचरैः सह ।
न मूर्खजनसंपर्कः सुरेन्द्रभवनेष्वपि ॥ ७ ॥

हर्तुर्याति न गोचर किमपि शं पुष्णाति यत्सर्वदा-
प्यर्थिभ्यः प्रतिपाद्यमानमनिशं प्राप्नोति वृद्धिं पराम् ।
कल्पान्तेष्वपि न प्रयाति निधनं विद्याख्यमन्तर्धनं
येषां तान्प्रति मानमुज्झत नृपाः कस्तैः सह स्पर्धते ॥ ८ ॥

अम्भोजिनीवननिवासविलासमेव
हसस्य हन्ति नितरां कुपितो विधाता ।
न त्वस्य दुग्धजलभेदविधौ प्रसिद्धां
वैदग्ध्यकीर्तिमपहर्तुमसौ समर्थः ॥ ९ ॥

केयूरा न विभूषयन्तिपुरुषं हारा न चन्द्रोज्ज्वला
न स्नानं न विलेपनं न कुसुमं नालंकृता मूर्धजाः ।
वाण्येका समलंकरोति पुरुषं या संस्कृता धार्यते
क्षीयन्ते खलु भूषणानि ˙ वाग्भूपणं भूषणम् ॥ १० ॥

। नाम नरस्य रूपमधिकं प्रच्छन्नगुप्तं धनं
विद्या भोगकरी यशःसुखकरी विद्या गुरूणां गुरुः ।
विद्या बन्धुजनो विदेशगमने विद्या परा देवता
विद्या राजसु पूजिता न तु धनं विद्याविहीनः पशुः ॥११॥

सूनुः सच्चरितः सती प्रियतमा स्वामी प्रसादोन्मुखः
स्निग्धं मित्रमवञ्चकः परिजनो निष्क्लेशलेशं मनः ।
आकारो रुचिरः स्थिरश्च विभवो विद्यावदातं मुखं
तुष्टे विष्टपहारिणीष्टदहरौ संप्राप्यते देहिना ॥ १२ ॥

प्राणाघातान्निवृत्तिः परधनहरणे संयमः सत्यवाक्यं
काले शक्त्या प्रदानं युवतिजनकथामूकभावः परेपाम् ।
तृष्णास्रोतोविभङ्गो गुरुपु च विनयः सर्वभूतानुकम्पा
सामान्यः सर्वशास्त्रेष्वनुपहतविधिः श्रेयसामेष पन्थाः ॥१३॥

प्रारभ्यते न खलु विघ्नभयेन नीचैः
प्रारभ्य विघ्नविहता विरमन्ति मध्याः ।
विघ्नैः पुनः पुनरपि प्रतिहन्यमानाः
प्रारब्धमुत्तमजना न परित्यजन्ति ॥ १४ ॥

प्रिया न्याय्या वृत्तिर्मलिनमसुभङ्गेऽप्यसुकर-
मसन्तो नाभ्यर्थ्याः सुहृदपि न याच्यः कृशधनः ।
विपद्युच्चैः स्थेयं पदमनुविधेयं च महतां
सतां केनोद्दिष्टं विषममसिधाराव्रतमिदम् ॥ १५ ॥

स्वल्पं स्नायुवसावशेषमलिनं निर्मांसमप्यस्थिकं
श्वा लब्ध्वा परितोषमेति न तु तत्तस्य क्षुधाशान्तये।
सिंहो जम्बुकमङ्कमागतमपि त्यक्त्वा निहन्ति द्विपं
सर्वः कृच्छ्रगतोऽपि वाञ्छति जनः सत्त्वानुरूपं फलम्॥ १६

लाङ्गूलचालनमधश्चरणावपातं
भूमौ निपत्य वदनोदरदर्शनं च।
श्वा पिण्डदस्य कुरुते गजपुंगवस्तु
धीरं विलोकयति चाटुशतैश्च भुङ्क्ते॥ १७॥

परिवर्तिनि संसारे मृतः को वा न जायते।
स जातो येन जातेन याति वंशः समुन्नतिम्॥ १८॥

कुसुमस्तवकस्येव द्वयी वृत्तिर्मनस्विनः।
मूर्ध्नि वा सर्वलोकस्य विशीर्येत वनेऽथवा॥ १९॥

तानीन्द्रियाणि सकलानि तदेव कर्म
सा बुद्धिरप्रतिहता वचनं तदेव।
अर्थोष्मणा विरहितः पुरुषः स एव
अन्यः क्षणेन भवतीति विचित्रमेतत्॥ २०॥

दौर्मन्त्र्यान्नृपतिर्विनश्यति यतिः सङ्गात्सुतो लालना-
द्विप्रोऽनध्ययनात्कुलं कुतनयाच्छीलं खलोपासनात्।
ह्रीर्मद्यादनवेक्षणादपि कृषिः स्नेहः प्रवासाश्रया-
न्मैत्री चाप्रणयात्समृद्धिरनयात्त्यागात्प्रमादाद्धनम्॥ २१॥

दानं भोगो नाशस्तिस्रो गतयो भवन्ति वित्तस्य।
यो न ददाति न भुङ्क्ते तस्य तृतीया गतिर्भवति॥ २२॥

रे रे चातक सावधानमनसा मित्र क्षणं श्रूयता-
मम्भोदा बहवो वसन्ति गगने सर्वेऽपि नैतादृशाः।
केचिद्वृष्टिभिरार्द्रयन्ति धरणीं गर्जन्ति केचिद्वृथा
यं यं पश्यसि तस्य तस्य पुरतो मा ब्रूहि दीनं वचः॥ २३॥

जाड्यं ह्रीमति गण्यते व्रतरुचौ दम्भः शुचौ ै वं
शूरे निर्घृणता ऋजौ विमतिता दैन्यं प्रियालापिनि ।
तेजस्विन्यवलिप्तता मुखरता वक्तर्यशक्तिः स्थिरे
तत्को गुणो भवेत्सुगुणिनां यो दुर्जनैर्नाङ्कितः ॥ २४ ॥

लोभश्चेदगुणेन किं पिशुनता यद्यस्ति किं पातकैः
सत्यं चेत्तपसा च किं शुचि मनो यद्यस्ति तीर्थेन किम् ।
सौजन्यं यदि किं निजैः सुमहिमा यद्यस्ति किं मण्डनैः
सद्विद्या यदि किं धनैरपयशो यद्यस्ति किं मृत्युना ॥ २५ ॥

न कश्चिच्चण्डकोपानामात्मीयो नाम भूभुजाम् ।
होतारमपि जुह्वानं स्पृष्टो दहति पावकः ॥ २६ ॥

आरम्भगुर्वी क्षयिणी क्रमेण लघ्वी पुरा वृद्धिमती च पश्चात् ।
दिनस्य पूर्वार्धपरार्धभिन्ना छायेव मैत्री खलसज्जनानाम् ॥ २७ ॥

मृगमीनसज्जनानां तृणजलसंतोषविहितवृत्तीनाम् ।
लुब्धकधीवरपिशुना निष्कारणवैरिणो जगति ॥ २८ ॥

वाञ्छा सज्जनसंगमे परगुणे प्रीतिर्गुरौ नम्रता
विद्यायां व्यसनं स्वयोषिति रतिर्लोकापवादाद्भयम् ।
भक्तिः शूलिनि शक्तिरात्मदमने संसर्गमुक्तिः खले-
ष्वेते येषु वसन्ति निर्मलगुणास्तेभ्यो नरेभ्यो नमः ॥ २९ ॥

प्रदानं प्रच्छन्नं गृहमुपगते संभ्रमविधिः
प्रियं कृत्वा मौनं सदसि कथनं नाप्युपकृतेः ।
अनुत्सेको लक्ष्म्यां निरभिभवसाराः परकथाः
सतां केनोद्दिष्टं विषममसिधाराव्रतमिदम् ॥ ३० ॥

संपत्सु महतां चित्तं भवत्युत्पलकोमलम् ।
आपत्सु च महाशैलशिलासंघातकर्कशम् ॥ ३१ ॥

यसि संस्थितस्य पयसो नामापि न ज्ञायते
मुक्ताकारतया तदेव नलिनीपत्रस्थितं राजते ।

स्वात्यां सागरशुक्तिमध्यपतितं सन्मौक्तिकं जायते
प्रायेणाधममध्यमोत्तमगुणः संवासतो जायते ॥ ३२ ॥

नम्रत्वेनोन्नमन्तः परगुणकथनैः स्वान्गुणान्ख्यापयन्तः
स्वार्थान्संपादयन्तो विततबहुतरारम्भयत्नाः परार्थे ।
क्षान्त्यैवाक्षेपरुक्षाक्षरमुखरमुखान्दुर्मुखान्दूषयन्तः
सन्तः साश्चर्यचर्या जगति बहुमताः कस्य नाभ्यर्चनीयाः ॥३३॥

भवन्ति नम्रास्तरवः फलोद्गमै-
र्नवाम्बुभिर्भूरिविलम्बिनो घनाः ।
अनुद्धताः सत्पुरुषाः समृद्धिभिः
स्वभाव एवैष परोपकारिणाम् ॥ ३४ ॥

श्रोत्रं श्रुतेनैव न कुण्डलेन
दानेन पाणिर्न तु कङ्कणेन ।
विभाति कायः करुणापराणां
परोपकारैर्न तु चन्दनेन ॥ ३५ ॥

पापान्निवारयति योजयते हिताय
गुह्यं च गूहति गुणान्प्रकटीकरोति ।
आपद्गतं न च जहाति ददाति काले
सन्मित्रलक्षणमिदं प्रवदन्ति सन्तः ॥ ३६ ॥

एते सत्पुरुषाः परार्थघटकाः स्वार्थान्परित्यज्य ये
सामान्यास्तु परार्थमुद्यमभृतः स्वार्थाविरोधेन ये ।
तेऽमी मानवराक्षसाः परहितं स्वार्थाय निघ्नन्ति ये
ये तु घ्नन्ति निरर्थकं परहितं ते के न जानीमहे ॥ ३७ ॥

इतः स्वपिति केशवः कुलमितस्तदीयद्विषा-
मितश्च शरणार्थिनः शिखरिणां गणाः शेरते ।
इतोऽपि वडवानलः सह समस्तसंवर्तकै-
रहो विततमूर्जितं भरसहं च सिन्धोर्वपुः ॥ ३८ ॥

तृष्णां छिन्धि भज क्षमां जहि मदं पापे रतिं मा कृथाः
सत्यं ब्रूह्यनुयाहि साधुपदवीं सेवस्व विद्वज्जनान् ।

मान्यान्मानय विद्विषोऽप्यनुनय प्रच्छादय स्वान्गुणा-
न्कीर्तिं य दुःखिते कुरु दयामेतत्सतां लक्षणम् ॥ ३९ ॥

मनसि वचसि काये पुण्यपीयूषपूर्णा-
स्त्रिभुवनमुपकारश्रेणिभिः प्रीणयन्तः ।
परगुणपरमाणून्पर्वतीकृत्य नित्यं
निजहृदि विकसन्तः सन्ति सन्तः कियन्तः ॥ ४० ॥

रत्नैर्महार्हैस्तुतुषुर्न देवा न भेजिरे भीमविषेण भीतिम् ।
सुधां विना न प्रययुर्विरामं न निश्चितार्थाद्विरमन्तिधीराः ॥ ४१ ॥

ऐश्वर्यस्य विभूषणं सुजनता शौर्यस्य वाक्संयमो
ज्ञानस्योपशमः श्रुतस्य विनयो वित्तस्य पात्रे व्ययः ।
अक्रोधस्तपसः क्षमा प्रभवितुर्धर्मस्य निर्व्याजता
सर्वेषामपि सर्वकारणमिदं शीलं परं भूषणम् ॥ ४२ ॥

४. (કાદમ્બરી પૂર્વભાગમાંથી)

* देवि किमत्र क्रियतां दैवायत्ते वस्तुनि। अलं रुदितेन। न वयमनुग्राह्याः प्रायो देवतानाम्। आत्मजपरिष्वङ्गामृतास्वादसुखस्य नूनमभाजनमस्माकं हृदयम्। अन्यस्मिञ्जन्मनि न कृतमवदातं कर्म। जन्मान्तरविहितं हि कर्म फलमुपनयति पुरुषस्येह जन्मनि। न हि शक्यं दैवमन्यथा कर्तुमभियुक्तेनापि। यावत्तु मानुष्यके शक्यमुपपादयितु तावत्सर्वमुपपाद्यताम्। अधिकां कुरु देवि गुरुषु भक्तिम्। द्विगुणामुपपादय देवतासु पूजाम्। ऋषिजनपरिचर्यासु दर्शितादरा भव। परं हि दैवतमृषयो यत्नेनाराधिता यथासमीहितफलानामतिदुर्लभा-

* છોકરું ન હોવાથી શોકગ્રસ્ત થયેલી પોતાની રાણીને એક રાજાએ આ પ્રમાણે કહ્યું છે

नामपि दातारो भवन्ति। श्रूयते हि पुरा चण्डकौशिकप्रसादान्मगधेषु बृहद्रथो नाम राजा जनार्दनस्य जेतारमतुलबलपराक्रमं जरासंधं नाम तनयं लेभे। दशरथश्च राजा परिणतवया अपि विभाण्डकमहामुनिसुतस्यर्ष्यशृङ्गस्य प्रसादान्नारायणभुजानिवाप्रतिहतानुदधीनिवाक्षोभ्यानवाप चतुरः पुत्रान्। अन्ये च राजर्षयस्तपोधनानाराध्य पुत्रदर्शनामृतस्वादसुखभाजो बभूवुः। अमोघफला हि महामुनिजनसेवा। अहमपि खलु कदा समुपारूढगर्भभरालसामापाण्डुरमुखीमासन्नचन्द्रोदयामिव पौर्णमासीनिशा देवीं द्रक्ष्यामि। कदा मे तनयजन्ममहोत्सवानन्दनिर्भरो हरिष्यति पूर्णपात्रं परिजनः। कदा हारिद्रवसनधारिणी सुतसनाथोत्सङ्गा द्यौरिवोदितरविमण्डला सबालातपा मामानन्दयिष्यति देवी। कदा सर्वौषधिपिञ्जरजटिलकेशो गोरोचनाचित्रितकण्ठसूत्रग्रन्थिरुत्तानशयो दशनशून्यस्मिताननः पुत्रको जनयिष्यति मे हृदयाह्लादम्। कदा गोरोचनाकपिलद्युतिरन्तःपुरिकाकरतलपरंपरासंचार्यमाणमूर्तिरशेषजनाभिनन्दितो मङ्गलप्रदीप इव मे शोकान्धकारमुन्मूलयिष्यति चक्षुषोः। कदा च क्षितितलरेणुधूसरो मण्डयिष्यति मम हृदयेन दृष्ट्या च सह परिभ्रमन्भवनाङ्गणम्। कदा केसरिकिशोरक इव संजातजानुचङ्क्रमणारम्भः संचरिष्यतीतस्ततः स्फटिकमणिमयभित्त्यन्तरितान्भवनमृगशावकानाजिघृक्षुः। कदान्तःपुरिकानूपुरनिनादसगतान्गृहकलहंसकाननुसरन्कक्षान्तरप्रधावितः कनकमेखलाघण्टिकारवानुसारिणीमायासयिष्यति धात्रीम्। कदा मातुश्चरणरागोपयुक्तशेषेण पिण्डालक्तकरसेन कञ्चुकिनां विडम्बयिष्यति मुखानि। कदा कुतूहललोललोचनो मणिकुट्टिमेष्वधोदत्तदृष्टिरनुसरिष्यति स्खलद्गतिरात्मनः प्रतिबिम्बानि। कदा नरेन्द्रसहस्र-

रितभुजयुगलाभिनन्द्यमानागमनो भूषणमणिमयूखलेखाकुलीक्रियमाणलोलदृष्टिरास्थानंस्थितस्य मम पुरः पर्यटिष्यति सभान्तरेषु। इत्येतानि चान्यानि मनोरथशतानि चिन्तयतोऽन्तः संतप्यमा यान्ति रजन्यः। पि दहत्येवायमहर्निशमनल इवानपत्यतासमुद्भवः शोकः। शून्यमिव मे प्रतिभाति जगत्। अफलमिवाखिलं पश्यामि जीवितं राज्यं च। अप्रतिविधेये तु विधातरि किं करोमि। तन्मुच्यतां देवि शोकानुबन्धः। आधीयतां धैर्ये धर्मे च धीः। धर्मपरायणानां हि सदा समीपसंचारिण्यः कल्याणसंपदो भवन्ति। एवमभिधाय सलिलमादाय लेनाभिनवपल्लवेनेव विकचकमलतुल्यमाननमस्याः साश्रुलेखं र्जं।

૧. આ ગ્રંથમાં આવેલા સંસ્કૃત શબ્દોનો સામાન્ય કોશ

अ

अकरुण પુ સ્ત્રી. ન (अ નહિ, करुणा સ્ત્રી. દયા) નિર્દય, દયાહીન

अकिंचन પુ સ્ત્રી. ન (अ નહિ, किंचन ન કંઈક) જેની પાસે કંઈ પણ નહિ હોય તે, ગરીબ

अक्ष પુ જૂગટના પાસા

अक्षज्ञ પુ. સ્ત્રી ન પાસાથી રમવાની કળા જાણનાર

अक्षत्रिय પુ સ્ત્રી ન ક્ષત્રિય વિનાનુ

अक्षनैपुण પુ સ્ત્રી. ન પાસા નાખવામા હોશિયાર

अक्षम પુ સ્ત્રી ન અશક્ત

अक्षमाला સ્ત્રી (अक्ष પુ એક ઋષિનુ અને તેના બીજનુ નામ છે, माला સ્ત્રી હાર, માળા) રુદ્રાક્ષની માળા

अक्षरशः ક્રિ વિ. અક્ષરેઅક્ષર

अक्षहृदय ન પાસા નાખવાની કળા

अक्षि ન આંખ

अक्षोभ्य પુ સ્ત્રી ન ક્ષોભ ન પામે એવુ, બીએ નહિ એવુ, ડરે નહિ એવુ

अगद પુ સ્ત્રી ન. રોગ વગરનુ, નીરોગી, સ્વસ્થ, આરોગ્ય

अगस्त्य પુ ઋષિનુ નામ છે.

अगार ન ઘર

अग्नितप्त પુ સ્ત્રી. ન (अग्नि અગ્નિ, तप्त તપેલુ) દેવતાથી તપેલુ

अग्निरथ પુ આગગાડી

अग्निष्टोम પુ એક જાતનો યજ્ઞ

अग्निहोत्र ન અગ્નિ દેવતાને આપેલો યજ્ઞ

अङ्क પુ ખોળો

अङ्कित પુ સ્ત્રી ન નિહિત, ધ્વનિત

अङ्ग ન અવયવ

अङ्गन ન આંગણુ

अङ्गार પુ ન અંગારો

अचिन्त्य પુ સ્ત્રી ન અવિચાર્ય, ન ધારી શકાય એવુ

अज પુ રઘુના પુત્રનુ નામ છે, પુ સ્ત્રી ન નહિ જન્મેલુ

अजस्र પુ સ્ત્રી ન હમેશનુ, નિરન્તરનુ अजस्रम् ક્રિ. વિ

अजा સ્ત્રી બકરી

अजीगर्त પુ એક બ્રાહ્મણનુ નામ છે.

अञ्ज् ૭ ગ પરસ્મૈ૦ તેલ ચોપડવુ, वि+अञ्ज् ખુલ્લુ કરવુ, ઉઘાડુ કરવું

अञ्जन ન કાજળ, મેશ

अञ्जलि પુ ખોબો

अण् ૪ ગ. આત્મને૦ શ્વાસ લેવો, જીવવુ

अणु પુ. સ્ત્રી ન. નાનુ, પુ નાનો રજકણ

अतिघोर પુ સ્ત્રી ન. (अति ઘણુ) ઘણુ ભયકર, ક્રૂર

अतिनिष्करुण પુ સ્ત્રી. ન. (अति ઘણુ, અતિશય) ઘણુ નિર્દય, ક્રૂર

अतिनिष्फल પુ. સ્ત્રી ન છેક વ્યર્થ

अतिप्रमाद પુ મોટી ચૂક, ઘણી બેફિકરાઈ

अतुल પુ સ્ત્રી ન અનુપમ

अत्यर्थम् ક્રિ વિ ઘણુ

अत्यराति પુ. એક ક્ષત્રિયનુ નામ છે

अत्यायत ક્રિ વિ અથવા પુ સ્ત્રી. ન ઘણુ લાબુ, ઘણુ દૂર

अद्भुत પુ સ્ત્રી ન આશ્ચર્યકારક

अद्यतन પુ સ્ત્રી ન આજનુ, આજને લગતુ

अद्यप्रभृति ક્રિ. વિ (अद्य આજ, प्रभृति માંડીને, થી) આજથી, અત્યાર પછીથી

अधम પુ સ્ત્રી. ન નીચ

अधर સર્વ૦ પુ સ્ત્રી ન. નીચલુ, નીચેનુ

अधर्म પુ. દુષ્કૃત્ય

अधस् અવ્યય નીચે, તળે

अधिकार પુ જગા, અખત્યાર, હોદ્દો, કોઈપણ ધર્મક્રિયા કરવાને યોગ્યતા

अधिज्यधन्वन् પુ. જેનુ ધનુષ ખેચેલુ હોય તે

अधिष्ठान ન. જગા

अधीर પુ. સ્ત્રી ન સાબૂત કે ગભીર મન વગરનુ, અલ્પ મનવાળુ, અધીરુ

अध्वन् પુ. માર્ગ

अध्वर्यु પુ યાજ્ઞિક ગોર

अन् ૨ ગ પરસ્મૈ૦ શ્વાસ લેવો; प्र+अन् શ્વાસ લેવો, જીવવુ.

अनडुह् પુ બળદ

अननुष्ठान ન (अन् નહિ, अनुष्ठान ન. કરવુ તે, સાધવુ તે) ન કરવુ તે, ન કરવાની કસૂર

अनपत्यता સ્ત્રી (अपत्य ન. છોકરુ) વાંઝિયાપણુ

अनपराधिन् પુ. સ્ત્રી ન. નિરપરાધી, નિર્દોષ

अनय પુ ડહાપણનો અભાવ

अनर्ह પુ સ્ત્રી ન અયોગ્ય
अनल પુ અગ્નિ
अनवेक्षण ન સભાળ ન લેવી તે
अनागस् પુ સ્ત્રી ન નિરપરાધી
अनाथ પુ સ્ત્રી ન લાચાર, ધણી વગરનુ, આશ્રયહીન
अनाद्यनन्त પુ સ્ત્રી ન (अनादि જેનો આરભ નહિ તે, अनन्त જેનો છેડો નહિ તે) આરભ અને છેડા વિનાનુ
अनारम्भ પુ પ્રારભ નહિ તે
अनार्जवोपेत પુ સ્ત્રી ન (अन् નહિ, आर्जव ન પ્રમાણિકપણુ, उपेत उप + इ નુ કર્મણિ ભૂ કૃ યુક્ત) અપ્રમાણિક
अनिग्रह પુ (निग्रह પુ કબજો, નિયમ) કબજામા ન રાખવુ તે, નિરકુશપણુ
अनिल પુ પવન
अनिशम् ક્રિ વિ વારવાર, નિરતર, હમેશા
अनिषण्ण પુ સ્ત્રી ન બેઠેલુ નહિ તે
अनीक ન સૈન્ય, સેના
अनीकस्थ પુ સ્ત્રી ન (अनीक ન લશ્કર, स्था રહેવુ) લશ્કરમાનો એક સિપાઈ
अनुकम्पिन् પુ સ્ત્રી ન દયાવાન
अनुचर પુ ચાકર, નોકર
अनुत्सेक પુ નમ્રતા, ગર્વાભાવ
अनुपहत પુ સ્ત્રી ન અવિચ્છિન્ન
अनुबन्ध પુ જારી રહેવુ તે
अनुमरण ન. સતી થવુ તે, મરનારની પાછળ મરવુ તે
अनुराग પુ પ્રીતિ, મહેરબાની
अनुरूप પુ સ્ત્રી ન મળતુ, મુજબનુ, પ્રમાણેનુ
अनुलेपन ન મલમ, અગને લગાડવાનો સુગધીદાર પદાર્થ
अनुविधेय પુ સ્ત્રી. ન અનુસરવા યોગ્ય, પ્રમાણે ચાલવા યોગ્ય
अनुषक्त (अनु અને सक्त सञ्ज् નુ કર્મણિ ભૂ કૃ) સાથે રહેલુ, જોડાયેલુ
अनुष्ठान ન કરવુ તે
अनुष्ठेय अनु + स्था નુ વિધ્યર્થ કૃ. કરવાનુ હોય તે
अनूच्य अनु + वच् નુ વિધ્યર્થ કૃ. ભણી જવાનુ
अन्त પુ છેડો, નાશ
अन्तःपुरिका સ્ત્રી જનાનખાનામા રહેનારી સ્ત્રી
अन्तक પુ. યમરાજા
अन्तगमन ન અતે જવુ તે
अन्ततः ક્રિ વિ આખરે

अन्तर न ફેર
अन्तरित પુ સ્ત્રી. ન તફાવતવાળુ, જુદુ પડેલુ
अन्य સર્વ૦ પુ સ્ત્રી ન ઇતર, બીજુ
अन्यथा ક્રિ વિ બીજી રીતે, નહિ તો
अन्येद्यु ક્રિ વિ. બીજે દિવસે
अन्वाह (अनु+आह) તે બોલે છે.
अन्वित अनु + इनु કર્મણિ ભૂ કૃ યુક્ત, સહિત, ભરેલુ
अन्विष्यत् (इष् ૪ ગ પરસ્મૈ૦નુ વર્તમાન કૃ. अनु પૂર્વક) શોધતા
अप् સ્ત્રી. પાણી (બ વ.મા વપરાય છે)
अपचिति સ્ત્રી પૂજા
अपथ्य ન અવગુણકારક ચીજ
अपयशस् ન અપકીર્તિ
अपर સર્વ૦ પુ સ્ત્રી ન બીજુ
अपराधसहस्र ન. (सहस्र ન હજાર) હજાર અપરાધો
अपराम्बुनिधि પુ (अपर બીજો એટલે પશ્ચિમ, અને अम्बुनिधि સમુદ્ર) પશ્ચિમનો સમુદ્ર
अपवित्र પુ સ્ત્રી ન. અપવિત્ર, પાપી
अपेक्षित ન अप + ईक्ष् નુ કર્મણિ ભૂ. કૃ, જે ઇચ્છેલુ હોય તે

अप्रणय પુ કઠોરતા
अप्रतिविधेय પુ સ્ત્રી ન. ઉપાય રહિત, દુસાધ્ય
अप्रतिहत પુ. સ્ત્રી ન પ્રતિબધ રહિત, અટકાવાય નહિ એવુ
अप्रमत्त પુ સ્ત્રી ન (अ નહિ, प्रमत्त બેફિકરુ) બેફિકરુ નહિ તે, સાવચેત
अप्रवक्तृ પુ જે બોલતો અથવા શીખવતો નથી
अब्ज ન કમળ
अब्द પુ વર્ષ
अभाजन ન અપાત્ર, નાલાયક, અમુક કાર્યને માટે નિર્મિત નથી તે
अभिगीत (अभि + गै ૧ ગ પરસ્મૈ૦ નુ કર્મણિ ભૂ કૃ) ગાયેલુ, ગવાયેલુ
अभिचैद्यम् ક્રિ વિ (चैद्य પુ ચેદિનો રાજા, જે કૃષ્ણનો શત્રુ હતો) ચૈદ્ય તરફ
अभिताप પુ ઘણો જ બળતો તાપ
अभिनव પુ સ્ત્રી. ન. નવીન, કોમળ
अभिमन्यु પુ અર્જુનનો પુત્ર
अभिमुख પુ. સ્ત્રી. ન સામુ
अभियुक्त પુ. સ્ત્રી. ન. ગુણી, યોગ્ય, પુણ્યશાળી

अलोभ પુ સતોન

अल्प પુ સ્ત્રી. ન નાનુ, થોડુ

अनल्प પુ સ્ત્રી. ન. ઘણા, ઘણુ

अल्पविषया સ્ત્રી ટૂકા વિષયવાળી, ટૂકી

अवज्ञात अव + ज्ञा નુ કર્મણી ભૂ કૃ. ધિક્કારાયેલુ

अवदात પુ સ્ત્રી ન સુદર, સફેત, શ્વેત, સ્વચ્છ, પુણ્યશાળી

अवर સર્વ૦ પુ સ્ત્રી ન પાછલુ, પછીનુ

अवलम्बमान પુ સ્ત્રી ન (अव + लम्ब् નુ વર્તમાન કૃદત) લટકતુ

अवलेप પુ ગર્વ

अवश પુ સ્ત્રી ન પરાધીન, પરવશ, આશ્રયરહિત

अवश्यम् ક્રિ વિ નક્કી

अवस्थान ન. રહેઠાણ

अवहित (अव + धा નુ ભૂ કૃ) ધ્યાન રાખેલુ

अवाच् પુ સ્ત્રી ન દક્ષિણનુ

अविघ्न પુ સ્ત્રી ન. અડચણ વગરનુ

अविनाशिन् પુ સ્ત્રી ન નાશ નહિ પામે એવુ

अविलम्बितम् ક્રિ વિ તરત

अव्यय પુ સ્ત્રી ન ફરે નહિ એવુ, નિર્વિકાર

अश् ૫ ગ આત્મને૦ મેળવવુ, ભોગવવુ, વ્યાપવુ, वि+अश् વ્યાપવુ.

अश् ૯ ગ પરસ્મૈ૦ ખાવુ

अशक्त પુ સ્ત્રી ન નબળુ, અશક્તિમાન

अशन ન ખાવુ તે, ભોજન

अशना ન સ્ત્રી ભૂખ

अशोक પુ આસોપાલવનુ ઝાડ

अश्वतर પુ ખચ્ચર

अश्वमेध પુ એક પ્રકારનો યજ્ઞ (એમા અશ્વનુ બળિદાન થાય છે)

अश्वहृदय ન ઘોડા ચલાવવાની કળા

अश्विन् પુ (દ્વિ વ મા વપરાય છે) બે સ્વર્ગલોકના વૈદ્યો (સાથે જન્મેલા)

अष्टावक्र પુ પુરુષનુ નામ છે

अस् ૪ ગ निर् જોડે, રદ કરવુ, કાઢી નાખવુ

अस् ૨ ગ પરસ્મૈ૦ હોવુ

असशयम् ક્રિ વિ નક્કી

असत्पुरुषसेवा સ્ત્રી (सत् પુ. સ્ત્રી ન સારુ, सेवा સ્ત્રી ચાકરી) દુષ્ટ અથવા નિર્દય પુરુષની ચાકરી

असन् ન લોહી

असत्य પુ. સ્ત્રી ન. (सह નુ વિધ્યર્થ કૃદત્ત अ જોડે) સહેવાય નહિ તેવુ

अमार પુ સ્ત્રી ન (सार પુ જીવ, તત્ત્વ) તત્ત્વ વગરનુ, ફાયદા વગરનુ, નકામુ
असिधारा સ્ત્રી (धारा સ્ત્રી ધાર) તલવારની ધાર
असिधाराव्रत ન તલવારની ધાર ઉપર સૂઈ રહેવાના જેવુ કઠણ વ્રત
असु પુ જીવ, પ્રાણ (આ અર્થમા હમેશા બ. વ મા વપરાય છે, કેમકે પ્રાણ પાચ છે.)
असुभङ्ग પુ મોત
असूयय નામધાતુ દ્વેષભાવ રાખવો
असृज् ન લોહી
अस्त પુ સૂર્યનુ આથમવુ તે
अस्तगिरि પુ પશ્ચિમનો પર્વત જેના ઉપર સૂર્ય, ચદ્ર અને તારા આથમે છે એવુ કલ્પેલુ છે તે
अस्थि ન હાડકુ
अहन् ન. દિવસ
अहरह અ દરરોજ
अहर्निशम् ક્રિ વિ દહાડો ને રાત
अहनिशम् ન (સમાહારદ્વન્દ્વ) દહાડો ને રાત
अहि પુ સર્પ
अहोरात्र પુ રાતદિવસ
अह्नाय ક્રિ વિ અ તત્ક્ષણ, તરતજ, જલદીથી

आ

आ મર્યાદા દાખવનાર અવ્યય, અવધિદર્શક અવ્યય
आकार પુ આકાર, રૂપ
आकाशवायु પુ આકાશમાનો વાયુ
आक्षेप પુ. મહેણુ, નિંદા
आख्या સ્ત્રી નામ
आगामिन् પુ. સ્ત્રી ન આવનારો-રી–રુ
आङ्गिरस પુ अङ्गिरस् નો વશજ
आचरित પુ સ્ત્રી ન આચરેલુ, વર્તેલુ, ન આચરણ, કૃત્ય
आचार्य પુ વિદ્યાર્થીને જનોઈ પહેરાવી વેદ શીખવે તે ધર્મગુરુ
आजि પુ સ્ત્રી લડાઈ, યુદ્ધ
आज्ञप्त કર્મણિ ભૂ કૃ હુકમ કરેલુ
आत्त પુ સ્ત્રી ન (आ + दत्त, दा 'આપવુ'નુ કર્મણિ ભૂ કૃ.) લઈ લીધેલુ
आत्मघातक પુ ન (आत्मन् પોતે, घातक મારનાર) પોતાનો નાશ કરનાર
आत्मघातिन् પુ સ્ત્રી ન આપઘાત કરનાર
आत्मदमन ન મનનો કબજો રાખવો તે
आत्मभाज् પુ જેનો આત્મા છે તે, માણસ

आत्मरुचित પુ. સ્ત્રી ન. પોતાને ગમેલુ
आत्महित ન (आत्मन् પોતે અને हित ભલુ) પોતાનુ ભલુ
आत्मीय પુ સ્ત્રી ન. પોતાનુ
आदर પુ લક્ષ, માન
आदिहेतु પુ મૂળ કારણ
आनन ન મુખ
आनीत आ + नी નુ કર્મણિ ભૂ કૃ આણેલુ
आन्तर પુ સ્ત્રી. ન અદરનુ
आप् ૫ ગ. પરસ્મૈ૦ મેળવવુ, સપાદન કરવુ; अव + आप् મેળવવુ, પામવુ
आपराह्णिक પુ સ્ત્રી. ન પાછલા પહોરને લગતુ, ઊતરતા દિવસને લગતું
अपाण्डुर પુ સ્ત્રી ન થોડુ ફીકુ
आप्त પુ મિત્ર, હિત ઇચ્છનાર
आप्रीत પુ સ્ત્રી. ન આપ્રી નામની કેટલીક ઋચા ભણીને અભિષેક કરાયેલુ
आमिष પુ ન માસ
आमोद પુ. સુગધ, સુવાસ, ખુશબો
आयत्त પુ સ્ત્રી. ન આધીન, સત્તામા રહેલુ, વશ
आयास्य પુ. ઋષિનુ નામ છે
आयुष्काम પુ લાબુ આવરદા ઇચ્છનાર

आयुस् ન. જિદગી
आराधना સ્ત્રી. પૂજા
आराधित પુ સ્ત્રી ન સતુષ્ટ કરેલુ
आरूढ आ + रुह् નુ ભૂ. કૃ ચઢેલું
आर्त પુ સ્ત્રી ન દુખિત, પીડિત
आर्द्र પુ સ્ત્રી ન. ભીનુ
आर्द्रा સ્ત્રી ચદ્રનુ છઠ્ઠું નક્ષત્ર
आलवाल ન ઝાડના મૂળની આસપાસ પાણી ભરી મૂકવા માટે કરેલુ કુડાળુ, ક્યારો
आलाप પુ વાતચીત
आली સ્ત્રી. ઓળ, પક્તિ
आविक्षित પુ अविक्षित् નો પુત્ર
आवृत आ + वृ નુ કર્મણિ ભૂ કૃ. ભરેલુ, ઢકાયેલુ
आशा સ્ત્રી ઉમેદ
आशिस् સ્ત્રી. આશીર્વાદ
आशीविष પુ સર્પ
आस् ૨ ગ આત્મને બેસવુ, अधि + आस् બેસવુ, उप + आस् પૂજવુ, ઉપાસના કરવી, सत्र + आस् યજ્ઞ સમારભ કરવો, ઘણા યજ્ઞો અનુક્રમે કરવા.
आसन् ન. મુખ
आसन्नमरण પુ સ્ત્રી. ન. (आसन्न પુ સ્ત્રી. ન. પાસેનુ અને मरण ન મોત) જેનુ મોત પાસે આવ્યુ હોય તે, ચોકે નાખેલુ

आसाद्य પુ સ્ત્રી ન મેળવાય તેવુ
आसीन (आस् નુ વર્તમાન કૃ) પુ સ્ત્રી ન બેઠેલુ
आस्थान ન સભાસ્થાન, સભામડપ
आस्य ન મોઢુ, મુખ
आस्वाद પુ રુચિ
आहव પુ યુદ્ધ, લડાઈ
आहुति સ્ત્રી યજ્ઞનુ બલિદાન

इ

इ ૨ ગ પરસ્મૈ૦ જવુ, अभि + इ તરફ જવુ, अव+इ જાણવુ, आ+इ આવવુ, उद्+इ ઊગવુ, આમાદ થવુ, ઉદય થવો, निर्+इ નીકળવુ, परि+इ આસપાસ ફેરો ફરવો व्यति+इ જતા રહેવુ, वि+अप्+इ જુદું પડવુ, शरणम् + उप + इ તાબે થવુ, શરણે જવુ, सम् + इ એકઠુ થવુ, સાથે આવવુ
इ ૧ ગ પરસ્મૈ૦ उद् જોડે, ઊગવુ, ઉદય થવો
इ ૨ ગ આત્મને૦ अधि જોડે, અભ્યાસ કરવો, અધ્યયન કરવુ
इक्ष्वाकु પુ સૂર્યવશી રાજાઓનો મૂળ પુરુષ
इच्छु પુ સ્ત્રી ન ઇચ્છતુ, ઇચ્છનાર
इतस्तत ક્રિ. વિ આમ તેમ, અહીંથી તહીંથી
इतिकर्तव्यता સ્ત્રી કઈ કરવાની રીત
इन्द्रादि (इन्द्र અને आदि પ્રારભ) જેમા ઇન્દ્ર મુખ્ય છે તે, ઇન્દ્ર વગેરે
इन्द्रिय ન જોર (અગનુ)
इन्द्रियसौष्ठव ન. (इन्द्रिय ન અવયવ અથવા ઇન્દ્રિય અને सौष्ठव ન. ખૂબસૂરતી) રૂપવાળો ઘાટ, આરોગ્ય શરીર
इन्द्रियार्थोपसेवन ન (इन्द्रिय ન. ઇન્દ્રિય, अर्थ પુ. પદાર્થ, उपसेवन ન આશ્રય કરવો તે, ઉપભોગ) ઇન્દ્રિયવિષયનો ઉપભોગ કરવો તે, વિષયીપણુ, વિષયલપટપણુ
इन्दुमती સ્ત્રી. એક સ્ત્રીનુ નામ છે.
इन्ध् ૭ ગ આત્મને૦ સળગાવવુ, ચેતાવવુ
इष्टद પુ સ્ત્રી ન ઇચ્છેલુ આપનાર
इष्टदेवता સ્ત્રી ઇષ્ટદેવ, આરાધ્ય દેવતા, રક્ષણ કરનાર દેવ

ई

ई ૪ ગ આત્મને૦ उद् જોડે, ઊગવુ, ઊચે ઊગવુ
ईक्ष् प्रति જોડે, જોવુ, સભાળ લેવી
ईड् ૨ ગ. આત્મને૦ અને ૧૦ ગ. વખાણવુ
ईदृश પુ. સ્ત્રી. ન. આવુ

ईर् ૧ ગ. પરસ્મૈ૦ અને ૧૦ ગ. ઉદ્ જોડે, બોલવુ

ईश् ૨ ગ. આત્મને૦ ધણી થવુ, રાજ કરવુ

ईश्वर પુ રાજા

ईह् ૧ ગ આત્મને૦ યત્ન કરવો, તકાવવુ

उ

उ અવ્યય

उख् ૧ ગ. પરસ્મૈ૦ જવુ

उग्र પુ. સ્ત્રી. ન સખત, તીક્ષ્ણ, આકરુ

उग्रम् ક્રિ. વિ. જોરથી, સખત, આકરો, કરડો

उच्चै અ ક્રિ વિ. મોટેથી

उज्झ् ૬ ગ. પરસ્મૈ૦ નાખી દેવું, ત્યાગ કરવો

उडुप પુ સ્ત્રી. ન. ત્રાપો, કોટિયુ

उत्तम પુ સ્ત્રી ન શ્રેષ્ઠ

उत्तमफलक પુ. સ્ત્રી. ન. (उत्तम પુ સ્ત્રી ન. સુદર, શ્રેષ્ઠ, फल ન ફળ અને क પ્રત્યય) સારા ફળવાળુ, સારા પરિણામવાળુ

उत्तर સર્વ૦ પુ. સ્ત્રી ન ઉપરનુ, પછીનુ

उत्तरकुरव પુ. બ. વ. હિમાલયની પેલી મેરના દેશનું નામ છે. (ઘણુ કરીને આર્ય લોકનુ અસલ સ્થાન એ હતુ.)

उत्तरा સ્ત્રી. વિરાટ નામના રાજાની પુત્રી

उत्तरीय ન ઉપલુ વસ્ત્ર, ઉપરનો પોશાક

उत्तान પુ. સ્ત્રી. ન. ચત્તુ

उत्पथास्थित પુ સ્ત્રી. ન (उत्पथ પુ ખોટો રસ્તો, દોષવાળો માર્ગ, आस्थित आ + स्था નુ ભૂ કૃ. પ્રાપ્ત થયેલુ) ખોટે રસ્તે ગયેલુ

उत्पन्न उद्+पद् નુ ભૂ કૃ. જન્મેલુ, ઊપજેલુ

उत्पल ન. કમલ

उत्सङ्ग પુ ખોળો

उत्सृष्ट उद्+सृज् નુ કર્મણિ ભૂ. કૃ. છોડેલુ

उदच् પુ સ્ત્રી ન. ઉત્તર દિશાનુ

उदन् પુ પાણી

उदर ન પેટ, જઠર

उदरभरि પુ સ્ત્રી. ન (उदर ન. પેટ અને भृ ભરવુ) પોતાનુ પેટ ભરે તે, પેટભરુ, એકલપેટુ અને લોભી

उदार પુ. સ્ત્રી ન. ઉમદા, મોટા મનવાળુ, ઉદાર

उदुम्बर પુ. એક ઝાડનુ નામ છે; ન. એ ઝાડનું ફળ

उद्गम पु મૂળ, ઉત્પત્તિ, નીકળવુ તે
उद्गातृ पु યાજ્ઞિક ગોર, તેનુ કામ એટલુ જ કે સામવેદના મંત્ર ભણવા
उद्दामवृत्ति पु ઉદ્ધત સ્વભાવવાળુ, અમર્યાદ
उद्दालक पु પુરુષનુ નામ છે
उद्धत पु સ્ત્રી. न ગર્વિષ્ઠ
उद्धतम् (उद् + हन् નુ ભૂ કૃ ક્રિ વિ તરીકે વપરાય છે) એક્કિગાઈથી, ઉદ્ધતાઈથી
उद्भूतविस्मय पु સ્ત્રી न (उद्भूत उद् + भू ઉત્પન્ન થવુ નુ ભૂ કૃ) જેનામા અચબો ઉત્પન્ન થયો છે તે
उद्यमभृत् पु સ્ત્રી न. ઉદ્યોગી
उन्नति સ્ત્રી ચડતી, મોટાઈ
उन्माद पु હર્ષ, પ્રફુલ્લિત થવુ તે, વિકાસ
उपकण्ठ न ગામ અથવા શહેરની પાસેની જગા, પાદર, સીમ
उपकार पु પરગજુ કામ, બીજાનુ ભલુ કરવુ તે
उपकारिन् पु સ્ત્રી न ઉપકાર કરનારુ
उपकृति સ્ત્રી ઉપકાર
उपचय पु ખજાનો, સંગ્રહ અથવા વધારો કરવો તે
उपचित उप + चि नु કર્મણિ ભૂ કૃ એકઠુ કરેલુ
उपजनित उप + जन् नु પ્રેરક કર્મણિ ભૂ કૃ. ઉપજાવેલુ
उपनायन } न. જનોઈની ક્રિયા
उपनयन }
उपभोग पु ભોગવવુ તે
उपयुक्त पु સ્ત્રી न ઉપયોગ કરેલુ, વાપરેલુ
उपरत पु. સ્ત્રી. न મૂએલુ, બંધ થયેલુ
उपरि ક્રિ વિ ઉપર
उपरितन पु સ્ત્રી न ઉપલુ
उपशम पु સંતોષ
उपाकृत पु સ્ત્રી. न લાવેલુ
उपायन न. નજરાણું
उपालभ्य पु. સ્ત્રી. न ઠપકાલાયક, દોષપાત્ર
उपेत उप + इ नु કર્મણિ ભૂ કૃ. જોડાયેલુ, યુક્ત
उभ સર્વ० બન્ને
उभय સર્વ० पु સ્ત્રી न બે પક્ષને લગતુ
उर्वी સ્ત્રી. પૃથ્વી
उलूपी સ્ત્રી. એક નાગકન્યાનુ નામ છે, જે થોડા દિવસ અર્જુનની ભાર્યા હતી.
उशनस् पु અસુરોના ગુરુનુ નામ છે.
उष् १ ग परस्मै० બળવુ

स्री. પ્રાત કાળની દેવી, મળસકુ
उष्णम् क्रि. वि. ગરમીથી ઊનું ઊનુ
उष्णरुचि પુ. સૂર્ય
उष्मन् પુ. ગરમી

ऊ

ऊर्जित પુ. સ્ત્રી. ન. મોટુ, શ્રેષ્ઠ, જાડુ, જબરુ
ऊर्ध्व પુ સ્ત્રી ન. ઊભુ, ઉંચુ

ऋ

ऋ ૧ ગ પરસ્મૈ૦ જવુ
ऋज् ૧ ગ. આત્મને૦ મેળવવુ
પુ સ્ત્રી. ન સાદુ, સીધુ, સારુ
ऋण ન. દેવુ
ऋत्विज् પુ. યાજ્ઞિક ગોર
ऋभुक्षिन् પુ ઈન્દ્રનુ નામ છે.

ए

एकदा क्रि. वि. એક વખત
एकमनस् પુ સ્ત્રી. ન. એક મનનુ
एकरात्र ન. એક રાત
एकाकिन् પુ સ્ત્રી. ન. એકલુ, ૦એકાતવાસી
एकान्त પુ સ્ત્રી. ન એકસરખુ
एकान्तगुण પુ સ્ત્રી ન. નિશ્ચિત ગુણવાળુ, જેના ગુણ ફરે નહીં તે
एकान्तत क्रि. वि. એકસરખી રીતે

एकैक સર્વ૦ પુ. સ્ત્રી. ન. એકેકેક, દરેક
एतादृश પુ સ્ત્રી. ન. આ તરેહનુ, આવું
एनस् ન. પાપ

ऐ

ऐक्ष्वाक પુ. ઇક્ષ્વાકુનો વશજ
ऐन्द्र પુ સ્ત્રી. ન. ઇન્દ્ર સબધી
ऐलूष પુ. ઇલૂષાનો પુત્ર

औ

औषध ન ઓસડ

क

कक्षा સ્ત્રી ઓરડો
कङ्कण ન કાકણ
कच પુ. વાળ
कट પુ સાદડી
कण्व પુ. ઋષિનુ નામ છે
कतिचित् સર્વ૦ કેટલાએક
कनक ન સુવર્ણ
कन्यका સ્ત્રી દીકરી
कपाल પુ ન માથુ, ખોપરી
कपिल પુ સ્ત્રી. ન પીળાશ પડતો, તપખીરિયા, બદામી
कम् ૧૦ ગ આત્મને૦ પ્રીતિ કરવી
करणीय ન. જે કામ કરવાનુ હોય તે, કાર્ય, કર્તવ્ય

कार्य પુ સ્ત્રી. ન. કરવા લાયક, કૃત્ય, કામ

कार्यकर પુ સ્ત્રી ન. (બીજાને માટે) કઈપણ કામ જે કોઈ કરે તે

कार्यद्वयाकुल પુ સ્ત્રી ન એકી વખતે બે કામ કરવાને લીધે ગભરાયેલુ

कालेय પુ. કેટલાક રાક્ષસોનુ નામ છે

काव्य ન કવિતા

काश પુ ન એક જાતનુ ધોળુ ફૂલ

काष्ठलोष्टसम પુ. સ્ત્રી. ન (काष्ठ ન લાકડુ, लोष्ट પુ. ન માટીનુ ઢેફુ, અને सम સરખું, જેવુ) લાકડા અને માટીના ઢેફા જેવુ

काहल પુ. શબ્દ

किंनर પુ દેવયોનિવિશેષ

किंस्वित् પુ કઈ જાતની વસ્તુ ?

कितव પુ. ઠગ, અપ્રમાણિક માણુસ

कियत् પુ. સ્ત્રી ન. કેટલુ

किरण પુ. પ્રકાશનુ કિરણ

किर्मीर પુ રાક્ષસનુ નામ છે.

किशोरक પુ. શિશુ, છોકરુ (જેમકે સિંહનુ)

कीर्ति સ્ત્રી. કીર્તિ

कु (નામની આગળ મૂકવામા આવે છે.) ખરાબ, નિંદિત

कुक्कुर પુ. કૂતરો

कुञ्जर પુ. હાથી

कुटुम्बक ન કુટુબ

कुट्टिम પુ ન ફરસબધી, मणिकुट्टिम મણિની ફરસબધી, સ્ફટિકની ફરસબધી

कुडव પુ ધાનનુ માપ

कुण्डल ન કાનનુ ઘરેણુ

कुण्डिनपुर ન શહેરનુ નામ છે, વિદર્ભ અથવા વરાડની રાજધાની

कुतूहल ન આશ્ચર્ય, જિજ્ઞાસા

कुमारक પુ કુમાર

कुमुद ન. રાત્રે ખીલતુ કમળ

कुम्भ પુ હાથીના કપાળના ભાગ ઉપરનો ગોળો

कुम्भकर्ण પુ રાવણના ભાઈનુ નામ છે.

कुरुक्षेत्र ન કૌરવ લડ્યા તે જગાનુ નામ

कुल ન. કુળ

कुलज પુ સ્ત્રી. ન (कुल ન. કુળ, અને ज जन् 'પેદા થવુ' ઉપરથી) કુળમા જન્મેલુ, કુળનુ

कुश પુ. અને लव પુ રામના દીકરાઓ

कुसुमपुर ન શહેરનુ નામ છે.

कूल ન કિનારો

कृ ૮ ગ પરસ્મૈ૦, આત્મને૦ કરવું, अङ्गी+कृ આશ્રય લેવો, અંગીકાર કરવો; अधि+कृ તાકવું, લાગુ પાડવું, अधिकृत्य તાકીને, એટલે સંબંધ રાખીને, લાગુ પાડીને, अप+आ+कृ દૂર કરવું, अलम्+कृ શણગારવું, आविस्+कृ ખુલ્લું કરવું, ઉઘાડવું, उप+कृ ઉપકાર કરવો, ભલું કરવું, तिरस्+कृ ધિક્કારવું, नमस्+कृ નમસ્કાર કરવો, નમન કરવું, नि+कृ ઇજા કરવી, અપકાર કરવો, निस्+आ (निरा) +कृ નિરાકરણ કરવું, ત્યાગ કરવો, છોડી દેવું, प्रति+कृ વેર લેવું, સામા થવું, वशी+कृ વશ કરવું

कृ ૫ ગ પરસ્મૈ૦, આત્મને૦ મારવું

कृच्छ्रत्रय ન (कृच्छ्र ન પ્રાયશ્ચિત અને त्रय ત્રણ) ત્રણ પ્રાયશ્ચિત

कृत् ૬ ગ પરસ્મૈ૦ કાપવું

कृत / कृतयुग — ન સત્યયુગ, ચાર યુગમાંનો પહેલો યુગ, જગતનો પહેલો અને ઉત્તમ કાળ

कृतिका સ્ત્રી દત્તક લીધેલી (પુત્રી)

कृतिन् પુ સ્ત્રી ન જેનું કાર્ય સફળ થયું છે, કૃતાર્થ, સારું, ગુણવાળું

कृते અ લીધે, વાસ્તે

कृत्स्न પુ સ્ત્રી ન. આખું

कृपण પુ સ્ત્રી ન કંજૂસ, હલકા મનવાળું

कृपानिधि પુ (कृपा સ્ત્રી દયા અને निधि પુ ભંડાર) દયાનો ભંડાર, ઘણો માયાળુ

कृपालु પુ સ્ત્રી ન માયાળુ

कृश પુ સ્ત્રી. ન અશક્ત, પાતળું

कृष् ૧ ગ પરસ્મૈ૦ ખેંચવું, वि+प्र +कृष् નિકૃષ્ટ સ્થિતિમાં આણવું

कृषि સ્ત્રી. ખેતી

कृष्ण પુ. વિષ્ણુનો આઠમો અવતાર

कृष्णपक्ष પુ અંધારિયું

कृष्णवर्मन् પુ પુરુષનું નામ છે.

कृष्णसार પુ હરણ

कृष्णसाहाय्य ન કૃષ્ણની મદદ

कॄ ૬ ગ પરસ્મૈ૦ વિખેરવું, वि+कॄ પાથરવું

कॄ ૯ ગ પરસ્મૈ૦, આત્મને૦ મારવું, નાશ કરવો

कॄत् ૧૦ ગ તારીફ કરવી, વખાણવું, સ્તુતિ કરવી

केयूर પુ બાજુબંધ, બાહુભૂષણ, કોણી ઉપર પહેરવાનું ઘરેણું

केश પુ વાળ

केसरिन् પુ. સિંહ

ન. ઠગાઈ, કપટ

कोटी-टि સ્ત્રી કરોડ

कोप પુ કોપ, ગુસ્સો

कोशागार ન તિજોરી

कौमारक ન. બાળપણુ

क्रन्दित (ભૂ કૃ. નામ તરીકે વપરાય છે) ન બૂમ

क्रम् ૧ ગ. અને ૪ ગ. પરસ્મૈ० ચાલવુ, પગલુ ભરવુ, આત્મને० લાગુ થવુ, અસર કરવી, अति+क्रम् પેલી તરફ ચાલવુ અથવા જવુ, જુદા પડવુ, ઓળગવુ, પાર જવુ, आ+क्रम् ઉપર થઈને ચાલવુ, ઊગવુ, ઊંચે ઊગવું.

क्री ૯ ગ પરસ્મૈ०, આત્મને० ખરીદવુ, निस्+क्री રુશવત આપી પોતાનુ કરી લેવુ, નિષ્ક્રય આપવો, ખડણી આપી છોડવવું, वि+क्री વેચવું

क्रीडाशैल પુ (क्रीडा સ્ત્રી. રમત ગમત, शैल પુ. પર્વત) ગમતને માટે પર્વત, મોજ કરવાનો પર્વત

क्रुध् ૪ ગ પરસ્મૈ० ગુસ્સે થવુ, अभि+सम्+क्रुध् કોપવુ, ક્રોધ કરવો

क्रुश् ૧ ગ. પરસ્મૈ० वि જોડે, રડવું, શોક કરવો

क्लम् ૧ ગ. અને ૪ ગ. પરસ્મૈ० થાકવું, મરી જવુ, પરિશ્રમ પામવો, નરમ પડવું, ઉદાસીમા હોવુ

क्लान्त क्लम् નુ ભૂ. કૃ થાકી ગયેલું, નિર્ગત થયેલું, કરમાયેલુ, ગ્લાનિ પામેલુ

क्लिद् ૪ ગ. પરસ્મૈ० ભીના થવુ

क्लीन्द् ૧ ગ. પરસ્મૈ० શોક કરવો

क्लीश् ૯ ગ. પરસ્મૈ० દુ ખ દેવું, પીડા કરવી, પીડાવુ

क्लीब પુ ન. નપુસક

क्वथ् ૧ ગ પરસ્મૈ० उद् જોડે, ઊકળવુ

क्षण्-क्षिण् ૮ ગ પરસ્મૈ० ઘાયલ કરવું

क्षणध्वंसिन् પુ. સ્ત્રી. ન. (क्षण પુ. પળ અને ध्वंसिन् નાશ પામતુ) ક્ષણમા નાશ પામતુ, ક્ષણિક, ક્ષણભગુર

क्षणिकत्व ન. ક્ષણભગુરપણુ

क्षत क्षण् નુ કર્મણિ ભૂ. કૃ. ઘાયલ થયેલુ

क्षम् ૪ ગ. પરસ્મૈ० માફ કરવુ

क्षमिन् પુ. સ્ત્રી ન ક્ષમા કરનાર

क्षय પુ નાશ, ઘટાડો

क्षिति સ્ત્રી પૃથ્વી, જમીન

क्षितीश પુ. (क्षिति સ્ત્રી. પૃથ્વી) રાજા

क्षीर न. દૂધ

क्षुद् ૭ ગ પરસ્મૈ૦, આત્મને૦ ખાડવુ, ભૂકો અથવા ચૂરો કરવો

क्षुद्र પુ સ્ત્રી ન હલકુ, નીચ

क्षुभ् ૯ ગ પરસ્મૈ૦ ક્ષોભ પમાડવુ, ગભરાવવુ, આકુળવ્યાકુળ કરવુ

क्षेत्रदेवता સ્ત્રી (क्षेत्र ન ખેતર અને देवता દેવ) ખેતરપાળ

क्षै ૧ ગ પરસ્મૈ૦ ક્ષય પામવો

ख

ख ન માણસના શરીરના પોલા ભાગ જેવા કે મોઢુ, નાક વગેરે

खड्गकृष्ट પુ સ્ત્રી ન. (खड्ग પુ તલવાર) જેણે તલવાર ખેંચી છે તે

खलभुजङ्ग પુ (खल પુ દુષ્ટ, भुजङ्ग પુ સાપ) દુષ્ટ માણસરૂપી સર્પ

खलु અ નિશ્ચય

खादिर પુ સ્ત્રી ન खदिर પુ ખેરનુ ઝાડ) ખેરનુ

खिद् ૭ ગ અને ૪ ગ આત્મને૦ અને ૬ ગ પરસ્મૈ૦ ખિન્ન થવુ, નાખુશ થવુ, ખોટુ લગાડવુ

ख्या ૨ ગ પરસ્મૈ૦ કહેવુ

ग

गगनमध्य પુ ન (गगन ન આકાશ, मध्य પુ ન વચલો ભાગ) આકાશનો વચલો ભાગ

गजघटाशत ન. (घटा સ્ત્રી. રચના, સમૂહ, સમુદાય, शत ન સો) હાથીઓની સો હાર, સેંકડો હાથીઓ

गजपुगव પુ સારામા સારો હાથી

गण्डकी સ્ત્રી. નદીનુ નામ છે

गण्डकीतीर ન. ગણ્ડકીનો કિનારો

गण्डस्थल ન. હાથીના લમણા

गतजीवित પુ સ્ત્રી. ન મૂએલુ

गति સ્ત્રી આશ્રય, આશરો, ચાલવુ તે

गद् ૧ ગ પરસ્મૈ૦ બોલવુ

गदा સ્ત્રી ગદા

गन्तुकाम પુ. સ્ત્રી ન જવાને આતુર

गन्धर्वकन्या સ્ત્રી ગધર્વની છોકરી

गभीर પુ ન ગભીર

गम् अभि જોડે, હુમલો કરવો, प्रति+उद् જોડે, તરફ જવુ.

गरुड પુ વિષ્ણુદેવનુ વાહન

गरुडाज्ञा સ્ત્રી સર્પજાતિના શત્રુ ગરુડનો હુકમ

गर्भ પુ ગભ

गर्भाष्टम પુ સ્ત્રી ન (गर्भ પુ. ગર્ભ રહેવો તે, અને अष्टम આઠમુ) ગર્ભ રહ્યા પછી આઠમુ

गर्ह् ૧ ગ પરસ્મૈ૦ અને ૧૦ ગ. હલકો વિચાર બાધવો, નિંદવુ

गल પુ ગળુ

गलित गल् નુ ભૂ. કૃ. ગળેલુ, પડેલુ

गहन પુ. સ્ત્રી. ન દુર્ગમ, ભેદાય કે પેસાય નહી એવું, ન અરણ્ય, ઝાડી

गाण्डीव ન અર્જુનના ધનુષ્યનુ નામ છે.

गात्र ન અવયવ, શરીર

गाधोदक ન. (गाध પુ સ્ત્રી ન છાછર, અને उदक ન પાણી) છાછર પાણી

गान्धर्व પુ એક પ્રકારની લગ્નક્રિયા છે એ ક્રિયા પ્રમાણે વરકન્યાની પરસ્પર અનુમતિ થઈ એટલે લગ્ન થાય, બીજુ કશુ જોઈએ નહીં

गार्हपत्य પુ ગૃહસ્થ હમેશા જે પવિત્ર અગ્નિ રાખે છે તે અગ્નિનુ નામ છે, ગૃહકૃત્ય

गिर સ્ત્રી વાણી

गुण પુ. ફાયદો

गुप् ૧ ગ પરસ્મૈ૦ રક્ષણ કરવુ

गुप्ति સ્ત્રી ગુપ્તપણુ, રક્ષણ

गुरुता સ્ત્રી મોટાઈ, દબદબો, ભપકો

गुर्वी गुरु નુ સ્ત્રી, મોટી, મોટા કદવાળી

गुल्मपाल પુ. (गुल्म પુ. કિલ્લો) કિલ્લાનુ રક્ષણ કરનાર

गुह् ૧ ગ પરસ્મૈ૦ આત્મને૦ છાનુ રાખવુ, ગુપ્ત રાખવુ

गृध् ૪ ગ. પરસ્મૈ૦ લોભ કરવો

गृह् ૧ ગ આત્મને૦ હલકો વિચાર બાધવો, નિંદવુ

गृहदेवता સ્ત્રી કુળદેવતા, ઘરની અથવા કુળની દેવી

गृहमेधिन् પુ ગૃહસ્થધર્મ પ્રમાણે વર્તનાર

गॄ ૬ ગ પરસ્મૈ૦ ગળવુ, सम् + गॄ આત્મને૦ વચન આપવું

गॄ ૯ ગ. પરસ્મૈ૦ सम् જોડે, બોલવુ

गो પુ આખલો, સ્ત્રી ગાય, વાણી, પૃથ્વી

गोचर પુ વિષય, કંઈપણ પહોચી શકે એટલી હદ

गोमती સ્ત્રી નદીનુ નામ છે.

गोरोचना સ્ત્રી. એક જાતનું ચકચકિત પીળુ અનુલેપન

ग्रन्थ् ૯ ગ પરસ્મૈ૦ ગૂથવુ, એકત્ર કરવુ, રચવુ

ग्रन्थि પુ ગાઠ

ग्रह् (गृह्) ૯ ગ પરસ્મૈ૦, આત્મને૦ લેવુ, ગ્રહણ કરવુ, अनु + ग्रह् અનુ-

ગ્રહ કરવો, મહેરબાની કરવી, नि + ग्रह् દમન કરે ગણવું; वि + ग्रह् લડાઈ કરવી, વિગ્રહ કરવો, सम् + ग्रह् એકઠું કરવું, સંગ્રહ કરવો
ग्रामणी પુ. ગામનો મુખી
ग्रावन् પુ. પથ્થર
ग्लै ૧ ગ પરસ્મૈ૦ થાકી જવું, ગ્લાનિ પામવી
ग्लौ પુ ચંદ્ર

घ

घण्टिका સ્ત્રી. નાનો ઘંટ, ઘંટડી
घर्म પુ ગરમી
घर्मज પુ સ્ત્રી ન. (घर्म પુ ઉષ્ણતા) ગરમીથી ઉત્પન્ન થયેલુ
घस् ૧ ગ પરસ્મૈ૦ ખાવુ
घोर પુ સ્ત્રી. ન ભયંકર, ભયાનક
घ्रा ૧ ગ પરસ્મૈ૦ સૂંઘવું, સૂંઘવુ

च

चकास् ૨ ગ. પરસ્મૈ૦ પ્રકાશવુ
चक्रवर्ति પુ સ્ત્રી. ન (चक्रवत् ચક્ર અથવા પૈડાની માફક) જેની ગતિ પૈડાની ગતિ જેવી છે તે, હમેશ ફરતુ
चक्ष् ૨ ગ આત્મને૦ બોલવુ, आ + चक्ष् કહેવું, नि+आ+चक्ष् સમજાવવુ
चङ्क्रमण न કરવુ તે
चण्डकौशिक પુ ઋષિનુ નામ છે
चत्वार સંખ્યાવાચક પ્ર૦ બ વ. ચાર
चन्दन પુ ન. સુખડનુ લાકડુ
चन्दनमञ्जरी સ્ત્રી. (चन्दन પુ. સુખડનુ ઝાડ, मञ्जरी સ્ત્રી અંકુર, માંજર, ફૂલ અથવા મોર) ચંદનના ઝાડનુ ટીચકુ, ફણગો, મોર, ફૂલ વગેરે
चन्द्रगुप्त પુ. રાજાનુ નામ છે
चन्द्रापीड પુ. રાજકુંવરનુ નામ છે.
चम् ૧ ગ પરસ્મૈ૦ ચાટી જવુ, પીવુ, आ + चम् આચમન કરવુ (થોડુ પાણી મોમા લઈ ધર્મ-ક્રિયામા કરવામા આવે છે તેમ પી જવુ)
चम्पकपुष्परेणु પુ (चम्पक પુ એક જાતનુ સુગંધીદાર ફૂલવાળુ ઝાડ) ચંપાનુ ઝાડ, रेणु પુ પરાગ, રજ) ચંપાના ફૂલની રજ કે પરાગ
चम्पकवन પુ ચંપાના ઝાડનો સમૂહ
चर् ૧ ગ પરસ્મૈ૦ જવુ, બહાર કરવું
चरणराग પુ પગને રંગવા તે, પગનો રંગ
चरम પુ સ્ત્રી. ન. છેલ્લુ

चरित चर्‌નું કર્મણિ ભૂ. કૃ. આચરેલું, કરેલુ

चर्चित चर्च्‌નુ કર્મણિ ભૂ. કૃ. લેપ કરેલું, ચોપડેલુ

चर्मचक्षुस्‌ ન. (चर्मन्‌ ન ચામડુ અને चक्षुस्‌ ન. આંખ) શારીરિક દૃષ્ટિ

चल्‌ प्र + वि જોડે, દૂર ચાલવું, એક કોરે ચાલવુ

चाटु પુ. ન. મધુર ભાષણ

चाणक्य પુ. પુરુષનુ નામ છે.

चाण्डाल પુ. ચાણ્ડાળ, ભગિયો

चारणस्तुत પુ. સ્ત્રી. ન. (चारण પુ ભાટ) ભાટથી વખણાયેલુ

चारुदत्त પુ પુરુષનુ નામ છે.

चारुसर्वाङ्गी સ્ત્રી. (चारु ખૂબસૂરત, सर्वाङ्ग સઘળા અવયવ) જેના સઘળા અવયવ સુંદર છે એવી સ્ત્રી

चार्वङ्गी સ્ત્રી. ખૂબસૂરત સ્ત્રી, અલબેલી

चि ૫ ગ પરસ્મૈ૦ ને આત્મને૦ એકઠું કરવુ, उप + चि જાડા થવુ; निस्‌ + चि નિશ્ચય કરવો, ઠરાવ કરવો; वि + चि શોધવુ, ખોળવુ, ઢૂંઢવુ, सम्‌ + चि સંગ્રહ કરવો.

चित्‌ ૧૦ ગ. આત્મને૦ ચેતન હોવુ, ગતિ હોવી

चित्रवन ન. વનનુ નામ છે.

चित्रालाप પુ. (चित्र જુદી જુદી તરેહની, અને आलाप પુ વાતચીત) જુદા જુદા વિષયો ઉપર વાતચીત

चित्रित પુ. સ્ત્રી. ન. ચિત્રવિચિત્ર કરેલું, સુશોભિત કરેલું

चिरप्रवृत्त પુ. સ્ત્રી ન લાંબા વખતથી ચાલતુ

चिराद्‌ ક્રિ. વિ. લાંબા કાળ પછી

चूत પુ. આમ્રવૃક્ષ, આંબાનું ઝાડ; ન. આંબાના ઝાડનુ ફળ

चूर्ण પુ ન. ભૂકો, ચૂરણ; चूर्णवद्‌ ભૂકાના જેવું, ધુળ જેવુ

चेद्‌ અ જો

चेतस्‌ ન. મન, ચિત્ત

चैत्र પુ. શાલિવાહન હિંદુ વર્ષનો પહેલો માસ, ચૈત્ર

चैत्ररथ પુ ગંધર્વ લોકોનો દેશ

छ

छद्‌ ૧૦ ગ. प्र જોડે, કોઈપણ ચીજ ઢાંકવી

छन्दस्‌ ન છંદ, વૃત્ત

छल ન છળ, કપટ

छादन ન ઢાંકણુ

ગ્રહ કરવો, મહેરબાની કરવી, नि + ग्रह् કબજે રાખવું; वि + ग्रह् લડાઈ કરવી, વિગ્રહ કરવો, सम् + ग्रह् એકઠું કરવું, સંગ્રહ કરવો.
ग्रामणी પુ. ગામનો મુખી
ग्रावन् પુ. પથ્થર
ग्लै ૧ ગ પરસ્મૈ૦ થાકી જવું, ગ્લાનિ પામવી
ग्लौ પુ. ચંદ્ર

घ

घण्टिका સ્ત્રી નાનો ઘંટ, ઘંટડી
घर्म પુ. ગરમી
घर्मज પુ સ્ત્રી ન (घर्म પુ ઉષ્ણતા) ગરમીથી ઉત્પન્ન થયેલું
घस् ૧ ગ. પરસ્મૈ૦ ખાવું
घोर પુ સ્ત્રી ન ભયંકર, ભયાનક
घ्रा ૧ ગ પરસ્મૈ૦ સુઘવું, સૂંઘવું

च

चकास् ૨ ગ પરસ્મૈ૦ પ્રકાશવું
चक्रवद्गति પુ સ્ત્રી ન (चक्रवत् ચક્ર અથવા પૈંડાની માફક) જેની ગતિ પૈંડાની ગતિ જેવી છે તે, ફેરા ફરતું
चक्ष् ૨ ગ આત્મને૦ બોલવું, आ + चक्ष् કહેવું. वि+आ+चक्ष् સમજાવવું
चङ्क्रमण न ફરવું તે
चण्डकौशिक પુ ઋષિનું નામ છે
चत्वार સંખ્યાવાચક પ્ર૦ બ. વ. ચાર
चन्दन પુ. ન. સુખડનું લાકડું
चन्दनमञ्जरी સ્ત્રી. (चन्दन પુ. સુખડનું ઝાડ, मञ्जरी સ્ત્રી અંકુર, માંજર, ફૂલ અથવા મોર) ચંદનના ઝાડનું ડીંચકું, ફણગો, મોર, ફૂલ વગેરે.
चन्द्रगुप्त પુ. રાજાનું નામ છે.
चन्द्रापीड પુ. રાજકુંવરનું નામ છે.
चम् ૧ ગ પરસ્મૈ૦ ચાટી જવું, પીવું, आ + चम् આચમન કરવું (થોડું પાણી મોંમાં લઈ ધર્મક્રિયામાં કરવામાં આવે છે તેમ પી જવું)
चम्पकपुष्परेणु પુ. (चम्पक પુ એક જાતનું સુગંધીદાર ફૂલવાળું ઝાડ) ચંપાનું ઝાડ, रेणु પુ પરાગ, રજ) ચંપાના ફૂલની રજ કે પરાગ
चम्पकवन પુ ચંપાના ઝાડનો સમૂહ
चर् ૧ ગ પરસ્મૈ૦ જવું, મહાર ફરવું
चरणराग પુ પગને રંગવા તે, પગનો રંગ
चरम પુ સ્ત્રી. ન છેલ્લું

चरित चर् નુ કર્મણિ ભૂ. કૃ. આચરેલુ, કરેલુ

चर्चित चर्च् નુ કર્મણિ ભૂ કૃ લેપ કરેલુ, ચોપડેલુ

चर्मचक्षुस् ન. (चर्मन् ન ચામડુ અને चक्षुस् ન આખ) શારીરિક દષ્ટિ

चल् प्र + वि જોડે, દૂર ચાલવુ, એક કોરે ચાલવુ

चाटु પુ. ન. મધુર ભાષણ

चाणक्य પુ પુરુષનુ નામ છે

चाण्डाल પુ ચાણ્ડાળ, ભગિયો

चारणस्तुत પુ સ્ત્રી. ન (चारण પુ ભાટ) ભાટથી વખણાયેલુ

चारुदत्त પુ પુરુષનુ નામ છે.

चारुसर्वाङ्गी સ્ત્રી (चारु ખૂબસૂરત, सर्वाङ्ग સઘળા અવયવ) જેના સઘળા અવયવ સુદર છે એવી સ્ત્રી

चार्वङ्गी સ્ત્રી ખૂબસૂરત સ્ત્રી, અલબેલી

चि ૫ ગ પરસ્મૈ૦ ને આત્મને૦ એકઠુ કરવુ, उप + चि જાડા થવુ, निस् + चि નિશ્ચય કરવો, ઠરાવ કરવો, वि + चि શોધવુ, ખોળવુ, ઢુંઢવુ, सम् + चि સગ્રહ કરવો.

चित् ૧૦ ગ. આત્મને૦ ચેતન હોવુ, ગતિ હોવી

चित्रवन ન. વનનુ નામ છે.

चित्रालाप પુ. (चित्र જુદી જુદી તરેહની, અને आलाप પુ. વાતચીત) જુદા જુદા વિષયો ઉપર વાતચીત

चित्रित પુ સ્ત્રી. ન ચિત્રવિચિત્ર કરેલુ, સુશોભિત કરેલુ

चिरप्रवृत्त પુ સ્ત્રી ન લાબા વખતથી ચાલતુ

चिराद् ક્રિ વિ. લાબા કાળ પછી

चूत પુ. આમ્રવૃક્ષ, આબાનુ ઝાડ; ન આબાના ઝાડનુ ફળ

चूर्ण પુ ન ભૂકો, ચૂરણ, चूर्णवत् ભૂકાના જેવુ, ધુળ જેવુ

चेत् અ જો

चेतस् ન મન, ચિત્ત

चैत्र પુ શાલિવાહન હિંદુ વર્ષનો પહેલો માસ, ચૈત્ર

चैत्ररथ પુ. ગધર્વ લોકોનો દેશ

छ

छद् ૧૦ ગ પ્ર જોડે, કોઈપણ ચીજ ઢાકવી

छन्दस् ન છદ, વૃત્ત

छल ન છળ, કપટ

छादन ન. ઢાકવુ

छिद् १० ग अने ७ ग. परस्मै० आत्मने० कापवु, कापी नाखवु, भाग करवा

ज

जन् ? ग परस्मै० खावु

जगदात्मन् पु (जगत् न जगत, दुनिया, अने आत्मन् पु आत्मा) जगतनो आत्मा

जगन्नाथ पु (जगत् न. दुनिया अने नाथ पु धणी) जगतनो धणी जगपति, जगन्नाथ, ईश्वर

जगन्नायक पु (जगत् न दुनिया नायक पु धणी, पति) जगत्पति

जघनार्ध न (जघन न केड, कटिने पूर्व भाग, कोईपण वस्तुनो पाछलो भाग, अने अर्ध अर्धु) पाछलो भाग

जटा स्त्री जटा

जटा स्त्री. जटा, गुंथवायेला वाळनु ...

जटिल पु. स्त्री. न जेम करेलु, मिश्र करेलु

जनमेजय पु परीक्षितना एक छोकरानु नाम छे. ए अर्जुननो पौत्र हतो

जनय जन् 'उत्पन्न करवु, पेदा करवु'-नु प्रेरक; जनयितुम् हेत्वर्थ कृदंत

जनार्दन पु कृष्णनु नाम छे

जन्तु पु प्राणी

जन्मभाज् पु स्त्री न जन्मेलु, पु माणस

जन्मान्तर न (अन्यजन्म जन्मान्तरम्) बीजो जन्म

जप् १ ग परस्मै० जपवु, धीमे सादे बोलवु अथवा पढवु (मंत्रनी माफक)

जम्बुमालिन् पु राक्षसनु नाम छे

जय पु जीत

जयावह पु स्त्री न जीत लावनारु, जय आपनारु

जागृ २ ग परस्मै० जागवु

जाड्य न जडता, सुस्ती

जात न समूह

जातकर्मन् न उत्पत्ति वखतनो संस्कार

जातवेदस् पु अग्नि

जानतपि पु जनतपनो पुत्र

जानु पु न. ढींचण

જાયા સ્ત્રી સ્ત્રી, ભાર્યા, પત્ની

જાહ્નવી સ્ત્રી ગગા, જહ્નુપુત્રી

જીવન ન જિંદગી, ઉપજીવિકા

જીવનાશા સ્ત્રી (જીવન ન જીવવુ તે, જિંદગી, આશા સ્ત્રી. ઉમેદ) જીવવાની ઇચ્છા

જીવલોક પુ મૃત્યુલોક, સજીવ પ્રાણીઓની દુનિયા

જીવિત ન જિંદગી

જીવિતલઘૂકૃત પુ. સ્ત્રી ન જિંદગીથી અથવા જીવતા રહેવાથી નામોશી પામેલુ કે માનભ્રષ્ટ થયેલુ

જૃમ્ભ્ ૧ ગ આત્મને૦ સમ્ + ઉદ્ જોડે, યત્ન કરવો, સાધવુ, સિદ્ધ કરવુ

જૄ ૧, ૪ અને ૯ ગ. પરસ્મૈ૦ અને ૧૦ ગ ઘરડા થવુ, ક્ષીણ થવુ ઘસાઈ જવુ

જૈન પુ જિનમતને અનુસરનાર, જૈન લોકમાનો એક

જ્ઞા (જા) ૯ ગ પરસ્મૈ૦ આત્મને૦ જાણવુ, અનુ + જ્ઞા પરવાનગી આપવી, રજા આપવી, અભિ+જ્ઞા ઓળખવુ.

જ્ઞાનમાર્ગ પુ (જ્ઞાન ન. જ્ઞાન, માર્ગ પુ રસ્તો) મોક્ષ મેળવવા માટે ઈશ્વરના જ્ઞાનનો રસ્તો

જ્વલ્ ૧ ગ પરસ્મૈ૦ બળવું તપવુ, ધગધગવુ

त

તક્ષ્ ૧ ગ પરસ્મૈ૦ છોલવુ, કાપી નાખવુ, સમ્ + તક્ષ્ કકડા કરવા, ઘાયલ કરવુ, શબ્દો વડે વીંધવુ.

તટ પુ ન. કિનારો, કોર

તત પુ. કોઈપણ સગાનુ (છોકરાનુ કે બાપનુ) કે વહાલાનુ નામ

તત્ત્વવેદિન્ પુ સ્ત્રી ન તત્ત્વ જાણનાર

તદીય પુ. સ્ત્રી ન તેને લગતુ

તદ્વત્ ક્રિ વિ. તેના જેવુ, એવીજ રીતે

તદ્વિષયક પુ સ્ત્રી. ન તેને લગતુ

તન્ ૮ ગ પરસ્મૈ૦ ને આત્મને૦ તાણવુ, પાથરવુ, પ્રવર્તાવવુ, જેમકે યજ્ઞ પ્રવર્તાવવો અથવા કરવો, પ્ર+તન્ ફેલાવવુ

તનય પુ દીકરો

તનુ – તનૂ સ્ત્રી શરીર

તન્તુ પુ. દોરી, તાતણો

તન્ત્રી સ્ત્રી વાજિંત્ર, વીણા

તન્દ્રય નામધાતુ અથવા સાધિત ધાતુ (તન્દ્રા સ્ત્રી. આળસ ઉપરથી) આળસુ થવુ

तन्मध्ये તેની વચ્ચે

तप् ૧ ગ પરસ્મૈ૦ તપ કરવુ

तप् ૪ ગ. આત્મને૦ सम् જોડે, દુખી થવુ

तपन પુ જુલમી

तपोधन પુ તપ છે ધન જેનુ તે, ઋષિ

तम् ૪ ગ પરસ્મૈ૦ દુખિત થવુ

तरी સ્ત્રી મછવો

तर्ज् ૧ ગ. પરસ્મૈ૦ અને ૧૦ ગ આત્મને૦ ધમકાવવુ, ધમકી આપવી, ઠપકો દેવો, નિર્ભર્ત્સના કરવી

तादृश् પુ સ્ત્રી ન. તેના જેવુ

ताप પુ તાપ

ताय् ૧ ગ આત્મને૦ ફેલાવવુ

तार ન તીણો સ્વર; પુ સ્ત્રી ન તીણુ

तावत्कालम् ક્રિ વિ તેટલા વખત સુધી

तावद् ક્રિ વિ તે વખતમા, એ દરમિયાનમા

तिग्म પુ સ્ત્રી. ન સખત, તીક્ષ્ણ

तिथि સ્ત્રી મહિનાનો કલ્પેલો દિવસ

तिमिर પુ ન અંધારુ

तिर्यच् પુ [illegible]; પુ સ્ત્રી. ન આડુ, [illegible], વાંકુ

तीर्थोदक ન. (तीर्थ ન નદી જેવી પવિત્ર વસ્તુ, અને उदक ન પાણી) પવિત્ર પાણી

तुमुल પુ સ્ત્રી ન. પ્રચડ, ભયકર, ભારે, ખૂબ જામેલુ

तुरग પુ ઘોડો

तुरासाह् પુ ઇન્દ્રનુ નામ

तूर्णम् ક્રિ વિ ઉતાવળથી

तृणराजफल ન. (तृणराज પુ તાડ) ખજૂરીની જાતના ઝાડનુ ફળ

तृप् ૪ ગ. પરસ્મૈ૦ તૃપ્ત થવુ, સતુષ્ટ થવુ

तृष् ૪ ગ. પરસ્મૈ૦ તરસ્યા થવુ

तृष्णा સ્ત્રી તરસ, લોભ

तृह् ૭ ગ. પરસ્મૈ૦ મારવુ, નાશ કરવો

तेजस्विन् પુ સ્ત્રી. ન પ્રકાશમાન

तोय ન જળ

त्याग પુ દાન

त्रय ન ત્રણનો સમુદાય

त्रस् ૧ ગ અને ૪ ગ પરસ્મૈ૦ ધ્રૂજવુ, બીવુ, सम्+त्रस् ત્રાસ પામવો

त्राण ન રક્ષણ

त्रि ક્રિ વિ ત્રણ વાર

त्रिवर्ग પુ ત્રણ વર્ગનુ એટલે धर्म અથવા પુણ્ય, अर्थ એટલે પૈસા,

અને काम એટલે ઇચ્છા અથવા ઇચ્છા પૂર્ણ કરવી, એ ત્રણ વસ્તુઓનો સમુદાય

त्रिविष्टपास्थान ન (त्रिविष्टप ન. સ્વર્ગ, आस्थान ન. સભા) દેવોની સભા

त्रुट् ૪ ગ. અને ૬ ગ. પરસ્મૈ० તૂટવુ, ભાગવુ, કડાક દઈ કકડા થવા

त्रेता સ્ત્રી ત્રેતાયુગ, ચાર યુગમાનો બીજો યુગ

त्रैलोक्य ન ત્રણ લોક

त्र्यम्बक પુ રુદ્રનુ નામ છે, શિવ, ત્રિનેત્ર

त्विष् સ્ત્રી તેજ, ચળકાટ

द

दश् ૧ ગ પરસ્મૈ० અને ૧૦ ગ. આત્મને० ડખ દેવો, કરડવુ

दंष्ट्रा સ્ત્રી. દાઢ, અણીદાર દાત

दंष्ट्रिन् પુ તીક્ષ્ણ દાતવાળુ પ્રાણી, સાપ

दक्षिण સર્વ० પુ. સ્ત્રી ન. દક્ષિણ દિશાને લગતુ

दक्षिणीय પુ સ્ત્રી. ન. દક્ષિણાને ગોગ્ય

दत् પુ દાત

दत्त्वा दा 'આપવુ' નુ અવ્યય ભૂ. કૃ. આપીને

दद् ૧ ગ આત્મને० આપવુ

ददत् दा 'આપવુ' નુ વર્તમાન કૃ.

दधि ન. દહી

दन्त પુ. દાત

दन्दशूक પુ સાપ

दमयन्ती સ્ત્રી નળની સ્ત્રી

दम्पती પુ દ્વિ વ ધણીધણિયાણી, જાયાપતિ

दम्भ પુ ઢોગ

दय् ૧ ગ. આત્મને० દયા આવવી

दयाकुल ન દયાળુપણુ

दरिद्र પુ સ્ત્રી ન ગરીબ

दरिद्रा ૨ ગ પરસ્મૈ० ગરીબ હોવુ, દરિદ્ર હોવુ

दर्प પુ અભિમાન

दल् ૧ ગ પરસ્મૈ० ફોડવુ, ફાટવુ

दशन પુ દાત

दशम પુ સ્ત્રી. દશમુ

दशा સ્ત્રી. સ્થિતિ, અવસ્થા

दह् ૧ ગ પરસ્મૈ० બાળવુ

दा ૩ ગ પરસ્મૈ०, આત્મને० આપવુ

दा ૨ ગ. પરસ્મૈ० કાપવુ

दानव પુ. દૈત્ય

दारक પુ પુત્ર

दाव પુ દાવાગ્નિ, વનમા લાગતો અગ્નિ, વન

तन्मध्ये તેની વચ્ચે
तप् ૧ ગ પરસ્મૈ૦ તપ કરવુ
तप् ૪ ગ. આત્મને૦ सम् જોડે, દુખી થવુ
तपन પુ જુલમી
तपोधन પુ. તપ છે ધન જેનુ તે, ઋષિ
तम् ૪ ગ પરસ્મૈ૦ દુખિત થવુ
तरी સ્ત્રી મછવો
तर्ज् ૧ ગ. પરસ્મૈ૦ અને ૧૦ ગ આત્મને૦ ધમકાવવુ, ધમકી આપવી, ઠપકો દેવો, નિર્ભર્ત્સના કરવી
तादृश् પુ. સ્ત્રી ન તેના જેવુ
ताप પુ તાપ
ताय् ૧ ગ આત્મને૦ ફેલાવવુ
तार ન તીણો સ્વર, પુ સ્ત્રી. ન. તીણુ
तावत्कालम् ક્રિ. વિ. તેટલા વખત સુધી
तावद् ક્રિ વિ તે વખતમા, એ દરમિયાનમા
तिग्म પુ સ્ત્રી. ન સખત, તીક્ષ્ણ
तिथि સ્ત્રી મહિનાનો કોઇપણ દિવસ
तिमिर પુ ન અધકાર
तिर्यच् પુ હલકા વર્ગનુ પ્રાણી; પુ. સ્ત્રી ન આડુ, બાજુ પડતુ, ત્રાસુ
तीर्थोदक ન. (तीर्थ ન નદ્દ પવિત્ર વસ્તુ, અને उद પાણી) પવિત્ર પાણી
तुमुल પુ સ્ત્રી ન. પ્રચડ, ભારે, ખૂબ જામેલુ
तुरग પુ ઘોડો
तुरासाह् પુ. ઇન્દ્રનુ નામ
तूर्णम् ક્રિ. વિ ઉતાવળથી
तृणराजफल ન (तृणराज ખજૂરીની જાતના ઝાડનુ
तृप् ૪ ગ. પરસ્મૈ૦ તૃપ્ત સતુષ્ટ થવુ
तृष् ૪ ગ. પરસ્મૈ૦ તર
तृष्णा સ્ત્રી તરસ, લોભ
तृह् ૭ ગ પરસ્મૈ૦ મ કરવો
तेजस्विन् પુ સ્ત્રી ન
तोय ન જળ
त्याग પુ દાન
त्रय ન. ત્રણનો સમુદાય
त्रस् ૧ ગ અને ૪ ગ ધ્રૂજવુ, બીવુ, सम् + પામવો
त्राण ન રક્ષણ
त्रि ક્રિ વિ. ત્રણ વા
त्रिवर्ग પુ ત્રણ વસ્તુ અથવા પુણ્ય, અર્થ

અને काम એટલે ઇચ્છા અથવા ઇચ્છા પૂર્ણ કરવી, એ ત્રણ વસ્તુઓનો સમુદાય

त्रिविष्टपास्थान ન. (त्रिविष्टप ન. સ્વર્ગ, आस्थान ન. સભા) દેવોની સભા

त्रुट् ૪ ગ અને ૬ ગ. પરસ્મૈ૦ તૂટવું, ભાગવું, ફાડીને કટકા થવા

त्रेता સ્ત્રી ત્રેતાયુગ, ચાર યુગમાંનો બીજો યુગ

त्रैलोक्य ન ત્રણ લોક

त्र्यम्बक પુ રુદ્રનું નામ છે, શિવ, ત્રિનેત્ર

त्विष् સ્ત્રી તેજ, ચળકાટ

द

दश् ૧ ગ પરસ્મૈ૦ અને ૧૦ ગ. આત્મને૦ ડંખ દેવો, કરડવું

दंष्ट्रा સ્ત્રી દાઢ, અણીદાર દાંત

दंष्ट्रिन् પુ તીક્ષ્ણ દાંતવાળું પ્રાણી, સાપ

दक्षिण સર્વ૦ પુ સ્ત્રી ન. દક્ષિણ દિશાને લગતું

दक्षिणीय પુ સ્ત્રી ન દક્ષિણાને યોગ્ય

दत् પુ દાન

दत्वा दा 'આપવું' નું અવ્યય ભૂ. કૃ. આપીને

दद् ૧ ગ. આત્મને૦ આપવું

ददत् दा 'આપવું' નું વર્તમાન કૃ.

दधि ન દહીં

दन्त પુ. દાંત

दन्दशूक પુ સાપ

दमयन्ती સ્ત્રી નળની સ્ત્રી

दम्पती પુ. દ્વિ વ. ધણીધણિયાણી, જાયાપતિ

दम्भ પુ ઢોંગ

दय् ૧ ગ. આત્મને૦ દયા આવવી

दयाकुल ન દયાળુપણું

दरिद्र પુ સ્ત્રી ન ગરીબ

दरिद्रा ૨ ગ પરસ્મૈ૦ ગરીબ હોવું, દરિદ્રિ હોવું

दर्प પુ અભિમાન

दल् ૧ ગ પરસ્મૈ૦ ફોડવું, ફાટવું

दशन પુ દાંત

दशम પુ. સ્ત્રી. દશમું

दशा સ્ત્રી સ્થિતિ અવસ્થા

दह् ૧ ગ પરસ્મૈ૦ બાળવું

दा ૩ ગ પરસ્મૈ૦, આત્મને૦ આપવું

दा ૨ ગ પરસ્મૈ૦ કાપવું

दानव પુ. દૈત્ય

दारक પુ પુત્ર

दाव પુ દાવાગ્નિ, વનમાં આગનો અગ્નિ, વન

दाशरथि પુ દશરથનો પુત્ર

दिगन्त પુ દિશાઓનો અત, સઘળી દિશાઓના દેશો

दिग्विजय પુ (दिश् સ્ત્રી દિશાઓ, विजय પુ જીત) દિશાઓની જીત, સઘળા દેશોની જીત

दिदृक्षु પુ સ્ત્રી ન જોવાને આતુર

दिने दिने ક્રિ વિ. દરરોજ, પ્રતિદિવસ

दिव् સ્ત્રી. દિવસ, સ્વર્ગ

दिवा ક્રિ વિ અ દિવસે

दिव्य પુ સ્ત્રી ન સ્વર્ગીય, સુદર

दिव्याश्रमपद ન (दिव्य, आश्रमपद ન આશ્રમ) સુદર આશ્રમ

दिश् સ્ત્રી દિશા

दिह् ૨ ગ પરસ્મૈ૦, આત્મને૦ લેપ કરવો

दीक्ष् ૧ ગ આત્મને૦ પવિત્ર કરી યજ્ઞ કરવાને યોગ્ય થવુ, દીક્ષા લેવી

दीन પુ સ્ત્રી ન ગરીબ, ગરજવાન, દુ ખી, લાચાર

दीनबन्धु પુ (दीन, बन्धु પુ ભાઈ, ગરીબોનો બધુ) પરગજુ

दीनार પુ એક જાતનો સિક્કો (રોમન)

दीप् ૪ ગ. આત્મને૦ પ્રકાશવું

दीपक પુ. સ્ત્રી. ન પ્રકાશમાન કરનાર

दीप्ति સ્ત્રી ચળકાટ

दीर्घम् ક્રિ વિ ચિરકાલપર્યંત, લાબુ, ઊડુ

दु ૫ ગ પરસ્મૈ૦ દુ ખ દેવુ, પજવવુ, પીડવુ

दुःखपीडित પુ સ્ત્રી ન દુ ખથી પીડાયેલુ

दुःखभाज् પુ સ્ત્રી ન દુ ખ ભોગવનાર, દુ ખી

दुःखसताप પુ (दुःख, सताप પુ તાપ, ગરમી) દિલગીરી, પીડા

दुःखित પુ સ્ત્રી ન દુ ખી થયેલુ

दुग्ध ન દૂધ

दुरन्त પુ સ્ત્રી ન. જેને છેડે પહોચવુ મુશ્કેલ છે તે, અપાર

दुराप પુ સ્ત્રી ન દુષ્પ્રાપ્ય, મુશ્કેલીઓથી મેળવાય એવુ

दुरुक्त ન અયોગ્ય શબ્દો, સારી રીતે નહીં બોલાયેલા શબ્દો

दुर्ग ન સકટથી ઘેરાયેલી જગા, દુર્ગમસ્થાન

दुर्गत પુ. સ્ત્રી ન. દુ:ખિત, દુ ખી સ્થિતિમા આવેલુ

दुर्दम પુ. સ્ત્રી ન. મુશ્કેલીથી વશ કરાય એવું

दुर्धर्ष पુ. સ્ત્રી ન. પહોંચી ન શકાય એવુ
दुर्नीत ન. દુરાચરણ
दुर्बुद्ध પુ. સ્ત્રી. ન. સમજવુ મુશ્કેલ, અપ્રસિદ્ધ
दुर्मुख પુ. સ્ત્રી. ન. દુષ્ટ છે મુખ જેનુ તે, દુર્ભાષણ કરનાર
दुर्योधनभीमसेनौ પુ દ્વિ. વ. દુર્યોધન અને ભીમસેન (સમાસ છે.)
दुर्विदग्ध પુ સ્ત્રી ન વિદ્વત્તાનો વ્યર્થ ગર્વ કરનાર
दुर्विनीत પુ. સ્ત્રી ન. ઉદ્ધત
दुष्कृत ન. દુષ્ટ કૃત્ય, દુષ્ટપણુ, પાપ
दुष्ट પુ સ્ત્રી ન નિર્દય
दुस्तर પુ સ્ત્રી ન ઓળગતા મુશ્કેલ પડે એવુ, દુર્લંઘ્ય
दुह् ૨ ગ પરસ્મૈ૦ ને આત્મને૦ દોહવુ
दू ૪ ગ આત્મને૦ દુખી થવુ
दृ ૬ ગ આત્મને૦ આ જોડે, આદર આપવો, માન આપવુ
दृढ પુ સ્ત્રી ન મજબૂત, સ્થિર
दृप् ૪ ગ પરસ્મૈ૦ મગરૂર થવુ
दृश् સ્ત્રી. આખ, નજર
दॄ ૯ ગ પરસ્મૈ૦ ફાડવુ
देव પુ સ્ત્રી ન પ્રકાશમાન
देवकी સ્ત્રી. કૃષ્ણની મા
देवक्षेत्र ન દેવભૂમિ
देवता સ્ત્રી દેવતા
देवशुनी સ્ત્રી. દેવોની કૂતરી
देवेज् પુ. સ્ત્રી ન. દેવોનો પૂજનાર, દેવપૂજક
देश પુ દેશ
देहिन् પુ. શરીરી, માણસ, પુ સ્ત્રી ન શરીરવાળુ
दै ૧ ગ. પરસ્મૈ૦ અવ જોડે, પવિત્ર કરવુ, સાફ કરવુ
दो ૪ ગ પરસ્મૈ૦ અવ જોડે, કાપવુ, કાપી નાખવુ
दोष પુ નિંદા, બદબો
दोषन् પુ ન બાહુ
दोहनकाल પુ (दोहन ન દોહવુ તે, काल પુ વખત) દોહવાનો વખત
दौर्बल्य ન નબળાઈ
दौर्मन्त्र्य ન. દુષ્ટ મસલત, ખોટી સલાહ
द्युति સ્ત્રી કાંતિ, વર્ણ
द्युम्न ન પૈસો, વિત્ત
द्यौ સ્ત્રી સ્વર્ગ
द्रविण ન પૈસો, ધન
द्रव्य ન પદાર્થ, ધન
द्रु ૧ ગ પરસ્મૈ૦ દોડવુ
द्रोण પુ વિશેષ નામ છે
द्वय ન. ચીજોનો સમૂહ, જોડ
द्वयी સ્ત્રી. બે પ્રકારની
द्वास्थ પુ સ્ત્રી. ન. દ્વારપાલક

द्वापर પુ ત્રીજો યુગ, દ્વાપર યુગ
द्वार ન. બારણુ
द्वारपाल પુ દ્વારરક્ષક
द्विगुण પુ સ્ત્રી. ન બેવડુ
द्विजन्मन् પુ (द्वि બે, जन्मन् ન જન્મ) બે જન્મવાળો, પ્રથમ ત્રણ વર્ણમાની ગમે તે વર્ણમાંનો કોઈ શખ્સ, બ્રાહ્મણ
द्विजिह्व પુ (जिह्वा સ્ત્રી. જીભ) બે જીભવાળો, સાપ
द्विजोत्तम પુ બ્રાહ્મણોમા શ્રેષ્ઠ
द्विष् ૨ ગ પરસ્મૈ૦ ને આત્મને૦ ધિક્કારવુ, દ્વેષ કરવો
द्विष् પુ. શત્રુ

ध

धनाशा સ્ત્રી. પૈસાની ઇચ્છા
धनुर्ज्या સ્ત્રી (ज्या સ્ત્રી. દોરી [ચામડાની]) ધનુષની દોરી
धमनी સ્ત્રી નૂગળી
धराधिप પુ (धरा સ્ત્રી. પૃથ્વી, अधिप પુ પતિ) પૃથ્વીપતિ, રાજા
धरित्री સ્ત્રી. પૃથ્વી
धर्मदूषण પુ સ્ત્રી ન. ધર્મને કલંક લગાડનાર
धर्मषष्ठांशभाग પુ પુણ્યનો છઠ્ઠો ભાગ
धर्मसूत्रकार પુ (धर्म પુ કાયદો, सूत्र ન એક વચન) કાયદાના વચન બનાવનાર, ધર્મશાસ્ત્ર લખનાર
धा ૩ ગ પરસ્મૈ૦ ને આત્મને૦ મૂકવુ, ધરવું, अन्तर्+धा સતાડવુ, अपि+धा કે पि+धा બંધ કરવુ, अव+धा ધ્યાન આપવુ, नि+धा મૂકવુ; परि+धा પહેરવું, पुरस्+धा કોઈને ગોર કરવો; वि+धा કરવુ, બજાવવું, શાસન કરવુ, નિયમ બાંધવો, વિધાન કરવુ (ધર્મશાસ્ત્રમા થાય છે તેમ), सम्+धा સધિ કરવી, ચોટાડવુ, उप+सम्+धा જોડવુ
धात्री સ્ત્રી ધાવ
धामन् ન તેજ, પ્રભાવ
धारा સ્ત્રી ધાર (પાણીની), કોર
धि ૬ ગ પરસ્મૈ૦ सम् જોડે, સધિ કરવી
धिक् અ ધિક્કારસૂચક અવ્યય
धी સ્ત્રી. બુદ્ધિ
धीवर પુ માછી
धु કે धू ૫ ગ પરસ્મૈ૦ ને આત્મને૦ ધ્રૂજવુ, હલાવવુ
धुर् સ્ત્રી ધુસરી, જોતર
धू ૧ અને ૯ ગ પરસ્મૈ૦ આત્મને૦ અને ૬ ગ પરસ્મૈ૦ ધ્રૂજવુ, હલાવવુ
धू (धून्) ૧૦ ગ. वि જોડે, ધ્રૂજાવવુ
धूप् ૧ ગ પરસ્મૈ૦ તપાવવુ

धूप પુ ધૂપ
धूर्त પુ ધુતારો
धूसर પુ. સ્ત્રી. ન ઝાખુ, ધૂળના રગ જેવુ
धृ ૧૦ ગ अव જોડે, અથવા પ્રેરક, ચોકસાઇથી જાણવુ, નક્કી કરવુ
धृ उद् જોડે, ઉદ્ધાર કરવો, તારવુ, ખેંચી કાઢવુ
धृष् ૫ ગ પરસ્મૈ૦ હામ ભીડવી, હોડ બકવી, કોઇની સામા છાતી ચલાવવી
धे ૧ ગ. પરસ્મૈ૦ ધાવવુ, સ્તનપાન કરવુ
धैर्यधन પુ. સ્ત્રી. ન. (धैर्य ન. ધીરજ, હિંમત) ધૈર્ય છે ધન જેનુ તે
ध्मा ૧ ગ. પરસ્મૈ૦ ફૂકવુ
ध्यै ૧ ગ પરસ્મૈ૦ ધ્યાન ધરવુ, ચિન્તન કરવુ, अनु + ध्यै વિચાર કરવો, ચિંતન કરવુ
ध्रुवम् ક્રિ વિ નક્કી
ध्वन् ૧ ગ. પરસ્મૈ૦ શબ્દ કરવો

न

नक्र પુ મગર
नगेन्द्र પુ પર્વતોમા શ્રેષ્ઠ, હિમાલય
नद् ૧ ગ પરસ્મૈ૦ શબ્દ કરવો, ગર્જના કરવી, ગાજવુ
नन्द् अभि જોડે, અભિનન્દન કરવુ, સત્કાર કરવો
नन्द પુ રાજવશનુ નામ, એ વશનો શખસ
नम्र પુ. સ્ત્રી. ન. નરમ
नरक પુ નરક, નિરય
नर्मदा સ્ત્રી. નદીનુ નામ છે.
नलतुल्याकृति પુ સ્ત્રી ન (नल પુ., तुल्य પુ સ્ત્રી. ન સરખુ અને आकृति સ્ત્રી. આકાર) નળના જેવા આકારવાળુ
नलरूपधारिन् પુ સ્ત્રી ન (नल પુ., रूप ન આકાર, અને धारिन् પુ ધારણ કરનાર) નળનુ રૂપ ધારણ કરનાર
नलिनी સ્ત્રી કમળનો છોડ
नवमी સ્ત્રી. નોમ
नवीन પુ સ્ત્રી ન નવુ
नश् वि જોડે, નાશ પામવુ
नश्वर પુ સ્ત્રી ન નાશવન્ત
नस् સ્ત્રી નાક
नह् ૪ ગ પરસ્મૈ૦ ને આત્મને૦ सम् જોડે, તૈયાર થવુ, સજ્જ થવુ, કમર બાધવી
नाना અ૦ જુદ જુદ, અનેક પ્રકારનુ, ઘણુ
नारद પુ. ઋષિનુ નામ છે.

नारायण પુ વિષ્ણુનુ નામ
नि.शान शो (૨ ગ આત્મને૦ આર્ષ, વૈદિક) નુ વર્તમાન કૃ निस् જોડે, તીક્ષ્ણ થતુ, તીક્ષ્ણ કરતુ
नि शुक्र પુ સ્ત્રી ન. શક્તિહીન
नि श्रेयस् ન મોક્ષ
निज् ૩ ગ પરસ્મૈ૦ ને આત્મને૦ સ્વચ્છ કરવુ, अव + निज् ધોવુ
निज પુ સ્ત્રી ન પોતાનુ (સગુ)
निज्ञ् ૨ ગ આત્મને૦ प्र જોડે, ધોઈ નાખવુ
नितराम् ક્રિ વિ અત્યત
नित्य પુ સ્ત્રી ન હમેશનુ, નિરતરનુ
नित्यकर्मन् ન ધર્મ સબધી નિત્યકર્મ
निदाघ પુ ઉનાળો, ગરમ ઋતુ
निधन ન મોત, નાશ
निनाद પુ શબ્દ
निन्दित निन्द् નુ કર્મણિ ભૂ કૃ નિંદાયેલુ, નિંદવા યોગ્ય
निपद्यमान नि + पद् નુ વર્તમાન કૃ સૂઈ રહેલુ
निविड પુ સ્ત્રી. ન ફાટ કે ચીરા વગરનુ, વટ, ધાડુ
नियतम् ક્રિ. વિ નિશ્ચે
नियति સ્ત્રી પ્રારબ્ધ, દૈવ
नियोक्तृ પુ બાવનાર, સાધનાર
नियोगिन् પુ. પ્રધાન, કામદાર
निरर्थक પુ સ્ત્રી. ન. નિરુપયોગી, નકામુ, વ્યર્થ, નિષ્ફળ
निरन्तरम् ક્રિ. વિ અતર વગર, પાસે પાસે
निरभिभवसार પુ સ્ત્રી. ન ઉત્કૃષ્ટતા વાળુ (બેન્ફિકૃત કોશ), જ્યા અપમાન નથી એવુ, માન સહિત
निरय પુ નરક
निरस्त अस् 'નાખવુ', 'ફેંકવુ' નુ કર્મણિ ભૂ કૃ निर् જોડે, વીખરાયેલુ
निराहार પુ. સ્ત્રી ન આહાર રહિત, ઉપવાસી
निर्घृणता સ્ત્રી નિર્દયતા
निर्जन પુ સ્ત્રી ન જનરહિત, એકાત
निर्जर પુ દેવ
निर्दय પુ સ્ત્રી ન દયારહિત, ઘાતકી
निर्दश પુ સ્ત્રી. ન દશ દિવસનુ (છોકરુ)
निर्धन પુ સ્ત્રી. ન પૈસા વગરનું, ગરીબ
निर्भर પુ સ્ત્રી ન ભરેલુ, પૂર્ણ
निर्व्याजता સ્ત્રી સત્ય, ખરાપણુ

निवर्तन ન. બંધ રહેવુ તે, પરહેજી કરવી તે, પરહેજી, અટકવુ તે, પાછા ફરવુ તે

निश् સ્ત્રી રાત

निषधेश्वर પુ નિષધ દેશનો રાજા, નળ

निष्ठाशून्य પુ સ્ત્રી. ન (निष्ठा સ્ત્રી સ્થિરતા, शून्य પુ સ્ત્રી ન. રહિત) સ્થિરતા રહિત, અસ્થિર

निष्फलता સ્ત્રી નિષ્ફળપણુ

निसर्ग પુ. સ્વભાવ

नि उप જોડે, ઉપનયન ક્રિયા કરવી, જનોઈ દેવુ

नीच પુ સ્ત્રી. ન. નીચુ, હલકુ, અધમ, ઊતરતી સ્થિતિનુ

नीचग પુ સ્ત્રી ન નીચ પુરુષ પાસે જનાર, નીચ અથવા ઊતરતી સ્થિતિવાળા માણસ પાસેનુ, નીચી જમીન તરફ વહેતુ

नीचैः ક્રિ વિ. નીચે

नीतिनिपुण પુ સ્ત્રી. ન (नीति સ્ત્રી રાજકીય બાબતનુ જ્ઞાન અથવા વ્યવહાર, निपुण પુ સ્ત્રી ન ચતુર) રાજનીતિમા ચતુર, વ્યવહારમા હોશિયાર, જાણો

नु २ ગ. પરસ્મૈ० વખાણવુ

नु અ શંકા કે નિશ્ચયસૂચક અવ્યય

नूनम् ક્રિ. વિ નિશ્ચે

नूपुर પુ ટોડો, ઝાંઝર

नृषद्वर પુ. સ્ત્રી ન. માણસોમાં રહેનારુ, એક જગાએ સ્થિર રહેલુ

नेमि સ્ત્રી પૈડાનો ઘેર

नैपुण्य ન ચતુરાઈ

नैषध પુ. નિષધ દેશનો રાજા, નળ

न्यायप्रवृत्त પુ સ્ત્રી ન. (न्याय પુ. ન્યાય, વાજબીપણુ, प्रवृत्त प्र+वृत् 'આગળ ચાલવુ'નુ ભૂ. કૃ.) જેની વર્તણૂક વાજબી છે તે, ન્યાયમાર્ગમા વર્તનાર

न्यायवादिन् પુ સ્ત્રી. ન. (न्याय પુ. વાજબી હોય તે) વાજબી બોલનાર

न्याय्य પુ સ્ત્રી ન વાજબી, યોગ્ય, અદલ ન્યાયથી દૂર નહીં એવુ

प

पङ्क्ति સ્ત્રી હાર, ઓળ

पञ्च સંખ્યાવાચક પ્ર અને દ્વિ બ. વ પાંચ

पठ् ૧ ગ પરસ્મૈ० પઢવુ, વાંચવુ

पठ्यमान (पठ् 'પઢવુ, વાંચવુ'નુ કર્મણિ વર્તમાન કૃ) પઢાતુ, વંચાતુ

पण् ૧ ગ વખાણવુ, પણમા મૂકવુ, શરત અથવા હોડમા મૂકવુ, ધૂત રમવુ

पत् अभि જોડે, (કોઈપણ પદાર્થ) તરફ કૂદવુ, प्र+उद्+पत् ઊડવુ

पतङ्गवत् ક્રિ વિ પતંગિયાની પેઠે

पतञ्जलि પુ મહાભાષ્ય નામના મોટા વ્યાકરણ ગ્રથનો કર્તા

पतन ન પડવુ તે, સદ્‌ગુણમાથી ભ્રષ્ટ થવુ તે, ભ્રષ્ટતા, નાશ

पति પુ ધણી, વર

पतित પુ સ્ત્રી ન પાપી, ધર્મભ્રષ્ટ

पथ (पथिन् પુ 'રસ્તો'–નુ પચમી એ વ) રસ્તામાથી

पथिन् પુ રસ્તો, માર્ગ

पथ्य ન હિતકારક ચીજ

पद् ૪ ગ આત્મને૦ ગળવુ, પડવુ, સ્થાનથી ખસવુ, प्रति+पद् જાણવુ, સમજવુ, અગીકાર કરવો, કરવુ, આચરવુ, પ્રાપ્ત કરવુ, सम्+पद् થવુ, એકદર મળીને થવુ, प्रति+पद् (પ્રેરક રૂપમા) વિચારવુ, ધ્યાનમા લેવુ, સિદ્ધ કરવુ, આપવુ, સોપવુ, सम्+पद् (પ્રેરક રૂપમા) સોદો કરવો

पद् પુ પગ

पद ન પગલુ

पदवी સ્ત્રી રસ્તો, માર્ગ

पदार्थ પુ. ચીજ, વસ્તુ

पद्धति સ્ત્રી રસ્તો, વહીવટ

पद्म ન. દિવસે ખીલતુ કમળ

पन् ૧ ગ. વખાણવુ

पपी પુ. સૂર્ય, રક્ષણ કરનાર

पर સર્વ૦ પુ સ્ત્રી ન બીજુ, બીજાને લગતુ, બીજા પક્ષને લગતુ

पर પુ ન શ્રેષ્ઠ વસ્તુ, ઈશ્વર

परपरा સ્ત્રી હાર, ઓળ, અનુક્રમ

परम् ઉભયાન્વયી અ પણ, કિંતુ

परमेश्वर પુ જગતનો શ્રેષ્ઠ રાજકર્તા, જગન્નિયતા, ઈશ્વર

परमेष्ठिन् પુ બ્રહ્મદેવ

परायण ન જે પદાર્થ પર ધ્યાન આપ્યુ હોય તે

परार्थघटक પુ સ્ત્રી ન પારકાનુ ભલુ કરનાર

परासु પુ સ્ત્રી ન મૂએલુ

परिकीर्तित परि + कृत् નુ ક ભૂ કૃ. ગણેલુ

परिक्षित् પુ અભિમન્યુનો પુત્ર અને અર્જુનનો પૌત્ર

परिचर्या સ્ત્રી નોકરી, સેવા, આરાધના

परिचारक પુ. સેવક, ખિજમતદાર

परिजन પુ. ચાકર, સેવક

परिणत પુ સ્ત્રી. ન. ઘરડુ, વૃદ્ધ, જૂનુ

परित्यक्त परि + त्यज् નુ કર્મણિ ભૂ કૃ. તજેલુ

परित्याज्य પુ સ્ત્રી ન. परि+त्यज् નુ વિધ્યર્થ કૃ. તજવા લાયક

परिपन्थिन् પુ સ્ત્રી ન. કોઈની વચમા આવનાર, હરકત કરનાર

तत्परिपन्थिनी સ્ત્રી તેના વચમા આવનારી

परिपाक પુ. પાકવુ તે, પરિપક્વ થવુ તે, પરિપક્વતા

परिप्लुष्ट परि + प्लुष् નુ ભૂ. કૃ. બળેલુ

परिभ्रष्ट परि+भ्रश् નુ ભૂ કૃ છીનવી લીધેલુ, પડેલુ, ભ્રષ્ટ થયેલુ

परिवर्तन ન ફેરફાર

परिवर्तिन् પુ સ્ત્રી ન. ફેરફાર થતુ, ફરતું, બદલાતુ

परिवार પુ રસાલો

परिवृढ પુ ધણી, સ્વામી

परिवेष्टृ પુ પીરસનાર

परिव्राज् પુ સન્યાસી

परिष्वङ्ग પુ આલિંગન

परिसमाप्ति સ્ત્રી. છેડો, સિદ્ધાત

परिताप પુ. દુ ખ, પીડા

परोपकार પુ ભલુ કામ, પરગજુ કામ

पर्जन्य પુ. વરસાદ

पर्यग्निकृत પુ. સ્ત્રી. ન જેની આસપાસ દેવતા ફેરવ્યો હોય તે, બળિદાનને માર્યા પહેલા તેની આસપાસ દેવતા લઈ જાય છે.

पर्याप्तम् ક્રિ વિ જોઈએ એટલુ, મન સતોષ પામે એટલુ, ઇચ્છાનુરૂપ

पर्वत પુ ઋષિનુ નામ છે

पलायमान (परा + अय् ૧ ગ. આત્મને० 'જવુ' નુ વર્તમાન કૃ, એ રૂપમા रा નો ला થાય છે.) દોડતુ

पलाश પુ એક જાતનુ ઝાડ છે.

पल्लव પુ ન. નાજુક પાદડુ

पा ૨ ગ પરસ્મૈ० રક્ષણ કરવુ

पात પુ પડવુ તે, પતન

पातित (पत् નુ પ્રેરક કર્મણિ ભૂ કૃ.) પાડેલુ

पात्र ન યોગ્ય પુરુષ (દાન આપવા માટે)

पान्थ પુ. મુસાફર

पापहृत् પુ સ્ત્રી. ન (पाप ન. પાપ, અને हृ કરવુ) પાપ હરનાર

पापहर પુ. સ્ત્રી. ન. પાપ હરનાર

पारयिष्णुतम પુ. સ્ત્રી. ન. કશુ પાર મૂકવાને ઘણુ જ શકિતમાન

पारिक्षित પુ પરિક્ષિતનો પુત્ર

पार्थ પુ પૃથાનો પુત્ર, (પાડવોનુ નામ છે) અર્જુન

पावक પુ અગ્નિ

पावन પુ સ્ત્રી ન પવિત્ર કરનાર, પવિત્ર, સ્વચ્છ

पाश પુ જાળ

पिञ्जर પુ ન કુકુ

पिण्डद પુ. સ્ત્રી. ન અન્ન આપનાર

पिण्डालक्तक પુ રાતો રગ

पिनाकिन् પુ શિવનુ નામ છે

पिशुन પુ સ્ત્રી. ન દુષ્ટ બુદ્ધિવાળુ

पिशुनता સ્ત્રી દુષ્ટ બુદ્ધિ

पिष् ૭ ગ પરસ્મૈ૦ દળવુ

पीडाकर પુ સ્ત્રી ન દુખ દેનાર

पीयूष ન અમૃત

पुस् પુ પુરુષ

पुण्डरीक પુ વિશેષ નામ છે, ન કમળનુ ફૂલ

पुण्यकृत् પુ સ્ત્રી ન (पुण्य પુ ધર્મકૃત્ય, कृ કરવુ) પુણ્યશાળી, પુણ્યવાન

पुण्यपुरुष પુ. પવિત્ર અથવા સદ્ગુણી માણસ

पुनरुक्तभूत પુ સ્ત્રી. ન (पुनरुक्त ફરી બોલેલુ, અને भूत થયેલુ) ફરી બોલ્યા જેવુ

पुनर्भू સ્ત્રી. ફરીથી પરણેલી વિધવા, જે વિધવાએ પુનર્વિવાહ કરેલો હોય તે

पुर् સ્ત્રી શહેર

पुरंधि પુ એક દેવતાનુ નામ છે.

पुरद्वार ન શહેરનો દરવાજો

पुरस् અ. આગળ

पुरस्तात् ક્રિ વિ આગળ, મો આગળ

पुरोधस् પુ કુળગોર

पुरोहित પુ. ઉપાધ્યાય

पुष् ૯ ગ. પરસ્મૈ૦ પોષણ કરવુ

पुष्कर પુ. વિશેષ નામ છે.

पुष्टि સ્ત્રી પોષણ

पुष्पमित्र પુ રાજાનુ નામ છે

पुष्पस्रज् સ્ત્રી (पुष्प ન. અને स्रज् સ્ત્રી હાર) ફૂલનો હાર, ફૂલની માળા

पुष्पिणी સ્ત્રી. પુષ્પયુક્ત, સફળ

पू ૯ ગ પરસ્મૈ૦ ને આત્મને૦ પાવન કરવુ

पूर्ण પૃ નુ કર્મણિ ભૂ કૃ ભરેલુ

पूर्णपात्र ન. માગલિક પ્રસગે ચાકરને અને બીજાને આપેલી બક્ષિસ

पूर्व સર્વ૦ પુ. સ્ત્રી. ન. આગલુ, પૂર્વ દિશાનુ

पूर्वरात्र પુ (पूर्व આગલી, रात्रि સ્ત્રી. રાત) પહેલી રાત, રાતનો પૂર્વ ભાગ

पूर्वाह्ण પુ દિવસનો પહેલો ભાગ

पृ અથવા पॄ ૩ ગ. પરસ્મૈ૦ ભરવુ

पृच् ૧ ગ અને ૭ ગ પરસ્મૈ૦, ૨ ગ આત્મને૦, અને ૧૦ ગ. सम् જોડે, સમાગમ કરવો, સબધ રાખવો

पृतन् સ્ત્રી. સેના

पृथग्जन પુ હલકો માણસ, સામાન્ય મનુષ્ય

पृथु પુ સ્ત્રી ન. મોટુ

पॄ ૩ ગ અને ૯ ગ પરસ્મૈ૦ ભરવુ

पौराणिक પુ પુરાણ વાંચનાર તથા સમજનાર, પુરાણી

पौरुष ન પુરુષત્વ, પરાક્રમ

पौर्णमासी સ્ત્રી પૂનમ

प्रकृति સ્ત્રી. (ભ વ) પ્રજા, પ્રધાનમડળ, સ્વભાવ

प्रकृष्ट પુ સ્ત્રી ન. શ્રેષ્ઠ, મોટુ

प्रचण्ड પુ સ્ત્રી. ન. ગરમ, ઉગ્ર, તીક્ષ્ણ

प्रचार પુ. પ્રસરવુ તે, પ્રચાર

प्रच्युत च्यु 'પડવુ'નુ ભૂ કૃ प्र જોડે

प्रजापति પુ બ્રહ્મદેવ

प्रजापशुकाम (प्रजा સ્ત્રી. સતાન, पशु પુ ઢોર અને काम પુ ઇચ્છા) સતતિ અને ઢોરની ઇચ્છા કરનાર

प्रजापीडनज પુ સ્ત્રી. ન. (प्रजा સ્ત્રી રૈયત, पीडन ન જુલમ, અને ज जन् ઉપરથી ઉત્પન્ન થતુ) રૈયત ઉપર જુલમ કરવાથી ઉત્પન્ન થતુ

प्रणिहित प्र + नि જોડે धा નુ કર્મણિ ભૂ કૃ. મૂકેલુ, सम्यक्प्रणिहित સારી રીતે વ્યવસ્થિત કરેલુ, સારી રીતે નિયમમા રાખેલુ

प्रतापनिधि પુ (प्रताप પુ ગરમી) ગરમીનો ભડાર

प्रतिकार / प्रतीकार પુ ઉપાય, પીડા દૂર કરવાનો ઉપાય

प्रतिनिविष्ट પુ. સ્ત્રી ન. ઘણા દિવસનું અથવા જૂનુ, સુધરે નહીં એવુ, આપમતીલુ, સ્વેચ્છાચારી, હઠીલુ, જિદ્દી

प्रतिपक्ष પુ શત્રુ

प्रतिबिम्ब न પ્રતિમા, આરસીમાં પડે છે તેવો પડછાયો
प्रतिषिद्ध प्रति +सिध्‌નુ કર્મણિ ભૂ કૃ મના કરેલુ
प्रतिहारी સ્ત્રી દ્વારપાલિકા
प्रत्यग्र પુ સ્ત્રી ન અથવા ક્રિ. વિ તાજુ, નવુ
प्रत्यच् પુ સ્ત્રી ન પશ્ચિમનુ
प्रत्यहन् અ (प्रति દરેક, अहन् ન દિવસ) દરરોજ
प्रत्युज्जीवन ન ફરીથી જીવતુ કરવુ તે
प्रत्युत्पन्नमति પુ સ્ત્રી. ન (प्रत्युत्पन्न प्रति+उद्+पद्‌નુ ભૂ કૃ.) હાજરજવાબી, સમયસ્ફૂર્તિવાળુ, ચાલાક, તીક્ષ્ણ બુદ્ધિવાળુ
प्रत्यूष પુ. સવાર
प्रदीप्त प्र + दीप्‌ 'પ્રકાશવુ'નુ ભૂ કૃ ચકચકિત, પ્રકાશતુ
प्रदेश પુ પ્રાંત, મુલક
प्रद्युम्न પુ કામદેવ
प्रधी પુ સ્ત્રી ન કુશાગ્ર બુદ્ધિવાળુ, તીક્ષ્ણ બુદ્ધિવાળુ
प्रपन्न પુ સ્ત્રી ન (प्र + पद्‌નુ ભૂ કૃ) શરણે થયેલુ
प्रभवितृ પુ પ્રભુ
प्रभात પુ સ્ત્રી ન प्र + भाનુ ભૂ કૃ, (અંધારાના રૂપમાં) જતુ રહેલુ અને (અજવાળાના રૂપમાં) દેખાયેલુ, ન સવાર, પ્રાતઃકાળ
प्रभाव પુ પરાક્રમ, મોટાઈ
प्रमति પુ એક પુરુષનુ નામ છે
प्रमद्वरा સ્ત્રી એક સ્ત્રીનુ નામ છે
प्रमाद પુ. ભૂલચૂક
प्रयाण ન ગમન, કૂચ
प्रयुक्त प्र + युज्‌નુ કર્મણિ ભૂ. કૃ. વાપરેલુ
प्रवासिन् પુ મુસાફર, પ્રવાસ કરનાર
प्रवृत्त्युपलब्धि સ્ત્રી (प्रवृत्ति સ્ત્રી ખબર, અને ઉપલબ્ધિ મેળવવુ તે) ખબર મેળવવી તે, ખબર અંતરની પ્રાપ્તિ
प्रव्रजित प्र + व्रज्‌નુ ભૂ. કૃ દેશનિકાલ કરેલો, સન્યાસી થયેલો
प्रसन्न प्र + सद्‌નુ ભૂ કૃ ખુશ થયેલુ, સતુષ્ટ, અનુકૂલ
प्रसव પુ પાક, ફળ અથવા ઉત્પન્ન થયેલો પદાર્થ
प्रागल्भ्य ન. બહાદુરી
प्राच् પુ સ્ત્રી ન પૂર્વ દિશાનુ
प्राण પુ (બ વ માં વપરાય છે.) પ્રાણ, જીવ
प्राणघात પુ પ્રાણનો નાશ
प्रादुस् ક્રિ વિ. અથવા શબ્દયોગી અ (ક્રિયાપદ સાથે વપરાય છે) દેખીતુ, ઉઘાડુ

बाणपथ પુ (पथिन् પુ માર્ગ, રસ્તો) બાણનો માર્ગ જ્યાસુધી પહોચે ત્યા સુધીની જગા, બાણમર્યાદા

बाणवृष्टि સ્ત્રી (वृष्टि સ્ત્રી વરસાદ) બાણનો વરસાદ

बालातप પુ સવારનો તડકો

बालिका સ્ત્રી છોકરી

बाष्प પુ ન આંસુ

बाहुक પુ નળે સારથિનુ રૂપ ધારણ કર્યું હતુ ત્યારનુ નળનુ નામ

बिभीषण પુ રાવણનો ભાઈ

बुद्धिलक्षण ન (बुद्धि સ્ત્રી બુદ્ધિ, અક્કલ, लक्षण ન ચિહ્ન) બુદ્ધિનુ ચિહ્ન

बुभुक्षित પુ સ્ત્રી ન ભૂખ્યુ

बृहद्रथ પુ મગધનો રાજા, એ જરાસધનો બાપ થાય

बोध પુ જાગવુ તે

ब्रह्मन् ન સૃષ્ટિનુ ઈશ્વરી કારણ અને તત્ત્વ, પુ એક યાજ્ઞિક ગોર, જેનુ કામ યજ્ઞ ઉપર સામાન્ય દેખરેખ રાખવાનુ છે

ब्रह्मवर्चसिन् પુ સ્ત્રી ન વેદથી પ્રકાશમાન વૈદિક ક્રિયાના આચરણથી પ્રાપ્ત થતુ તેજ જેનામા હોય તે

ब्रह्मादि પુ (ब्रह्मन् અને आदि પ્રારભ) બ્રહ્મા વગેરે દેવો

ब्राह्म પુ બ્રાહ્મણોમા ચાલતુ અમુક પ્રકારનુ લગ્ન

ब्रू ૨ ગ. પરસ્મૈ૦ ને આત્મને૦ બોલવુ

भ

भक्तिमार्ग પુ (भक्ति સ્ત્રી પ્રીતિ, નિષ્ઠા, અને मार्ग પુ રસ્તો) મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવા ઈશ્વરની ભક્તિ અથવા પ્રીતિનો માર્ગ

भग પુ એક દેવનુ નામ, ભાગ્ય, ઉદય

भग्न भञ्ज्નુ કર્મણિ ભૂ કૃ, ભાગેલુ, નાશ થયેલુ, નાસી ગયેલુ (રણમાથી)

भज् ૧ ગ પરસ્મૈ૦ ને આત્મને૦ આશ્રય લેવો, वि+भज् વિભાગ કરવા, सम्+वि+भज् ભાગ આપવો, આપવુ

भञ्ज् ૭ ગ પરસ્મૈ૦ નાશ કરવો, ભાગવુ

भट પુ યોદ્ધો

भण् ૧ ગ પરસ્મૈ૦ બોલવુ

भयाक्रान्त પુ સ્ત્રી ન (आक्रान्त आ+क्रम्નુ કર્મણિ ભૂ કૃ પકડી પડાયેલુ, વશ કરાયેલુ) ભયથી વશ થયેલુ

भव પુ. દુનિયા, સંસાર
भवन ન ઘર
भवितव्यता સ્ત્રી દૈવ, પ્રારબ્ધ
भा ૨ ગ. પરસ્મૈ૦ ભાસવું, દેખાવું, પ્રકાશવું
भाग પુ. ભાગ
भागधेय ન નસીબ
भाग्ययोग પુ (भाग्य ન નસીબ, સારુ નસીબ, योग પુ પ્રાપ્તિ) સારા નસીબનો યોગ
भाज १० ગ सम्+वि જોડે, ભાગ આપવો, આપવું
भानु પુ સૂર્ય
भानुमति સ્ત્રી. ધૃતરાષ્ટ્રના મોટા દીકરા દુર્યોધનની સ્ત્રી
भार्गव પુ ઋષિનુ નામ છે
भाव પુ. પદાર્થ
भाष् ૧ ગ આત્મને૦ प्रति જોડે, જવાબ દેવો
भाष्यकृत् પુ ભાષ્ય એટલે વિવરણ કરનાર, ટીકાકાર
भास्कर પુ સૂર્ય
भिक्षा સ્ત્રી. ભીખ, ભિક્ષા
भिद् ૭ ગ પરસ્મૈ૦ ને આત્મને૦ ફાડવું
भिन्न વિ. સ્ત્રી. ન જુદુ
भी ૩ ગ. પરસ્મૈ૦ બીવુ
भीषण પુ. સ્ત્રી ન ભયંકર
भुक्ति સ્ત્રી કબજો, ઉપભોગ
भुज् ७ ગ પરસ્મૈ૦ ભોગવવું, આત્મને૦ ખાવુ, ભોજન કરવું.
भुजङ्गम–भुजग પુ. સાપ, નાગ
भू સ્ત્રી પૃથ્વી
भू अभि જોડે, હુગાવવુ, परि+भू ધિક્કારવું, પરિભવ અથવા અવગણના કરવી
भूतसमागम પુ પ્રાણીઓનુ સાથે આવવુ તે
भूरि પુ સ્ત્રી ન ઘણું
भूष्णु પુ. સ્ત્રી ન થનારુ
भृ ૩ ગ પરસ્મૈ૦ ને આત્મને૦ ભરણપોષણ કરવું, ધારણ કરવું
भृश પુ સ્ત્રી. ન. ઘણું, પુષ્કળ, અત્યન્ત
भेक પુ દેડકો

मास् પુ મહિનો
मिथ ક્રિ વિ પરસ્પર, સાથે
मिथुन ન જોડુ, યુગ્મ
मिथ्या ક્રિ વિ. ફોગટ
मी ૯ ગ. પરસ્મૈ૦, આત્મને૦ નાશ કરવો
मुकुटज्योत्स्नाजल ન (मुकुट ન મુગટ) મુગટના પ્રકાશરૂપી પાણી
मुक्तकेशी સ્ત્રી છૂટા અને વિખરાયેલા વાળવાળી
मुक्ता સ્ત્રી } મોતી
मौक्तिक ન }
मुखरता સ્ત્રી. વાચાળપણુ
मुखोच्छ्वासगन्ध પુ (उच्छ्वास પુ શ્વાસ લેવો તે, गन्ध પુ સુવાસ, પીમળ) મુખના શ્વાસની સુગધ
मुग्धाकृति પુ સ્ત્રી ન રમણીય આકૃતિવાળુ
मुर પુ વિષ્ણુ અથવા કૃષ્ણના શત્રુનુ નામ છે
मुष् ૯ ગ પરસ્મૈ૦ ચોરવુ
मुह् प्र જોડે, મૂર્છા પામવી, મોહ પામવો
मूकभाव પુ મૂગાપણુ
मूर्च्छ् ૧ ગ પરસ્મૈ૦ મૂર્છા પામવી
मूर्धन् પુ માથુ
मूल ન પાયો
मूषक પુ. ઉંદર; मूषकराज પુ ઉંદરનો રાજા
मृग् ૧૦ ગ આત્મને૦ શોધવુ, ખોળવુ
मृगतृष्णिका સ્ત્રી મૃગજળ
मृगया સ્ત્રી. શિકાર
मृगानुसारिन् પુ સ્ત્રી ન મૃગની પાછળ જનારુ
मृज् ૨ ગ પરસ્મૈ૦ અને ૧૦ ગ. લોહવુ, માજવુ, લૂછી નાખવુ, સાફ કરવુ, प्र+मृज् સાફ કરવુ. सम्+मृज् વાળવુ
मृणाल પુ ન કમળના છોડનો દાંડો
मृद् ૯ ગ પરસ્મૈ૦ ખાડવુ. ચૂરેચૂરા કરવા
मृषा અવ્યય ફોગટ
मेखला સ્ત્રી કમરપટો
मेध्य પુ સ્ત્રી ન. બળિદાન કરવા યોગ્ય અથવા બળિદાન કરવા નીમેલુ
मेनका સ્ત્રી એક અપ્સરાનુ નામ છે
मैथिली સ્ત્રી મિથિલા દેશના રાજાની પુત્રી, સીતા
मोह પુ મૂર્ખાઈ, મોહ
मौन ન. મૂગાપણુ
मौर्ख्य ન. મૂર્ખાઈ
म्ना ૧ ગ. પરસ્મૈ૦ મનન કરવુ, વારવાર કહેવુ; सम्+आ+म्ना વારવાર

मास् પુ. મહિનો
मिथ ક્રિ વિ પરસ્પર, સાથે
मिथुन ન જોડુ, યુગ્મ
मिथ्या ક્રિ વિ. ફોગટ
मी ૯ ગ. પરસ્મૈ૦, આત્મને૦ નાશ કરવો
मुकुटज्योत्स्नाजल ન (मुकुट ન મુગટ) મુગટના પ્રકાશરૂપી પાણી
मुक्तकेशी સ્ત્રી છૂટા અને વિખરાયેલા વાળવાળી
मुक्ता સ્ત્રી
मौक्तिक ન } મોતી
मुखरता સ્ત્રી. વાચાળપણુ
मुखोच्छ्वासगन्ध પુ (उच्छ्वास પુ શ્વાસ લેવો તે, गन्ध પુ સુવાસ, પીમળ) મુખના શ્વાસની સુગધ
मुग्धाकृति પુ સ્ત્રી ન રમણીય આકૃતિવાળુ
मुर પુ વિષ્ણુ અથવા કૃષ્ણના શત્રુનું નામ છે
मुष् ૯ ગ પરસ્મૈ૦ ચોરવુ
मुह् प્ર જોડે, મૂર્છા પામવી, મોહ પામવો
मूकभाव પુ. મૂગાપણુ
मूर्च्छ् ૧ ગ પરસ્મૈ૦ મૂર્છા પામવી
मूर्धन् પુ માથુ
ः ન. પાયો
मूषक પુ ઉંદર, मूषकराज પુ. ઉંદરનો રાજા
मृग् ૧૦ ગ આત્મને૦ શોધવુ, ખોળવુ
मृगतृष्णिका સ્ત્રી. મૃગજળ
मृगया સ્ત્રી. શિકાર
मृगानुसारिन् પુ. સ્ત્રી ન મૃગની પાછળ જનારુ
मृज् ૨ ગ પરસ્મૈ૦ અને ૧૦ ગ. લોહવુ, માજવુ, લૂછી નાખવુ, સાફ કરવું, प्र+मृज् સાફ કરવુ, सम्+मृज् વાળવુ
मृणाल પુ ન કમળના છોડનો દાંડો
मृद् ૯ ગ પરસ્મૈ૦ ખાડવુ, ચૂરેચૂરા કરવા
मृषा અવ્યય ફોગટ
मेखला સ્ત્રી કમરપટો
मेध्य પુ સ્ત્રી. ન બળિદાન કરવા યોગ્ય અથવા બળિદાન કરવા નીમેલુ
मेनका સ્ત્રી એક અપ્સરાનુ નામ છે
मैथिली સ્ત્રી. મિથિલા દેશના રાજાની પુત્રી, સીતા
मोह પુ મૂર્ખાઈ, મોહ
मौन ન. મૂગાપણું
मौर्ख्य ન. મૂર્ખાઈ
म्ना ૧ ગ પરસ્મૈ૦ મનન કરવુ, વારવાર કહેવુ, सम्+आ+म्ना વારવાર

मास् પુ. મહિનો
मिथ ક્રિ વિ પરસ્પર, સાથે
मिथुन ન જોડું, યુગ્મ
मिथ्या ક્રિ વિ ફોગટ
मी ૯ ગ. પરસ્મૈ૦, આત્મને૦ નાશ કરવો
मुकुटज्योत्स्नाजल ન (मुकुट ન મુગટ) મુગટના પ્રકાશરૂપી પાણી
मुक्तकेशी સ્ત્રી છૂટા અને વિખરાયેલા વાળવાળી
मुक्ता સ્ત્રી, मौक्तिक ન } મોતી
मुखरता સ્ત્રી વાચાળપણુ
मुखोच्छ्वासगन्ध પુ (उच्छ्वास પુ શ્વાસ લેવો તે, गन्ध પુ સુવાસ, પીમળ) મુખના શ્વાસની સુગંધ
मुग्धाकृति પુ સ્ત્રી ન રમણીય આકૃતિવાળુ
मुर પુ વિષ્ણુ અથવા કૃષ્ણના શત્રુનું નામ છે
मुष् ૯ ગ પરસ્મૈ૦ ચોરવુ
मुह् પ્ર જોડે, મૂર્છા પામવી, મોહ પામવો
मूकभाव પુ મૂગાપણુ
मूर्च्छ् ૧ ગ પરસ્મૈ૦ મૂર્છા પામવી
मूर्धन् પુ માથુ
मूल ન. પાયો
मूषक પુ ઉંદર, मूषकराज પુ. ઉંદરનો રાજા
मृग् ૧૦ ગ આત્મને૦ શોધવુ, ખોળવુ
मृगतृष्णिका સ્ત્રી મૃગજળ
मृगया સ્ત્રી. શિકાર
मृगानुसारिन् પુ સ્ત્રી ન મૃગની પાછળ જનારુ
मृज् ૨ ગ પરસ્મૈ૦ અને ૧૦ ગ. લોહવુ, માજવુ, લૂછી નાખવુ, સાફ કરવું, प्र+मृज् સાફ કરવુ, सम्+मृज् વાળવુ.
मृणाल પુ ન કમળના છોડનો દાંડો
मृद् ૯ ગ. પરસ્મૈ૦ ખાંડવુ, ચૂરેચૂરા કરવા
मृषा અવ્યય ફોગટ
मेखला સ્ત્રી કમરપટો
मेध्य પુ સ્ત્રી ન બળિદાન કરવા યોગ્ય અથવા બળિદાન કરવા નીમેલુ
मेनका સ્ત્રી એક અપ્સરાનુ નામ છે.
मैथिली સ્ત્રી. મિથિલા દેશના રાજાની પુત્રી, સીતા
मोह પુ મૂર્ખાઈ, મોહ
मौन ન. મૂગાપણુ
मौर्ख्य ન. મૂર્ખાઈ
म्ना ૧ ગ. પરસ્મૈ૦ મનન કરવુ, વારવાર કહેવુ, सम्+आ+म्ना વારવાર

मास् પુ મહિનો
मिथ ક્રિ. વિ પરસ્પર, સાથે
मिथुन ન જોડુ, યુગ્મ
मिथ्या ક્રિ. વિ ફોગટ
मी ૯ ગ. પરસ્મૈ०, આત્મને० નાશ કરવો
मुकुटज्योत्स्नाजल ન (मुकुट ન મુગટ) મુગટના પ્રકાશરૂપી પાણી
मुक्तकेशी સ્ત્રી છૂટા અને વિખરાયેલા વાળવાળી
मुक्ता સ્ત્રી } મોતી
मौक्तिक ન } મોતી
मुखरता સ્ત્રી વાચાળપણુ
मुखोच्छ्वासगन्ध પુ (उच्छ्वास પુ શ્વાસ લેવો તે, गन्ध પુ સુવાસ, પીમળ) મુખના શ્વાસની સુગધ
मुग्धाकृति પુ સ્ત્રી ન રમણીય આકૃતિવાળુ
मुर પુ વિષ્ણુ અથવા કૃષ્ણના શત્રુનું નામ છે
मुष् ૯ ગ પરસ્મૈ० ચોરવુ
मुह् प्र જોડે, મૂર્છા પામવી, મોહ પામવો
मूकभाव પુ મૂગાપણુ
मूर्च्छ् ૧ ગ પરસ્મૈ० મૂર્છા પામવી
मूर्धन् પુ માથુ
मूल ન પાયો
मूषक પુ ઉંદર; मूषकराज પુ ઉંદરનો રાજા
मृग् ૧૦ ગ આત્મને० શોધવુ, ખોળવુ
मृगतृष्णिका સ્ત્રી મૃગજળ
मृगया સ્ત્રી. શિકાર
मृगानुसारिन् પુ સ્ત્રી ન મૃગની પાછળ જનારુ
मृज् ૨ ગ પરસ્મૈ० અને ૧૦ ગ. લોહવુ, માજવુ, લૂછી નાખવુ, સાફ કરવું, प्र+मृज् સાફ કરવુ, सम्+मृज् વાળવુ
मृणाल પુ ન કમળના છોડનો દાંડો
मृद् ૯ ગ પરસ્મૈ० ખાડવુ, ચૂરેચૂરા કરવા
मृषा અવ્યય ફોગટ
मेखला સ્ત્રી કમરપટો
मेध्य પુ સ્ત્રી ન બળિદાન કરવા યોગ્ય અથવા બળિદાન કરવા નીમેલુ
मेनका સ્ત્રી એક અપ્સરાનુ નામ છે.
मैथिली સ્ત્રી. મિથિલા દેશના રાજાની પુત્રી, સીતા
मोह પુ મૂર્ખાઈ, મોહ
मौन ન. મૂગાપણું
मौर्ख्य ન. મૂર્ખાઈ
म्ना ૧ ગ પરસ્મૈ० મનન કરવુ, વારવાર કહેવુ, सम्+आ+म्ना વારવાર

यूप પુ યજ્ઞકર્મમા પશુ બાધવાનો ખીલો
यूरोपीय પુ સ્ત્રી ન. યૂરોપ ખડને લગતુ
योजितवत् युज्‌નુ પ્રેરક કર્તરિ ભૂ. કૃ જોડાવનાર
योधसमाज પુ (योध પુ. યોદ્ધો, समाज પુ ટોળુ) યોદ્ધાઓનુ ટોળુ, સૈન્ય
यौवन ન. જુવાની

र

रक्त ન રુધિર, લોહી
रङ्ग પુ મોટો સમારભ થવાની જગા, નાટકસ્થળ, રગભૂમિ, સભા
रङ्गागत પુ સ્ત્રી ન સભામા આવેલુ, રગમડપમા આવેલુ
रच् वि જોડે, રચવુ, કરવુ
रज्जु સ્ત્રી દોરડુ
रण પુ ન લડાઈ, લડાઈ કરવાની જગા, યુદ્ધભૂમિ
रति સ્ત્રી પ્રીતિ
रध् ૪ ગ પરસ્મૈ૦
रभस् પુ ઉતાવળ,
रम् ૧ ` ૦ ઉ
वि +
रम्य

रश्मिवत् પુ (रश्मि પુ. કિરણ) સૂર્ય
रस् ૧ ગ. પરસ્મૈ૦ બૂમ પાડવી
रह् ૧૦ ગ છોડવુ
रहस् ન ગુપ્તપણુ, એકાતપણુ, છૂપી વાત; ક્રિ. વિ છૂપી રીતિ, ગુપ્તપણે
रहित પુ સ્ત્રી ન વિનાનુ
रा ૨ ગ પરસ્મૈ૦ આપવુ
राघव પુ. રઘુનો વશજ
राज् ૧ ગ પરસ્મૈ૦ ને આત્મને૦ वि જોડે, પ્રકાશવુ
राजक ન રાજસમૂહ, સઘળા રાજાઓ
राजकुल ન (राजन् પુ અને कुल ન ઘર, મહેલ) રાજમહેલ
राजसूय પુ એક જાતનો યજ્ઞ છે, એ રાજાઓ કરે છે
राध् आ જોડે, પ્રેરક, આરાધના કરવી, સતુષ્ટ કરવુ
रामभार्या સ્ત્રી રામની સ્ત્રી
रामादि પુ (राम વિશેષ નામ છે, અને आदि આરભ) રામ વગેરે, રામ અને બીજા પુરુષો
રાજ્ય, પ્રજા
, સપત્તિ
ૈમૈ૦ ને આત્મને૦

यूप પુ યજ્ઞકર્મમા પશુ બાંધવાનો ખીલો
यूरोपीय પુ સ્ત્રી ન. યૂરોપ ખંડને લગતુ
योजितवत् युज्‌નુ પ્રેરક કર્તરિ ભૂ કૃ જોડાવનાર
योधसमाज પુ (योध પુ યોદ્ધો, समाज પુ ટોળુ) યોદ્ધાઓનું ટોળુ, સૈન્ય
यौवन ન. જુવાની

र

रक्त ન રુધિર, લોહી
रङ्ग પુ મોટો સમારભ થવાની જગા, નાટકસ્થળ, રંગભૂમિ, સભા
रङ्गागत પુ સ્ત્રી ન સભામા આવેલુ, રગમડપમા આવેલુ
रच् वि જોડે, રચવુ, કરવુ
रज्जु સ્ત્રી દોરડુ
रण પુ ન લડાઈ, લડાઈ કરવાની જગા, યુદ્ધભૂમિ
रति સ્ત્રી પ્રીતિ
रध् ૪ ગ પરસ્મૈ૦ ઈજા કરવી
रभस् પુ ઉતાવળ, અવિચારીપણુ
रम् ૧ ગ પરસ્મૈ૦ उप જોડે, મરવુ, वि + रम् અટકવુ
रम्य પુ સ્ત્રી ન રમણીય
रश्मिवत् પુ. (रश्मि પુ. કિરણ) સૂર્ય
रस् ૧ ગ. પરસ્મૈ૦ બૂમ પાડવી
रह् ૧૦ ગ છોડવુ
रहस् ન ગુપ્તપણુ, એકાતપણુ, છૂપી વાત, ક્રિ. વિ. છૂપી રીતે, ગુપ્તપણે
रहित પુ સ્ત્રી. ન વિનાનુ
रा ૨ ગ પરસ્મૈ૦ આપવુ
राघव પુ રઘુનો વશજ
राज् ૧ ગ પરસ્મૈ૦ ને આત્મને૦ वि જોડે, પ્રકાશવુ
राजक ન રાજસમૂહ, સઘળા રાજાઓ
राजकुल ન (राजन् પુ અને कुल ન. ઘર, મહેલ) રાજમહેલ
राजसूय પુ એક જાતનો યજ્ઞ છે, એ રાજાઓ કરે છે
राध् आ જોડે, પ્રેરક, આરાધના કરવી, સતુષ્ટ કરવુ
रामभार्या સ્ત્રી રામની સ્ત્રી
रामादि પુ (राम વિશેષ નામ છે, અને आदि આરભ) રામ વગેરે, રામ અને બીજા પુરુષો
राष्ट्र ન રાજ્ય, પ્રજા
रिक्थ ન દ્રવ્ય, સપત્તિ
रिच् ૭ ગ પરસ્મૈ૦ ને આત્મને૦ ખાલી કરવુ

ली ૯ ગ. પરસ્મૈ૦ પીગળવુ, લીન થવુ, वि + ली પીગળવુ
लीन लीनु ભૂ કૃ. ગુપ્ત થયેલુ, છૂપુ થયેલુ
लुठ् ૧ ગ આત્મને૦ જમીન ઉપર આળોટવુ
लुप् ૪ ગ પરસ્મૈ૦ નાશ પામવુ, ગુપ્ત થવુ, અદૃષ્ટ થવું, અલોપ થવુ
लुप् ૬ ગ પરસ્મૈ૦ ને આત્મને૦ લઈ લેવુ, ચોરવુ, લૂટવુ, છીનવી લેવુ
लुब्धक પુ શિકારી, પારધી
लू ૯ ગ પરસ્મૈ૦ ને આત્મને૦ કાપવુ, કાપી નાખવુ
लेखा સ્ત્રી લીટી
लोक् ૧ ગ આત્મને૦ અને ૧૦ ગ अव જોડે, જોવુ, અવલોકન કરવુ
लोकत्रयपति પુ (त्रय ન ત્રણ વસ્તુનો સમૂહ, पति પુ ધણી) ત્રણ લોક, એટલે પૃથ્વી, સ્વર્ગ અને પાતાળનો ધણી.
लोकवाद પુ લોકોની નિંદા
लोकान्तरम्
लोकान्तर
लोकापवाद
નિંદા, દુષ્કી
ન. આપ
लोमन् ન. વાળ
लोमश પુ ઋષિનુ નામ છે
लोल પુ સ્ત્રી. ન ચચળ, ચપળ, અસ્થિર
लोहबन्ध પુ (लोह પુ ન લોઢુ, बन्ध પુ બેડી) લોઢાની બેડી

व

वङ्ग પુ (બ. વ મા વપરાય છે.) એક દેશનુ અથવા તે દેશના લોકનુ નામ છે
वच् आशिषम् જોડે, આશીર્વાદ દેવો
वच् प्रति જોડે, જવાબ દેવો, પ્રત્યુત્તર દેવો, પ્રતિવચન આપવુ
वज्र પુ. ન વજ્જર, ઘણો કઠણ પથ્થર
वञ्च् ૧૦ ગ આત્મને૦ ઠગવુ
वटवृक्ष પુ વડનુ ઝાડ
वडवानल પુ વડવાગ્નિ, એ સમુદ્રમા રહે છે એમ કલ્પેલુ છે
वणिग्जन પુ (वणिज् પુ વાણિયો) [વેપારી
वत्सतरी સ્ત્રી વાછરડી
वत्सा સ્ત્રી વહાલી, છોકરી
वधक्रम પુ મારવાની રીત
પુ (वध મારવુ તે અને પુ થાભલો) ફાસી દેવાનુ

ली ૯ ગ પરસ્મૈ૦ પીગળવુ, લીન થવુ, वि + ली પીગળવુ
लीन लीनु ભૂ. કૃ. ગુપ્ત થયેલુ, છૂપુ થયેલુ
लुठ् ૧ ગ આત્મને૦ જમીન ઉપર આળોટવુ
लुप् ૪ ગ પરસ્મૈ૦ નાશ પામવુ, ગુપ્ત થવુ, અદૃષ્ટ થવુ, અલોપ થવુ
लुप् ૬ ગ પરસ્મૈ૦ ને આત્મને૦ લઈ લેવુ, ચોરવુ, લૂટવુ, છીનવી લેવુ
लुब्धक પુ શિકારી, પારધી
लू ૯ ગ પરસ્મૈ૦ ને આત્મને૦ કાપવુ, કાપી નાખવુ
लेखा સ્ત્રી લીટી
लोक् ૧ ગ આત્મને૦ અને ૧૦ ગ अव જોડે, જોવુ, અવલોકન કરવુ
लोकत्रयपति પુ (त्रय ન ત્રણ વસ્તુનો સમૂહ, पति પુ ધણી) ત્રણ લોક, એટલે પૃથ્વી, સ્વર્ગ અને પાતાળનો ધણી
लोकवाद પુ લોકોની નિંદા
लोकान्तरम् ન. (अन्यो लोक लोकान्तरम्) બીજી દુનિયા
लोकापवाद પુ લોકોએ કરેલી નિંદા, દુષ્કીર્તિ
लोचन ન આખ, નેત્ર
लोमन् ન. વાળ
लोमश પુ ઋષિનુ નામ છે
लोल પુ સ્ત્રી. ન ચચળ, ચપળ, અસ્થિર
लोहबन्ध પુ. (लोह પુ. ન લોઢુ, बन्ध પુ. બેડી) લોઢાની બેડી

व

वङ्गा પુ (બ. વ મા વપરાય છે) એક દેશનુ અથવા તે દેશના લોકનુ નામ છે
वच् आशिषम् જોડે, આશીર્વાદ દેવો
वच् प्रति જોડે, જવાબ દેવો, પ્રત્યુત્તર દેવો, પ્રતિવચન આપવુ
वज्र પુ. ન વજ્જર, ઘણો કઠણ પથ્થર
वञ्च् ૧૦ ગ. આત્મને૦ ઠગવુ
वटवृक्ष પુ વડનુ ઝાડ
वडवानल પુ વડવાગ્નિ, એ સમુદ્રમા રહે છે એમ કલ્પેલુ છે
वणिग्जन પુ. (वणिज् પુ વાણિયો) [વેપારી
वत्सतरी સ્ત્રી વાછરડી
वत्सा સ્ત્રી વહાલી, છોકરી
वधक्रम પુ. મારવાની રીત
वधस्तम्भ પુ (वध મારવુ તે અને स्तम्भ પુ થાભલો) ફાસી દેવાનુ લાકડુ

ली ૯ ગ પરસ્મૈ૦ પીગળવુ, લીન થવુ, वि + ली પીગળવુ

लीन लीनુ ભૂ. કૃ. ગુપ્ત થયેલુ, છૂપુ થયેલુ

लुठ् ૧ ગ આત્મને૦ જમીન ઉપર આળોટવુ

लुप् ૪ ગ પરસ્મૈ૦ નાશ પામવુ, ગુપ્ત થવુ, અદષ્ટ થવુ, અલોપ થવુ

लुप् ૬ ગ પરસ્મૈ૦ ને આત્મને૦ લઈ લેવુ, ચોરવુ, લૂટવુ, છીનવી લેવુ

लुब्धक પુ શિકારી, પારધી

लू ૯ ગ પરસ્મૈ૦ ને આત્મને૦ કાપવુ, કાપી નાખવુ

लेखा સ્રી લીટી

लोक् ૧ ગ આત્મને૦ અને ૧૦ ગ अव જોડે, જોવુ, અવલોકન કરવુ.

लोकत्रयपति પુ (त्रय ન ત્રણ વસ્તુનો સમૂહ, पति પુ ધણી) ત્રણ લોક, એટલે પૃથ્વી, સ્વર્ગ અને પાતાળનો ધણી

लोकवाद પુ લોકોની નિંદા

लोकान्तरम् ન (अन्यो लोक लोकान्तरम्) બીજી દુનિયા

लोकापवाद પુ લોકોએ કરેલી નિંદા, દુષ્કીર્તિ

लोचन ન આખ, નેત્ર

लोमन् ન. વાળ

लोमश પુ ઋષિનુ નામ છે

लोल પુ. સ્રી. ન. ચચળ, ચપળ, અસ્થિર

लोहबन्ध પુ (लोह પુ. ન. લોઢુ, बन्ध પુ બેડી) લોઢાની બેડી

व

वङ्गा પુ (બ. વ.મા વપરાય છે.) એક દેશનુ અથવા તે દેશના લોકનુ નામ છે

वच् आशिषम् જોડે, આશીર્વાદ દેવો

वच् प्रति જોડે, જવાબ દેવો, પ્રત્યુત્તર દેવો, પ્રતિવચન આપવુ

वज्र પુ. ન વજ્જર, ઘણો કઠણ પથ્થર

वञ्च् ૧૦ ગ. આત્મને૦ ઠગવુ

वटवृक्ष પુ વડનુ ઝાડ

वडवानल પુ. વડવાગ્નિ, એ સમુદ્રમા રહે છે એમ કલ્પેલુ છે

वणिग्जन પુ (वणिज् પુ વાણિયો) [વેપારી

वत्सतरी સ્રી. વાછરડી

वत्सा સ્રી વહાલી, છોકરી

वधक्रम પુ. મારવાની રીત

वधस्तम्भ પુ (वध મારવુ તે અને स्तम्भ પુ. થાભલો) ફાસી દેવાનુ લાકડુ

ली ૯ ગ. પરસ્મૈ૦ પીગળવુ, લીન થવુ; वि + ली પીગળવુ

लीन लीनु ભૂ. કૃ ગુપ્ત થયેલુ, છૂપુ થયેલુ

लुठ् ૧ ગ આત્મને૦ જમીન ઉપર આળોટવું

लुप् ૪ ગ. પરસ્મૈ૦ નાશ પામવુ, ગુપ્ત થવુ, અદૃષ્ટ થવુ, અલોપ થવુ

लुप् ૬ ગ પરસ્મૈ૦ ને આત્મને૦ લઈ લેવુ ચોરવુ લૂટવુ, છીનવી લેવુ

लुब्धक પુ શિકારી, પારધી

लू ૯ ગ પરસ્મૈ૦ ને આત્મને૦ કાપવુ, કાપી નાખવુ

लेखा સ્ત્રી લીટી

लोक् ૧ ગ આત્મને૦ અને ૧૦ ગ अव જોડે, જોવુ, અવલોકન કરવુ

लोकत्रयपति પુ (त्रय ન ત્રણ વસ્તુનો સમૂહ, पति પુ ધણી) ત્રણ લોક, એટલે પૃથ્વી, સ્વર્ગ અને પાતાળનો ધણી

लोकवाद પુ લોકોની નિંદા

लोकान्तरम् ન. (अन्यो लोक लोकान्तरम्) બીજી દુનિયા

लोकापवाद પુ લોકોએ કરેલી નિંદા, દુષ્કીર્તિ

लोचन ન આખ, નેત્ર

लोमन् ન. વાળ

लोमश પુ ઋષિનુ નામ છે

लोल પુ સ્ત્રી. ન ચચળ, ચપળ, અસ્થિર

लोहबन्ध પુ (लोह પુ ન લોઢુ, बन्ध પુ બેડી) લોઢાની બેડી

व

वङ्गा પુ (બ. વ.મા વપરાય છે.) એક દેશનુ અથવા તે દેશના લોકનુ નામ છે

वच् आशिषम् જોડે, આશીર્વાદ દેવો

वच् प्रति જોડે, જવાબ દેવો, પ્રત્યુત્તર દેવો પ્રતિવચન આપવુ

वज्र પુ. ન વજ્જર, ઘણો કઠણ પથ્થર

वञ्च् ૧૦ ગ આત્મને૦ ઠગવુ

वटवृक्ष પુ વડનુ ઝાડ

वडवानल પુ. વડવાગ્નિ, એ સમુદ્રમા રહે છે એમ કલ્પેલુ છે

वणिग्जन પુ (वणिज् પુ વાણિયો) વેપારી

वत्सतरी સ્ત્રી વાછરડી

वत्सा સ્ત્રી વહાલી છોકરી

वधक्रम પુ મારવાની રીત

वधस्तम्भ પુ (वध મારવુ તે અને स्तम्भ પુ. થાભલો) ફાસી દેવાનુ લાકડુ

वन् ८ ग आत्मने० માગવુ

वन्दितव्य वन्द् નુ વિધ્યર્થ કૃ નમસ્કાર કરવાને યોગ્ય

वन्य પુ. સ્ત્રી. ન વનમા ઊપજેલુ, વનમા રહેતુ

वप् ૧ ગ. પરસ્મૈ०, આત્મને० કાતરવુ, કાપવુ, વાવવુ, निर् + वप् બળિદાન આપવુ, અર્પણ કરવુ.

वपुस् ન શરીર

वम् ૧ ગ પરસ્મૈ० વમન કરવુ, ઊલટી થવી

वर् ૧૦ ગ આત્મને० પસદ કરવુ

वरुण પુ પાણી અથવા સમુદ્રનો દેવ, જલદેવ

वर्मन् ન બખતર, કવચ

वर्षण ન વરસવુ તે, વૃષ્ટિ

वर्षाभू પુ દેડકો

वल् ૧ ગ આત્મને० વાળવુ

वल्मीक પુ ન કીડીઓએ રહેવાને માટે કરેલી ટેકરી

वश् ૨ ગ. પરસ્મૈ० ઇચ્છવુ, પ્રકાશવુ

वषट्कार પુ અગ્નિમા અગ્નિદેવને નાખવાની વખતે वौषट् શબ્દનુ ઉચ્ચારણ, એને દેવતા ગમે છે.

वस् ૨ ગ. આત્મને० પહેરવુ, नि + वस् પ્રેરક, પોશાક પહેરવો.

वसन ન. કપડુ, લૂગડુ

वसन्तसेनाघातक પુ. (वसन्तसेना સ્ત્રી સ્ત્રીનુ નામ છે, અને घातक પુ નાશ કરનાર) વસતસેનાનો મારનાર

वसा સ્ત્રી. ચરબી

वसुधा સ્ત્રી. પૃથ્વી

वस्तुजात ન (वस्तु ન અને जात ન સમૂહ) વસ્તુનો સમહ

वह् ૧ ગ પરસ્મૈ० ને આત્મને० આ જોડે, લાવવુ

वह्नि પુ. અગ્નિ

वा ૨ ગ પરસ્મૈ० વાવુ

वाच्यता સ્ત્રી નિંદના, ઠપકો દેવાલાયકપણુ

वापय वा નો પ્રેરક ભેદ, निर् જોડે, હોલવવુ, બૂઝવવુ

वारंवारम् ક્રિ. વિ. વારંવાર

वारिद પુ મેઘ, જલદ, (પાણી આપનાર) વાદળુ

वालिपुत्र પુ વાલિનો છોકરો, વાનરોમા મુખ્ય

वाल्मीकि પુ ઋષિનુ નામ છે

वानर પુ ન. [illegible], [illegible]

वामन પુ ઠીંગુ

वासिष्ठ પુ. વસિષ્ઠનો વશજ

विकच પુ સ્ત્રી. ન ખીલેલુ, પ્રફુલ્લિત, વિકસેલુ

विक्रान्त પુ સ્ત્રી ન પરાક્રમી, શૌર્યવાન

विचार्यमाण (वि પૂર્વક चर् જવુ નુ પ્રેરક કર્મણિ વર્તમાન કૃ.) વિચારાતુ

विचित्र પુ. સ્ત્રી ન. અદ્દ્ભુત, નવાઈ જેવુ

विच्छ् ૧ ગ પરસ્મૈ૦ જવુ, પાસે જવુ

विज् ૬ ગ આત્મને૦ અને ૭ ગ. પરસ્મૈ૦ उद् જોડે, કાપવુ, બીવુ, કટાળવુ

विज् ૩ ગ પરસ્મૈ૦ અને આત્મને૦ જુદુ પાડવુ, वि + विज् ભિન્ન કરવુ

विडम्ब् ૧૦ ગ મચાડવુ, મશ્કરી કરવી

वित्तवत् પુ સ્ત્રી ન પૈસાવાળુ

वितृष्ण પુ સ્ત્રી ન (वि વિના અને तृष्णा સ્ત્રી ઈચ્છા, તરસ) ઇચ્છારહિત

विद् ૨ ગ પરસ્મૈ૦ જાણવુ

विद् ૭ ગ આત્મને૦ વિચાર કરવો, તકરાર કરવી

विद् પ્રેરક नि જોડે, આપવા માડવુ, અર્પણ કરવુ, ખબર કરવી

विदर्भ પુ (બ. વ. મા વપરાય છે) દેશનુ નામ છે, વરાડ પ્રાંત.

विदेशगमन ન (विदेश પુ પરદેશ) પરદેશ જવુ તે

विदेह પુ. દેશનુ નામ છે. (બ. વ. મા વપરાય છે)

विद्ध व्यध् નુ કર્મણિ ભૂ કૃ વીધેલુ, ઘાયલ થયેલુ

विद्या સ્ત્રી વિદ્યા

विद्वस विद् 'જાણવુ' નુ વર્તમાન કૃ જાણતુ, જાણનાર

विद्विष् પુ શત્રુ

विधातृ પુ સરજનહાર, સૃષ્ટિકર્તા બ્રહ્મદેવ, દૈવ

विनष्ट वि + नश् નુ ભૂ કૃ નાશ પામેલુ

विपाश પુ. બધન, પાશ

विपिन ન વન

विप्र પુ બ્રાહ્મણ

विबुध પુ દેવ

विमर्द પુ નાશ

विभाण्डक પુ ઋષિનુ નામ છે

विभूति સ્ત્રી સપત્તિ, ઉદય, પ્રભાવ, મહત્ત્વ

विमतिता સ્ત્રી. બુદ્ધિનો અભાવ

विमुख પુ. સ્ત્રી ન. (જેનું મો ફેરવેલું છે તે) આડા મુખવાળો, प्रतिकूल

विरहित પુ સ્ત્રી ન. જુદુ પાડેલુ

विरोध પુ સામાપણુ, ઊલટાપણું, अविरोध પુ. મળતાપણુ

विलसित ન. ક્રીડા, ખેલ, વિલાસ

विलुप्त वि + लुप् નુ ભૂ કૃ., નાશ પામેલુ

विवाहविधि પુ (विवाह પુ. લગ્ન અને विधि પુ क्रिया) લગ્નક્રિયા

विविध પુ સ્ત્રી ન જુદા જુદા પ્રકારનું

विश् सम् + आ જોડે, પ્રવેશ કરવો, દાખલ થવુ

विश् પુ હિંદુઓના ચાર વર્ણો (બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર) મા ત્રીજો વર્ણ, સ્ત્રી. વૈશ્યન, લોકો

विशसितृ પુ કતલ કરનાર

विशिख પુ બાણ

विशिष्ट પુ સ્ત્રી ન આબરૂદાર (મણુગો)

विश्रुत પુ સ્ત્રી ન (वि + श्रु नु कर्मणि ભૂ. કૃ.) વખણાયેલુ, પ્રખ્યાત

विश्वतस् ક્રિ. વિ સર્વ દિશાએ

विश्वनाथ પુ જગન્નાથ, ઈશ્વર

विश्वपा પુ. સર્વનો રક્ષક, ઈશ્વર

विश्ववाह् પુ. જગતનો રક્ષક અથવા આશ્રય

विश्वसनीयता સ્ત્રી વિશ્વાસ ઉત્પન્ન કરે એવી શક્તિ

विश्वसृज् પુ. સ્રષ્ટા, બ્રહ્મદેવ

विश्वावसु પુ. ગંધર્વનુ નામ છે.

विश्वेदेवा પુ (બ વ મા વપરાય છે) સર્વે દેવો

विष् ૩ ગ પરસ્મૈ૦ ને આત્મને૦ ચારે તરફ ફરી વળવુ, ઘેરી લેવું

विषय પુ ઇન્દ્રિયસુખ આપનાર પદાર્થો

विषाण પુ ન શિંગડુ

विष्टपहारिन् પુ દેવપુરુષોને સુખ આપનાર વિષ્ણુ

विष्णुशर्मन् પુ વિશેષ નામ છે.

विस्तरत ક્રિ વિ વિસ્તારથી, તપસીલવાર

विस्तार પુ ફેલાવો

विस्मय પુ અચંબો, આશ્ચર્ય

विहत પુ સ્ત્રી. ન વિઘ્નિત, જેમા અડચણ આવેલી હોય એવું

विहाय (वि પૂર્વક हा 'ત્યાગ કરવો' નુ અવ્યય ભૂ કૃ) ત્યાગ કરીને, તજીને

विहित वि + धा નુ કર્મણિ ભૂ. કૃ શાસ્ત્રમા વિધાન કરેલુ, ધર્મશાસ્ત્રમા કહેલુ, શાસ્ત્રનિર્દિષ્ટ

विहीन પુ સ્ત્રી ન વિનાનુ, વિરહિત

विह्वल પુ સ્ત્રી. ન. ગભરાયેલુ, બેબાકળુ થયેલુ, પીડિત

वीररस પુ યુદ્ધોત્સાહ, શૃગારાદિ નવ રસમાનો એક

वीरवरुथिनी સ્ત્રી (वरुथिनी સ્ત્રી લશ્કર, સેના) વીરોની અથવા યોદ્ધાઓની સેના

वुवूर्षु પુ સ્ત્રી ન વરવાને ઇચ્છનાર

वृ ૫ ગ પરસ્મૈ૦, આત્મને૦ ઢાકવુ, अप + आ + वृ ઉઘાડવુ, आ + वृ કબજામા રાખવુ, દાબવુ, वि + वृ સમજાવવુ, વિવરણુ કરવુ, सम् + वृ બધ કરવુ

वृ ૧૦ ગ नि જોડે, સામા થવુ, પ્રતિબધ કરવો, કોઈપણ વાતની વિરુદ્ધ અથવા તે ન કરવા સમજાવવુ

वृक्षमूल ન (वृक्ष પુ ઝાડ, અને मूल ન મૂળિયુ) ઝાડનુ મૂળ

वृज् ૧ ગ અને ૭ ગ પરસ્મૈ૦, ૨ ગ આત્મને૦ અને ૧૦ ગ દૂર રહેવુ

वृजिन પુ દુષ્ટ મનુષ્ય

वृत् अति જોડે, જતા રહેવુ, आ+वृत् વીટળાવુ, પાછા ફરવુ

वृत् प्र જોડે (પ્રેરક ભેદમાં), પ્રવર્તાવવુ, દાખલ કરવુ, ચાલતુ કરવુ

वृत्त ન બનાવ

वृत्तान्त પુ. બનાવ, હેવાલ, ઇતિહાસ

वृत्तान्तश्रवण ન (वृत्तान्त, श्रवण ન સાભળવુ તે) ઇતિહાસ અથવા બનેલી વાત સાભળવી તે

वृत्ति સ્ત્રી. આજીવિકા, ગુજરાન

वृत्रहन् પુ वृत्रનો મારનાર, ઇન્દ્ર

वृथा ક્રિ વિ ફોગટ, વ્યર્થ

वृद्ध પુ સ્ત્રી ન. ઘરડુ

वृद्धि સ્ત્રી ઉદય

वृश्चिक પુ. વીંછુ

वृष् ૧ ગ પરસ્મૈ૦ વરસાવવુ, વૃષ્ટિ કરવી, રેડવુ, ધાર પાડવી

वृषल પુ શૂદ્ર, પાપી, વટી ગયેલું માણુસ

वृष्टि સ્ત્રી. વરસાદ

वॄ ૯ ગ પરસ્મૈ૦ આત્મને૦ વરવુ, પસદ કરવુ

वेग પુ ઝડપ, વેગ, ગતિ

वेणि–वेणी સ્ત્રી. ગૂથેલા વાળ, કબરી

वेणु પુ. વાંસ
वेदना સ્ત્રી દુઃખ, પીડા
वेश } પુ પોષાક
वेष }
वै અ. પાદપૂરણાર્થક
वैक्लव्य ન વેદના, પીડા
वैदग्ध्य ન ચતુરાઈ
वैदिक પુ સ્ત્રી ન વેદ સંબંધી
वैधस પુ સ્ત્રી વેધસનો પુત્ર
वैयाकरण પુ વ્યાકરણ જાણનાર
वैषम्य ન. સંકટ, વિપત્તિ
व्यक्त वि + अञ्ज् નુ ભૂ કૃ ખુલ્લું, સ્પષ્ટ, ઉઘાડું
व्यतिरेक પુ. બાતલ મૂકવું તે, અભાવ
व्यथित व्यथ् નુ ભૂ કૃ પીડિત
व्यध् ૪ ગ પરસ્મૈ૦ ભોંકવું, વીંધવું, ઘાયલ કરવું
व्यय પુ ખરચ
व्याकरण ન વ્યાકરણ
व्याधित પુ સ્ત્રી ન માંદુ, રોગી
व्याल પુ ગાંડો હાથી
व्यास પુ મહાભારતનો પ્રસિદ્ધ રચનાર, ઋષિનું નામ છે.
व्रतस्थि પુ સ્ત્રી ન જેને વ્રત અથવા નિયમો આચરવાની ટેવ હોય તે
व्रश्च् ૬ ગ. પરસ્મૈ૦ કાપણી કરવી, ફાડવું
व्रीडा સ્ત્રી લજ્જા, શરમ

श

शंस् ૧ ગ આત્મને૦ आ જોડે, આશા રાખવી, ઉમેદ રાખવી
शक् ૫ ગ પરસ્મૈ૦ શકવું, શક્તિમાન થવું
शकट પુ. ન ગાડું
शकन् ન છાણ
शकुन्तला સ્ત્રી. દુષ્યંત રાજાની સ્ત્રી
शक्य પુ. સ્ત્રી ન બની શકે એવું
शक्र પુ ઇન્દ્રનું નામ છે.
शक्रजित् પુ શક્ર અથવા ઇન્દ્રનો જીતનાર, રાવણનો પુત્ર
शङ्खध्मा પુ શંખ વગાડનાર
शठ् ૧૦ ગ પરસ્મૈ૦ ઠગવું
शचीपति પુ (शची એટલે ઇન્દ્રાણી) ઇન્દ્ર
शतायुस् પુ સ્ત્રી ન. સો વર્ષ જીવનાર
शत्रुतस् ક્રિ વિ શત્રુથી
शद् ૧ ગ નાશ પામવું, ક્ષીણ થવું
शनैः ક્રિ વિ ધીમે ધીમે
शप् ૧ ગ પરસ્મૈ૦ ને આત્મને૦ શાપ દેવો, शप्त्वा અવ્યય ભૂ કૃ

शब्द પુ અવાજ, શબ્દ
शम् અ. સુખ, કલ્યાણ
शरणार्थिन् પુ સ્ત્રી ન આશ્રય શોધનાર
शरमण्डप પુ ન બાણોનો બનાવેલો માડવો
शराव પુ એક જાતનુ વાસણ છે
शरीरिन् પુ સ્ત્રી ન શરીરવાળુ, પુ મનુષ્ય, દેહધારી
शर्वरीश પુ (शर्वरी સ્ત્રી રાત્રી) રાત્રીનો સ્વામી, ચન્દ્ર
शश પુ સસલુ
शशाङ्क પુ ચન્દ્ર
शश्वत् ક્રિ વિ હમેશા
शस् ૧ ગ પરસ્મૈ૰ વિ જોડે, મારવુ, નાશ કરવો
शस्त्रविद्या સ્ત્રી (शस्त्र અને विद्या) લડાઈની વિદ્યા
शस्त्रसम्पात પુ (शस्त्र, सम्पात પુ પડવુ તે) શસ્ત્રપ્રહાર
शस्त्रास्त्र ન સર્વ પ્રકારના હથિયાર
शाक પુ શાક, ભાજીપાલો
शाप પુ શ્રાપ, શરાપ, શાપ
शावक પુ પશુનુ બચ્ચુ
शास ૨ ગ પરસ્મૈ૰ રાજ કરવુ, નિયમમા મૂકવુ, શિક્ષણ આપવુ
शास्त्रप्रतिषेध પુ (शास्त्र ન ધર્મશાસ્ત્ર અને प्रतिषेध પુ અટકાવ) ધર્મશાસ્ત્રમા કહેલો પ્રતિબધ
शिखिन् પુ મોર
शिरस् ન માથુ
शिरीष ન. એક જાતનુ પુષ્પ
शिलासम्घात પુ પથ્થરનો ઢગલો
शिष् ૭ ગ પરસ્મૈ૰ પૃથક્ કરવુ, वि + शिष् તપસીલવાર કહેવુ, વિશેષ કહેવુ
शी ૨ ગ આત્મને૰ સૂઈ રહેવુ, ઊંઘવુ, अति + शी ચઢિયાતા થવુ, પાછળ પાડવુ, જીતવુ
शीत પુ સ્ત્રી ન ઠડુ
शीतत्राण ન ટાઢથી રક્ષણ
शीतल પુ સ્ત્રી ન ઠડુ
शील ન. સુસ્વભાવ
शुक्ति સ્ત્રી મોતીની છીપ
शुचि પુ સ્ત્રી ન પવિત્ર
शुन पुच्छ પુ વિશેષ નામ છે
शुन शेप પુ વિશેષ નામ છે
शुनोलाङ्गूल પુ વિશેષ નામ છે.
शुल्क પુ ન કન્યાના માબાપને જે પૈસા આપેલા હોય તે (અસલ તે પૈસા કન્યાની કિંમત તરીકે આપવામા આવતા હતા.)

शुश्रूषा સ્ત્રી સેવા
शुष्मिण પુ. સ્ત્રી ન શક્તિમાન
शून्य પુ સ્ત્રી. ન ખાલી, રહીત
शून्यमुखी સ્ત્રી. સૂના મોંવાળી, ફીકા મોવાળી, ઝખવાણી પડેલી
शूलिन् પુ શિવનુ નામ છે
शृङ्ग ન શિંગડુ
शॄ વિ જોડે, કરમાવુ (કર્મણિ પ્રયોગમા)
शेष પુ ન બાકીનુ, બીજા બધા
शैव्य પુ. ગજાનુ નામ છે
शोकविकल પુ સ્ત્રી ન શોકથી વિહ્વલ, શોકપીડિત
श्याम પુ સ્ત્રી ન. કાળુ, નીલ
श्रम પુ થાક
श्रा ? ગ પરસ્મૈ૦ ગધવુ
श्रान्त श्रम्નુ ભ કૃ થાકી ગયેલુ
श्रावण પુ. શ્રાવણ મહિનો
श्रि ૧ ગ પરસ્મૈ૦, આત્મને૦ आ જોડે, વળગવુ, આશ્રય લેવો, सम्+ श्रि આશ્રય લેવો, આધાર રાખવો
श्री ૯ ગ પરસ્મૈ૦, આત્મને૦ ગધવુ
श्री સ્ત્રી ધન, લક્ષ્મી
श्रीहरि પુ વિષ્ણુનુ નામ છે
श्रु ૫ ગ. પરસ્મૈ૦ સાંભળવુ
श्रुतिमनोहर પુ સ્ત્રી. ન (श्रुति સ્ત્રી કર્ણ, કાન, અને मनोहर પુ. સ્ત્રી ન મોહક) કાનને મોહ પમાડનારુ
श्रेणि–णी સ્ત્રી. હાર
श्रेमन् પુ. શોભા
श्रोत्र ન કાન
श्रोत्रद्वय ન. બે કાન
श्वकार्य ન આવતી કાલનું કર્તવ્ય
श्वन् પુ કૂતરો
श्वस् ૨ ગ પરસ્મૈ૦ શ્વાસ લેવો, नि+श्वस् શ્વાસ લેવો, वि+श्वस् વિશ્વાસ રાખવો, सम्+आ+श्वस દિલાસો આપવો, ધૈર્ય ધરવુ
श्वापद પુ શિકારી પશુ, પશુ

स

सख्यातीत પુ સ્ત્રી ન (सख्या સ્ત્રી સખ્યા, अतीत પુ સ્ત્રી ન બહાર ગયેલુ) અસખ્ય
सगत सम्+गम्નુ ભૂ કૃ એકઠું થયેલુ
सग्राम પુ યુદ્ધ
सजय પુ વિશેષ નામ છે
सतुष्ट सम्+तुष्નુ ભૂ કૃ ખુશ થયેલુ મતોષ પામેલુ
सतोर પુ નાક
सध्या સ્ત્રી સાજ, સંધ્યા, સંધ્યાકાળ (દરરોજ અને સવારે સંધ્યાકાળે બ્રાહ્મણો અને બીજાઓ કરે

આત્મશો ઈશ્વરપ્રાર્થના [સધ્યા] કરે છે તે)

सनाह पु કવચ

सपर्क पु સબધ

सपादन न મેળવવુ તે

सप्रदाय पु રિવાજ, પરપરાથી ચાલતી રીત, શિરસ્તો

सभव पु સભવ, બની શકે એવી સ્થિતિ, કલ્પના

सभावित सम् + भू नु प्रेरक कर्मणि भू कृ ધારેલુ, બની શકે એવુ, ધારેલુ

सभ्रमविधि पु પરોણાગત, પરોણો આવે ત્યારે તેને આદરસત્કાર કરવાનો ગભરાટ

समोहन न એક અદ્ભુત અસ્ત્રનુ નામ છે

सयम पु કબજો

सयमिन् पु જેણે ઇન્દ્રિયો વશ કરી છે એવો સાધુ પુરુષ, યતિ

सवत्सर पु વર્ષ

सवर्त पु રોગનુ નામ છે.

सवर्तक पु સમુદ્રમા રહેનાર એક અગ્નિનુ નામ છે

सवास पु. એકત્ર રહેવુ તે, મળતા

ससर्गमुक्ति स्त्री સસર્ગ અથવા સબધ છોડી દેવો તે

ससार पु. દુનિયા, પ્રપચ

ससारसुख न. (ससार पु સસાર, દુનિયાની સ્થિતિ, सुख न સુખ, ઉપભોગ) સસારનો ઉપભોગ, દુનિયાની સ્થિતિનુ સુખ

ससृतिगर्ता स्त्री (ससृति स्त्री આ દુનિયા, સસાર, गर्ता स्त्री ખાડો) સસારરૂપી ખાડો

सस्मर्तव्य पु स्त्री न યાદ રાખવા લાયક

सकल पु स्त्री न. સર્વ

सकाश पु પાસુ, બાજુ, સમીપ

सक्रोध पु स्त्री न ક્રોધમા આવેલુ

सखि पु મિત્ર

सङ्ग पु સાસારિક પદાર્થોમા આસક્ત રહેવુ તે, સબધ

सच्चरणव्रत न (व्रत न વ્રત) સદાચરણરૂપી નિયમ

सज् १ ग परस्मै० વળગવુ, वि + अति + सज् [व्यतिषज्] એકત્ર કરવુ, सम् + आ + सज् ચોટવુ, જોડાવુ

सत्कृति स्त्री સારુ કૃત્ય, પુણ્યકૃતિ

सत्तम पु स्त्री. न. શ્રેષ્ઠ, ઉત્તમ

सत्त्वानुरूप पु. स्त्री. न. પોતાની શક્તિ અથવા મોટાઈને યોગ્ય

सत्पुरुष पु. સારો પુરુષ

सत्र न યજ્ઞનો સમારંભ; सत्रभूमि સ્ત્રી. યજ્ઞભૂમિ
सत्संगति સ્ત્રી સદ્‌ગુણીની સોબત
सद् (सीद्) ૧ ગ પરસ્મૈ૦ બેસવુ, आ જોડે, પાસે જવુ, प्र જોડે, પ્રસન્ન થવુ, सम्+आ જોડે, મેળવવુ, જડવુ
सद् प्र જોડે, (પ્રેરક ભેદમા) ખુશ કરવુ, પ્રસન્ન કરવુ
सदसत् પુ. સ્ત્રી. ન સારુ અને નઠારુ
सदाचार પુ (सत् પુ સ્ત્રી ન સારુ आचार પુ આચરણ, વર્તન) સદાચરણ, પુ. સ્ત્રી ન સદ્‌વર્તનવાળુ
सद्य ક્રિ વિ તરતજ, તત્કાળ, હાલમા
सनाथ પુ સ્ત્રી.ન. યુક્ત, વ્યાપ્ત, રક્ષિત
सपत्नी સ્ત્રી શોક (શોક્ય)
सभासद् પુ. સભામા બેસનાર, સભાસદ
समक्रिय પુ. સ્ત્રી ન (सम બરોબર અને क्रिया સ્ત્રી. કરવુ તે) જેનુ વર્તન સરખુ છે તે, સરખી કરણીવાળો, નિષ્પક્ષપાત
समन्तम् ક્રિ. વિ. આસપાસ
समन्तात् ક્રિ વિ આસપાસ
समन्वहम् ક્રિ વિ સત્ર અહિન, સત્ર પદીને
समस्त પુ સ્ત્રી. ન. બધુ
समाकुल પુ. સ્ત્રી ન. વ્યાપ્ત, પૂર્ણ
समागम પુ સોબત, સહવાસ
समान પુ સ્ત્રી ન સરખુ
समारोपित सम+आ+रुह्‌નુ પ્રેરક કર્મણિ ભૂ કૃ, મૂકેલુ
समिध् સ્ત્રી ઉદુંબર જેવા કોઈપણ પવિત્ર ઝાડની હોમાગ્નિમા નાખવાની નાની ડાળીઓ
समीहित પુ સ્ત્રી. ન ઇચ્છેલુ, ઇચ્છેલી વસ્તુ
समुद्यम પુ. ઉદ્યોગ
समुपारूढ પુ સ્ત્રી. ન ચઢેલુ
समुपाहृत (सम्+उप+आ જોડે, हृનુ કર્મણિ ભૂ કૃ) એકઠુ થયેલુ
सम्यक् ક્રિ વિ શુદ્ધ રીતે, સારી રીતે
सम्यच् પુ સ્ત્રી ન. સારુ
सम्राज् પુ મોટો રાજા, સાર્વભૌમ રાજા
सरणि-णी સ્ત્રી માર્ગ, રીતિ, વ્યવસ્થા
सरमा સ્ત્રી દેવશુનીનુ નામ છે, દેવોની કૂતરીનુ નામ છે
सरस्वती સ્ત્રી. નદીનુ નામ છે
सर्वत: ક્રિ. વિ. દરેક દિશાએ

सर्वभूतानि ન પ્ર અને દ્વિ બ. વ બધી સ્થાવર ચીજો, સર્વ પદાર્થો

सर्वविद् પુ સ્ત્રી ન. સઘળુ જાણનાર

सर्वस्व ન (सर्व સઘળુ અને स्व ન) સઘળુ વિત્ત, સઘળી સંપત્તિ

सर्वाभिप्रेतहेतु પુ (अभिप्रेत अभि+प्र+इ નુ કર્મણિ ભૂ. કૃ ઇચ્છેલુ) સર્વ ઇચ્છેલી ચીજોનુ કારણ

सलिल ન પાણી

सवितृ પુ સૂર્ય

सविस्मय પુ સ્ત્રી ન વિસ્મયયુક્ત, આશ્ચર્ય

सशोक પુ સ્ત્રી ન (स સાથે, शोक પુ શોક) શોકયુક્ત, દુઃખથી પીડિત

ससैनिक પુ સ્ત્રી ન સિપાઈ સાથે

सस्ज् ૧ ગ. પરસ્મૈ૦ તૈયાર થવુ, સન્નદ્ધ થવુ

सह् ૧ઉ જોડે શક્તિમાન થવુ, લાયક થવુ, યોગ્ય થવુ, સંભવ હોય એમ લાગવુ

सहस्र ન હજાર

सहस्रशः ક્રિ વિ. હજાર રીતે, હજારો કટકામાં

सहस्त्रा ક્રિ વિ હજાર

सहाय પુ. મદદગાર, સોબતી

सहिष्ठ પુ સ્ત્રી ન વિલક્ષણ, શક્તિમાન

साङ्ख्य ન સાંખ્યશાસ્ત્ર

सानाहुक પુ સ્ત્રી ન. જેણે કવચ પહેરેલુ છે તે

साक्षात् ક્રિ વિ પ્રત્યક્ષ

सागर પુ સમુદ્ર

साचिव्य ન પ્રધાનપણુ

सात्यहव्य પુ ગોત્રનુ નામ છે

साध् ૫ ગ પરસ્મૈ૦ સાધવુ, મેળવવુ, સિદ્ધ કરવું

साधारण પુ સ્ત્રી ન સાધારણ, મધ્યમ પંક્તિનુ

साधु ક્રિ વિ સારી રીતે

साधुवृत्त પુ સ્ત્રી ન (साधु પુ સ્ત્રી ન સારી, वृत्त ન વર્તણુક) સારી વર્તણૂકવાળુ

सामान्य પુ સ્ત્રી ન સાધારણ

सामिधेनी સ્ત્રી યજ્ઞનો અગ્નિ સળગાવતી વખતે બોલવામા આવતો મંત્ર

सायम् અ સાંજે

सार પુ શક્તિ, મુખ્ય અંગ

सारमेय પુ સરમાનો પુત્ર, કૂતરો

सार्धम् અ સાથે (તૃતીયાને યોગે વપરાય છે)

सार्वभौम પુ સ્ત્રી ન. સર્વ પૃથ્વીનો (રાજા)

सावधान પુ. સ્ત્રી ન (स અને अवधान ન. ધ્યાન) અવહિત, સાવધ, એકાગ્ર

सावित्री સ્ત્રી. ઋગ્વેદનો પવિત્ર મત્ર જેને સામાન્ય રીતે ગાયત્રી કહે છે, અને જે દરરોજ બધા બ્રાહ્મણો ભણે છે તે.

साश्चर्यचर्य પુ. સ્ત્રી ન. (બહુવ્રીહિ સમાસ) અદ્ભુત વર્તણૂકવાળુ

साहाय्य ન. મૈત્રી, મદદ

साहित्य ન અક્ષરવિદ્યા, નિબધ, વાઙમય

सिकता સ્ત્રી. રેતી

सिद्धि સ્ત્રી સપાદન કરવુ તે, કાર્યસાધન કરવુ તે

सिध् ૧ ગ પરસ્મૈ૦ શાસન કરવુ

सु ૫ ગ. પરસ્મૈ૦ ને આત્મને૦ સોમવેલનો રસ કાઢવો

सु ૧ ગ પરસ્મૈ૦ અને ૨ ગ પરસ્મૈ૦ प्र જોડે, પ્રસવ કરવો, જન્મ આપવો

सु (શબ્દોની પૂર્વે મૂકવામા આવે છે) સારુ, શોભન, સુંદર

सुग्रीव પુ. વાનરોમા મુખ્ય વાનરનું નામ. એ રામનો મદદગાર હતો.

सुत्यादिन ન. સોમયજ્ઞમા જે દિવસે સોમવેલીનો રસ પીએ છે તે દિવસ

सुधास्यन्दिन् પુ સ્ત્રી ન (सुधा સ્ત્રી અમૃત) જેમાથી અમૃત ટપકે તે

सुभद्रा સ્ત્રી અર્જુનની પત્ની

सुभिक्ष ન. અન્નની પુષ્કળતા, પુષ્કળ અન્ન હોવાપણુ, સુકાળ

सुरभि પુ. સ્ત્રી ન સુગધ

सुरालय પુ (सुर પુ દેવ, आलय પુ. સ્થાન) દેવનું સ્થાન, સ્વર્ગ

सुवर्णशत ન (सुवर्ण પુ સોનાનો સિક્કો અને शत ન સો.) સોનાના સો સિક્કા

सुविनीत પુ સ્ત્રી ન. નમ્ર

सुहृदयतम પુ સ્ત્રી ન જીવજાન, પ્યારામા પ્યારુ

सू ૨ ગ આત્મને૦ પ્રસવ કરવો, प्र + सू જન્મ આપવો

सू ૪ ગ આત્મને૦ प्र જોડે પ્રસવવુ, ઉત્પન્ન કરવુ

सृ ૬ ગ. પરસ્મૈ૦ પ્રેરણા કરવી, આગળ ધકેલવુ

सूक्ति સ્ત્રી. (सु સારી, उक्ति સ્ત્રી બોલી) સારી વાણી, [illegible], [illegible]

सूत्र् ૧૦ ગ પરસ્મૈ૦ સૂચવવું

सूत પું સારથિ

सूनृत પું સ્ત્રી ન મધુર, પ્રિય, સત્યપ્રિય

सूर्यवंश પું સૂર્યનો વંશ

सृ ૧ ગ. પરસ્મૈ૦ દોડવું

सृ (પ્રેરક) निर् જોડે, કાઢી મૂકવું

सृज् सम् જોડે, જોડવું, સમાગમ કરવો, उद् + सृज् ત્યાગ કરવો

सेनानिवेश પું લશ્કરની છાવણી

सेन्द्र પું સ્ત્રી ન ઇન્દ્ર સહિત

सेवन ન. ચાકરી કરવી તે, આશ્રય લેવો તે, આચરવું તે

सेवा સ્ત્રી ચાકરી

सो ૪ ગ પરસ્મૈ૦ પૂરું કરવું, અન્ત આણવો, નાશ કરવો, परि + अव + सो પરિણામ થવું, वि + अव + सो ઠરાવ કરવો, નિશ્ચય કરવો, પ્રયત્ન કરવો, કોશિશ કરવી

सोच्छ्वास પું સ્ત્રી ન સજીવ, શ્વાસ સહિત

सोपान ન પગથિયું, નિસરણી

सोमवंशविभूषण પું. સ્ત્રી. ન (सोम પું ચંદ્ર) ચંદ્રવંશનો અલંકાર, ચંદ્રવંશનો શોભાવનાર

सौम्य પું. સ્ત્રી ન. શાન્ત, નમ્ર, અનુગ્ર, મનોજ્ઞ

सौश्रवसि પું સુશ્રવસનો પુત્ર

सौराज्य ન સારું રાજ્ય

सौवर्ण પું સ્ત્રી ન સોનાનું બનેલું

स्खलत् વર્તમાન કૃદન્ત પડતું, ઠોકર ખાતું

स्खलित ન ભૂલચૂક

स्तन् ૧ ગ પરસ્મૈ૦ બૂમ પાડવી, ગર્જના કરવી

स्तन પું કુચ, થાન, કુચાગ્ર

स्तवक પું ઝૂમખું

स्तम्भ् ૧ ગ આત્મને૦ અને ૫ ગ પરસ્મૈ૦ અક્કડ અથવા નિશ્ચલ થવું, મગરૂબ થવું, ચોંટી જવું

स्तम्भ् ૯ ગ પરસ્મૈ૦ અટકાવવું, અક્કડ થવું, મગરૂબ થવું

स्तम्भ પું. થાંભલો

स्तु ૨ ગ પરસ્મૈ૦ આત્મને૦ વખાણવું; अभि + स्तु સ્તુતિ કરવી, સ્તવન કરવું, વખાણવું

स्तृ ૫ ગ પરસ્મૈ૦ ને આત્મને૦ ઢાંકવું, પાથરવું, વિખેરવું, सम् જોડે.

स्तॄ ૯ ગ. પરસ્મૈ૦ ને આત્મને૦ ઢાંકવું, आ + स्तॄ ઢાંકવું, પાથરવું, આસ્તરણ કરવું

स्त्री સ્ત્રી ભાર્યા, સ્ત્રી

स्था अव જોડે, રહેવું વસવું, સ્થિતિ કરવી, उप + स्था પાસે જવું.

स्थावरजङ्गम પુ. સ્ત્રી ન. (स्थावर પુ સ્ત્રી ન અચળ, સ્થિર, અને जङ्गम પુ. સ્ત્રી ન. ચર) ચરાચર

स्थित स्था નું ભૂ કૃ રહેલુ, વસતુ

स्थूलकेश પુ ઋષિનુ નામ છે

स्ना ૨ ગ પરસ્મૈ૦ નાહવુ

स्नायु સ્ત્રી સ્નાયુ

स्निह् ૪ ગ પરસ્મૈ૦ સ્નેહ રાખવો

स्नु ૨ ગ પરસ્મૈ૦ સ્રાવ થવો, પડવુ, ૫ડવુ,

स्नु પુ ન શિખર

स्पृहा સ્ત્રી ઇચ્છા

स्फुट ૬ ગ પરસ્મૈ૦ ફોડવુ, ભાગવુ, ફુટવુ, ફાટવુ

स्फुटितातिमुक्त ન. વિકસેલુ અતિમુક્તલતાનુ ફૂલ

स्मित ન મો મલકાવવુ તે

स्मृ वि જોડે, વિસરી જવુ, विस्मृत વિસારેલુ

स्यन्दन પુ રથ

स्वकर्तव्य ન પોતાની ફરજ

स्वजनवियोग પુ પોતાના સગાથી વિયોગ

स्वप्नाय નામધાતુ સ્વપ્નુ આવવુ, સમણામા બોલવુ

स्वयम्भू પુ સ્ત્રી. ન પોતાની મેળે ઉત્પન્ન થનારુ

स्वयंवरकाल પુ (स्वयंवर પુ પોતે વર પસદ કરે તે, અને काल પુ સમય) સ્વયવરનો વખત

स्वयम् અ જાતે, પોતે

स्वर પુ ધ્વનિ

स्वर्गकाम પુ સ્ત્રી ન સ્વર્ગ ઇચ્છનાર

स्वहित ન. પોતાનુ કલ્યાણ

स्वाति સ્ત્રી એક નક્ષત્રનુ નામ

स्वाद પુ સ્વાદ

स्वादु પુ સ્ત્રી ન મધુર, રુચે એવુ

स्वामिन् પુ ધણી

स्वायत्त પુ સ્ત્રી ન સ્વાધીન

स्वृ ૧ ગ પરસ્મૈ૦ સ્વર કરવો, અવાજ કરવો

स्वेद પુ પસીનો, પરસેવો

स्वेदलव પુ પરસેવાનુ બિંદુ

ह

ह અ પૂરણાર્થક તરીકે વપરાય છે

हन् ૨ ગ. પરસ્મૈ૰ મારવુ, अभि+हन् કે आ+हन् મારવુ, नि+हन् મારવુ, નાશ કરવો

हनुमत् પુ હનુમાન, મારુતિ

हन्त અ આશ્ચર્ય અથવા ખેદસૂચક અવ્યય

हन्तृ પુ સ્ત્રી ન મરનાર

हय પુ ઘોડો

हर પુ. શિવ

हरिदत्त પુ બ્રાહ્મણનુ નામ છે

हरिद्वार ન હિમાલયની તળેટી આગળ એક પવિત્ર સ્થાનનુ નામ છે.

हरिश्चन्द्र પુ રાજાનુ નામ છે

हव्य ન બળિદાન

हा ૩ ગ. પરસ્મૈ૰ ત્યાગ કરવો

हा ૩ ગ. આત્મને૰ જવુ, उद् + हा ઊંચુ જવુ, ચડવુ, सम्+हा બેસવુ.

हारिद्र પુ સ્ત્રી ન હળદરથી પીળુ કરેલુ

हास्य ન હસવુ

हास्यकार्य ન હસવા જેવુ કૃત્ય

हि ૫ ગ પરસ્મૈ૰ જવુ, प्र+हि મોકલવુ

हिंस् ૧ અને ૭ ગ પરસ્મૈ૰ અને ૧૦ ગ મારવુ, હિંસા કરવી, નાશ કરવો

हिंस्र પુ. સ્ત્રી. ન ખૂની, માસ ખાનાર, માસાહારી

हिमपात પુ. બરફ, હિમ, ઠંડી

हिमाचल પુ હિમાલય પર્વત

हिरण्यक પુ ઉંદરનુ નામ છે.

हीन પુ. સ્ત્રી ન રહિત

हीरकमणि પુ હીરો

हु ૩ ગ. પરસ્મૈ૰ હોમ કરવો

हृ उप+अव જોડે, ૧ ગ પરસ્મૈ૰ આત્મને૰ આણવુ, લેવુ

हृदयमर्मच्छिद् પુ સ્ત્રી ન (हृदय ન. હૈયુ, मर्मन् ન મર્મસ્થાન અને छिद् કાપવુ) હૃદયના મર્મસ્થાનને કાપનાર

हे સબોધનનો અર્થ બતાવનાર, અહો, રે

हेतु પુ કારણ

होतृ પુ જેનુ કામ મત્ર ભણવાનુ છે એવો યાજ્ઞિક ગોર

ह्नु ૨ ગ આત્મને૰ છુપાવવુ, अप + ह्नु, नि + ह्नु

ह्रस्व પુ. સ્ત્રી ન લઘુ, ટૂકુ

ह्री ૩ ગ પરસ્મૈ૰ શરમાવુ, લાજવુ

૨—આ ગ્રંથમાં આવેલા ગુજરાતી શબ્દોનો સામાન્ય કોશ

અ

અખંડ अविरतम् ક્રિ. વિ

અગત્ય गुरुत्व ન, महत्त्व ન

અગત્યનું કામ गुरुकार्य ન

અગાશી અથવા અગાસો अट्टा (બ. વ મા વપરાય છે.)

અજ अज પુ

અજવાળિયું પખવાડિયું (ચાન્દ્ર માસનું) शुक्लपक्ष પુ.

અડકતું लग्न પુ. સ્ત્રી. ન.

અતિમુક્તવેલો अतिमुक्तलता સ્ત્રી

અગાધ अगाध પુ. સ્ત્રી ન.

અન્ન अन्न ન

અમર अमृत मृनुं भू कृ. अ जोडे, अमर પુ. સ્ત્રી ન

અર્થ अर्थ પુ

અર્થ વગરનું अयुक्त ભૂ. કૃ., अनुपपन्न

અવર્ણ્ય अनिर्वचनीय પુ. સ્ત્રી ન, अनिर्वर्णनीय પુ સ્ત્રી. ન, किम्+अपि પુ સ્ત્રી ન

અવિચારથી रभसात्, मोहात् ક્રિ. વિ.

અવિવેક व्यभिचार પુ

અગ્રે अग्रे, अग्रनुं સ એ વ., आदौ आदिनुं સ એ વ

આ

આગેવાન હિન્દુની प्रधानराजकोटिन् પુ.

આઘે ધકેલેલું दूरोत्सारित, उत्सारित, उद्+सृ नुं प्रे० क० भू. कृ.

આડે રસ્તે उत्पथम् ક્રિ વિ

આંધળું अन्ध પુ સ્ત્રી ન

આપસાહેબ भगवान् અથવા भवान् પ્ર એ વ

આબરૂદાર विशिष्ट પુ સ્ત્રી. ન

આબરૂદાર કુળનું अभिजनवत् પુ સ્ત્રી. ન., कुलीन પુ. સ્ત્રી. ન

આવવું તે आगमन ન, आगम પુ

આશીર્વાદ आशिस् સ્ત્રી

આશ્રય વગરનું अनाथ પુ સ્ત્રી ન, अनाश्रय પુ સ્ત્રી ન.

આશરો લીધેલી જગ્યા आश्रयस्थान

આસો (મહિનાનું નામ છે) आश्विन् પુ

આળસુ अलस પુ સ્ત્રી ન, तन्द्रिल પુ સ્ત્રી. ન

ઇ–ઈ

ઇક્ષ્વાકુઓ (રામના કુળના રાજાઓ) इक्ष्वाकु પુ (બ વ મા વપરાય છે)

ઇચ્છા काङ्क्षा સ્ત્રી, काम પુ

ઇન્દ્રજિત (રાવણનો પુત્ર) इन्द्रजित् પુ

ઇમાનદારીથી सत्यया, निष्ठया

ઈજા अनर्थ પુ, पीडा સ્ત્રી, सङ्कट ન.

ઉ

ઉગામવું उद् + यम नुं प्रेरक

ઉછેરવું सम्+वर्ध (वृध्नुं प्रेरक छे), પોતાના આશ્રય માટે

ઊંચુ उच्च પુ સ્ત્રી. ન.
ઉજ્જડ निर्जन પુ સ્ત્રી ન
ઉતાવળથી ससम्भ्रमम् ક્રિ વિ.
ઉપર, તરફ प्रति (એને યોગે નામને દ્વિ વિ લાગે છે)
ઉપવાસનો દહાડો उपवासदिन ન (उपवास પુ ઉપવાસ અને दिन ન. દિવસ)
ઉપાય उपाय પુ, अभ्युपाय પુ

ઋ

ઋગ્વેદ (એક વેદનુ નામ છે) ऋग्वेद પુ

એ

એકદમ सहसा ક્રિ વિ
એક બીજા સાથે લડવુ તે परस्परसंघट्टन ન

ઓ

ઓળગવુ क्रम् ૧ ગ અને ૪ ગ પરસ્મૈ૦ आ + क्रम्
ઓસડ औषध ન ઓસડમાં કામ આવે એવી વનસ્પતિ, સામાન્ય રીતે વનસ્પતિ औषधि–धी સ્ત્રી

ક

કઈ જાતનુ कीदृश પુ સ્ત્રી ન
કઠોર परुष પુ. સ્ત્રી. ન, કઠોર શબ્દો परुषाक्षर પુ સ્ત્રી ન
કંઠી हार પુ
કદરી कदर्य પુ.
કદી નહીં न कदा, नैव, न कर्हिचित् અ
કપટયુક્ત જુગાર कपटद्यूत ન. (कपट ન છળ અને द्यूत ન જૂગટુ)
કમડળ कमण्डलु પુ
કમ્મર मध्य ન.
કમાવુ अर्ज् ૧ ગ પરસ્મૈ૦
કલિંગદેશ અથવા કલિંગના લોકો कलिङ्गा॰ (બ વ મા વપરાય છે)
કહેતુ अभिदधान अभि + धा નુ વર્તમાન કૃ
કહેવુ अभि + धा, કહેવાતુ अभिहित
કાગળ पत्रक ન
કાપવુ તે छेद પુ
કામ कार्य ન, फल ન, એ હેતુ પાર પાડવાને फलावाप्तये.
કાર્તવીર્ય (એક રાજાનુ નામ છે એને પરશુરામે માર્યો હતો) कार्तवीर्य પુ.
કારણ કે यत અ, हि અ
કાવતરુ कपटप्रबन्ध પુ
કિલ્લો दुर्ग પુ.
કીમતી महार्ह પુ સ્ત્રી ન
કુમારસભવ (કાલીદાસના કાવ્યનુ નામ છે) कुमारसंभव પુ

કુળ कुल ન
કૃપાશીલ स्निग्ध (स्निह् નુ ભૂ. કૃ.), सस्नेह, कृपाशील પુ. સ્ત્રી ન
કૃષ્ણની બ્હેન कृष्णा સ્ત્રી
કેટલીક વાર कतिकृत्व અ
કેદ કરવુ कारागृहे निक्षिप्
કેળવણી अध्ययन ન, विनयन ન
કૈકેયી (દશરથની એક પત્નીનુ નામ છે) कैकेयी સ્ત્રી.
કોઈ કોઈ પ્રસગે कालेकाले
કોઈ કોઈ વાર कदाचित्
કુહાડી परशु પુ
ક્રૂર नृशस પુ સ્ત્રી. ન
ક્રોધાયમાન થયેલુ क्रुद्ध क्रुध् નુ ભૂ કૃ.
ક્રૌંચ (એક જાતનુ પક્ષી છે) क्रौञ्च પુ
કૌશલ્યા (દશરથની એક પત્નીનુ નામ છે) कौशल्या સ્ત્રી
ક્ષય પામેલુ ध्वस्त ध्वस् નુ ભૂ કૃ, उच्छिन्न, उद् + छिद् નુ કર્મણિ ભૂ કૃ

ખ

ખાઈ कुल्या સ્ત્રી
ખાતરી કરવી प्रति + इ (પ્રેરક), प्रतीति कृ
ખારીલુ अमर्षण પુ સ્ત્રી ન
ખૂચવી લેવુ, છીનવી લેવુ हृ ૧ ગ अप જોડે
ખેંચાયેલુ विलोभित वि + लुभ् નુ કર્મણિ ભૂ કૃ
ખેતીવાડીના કામ માટે कृषिहेतों, कृषिकर्मणे.
ખોટુ प्रतिकूल પુ સ્ત્રી ન
ખોવાયેલુ नष्ट ભૂ કૃ.

ગ

ગઈ રાત गता रात्रि સ્ત્રી
ગણાયેલુ अभिमत કર્મણિ ભૂ. કૃ, प्रसिद्ध ભૂ કૃ, परिकीर्तित કર્મણિ ભૂ કૃ, परिगणित કર્મણિ ભૂ કૃ
ગરીબાઈ दारिद्र्य ન, दुर्गति સ્ત્રી
ગર્વ કરનાર उद्धत ભૂ કૃ
ગર્વિષ્ઠ अवलिप्त ભૂ કૃ.
ગાધિ (રાજાનુ નામ છે) गाधि પુ
ગુલામગીરી दास्य ન
ગોર उपाध्याय પુ, पुरोहित પુ

ઘ

ઘડો कुम्भ પુ
ઘણુ भृशम् ક્રિ વિ
ઘણુખરુ प्रायेण ક્રિ વિ અ, प्राय ક્રિ વિ અ
ઘરડાઓનુ पितृपैतामह પુ સ્ત્રી ન
ઘોડિયુ प्रेङ्खा સ્ત્રી.

ચ

ચંદ્રકેતુ (રામના ભાઈ લક્ષ્મણનો પુત્ર) चन्द्रकेतु પુ

ચમત્કારિક अद्भुत પુ સ્ત્રી ન.

ચાટવું लिह् ૪ ગ, તેને ચાટે છે वल्मिन्लिह्रति

ચોમાસું વર્ષા (બ. વ મા વપરાય છે)

છ

છાતી वक्षस् ન.

છાનીછાટ प्रच्छन्नम् ક્રિ વિ. નહીં વપરાય છે.

છાપરું छदिस् ન., पटल ન

છોડવું तुद् ૬ ગ. પરસ્મૈ૦

છેતરવું अति-सम्-धा, वि-प्र-लभ्, वञ्च् ૧૦ ગ. આત્મને૦

છેલ્લું चरम પુ સ્ત્રી. ન

છેવટ तर्क પુ, अवसान ન. परिणाम પુ, છેવટે तर्के વગેરે.

છોડી મૂકવામાં આવેલું मुक्त કર્મણિ ભૂ. કૃ मुच् ઉપરથી.

જ

જગા (ઠેકાણો) पद ન.

જડમૂળથી કાપી નાંખવું वृद्-मूल ૧૦ ગ., उन्मूलयितुम् હેત્વર્થ કૃ

જતિ वानप्रस्थ પુ, यति પુ

જનાવર पशु પુ.

જમદગ્નિ (ઋષિનું નામ છે) जमदग्नि પુ.

જમીન भूमि સ્ત્રી

જરાસંધ (મગધ દેશના એક રાજાનું નામ છે.) जरासंध પુ.

જરૂર હોવી ईक्ष् ૧ ગ આત્મને૦ अप ઈક્ષ

જંજીર કણ पु, सांकर पु

જાડું स्थूल પુ. સ્ત્રી ન, विपुल પુ સ્ત્રી. ન.

જાતે स्वयम् અ.

જાત્રા यात्रा સ્ત્રી.

જાળ जाल ન

જીતનાર विजिगीषु પુ.

જીવતી जीवन्ती जीव् નું કર્તરિ વર્તમાન કૃ સ્ત્રી, सजीवा સ્ત્રી. (जीव પુ જિંદગી, અને स [सह ને ઠેકાણે] એ સાથે)

જુદું भिन्न કર્મણિ ભૂ કૃ भिद् ઉપરથી

જુદું જુદું विविध પુ સ્ત્રી. ન

જોડાયેલું नियुक्त કર્મણિ ભૂ કૃ. युजि नियुक्त

જોન ચિંતા સ્ત્રી.

જ્યારે જ્યારે यदायदा-तदातदा.

ઝ

ઝડપાયેલુ आक्षिप्त आ + क्षिप् नु कर्मणि भू कृ

ટ

ટીકાકાર टीकाकार पु., टीकाकृत् पु

ટેક स्वाभिमान पु

ઠ

ઠપકો દેવો निर् + भर्त्स् १० ग, प्रति + आ + दिश् ६ ग.

ડ

ડાખળી (ફૂલનુ મૂળ) वन्धन न

ડાળી शाखा स्त्री

ડે ડે કરવુ आ + रट् १ ग.

ત

તકરાર वादविवाद पु

તત્ત્વ જાણનાર तत्त्वविद् पु

તન્માત્ર तन्मात्र न

તપ तपस्वि ભ વ

તપાસવા निरुपयितुम् (नि + रूप् १० ग नु हेत्वर्थ कृ)

તરફ अभि (ઉપ)

તરેહવાર विलक्षण पु स्त्री न

તાળી ताली स्त्री.

તીક્ષ્ણ प्रबल पु. स्त्री. न., बलीयस् पु स्त्री न

તીર दाल्भ पु

તેજ शरण न.

તેજસ્વી देदीप्यमान वर्तमान कृ, विभ्राजमान वर्तमान कृ.

તે પ્રમાણે तथा च, तथा, इत्थम्

તૈયાર થયેલુ उद्यत भू कृ. उद्+यम् ઉપરથી.

તોછડાઈ अविनय पु

થ

થાળી स्थाली स्त्री.

થાપણ न्यास पु., निक्षेप पु.

થાભલો स्तम्भ पु.

દ

દગાબાજ થવું द्रुह् ४ ग. परस्मै०

દયા दया स्त्री., દયાથી પીગળેલું दयार्द्र पु स्त्री. न.

દયા વગરનુ निर्घृण पु. स्त्री न.

દર વરસે प्रतिसंवत्सरम् क्रि. वि. अ.

દરવાજો द्वार न.

દરિયાઈ કાફલો नौसाधन न.

દરિયો अर्णव पु

દરેક प्रति (ઉપ)

દાણો धान्य न

દિગ્પાળ दिक्पाल पु

દીપતુ उत्तेजित कर्मणि भू कृ, उद्दीपित कर्मणि भू कृ

દીર્ઘતમસ્ (ઋષિનુ નામ છે.) दीर्घतमस् पु.

દુખકારક व्यथाकर पु स्त्री न.

પીડાકર પુ સ્ત્રી. ન
દુષ્ટ (પુરુષ) शठ પુ, खल પુ, दुरात्मन् પુ
દેવકુમારી अप्सरस् સ્ત્રી, सुराङ्गना સ્ત્રી
દોડવું તે विद्रवण ન
દોસ્તી सखि પુ. सख्य ન
દ્યૂત રમવું दिव् ૪ ગ दीव्यति વર્તમાનકાળ ૩ પુ એ વ

ધ

ધન વગરનું धनहीन પુ સ્ત્રી ન
ધર્મપુસ્તક धर्मग्रन्थ પુ
ધર્મશાસ્ત્ર धर्मशास्त्र ન
ધામ आस्पद ન, आवास પુ
ધીમે मन्दम् ક્રિ વિ અ

ન

ન દેખાઈ શકે એવું अदृश्य પુ સ્ત્રી ન
નળ (એક રાજાનું નામ છે) नल પુ
નાગ फणिन् પુ, नाग પુ
નાગું नग्न પુ સ્ત્રી ન
નાટ્ય नाटक ન
નાનામાં નાનું कनिष्ठ પુ સ્ત્રી ન
નામનું नाम અ, नाम्ना તૃ એ (नामन् શબ્દ ઉપરથી)
નાશ ध्वंस પુ, नाश પુ, अवसाद પુ
નાશ કરવો उद्+छिद् ૭ ગ, नि+सूद् ૧૦ ગ, उच्छेत्तुम् હેત્વર્થ કૃ निषूदयितुम् હેત્વર્થ કૃ
નાસવું परा+अय् ૧ ગ આત્મને૰ (परा નુ पला થાય છે)
નિખાલસ ऋजु પુ સ્ત્રી. ન, आर्जवयुक्त પુ સ્ત્રી ન, सरल પુ સ્ત્રી ન.
નિત્ય शाश्वत પુ સ્ત્રી ન
નિમકહરામી कृतघ्नता સ્ત્રી
નિરપરાધી अनपकारिन् પુ સ્ત્રી ન, निरपराधिन् પુ સ્ત્રી ન
નિશાની चिह्न ન
નિષાદ (એક જંગલી જાતનું અથવા તે જાતના સખસનું નામ) निषाद પુ
નીચ પુરુષ कापुरुष પુ

પ

પકડાયેલું गृहीत–ग्रह् ઉપરથી
પતંગિયું पतङ्ग પુ
પતિ नाथ પુ., पति પુ
પરંતપ (રાજાનું નામ છે) परंतप પુ
પર્ણાદ (સંજ્ઞાવાચક નામ છે) पर्णाद પુ
પર્વ (ભાગ, સર્ગ) पर्वन् ન.
પવિત્ર विशुद्धशील પુ સ્ત્રી ન.

પહોર તુરીયો भाग, पर्वन् पु
પહોળુ विशाल पु स्त्री न
પળ क्षण पु
પાખ पक्ष पु
પાછા જીવતા થવુ पुनर् + जीव्
પાછુ આપવુ प्रति + दा
પાછુ આપેલુ प्रत्यर्पित प्रति + ऋनु प्रेरक કર્મણિ ભૂ કૃ
પાચાલી (પાચાલ દેશની રાજકુમારી) पाञ्चाली स्त्री
પાજરુ पञ्जर पु
પાટલીપુત્ર (મગધ દેશમા એક શહેરનુ નામ છે) पाटलीपुत्र न
પાતાળ पाताल न
પાપી, પાપવાળુ पाप पु स्त्री न
પીડા કરવી कृ ८ ग अप અથવા नि જોડે, पीड् १० ग.
પીડાયુ, પીડાયેલુ आर्त्त ભૂ કૃ, अर्दित કર્મણિ ભૂ કૃ
પુનપ્રાપ્તિ (ફરીથી મેળવવુ તે) प्रत्यागम पु
પુનર્લગ્ન पुनरुद्वाह पु
પુરાણ (ઘણી ચીજો વિષે પરમ્પરાથી ચાલતુ વર્ણન જે ગ્રંથોમા હોય છે તેવા તથા ધર્મ સબંધી વિધિ અથવા પદ્ધતિ વિ. જેમા બ્યાન હોય છે એવી જાતના ગ્રંથોનુ નામ) पुराण न.
પૂરેલુ नियन्त्रित કર્મણિ ભૂ કૃ, निबद्ध કર્મણિ ભૂ કૃ
પૂર્વ તરફનુ पूर्व पु स्त्री न (સર્વ૦), प्राच्य पु. स्त्री न
પોતાનુ स्वीय पु स्त्री न
પોલુ કરવું उद्+खन् उत्खनितुम् હેત્વર્થ કૃ.
પ્રકૃતિ निसर्ग पु, प्रकृति स्त्री, स्वभाव पु
પ્રદક્ષિણા કરવી प्रदक्षिणी कृ
પ્રવાહ स्रोतस् न.
પ્રસ્રવણ (પર્વતનુ નામ છે) प्रस्रवण पु
પ્રારભ अग्र न, आदि पु
પ્રીતિ प्रीति स्त्री, अनुराग पु

ફ

ફરજ धर्म पु
ફરમાવવુ दिश् ६ ग आ જોડે.
ફીકુ पाण्डु पु स्त्री न, विवर्ण पु

બ

બજાર पण्यवीथिका स्त्री न, आपण पु.
બધ बन्धन न, निगड पु न
બભ્રુવાહન (અર્જુનનો છોકરો) बभ्रुवाहन पु
બાધવુ निर् + मा ३ ग, बन्ध् ९ ग.
બાબત विषय पु

બૂમ પાડવી રુ ૨ ગ, क्रन्द् ૧ ગ પરસ્મૈ૦
બ્રહ્મહત્યા ब्रह्महत्या સ્ત્રી.
બ્રાહ્મણરાજ ब्राह्मणराज પુ

ભ

ભક્તિ भक्ति સ્ત્રી, देवनिष्ठा સ્ત્રી
ભણવું पठ् ૧ ગ પરસ્મૈ૦
ભમરો भ्रमर પુ
ભીનું आर्द्र પુ સ્ત્રી ન
ભૂકો क्षोद પુ, चूर्ण ન
ભૂત प्रेत પુ, वेताल પુ, पिशाच પુ
ભૃગુ (ઋષિનું નામ છે) भृगु પુ

મ

મગધ (બ વ મા વપરાય છે) (અમુક દેશ અથવા ત્યાંના લોકોનું નામ) मगधा પુ
મગરૂર उत्सिक्त કર્મણિ ભૂ કૃ, उत्सेकिनी સ્ત્રી
મતલબ कार्य ન
મથુરા (જગાનું નામ) मथुरा સ્ત્રી
મદદ साहाय्य ન
મરણિયા થઈને प्रसह्य ક્રિ વિ અ, आत्मनिरपेक्षम् ક્રિ વિ અ, साहसेन (તૃ૦ વિ) ક્રિ વિ તરીકે વપરાયેલું છે
મરાયું हत કર્મણિ ભૂ કૃ.
મલેચ્છ, મ્લેચ્છ यवन પુ, म्लेच्छ પુ.
મહાભારત (પાણ્ડુ અને ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રો વચ્ચેનું યુદ્ધ જેમા વર્ણવેલું છે તે વીરરસ કાવ્યનું નામ છે) महाभारत ન
મહેન્દ્ર (એક પર્વત અને તેની પાસેના દેશનું નામ છે) महेन्द्र પુ
મળેલું (જેવી કે સભા) मिलित ભૂ કૃ
માગેલું प्रार्थित प्र + अर्थ નું કર્મણિ ભૂ કૃ.
માણસને અયોગ્ય मानवानर्ह પુ સ્ત્રી ન, निरनुक्रोश कर्म
માત્ર केवलम् ક્રિ વિ.
માંદુ रुग्ण પુ સ્ત્રી ન
માર્યો (પીડાયેલો) अभिभूत अभि+भू નું કર્મણિ ભૂ કૃ, पर्याकुल પુ. સ્ત્રી ન, आकुल પુ સ્ત્રી ન.
માલૂમ પડયું અથવા માલૂમ પડેલું उपलब्ध કર્મણિ ભૂ કૃ, समधिगत કર્મણિ ભૂ કૃ
મિલકત रिक्थ ન, वित्त ન
મુખ્ય શહેર राजधानी સ્ત્રી
મુલક विषय પુ.
મુશ્કેલી असौकर्य ન, कष्ट ન.
મૂળ मूल ન
મૂળ વગરનું निर्मूल પુ સ્ત્રી ન
મૂળ વિચાર तत्त्व ન, नय પુ

મહેણુ उपालम्भ પુ.
મહેનત કરવી परिश्रम क्र ૮ ગ પરસ્મૈ૦ ને આત્મને૦
મેળવવુ अर्ज् ૧ ગ. અને ૧૦ ગ उप + अर्ज्
મેળાપ आगमन ન.
મોજણીદાર भूमापक પુ.
મોટેથી उच्चै અ
મોત वध પુ
મોઢે ભણવુ पठ् ૧ ગ પરસ્મૈ૦
મૌર્યવશ અથવા મૌર્યવશનો કોઈ પણ પુરુષ मौर्य પુ
મત્રી मन्त्रिन् પુ, धीसचिव પુ

य

યજુર્વેદ (વેદનુ નામ છે) यजुर्वेद પુ.
યજ્ઞદત્ત यज्ञदत्त પુ
યોગ્ય રીતે ચાલવુ सदाचार प्रतिपद्, सदाचारेण वृत्

र

રખવાળ વિનાનુ अरक्षित કર્મણિ ભૂ. કૃ
રઘુવશ (કાલિદાસના કાવ્યનુ નામ છે.) रघुवश પુ
રવૈયો मन्थनदण्ड પુ (मन्थन ન વલોવવુ તે અને दण्ड પુ હાથો)
રસ रस પુ
રહેવુ स्था, રહ્યુ स्थित ભૂ. કૃ
રાજનીય વિદ્યા नितिशास्त्र ન
રાજગૃહ (મગધ દેશમાં એક શહેરનુ નામ છે) राजगृह ન
રાજધાની राजधानी સ્ત્રી
રાજાનો અધિકારી राजपुरुष પુ
રાજ્ય ચલાવવાનો જુમ્મો राज्यधुरा સ્ત્રી
રીઝવવુ તે (રાજાએ પ્રજાને) अनुरञ्जन ન
રુક્મિણી (કૃષ્ણની વહુ) रुक्मिणी સ્ત્રી.
રૂ तूल પુ., पिचु પુ.
રૂઢિ विधि પુ, पद्धति સ્ત્રી.
રૂબરૂ (કોઈની) समक्षम् ક્રિ વિ, प्रत्यक्षम् ક્રિ. વિ.
રેણુકા (જમદગ્નિની વહુ અને પરશુરામની મા) रेणुका સ્ત્રી
રોગ व्याधि પુ

લ

લઈને गृहीत्वा ग्रह् નુ અવ્યયરૂપ કૃ
લડવા युद्धाय, युद्धे, योद्धुम्
લબાઈ आयाम પુ
લડાઈનુ સ્થાન रणभूमि સ્ત્રી
લાત लत्ता સ્ત્રી, લાત મારે છે लत्तया प्रहरति
લૂટ लोप्त्र ન, लुण्ठन ન
લોભ लोभ પુ
લોહી शोणित ન

વ

વચન वचन ન, उक्ति સ્ત્રી
વચલો પ્રદેશ अन्तर ન, अन्तराल ન
વટોળિયો चक्रवात પુ, झञ्झावात પુ
વધારે શોકકારક दुस्तर પુ સ્ત્રી ન
વશજ वश्य પુ. સ્ત્રી. ન, कुलज પુ સ્ત્રી ન, वशज પુ. સ્ત્રી. ન
વાછરડો वत्स પુ.
વાજબી युक्त युज्‌નુ ભૂ કૃ, उचित પુ. સ્ત્રી. ન
વાજબી રીતે धर्मेण, न्यायेन
વારણાવતી वारणावती સ્ત્રી (એક જગાનુ નામ છે.)
વારવાર अनिशम् ક્રિ વિ
વાળ્યુ नामित नम्‌નુ પ્રેરક કર્મણિ ભૂ કૃ, રામે ધનુષ વાળ્યુ માટે रामेण धनुषि नामिते
વિચાર श्रद्धा સ્ત્રી, विश्वास પુ, सकल्प પુ, बुद्धि સ્ત્રી.
વિદુર (સજ્ઞાવાચક નામ છે) विदुर પુ
વિદ્યા विद्या સ્ત્રી
વિરાટ (રાજાનુ નામ છે) विराट પુ
વિશ્રામમહેલ विश्रामप्रासाद પુ
વૃત્ર (ઇન્દ્રનો શત્રુ) वृत्र પુ
વેણ वचस्‌ ન, वचन ન
વેપારી वणिज्‌ પુ
વૈદ્ય भिषज पु, वैद्य પુ

વૈદકશાસ્ત્ર वैदक ન., आयुर्वेद પુ
વ્રજની બૈરીઓ व्रजाङ्गना સ્ત્રી.
પ્ર બ વ

શ

શક્તિ प्रभाव પુ
શમી (એક જાતનુ ઝાડ છે) शमी સ્ત્રી
શરીર शरीर ન, देह પુ
શરીરનો આકાર तनु ન., वपुस्‌ ન, आकृति સ્ત્રી
શામળુ श्याम પુ સ્ત્રી ન
શિક્ષક अध्यापक પુ સ્ત્રી ન.
શિક્ષા दण्ड પુ
શૂરપણુ प्रताप પુ, पराक्रम પુ
શેતરજી कुथ પુ
શેરી रथ्या સ્ત્રી
શ્યાપર્ણ (શ્યાપર્ણ નામના ગોરોના કુળનો એક શખસ) श्यापर्ण પુ
શ્રેષ્ઠ રાજસત્તા साम्राज्य ન, पारमेष्ठ्य ન

સ

સખત प्रचण्ड પુ સ્ત્રી ન
સગર (રાજાનુ નામ) सगर પુ.
સગુ बन्धु પુ, बन्धुजन પુ, ज्ञाति પુ.
સખ્યા सख्या સ્ત્રી
સત્ય ऋत ન
સત્યભામા (કૃષ્ણની એક સ્ત્રીનુ નામ છે) सत्यभामा સ્ત્રી
સતુષ્ટ રાખવુ अनु + रञ्‌નો પ્રેરક ભેદ

સંધ્યાપૂજન सध्यावन्दन न

સભા समाज પુ, परिषद् સ્ત્રી, सभा સ્ત્રી

સમજુ दूरदर्शिन् પુ સ્ત્રી. ન, चतुर પુ સ્ત્રી ન.

સમીપવર્તી सनिहित सम्+नि+धातु કર્મણિ ભૂ કૃ.

સબધ રાખતુ समत ભૂ કૃ, सगच्छमान वर्तमान કૃ

સરદાર चमूपति પુ, सेनापति પુ

સરયૂ (અયોધ્યા પાસેની નદી) सरयू સ્ત્રી

સર્ગ सर्ग પુ

સસરો श्वसुर પુ

સાકેત (શહેરનુ નામ છે) साकेत ન

સાચો પરમેશ્વર—સાચો सत्यस्वरूप પુ. સ્ત્રી ન, પરમેશ્વર परमात्मन् પુ

સાધારણુ साधारण પુ સ્ત્રી ન, सामान्य પુ સ્ત્રી ન.

સામર્થ્ય प्रभाव પુ

સામવેદ (વેદનુ નામ છે) सामवेद પુ

સામા જવુ अभि+गम्

સારી ચાલનુ सुचरित પુ સ્ત્રી ન

સારુ समीचीन પુ સ્ત્રી ન, निपुण પુ સ્ત્રી ન

સિવાય ऋते અ

સુખ सुख ન

સુગધીદાર सुरभि પુ સ્ત્રી ન

સુદેવ (સજ્ઞાવાચક નામ છે.) सुदेव પુ

સૂત્ર सूत्र ન

સહેલાઈ सौकर्य ન

સો સો शतश અ

સૌષદ્મન (રાજાનુ નામ છે) सौषद्मन પુ.

હ

હજી પણ अद्यापि અ

હલકાઈ लघुता સ્ત્રી

હાથકડુ अङ्गद પુ

હાલ सप्रत्ति क्रि वि અ

હાલચાલ व्यापार પુ

હાર (લશ્કરની હાર, સેનાની રચના) व्यूह પુ

હાકી મૂકવુ प्र+चुद् ૧૦ ગ

હિંડોળવુ दोलय નામધાતુ, आन्दोलय નામધાતુ

હુમલો કરવો अभि+द्रु ૧ ગ પરસ્મૈ૦

હેતુ प्रयोजन ન, उद्देश પુ

હેમાગદ (રાજાનુ નામ છે) हेमाङ्गद પુ

હોદ્દો अधिकार પુ

હોવાપણુ भाव પુ, अस्तित्व ન

હોશિયાર चतुर પુ સ્ત્રી ન કુશલ પુ સ્ત્રી ન

॥ समाप्तोऽयं ग्रन्थ. ॥

મેસર્સ કરસનદાસ નારણદાસ એન્ડ સન્સ
બુકસેલર્સ એન્ડ પબ્લિશર્સ
નાણાવટ ** સૂરત